ИЗДАЊЕ ГЛАВНОГ ЂЕНЕРАЛШТАБА

ВЕЛИКИ РАТ СРБИЈЕ

ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

КЊИГА ЧЕТВРТА

1914. ГОДИНА

ТРЕЋИ ПЕРИОД ОПЕРАЦИЈА

КОЛУБАРСКА БИТКА

I. ФАЗА — УВОДНА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „СКЕРЛИЋ" КР. НАТАЛИЈЕ 12 — ТЕЛЕФОН 7-11

1925.

ИЗДАНИЕ ГЛАВНОГО ШТАБА

ВСЕМИРНЫЙ РАЗГРОМ СВОБОДЫ

ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБЪЕДИНЕНИЕ

СВОБОДА, ХРАБРОСТЬ И СЛОВЕНИЯ

ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ

1914 ГОДИНА

ТРЕТИЙ ПЕРИОД ОПЕРАЦИЯ

КОЛУБАРСКА БИТКА

I. ФАЗА — ЗАВОДНА

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ ГЛАВНОГ ШТАБА — ШТАМПАНО У —

1925.

САДРЖАЈ

СТРАНА

Трећи период операција у рату 1914. године 1
Распоред обостраних снага ноћу 13/14. новембра 1914. 2
14. новембар. — Операције аустриске војске 3
Операције српске војске — Операције II. армије 5
„ III. армије 26
„ I. „ 35
„ Ужичке војске 44
„ Обреновачког одреда 46
„ Одбране Београда 48
Ситуација 48
Наређења Врховне команде 52
15. новембар. — Операције аустриске војске 53
Операције српске војске. — Операције II. армије 55
„ III. армије 69
„ I. „ 77
„ Ужичке војске 82
„ Обреновачког одреда 84
„ Одбране Београда 85
Ситуација 85
Наређења Врховне команде 90
Колубарска битка. — Прва фаза битке 16.—22. новембар 90
16. новембар. — Операције аустриске војске 92
Операције српске војске. — Операције II. армије 93
„ III. армије 102
„ I. „ 112
„ Ужичке војске 115
„ Обреновачког одреда 116
„ Одбране Београда 117
Ситуација 118
Наређења Врховне команде 122
17. новембар. — Операције аустриске војске 123
Операције српске војске. — Операције II. армије 124
„ III. армије 133
„ I. „ 135
„ Ужичке војске 139
„ Обреновачког одреда 141
„ Одбране Београда 142
Ситуација 143
Наређења Врховне команде 149
18. новембар. — Операције аустриске војске 151
Операције српске војске. — Операције II. армије 153
„ III. армије 159
„ I „ 165
„ Ужичке војске 169
„ Обреновачког одреда 172
„ Одбране Београда 174
Ситуација 174
Наређења Врховне команде 177
19. новембар. — Операције аустриске војске 178
Операције српске војске. — Операције II. армије 180
„ III. армије 187
„ I. „ 192
„ Ужичке војске 195
„ Обреновачког одреда 198
„ Одбране Београда 198

СТРАНА

Ситуација 198
Наређења Врховне команде 206
20. новембар. — Операције аустриске војске 207
Операције српске војске. — Операције II. армије 207
„ III. армије 215
„ I. армије 224
„ Ужичке војске 230
„ Обреновачког одреда 233
„ Одбране Београда 233
Ситуација 233
Наређења Врховне команде 240
21. новембар. — Операције аустриске војске 240
Операције српске војске. — Операција II. армије 242
„ III. армије 246
„ I „ 255
„ Ужичке војске 265
„ Обреновачког одреда 268
„ Одбране Београда 269
Ситуација 269
Наређења Врховне команде 277
22. новембар. — Операције аустриске војске 278
Операције српске војске. — Операције II. армије 280
„ III армије 289
„ I. „ 295
„ Ужичке војске 299
„ Обреновачког одреда 303
„ Одбране Београда 304
Ситуација 305
Наређења Врховне команде 310
Прилог. — Једна карта размера 1 : 750·000 са уцртаним распоредом обостраних снага ноћу 13.—14. новембра 1914. год. —

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

На стр.	3	у	16	реду	озго	место	Шерматавац	треба Шерметовац
„ „	10	„	6	„	„	„	II.	„ I.
„ „	22	„	26	„	„	„	растуре	„ растурене
„ „	125	„	8	„	озго	после речи јер, уметнути: нема муниције а Крупову хаубичку не могу употребити, јер		
„ „	145	у	16	реду	оздо	после речи унакрсном додати и		
„ „	155	„	2	„	озго	„	„ току	„ прошле
„ „	176	„	1	„	„	место до треба од		
„ „	177	„	20	„	„	„	до „ од	
„ „	185	„	16	„	оздо	„	од Турије до Турије	
„ „	202	„	3	„	озго	„	6800 треба 680	
„ „	213	„	3	„	„	„	4. пешад пука II, треба 6. пешад. пука III	
„ „	222	„	16	„	„	после речи војске уметнути: развијен је према Љигу. У близини су 53., 16. и 78. пук заједничке војске		
„ „	235	„	7	„	„	место 37 треба 73		
„ „	237	„	12	„	„	место 24 часа треба 20 часова:		
„ „	242	„	3	„	оздо	место 15. треба 13.		
„ „	245	„	19	„	озго	„	10. „ 19.	
„ „	252	„	11	„	оздо	„	Остале артилерије треба Остала артилерија	
„ „	280	„	21	„	озго	после речи од уметнути: Белог Брода до		

ТРЕЋИ ПЕРИОД ОПЕРАЦИЈА У РАТУ 1914. ГОД.

После двомесечне битке на Дрини, која је изложена у претходном — другом периоду операција, настало је, под врло тешким околностима и под сталном борбом, повлачење главне снаге српске војске ка Ваљеву: редови јако проређени; оскудица у материјалној спреми сваке врсте, нарочито у артилеријској муницији; надмоћност непријатеља, који опрезно али у стопу гони; одступање масе становништва једновремено са војском. Па ипак, српска Врховна команда имала је намеру, да главну снагу прикупи и уреди на положајима код Ваљева и Уба, надајући се да ће ту моћи довршити попуну јединица на брзу руку извежбаним рекрутима, што се већ вршило и у току одступања; да ће у томе времену стићи и очекивана муниција из Француске, која се већ једним делом искрцавала у Солуну, те да, у циљу одбране Ваљева, прими битку.

Али, осетивши јак непријатељски притисак не само у правцу Ваљева и Уба већ и у правцу Обреновца, српска Врховна команда, ценећи целокупну ситуацију, доноси одлуку да не прими битку код Ваљева, већ позади реке Колубаре. У овом циљу наређује благовремено повлачење главне снаге српске војске на десну обалу реке Колубаре и њене притоке реке Љига, са наслоном десног бока на реку Саву а левог бока на масив планина Маљена, везујући се десно за трупе Одбране Београда, а лево за Ужичку војску, која је Ужице још држала. те да на овој јачој одбранбеној линији прими одсудну битку под повољнијим условима.

Према овоме, од напуштања Ваљева ноћу 14./15. новембра, настао је *трећи период операција у рату 1914. год. — Колубарска битка,* која је изложена у ове четири фазе:

I. Фаза — уводна: *Напуштање Ваљева и одступање главне снаге српске војске на Колубару, Љиг и Сувобор.*

II. Фаза — одбранбена: *Напуштање Београда, Сувобора и Ужица у циљу скраћивања фронта српске војске.*

III. Фаза — нападна: *Контра офанзива српске војске и пробој непријатељског фронта у правцу Сувобора.*

IV. Фаза — експлоатација победе: *Гоњење непријатељске војске ка Дрини и Сави и ослобођење Београда.*

КОЛУБАРСКА БИТКА

I Фаза — уводна

Напуштање Ваљева и одступање главне снаге српске војске на Колубару, Љиг и Сувобор.

РАСПОРЕД ОБОСТРАНИХ СНАГА

ноћу 13./14. новембра 1914. год.

(види прилог — скицу уз четврту књигу)

РАСПОРЕД АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

V АРМИЈА

Комбиновани корпус на линији: с. Ушће—с. Бељин—с. Бањани овако: 104. ландштурмска бригада на положају источно од с. Ушћа; 29. пешад. дивизија на положају источно од с. Бељина; 7. дивизија на положају између с. Бањана и с. Врела.

8. корпус: 21. ландверска дивизија на положају Умка (к. 222) —Дебело брдо (к. 225); 9. дивизија на положају код В. Бошњака.

VI АРМИЈА

13. корпус: 36. дивизија на положају југоисточно од Коцељева; 42. дивизија на положају код с. Брезнице, југозападно од с. Коцељева.

15. корпус: 1. дивизија, њена 9. брдска бригада код с. Осладића у корпусној резерви а њена 7. брдска бригада код Комбиноване дивизије 16. корпуса на положају код с. Каменице; 40. дивизија на положају источно од с. Оглађеновца, а 48. дивизија на положају југоисточно од с. Оглађеновца — обадве фронтом према вису Јаутини (к. 470).

16. корпус: Комбинована дивизија и 7. брдска бригада 1. дивизије 15. корпуса на положају: део Јолина бреза—Радија (к. 393) јужно од с. Каменице; 50. дивизија на положају: Аниште—Недићи—Локве—Погледало; 18. дивизија на положају: Црквине (к. 865)—Мали Медведник. —

4. брдска бригада самостална: Њен већи део је према вису Јасеновцу, североисточно од Рогачице, а мањи део према Дебелом брду које лежи попреко пута Рогачица—Ваљево.

РАСПОРЕД СРПСКЕ ВОЈСКЕ

II. АРМИЈА

Коњичка дивизија на десној обали р. Тамнаве и р. Уба на линији: с. В. Поље—с. Лисопоље—с. Бргуле—с. Шарбани; Шумадиска дивизија I. позива на линији: с. Шарбани—с. Богдановица —с. Гуњевци—с. Тврдојевац (вис Крушик закључно); Тимочка дивизија I. позива на линији: ћувик између с. Тврдојевца и виса Крушика—с. Гвозденовићи—до виса Карауле (к. 302); Моравска дивизија I. позива на линији: Караула (к. 302)—Близански висови (к. 392) до друма Ваљево—Коцељево.

III. АРМИЈА

Тимочка дивизија II. позива од друма Ваљево—Коцељево (север. од с. Бранковине)—до к. 357; Дринска дивизија II. позива од к. 357 до виса Јаутине; Комбинована дивизија I. позива: Јаутина—Просек—к. 416; Дринска дивизија I. позива: Мартинови (закључно к. 469)—Шерматавац—к. 393.

I. АРМИЈА

Моравска дивизија II. поз.: део Јолина бреза (к. 590)—Савића брдо до реке Врагочанице; Дунавска дивизија I. позива на положају: Јошево (к. 478)—к. 518—Главица—Орловац; Дунавска дивизија II. позива од Орловца преко Совачког кика (к. 721) до Кутња закључно; Рогачички одред на линији: Повлен—Дебело брдо—Јабланик—Палеж.

УЖИЧКА ВОЈСКА

Ужичка бригада: један њен одред код Рогачице држи Главицу (к. 932)—Звезду—Јасеновац, а један је код Бајине Баште; Шумадиска дивизија II. позива: коњица са 2 митраљеза на Варди (затвара правац преко Јелове Горе); остале трупе на: Шаргану, Виогору и Торнику, а предстраже на граничном фронту према Вишеграду и на Старом Броду. Из Лимског одреда: 4. и 5. кадров. пук држи Јелову Гору—Ђаков камен. Добровољачко-гранични батаљон је на ушћу Лима.

ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД

Са предстражама држи: Забреж—Обреновац—с. Бело поље, а са главнином на положајима северно и јужно од с. Мислођина.

Одбрана Београда, Браничевски и Крајински одред остали су на ранијим положајима.

14. НОВЕМБАР

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

Време се опет погоршало: падала је киша са снегом. Па ипак, све аустриске колоне гониле су Србе са оном брзином, коју су дозвољавале теренске околности.

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

104. ландштурмска бригада, која је била на левом крилу корпуса, заузела је у току овог дана Обреновац и борила се око прелаза преко реке Тамнаве. *29. дивизија* заузела је друмски и железнички мост преко Тамнаве источно од с. Пиромана. *7. дивизија* наступала је преко р. Тамнаве и р. Уба ка одсеку Провалија североисточно од с. Богдановца, који је био поседнут деловима Шумадиске дивизије I. позива и Коњичке дивизије.

Дејство 8. корпуса

21. ландверска дивизија, чија је главна колона наступала путом од Бањана, ступила је у борбу против левог крила српских трупа код Уба, док је њена споредна колона дошла овде директно преко с. Совљака. *9. дивизија,* на захтев команданта 13. корпуса VI. армије, упућује 91. пешад. пук против виса Караула (302), а са главнином дивизије тежила је ка с. Тврдојевићу јз. од Уба, али у току овог дана није могла узети учешћа у борбама код Уба. *71. бригада 36. дивизије,* под командом ђенералмајора Салиса, која је и даље остала у саставу V. армије, образовала је код Бањана армиску резерву. —

Командант V. армије ценио је, да се између Уба и виса Караула вероватно налази главна снага армије Степе Степановића (Моравска I., Тимочка I. и II. позива), док је држао да се пред Комбинованим корпусом налази Шумадиска дивизија I. позива и Коњичка дивизија.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Лево крило ове армије (13. и 15. корпус) у току 14. новембра нападало је на фронт: Јаутина—Близански висови. Српске трупе, које су изгледа припадале Комбинованој дивизији, биле су јаке: 15 батаљона и 20 топова и браниле су упорно Јаутину, тако да су стрељачки стројеви аустриских трупа напредовали веома споро.

13. корпус нападао је са *42. хонведском дивизијом* Јаутину са севера, док је *36. дивизија* наступала у обилазак Близанских висова. Овог дана заузети су неки предњи положаји Јаутине и заробљен 1 официр са 70 војника.

15. корпус нападао је са *40. хонведском дивизијом* Јаутину са запада, напредујући постепено уз нагиб ка коти 416, западно од Јаутине, али ипак до јуриша на главни српски положај овог дана није дошло. За ово време *48. дивизија* нападала је на вис Мартиновић (469) и успела је, да га око 16 часова заузме; док је *1. дивизија,* ојачана 10. брдском бригадом (из 48. дивизије) нападала на висове источно од Каменице и заузела их.

16. корпус, са Комбинованом дивизијом, садејствовао је у нападу 1. дивизије 15. корпуса на положаје источно од Каменице, тако да је Комбинована дивизија у току овог дана заузела Велико брдо (372).

На фронту Близански висови—Јаутина—Каменица, на који је нападало лево крило VI. армије (13. и 15. корпус и Комбинована дивизија 16. корпуса) Срби су имали три дивизије (Дринска I. и II. позива и Моравска II. позива), које су се са ових положаја повукле делимично у нереду. Овом приликом заробљено је 340 војника и заплењен 1 митраљез. Слаба отпорна снага Срба на овом положају објашњава се тим, што су се овде бориле Дринска и Моравска дивизија II поз. које су биле стално у заштитници, те су већ имале осетне губитке.

Десно крило VI. армије (50. и 18. дивизија 16. корпуса) водило је 14. новембра борбу око заузимања пута: Рогачица—Ваљево, тако: *50 дивизија*, која је изводила главни напад на Совачки кик, заузела је читав низ положаја, али до мрака није могла постићи потпун успех. Тек доцкан у ноћ заузета је и последња отпорна тачка српског положаја на Совачком кику. *18. дивизија* имала је овог дана лепе успехе: 8. и 13. брдска бригада, заузеле су Кутањ и заробиле 180 Срба; а 5. брдска бригада појачана одредом из 4. брдске бригаде (самосталне) заузела је најзад Боровњак и продрла до висова Дебело брдо—Столице на путу Рогачица—Ваљево. Међутим мајор Турудија је заузео Јабланик.

4. брдска бригада (самостална) успела је да протера Србе са Јасеновца и да га заузме.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

Ноћ 13./14. новембра проведена је на миру.

У току дана 14. новембра имало је се извести насилно рекогносцирање трупама ове армије и Коњичке дивизије а по наређењу команданта армије ОБр. 3538. но ово је обустављено телефонским наређењем Врховне команде у 3.30 час. због ново створене ситуације код I. и III. армије. Поводом овог наређења командант армије у 3.45 час. са ОБр. 3554 послао је наређење командантима дивизија ове садржине: „Обуставите извршење наређења ОБр. 3538 и известите ме о обустављању". О обустављању овог наређења извештена је III. армија и Обреновачки одред.

Од команданта Ваљевске железничке станице под ОБр. 793 добивено је ово саопштење: „По наређењу Врховне команде ОСБр. 1299 има се одмах предузети рушење објеката на прузи Обреновац—Лајковац. Међутим штаб I. армије са ОБр. 669 од 13. тек. месеца наређује: да се не врши никакво онеспособљавање објеката. Пошто ова команда има да дâ воз за ову цељ, то молим за хитно наређење, хоће ли се одмах приступити ру-

шењу". Поводом овога, а како командант II. армије није имао никаквог наређења за ово, то је команданту Ваљевске железничке станице депешом у 1.35 час. наређено са ОБр. 3544: „Обраћајте се команданту I. армије и од њега примајте наређења у овом смислу". Но пошто је железничка инспекција наредила, да се за евакуисање возног парка и материјала стара командант II. армије, то је са ОБр. 3546 у 3.15 часова наређено команданту Ваљевске желез. станице ово: „Наредите да се возни материјал на прузи Обреновац—Лајковац одмах превуче у позадину".

У 3.50 часова командир 2. железничке чете на основи наређења начелника Саобраћајног одељења Врховне команде са ОСБр. 1299 пита, кад ће отпочети рушење објеката на прузи од Обреновца до Лајковца. У 4.30 час. поводом овог питања, послато је наређење ОБр. 3555 командиру 2. железничке чете у Лајковац: „Моменте за рушење пруге одредите сами, кад се Коњичка дивизија и Обреновачки одред почну повлачити. Стога код њих треба да имате потребно људство за овај рад. Штаб је Коњичке дивизије у Бргулама. Претходно се известите, је ли возни материјал извучен у позадину, као што сам наредио".

У 7.30 часова послато је командиру 2. железничке чете наређење ОБр. 3566 у Лајковац: „Пожурите са рушењем железничке пруге: Лајковац—Обреновац. Св. ОБр. 3555 ове команде".

У 8 часова послат је извештај ОБр. 3570 Врховној команди као и наређење командантима дивизија ове армије ове садржине: „Са оперативним одељењем полазим данас у 8.30 ч. из Бајевца у Лазаревац где ми је штаб".

У 12.30 часова послата је депеша команданту Коњичке дивизије ОБр. 3571 ове садржине: „Наређено је, да вам се упути Јадарски четнички одред, 1 батаљон 2. пука III. позива, и 1 батаљон 12. пука III. позива у Бргуле и да вам се ставе под команду. Ове трупе употребите према своме нахођењу, ради одбране праваца, који између с. Шарбана и Колубаре воде ка Лајковцу и Лазаревцу. Доцније упутићу тамо цео 4. пук I. позива „Стев. Немање" са 1 брзометном батеријом".

Овога дана примљени су извештаји од команданата дивизија о стању дивизија и о моралу а према наређењу ове команде ОБр. 3515 од 13. тек. месеца. Из примљених извештаја види се:

1. Морално стање код официра и војника није на оној висини, на којој је било и после офанзивних операција. Узроци су томе повлачење без већих бораба, те војници ово одступање различно коментаришу и лако примају лажне и узбудљиве вести из позадине. Поколебаност се повећала са продужењем повлачења, које војници нису могли да схвате а које операције нису у прошлим ратовима вршили. Недовољна артилериска муниција за коју већ сваки војник зна, а ово се очигледно није могло сакрити

и често се чује да војници кажу: „Одступамо само зато, што немамо муниције за топове".

2. Физичка отпорност код војника је ослабила врло дугим и ноћним маршовима при повлачењу и непрекидним радовима на утврђивању положаја, извлачењем на рукама артилерије и возова итд. Недовољан број обуће и одеће и шатор. прибора нарочито сада за време честе кише и зиме, што сасвим изнурава војнике који ово немају. Предузете су мере којима се располаже, да се морално стање одржи на висини: стални додир официра са војницима и објашњавања, да се повлачење врши по плану, да противника навучемо на такве положаје, где ћемо га једнога дана потпуно уништити. Говорено је војницима, да ће се артилериска муниција дотурити и да ћемо се за све ово љуто осветити непријатељу. Војницима је одобравано, да могу подизати у заклону земунице, колибе и да се ватра може ложити, но ипак то није довољно због широких фронтова, готово је већина војника у рововима, где се ватре не могу ложити.

У погледу морала и стања у целој армији најгоре је стајао 13. пешад. пук I. позива тако, да се на њега не може ништа рачунати, јер теже ударе овај елеменат не може издржати, и друго, овај је пук претрпео катастрофу на Чеврнтији, којом је приликом био скоро цео уништен а новим формирањем хетерогеног материјала, није се могла постићи никаква целина. Приликом повлачења готово све дивизије у овој армији имале су губитака у материјалу, но то није утицало на даље операције, јер су губитци били незнатни.

У 17.30 час. питао је командант армије начелника штаба III. армије, да ли је заиста наређено повлачење Тимочке дивизије II. позива? Начелник штаба одговорио је, да је повлачење наређено, и да ће се Тимочка дивизија II. позива повући, кад на њу ред дође, у току ноћи или најдаље у јутру. Одмах је командант армије добио везу са Врховном командом у 17.45 час. и о свему горњем саопштио помоћнику начел. штаба Врховне команде ђенералу Мишићу са додатком, да он о томе нема никакав извештај, међутим Моравска дивиз. I. позива због тог повлачења остаје сад у ваздуху са огољеним боком и позадином. За време тога говора, јавио се на телефон начелник штаба Врховне команде, коме је такође представљен незгодан положај Моравске дивиз. I. позива у односу на раније одређене тачке прелаза на Колубари, јер мора да одступа дуж свога положаја и тражено је, да се дозволи да Моравска дивизија I. позива може користити и прелаз код Словца. У исто време питање је, да ли и II. армија при оваквој ситуацији треба да почне повлачење. Начелник штаба је тада упутио команданта II. армије: да се за ово све обрати III. армији и да се са њом споразумева. Командант II. армије му је тада одговорио: да нема шта да се о овоме споразумева

са III. армијом, већ тражи наређење од Врховне команде. Начелник штаба је са изразом „због ом“! прекинуо говор. Према оваквом стању командант армије решио се, да нареди одступање. Како се ово могло најсигурније извести у току ноћи, то је командант преко телефона издавао наређење командантима дивизија, те да би имали времена, да своја наређења доставе трупама и да се ова изврше у току ноћи. Доцније је издато и писмено наређење.

У 16 часова командант армије са ОБр. 3581 наређује командантима дивизија: „По исказу заробљеника на десном крилу од коњице види се, да је према фронту ове армије највећим делом развијен ландштурм. Нужно је, да се пред фронтом те дивизије ухвати који заробљеник и испита о стању трупа. Извештај о ухваћеним и испитаним заробљеницима доставити ми одмах“.

У 18.20 часова примљено је наређење ОБр. 6292 из Врховне команде: „Повлачење ваше армије удешавајте по III. армији. Трупе размештене на фронту: Караула—Близански висови, прећиће Колубару код Словца тако, да мост код Словца користи и III. армија“.

У 22.30 час. на основи овог наређења командант армије под ОБр. 3589 издао је заповест ове садржине: Командантима: Моравске, Тимочке и Шумадиске дивизије I. позива и Коњичке дивизије.

„На основи наређења Врховне команде ОБр. 6253. од 11. новембра ове године и ОБр. 6292 од 13. новембра наређујем: да се II. армија повуче на десну обалу Колубаре, поседне и брани положаје овако:

1. Моравска дивизија I. позива повлачи се путовима који воде са њеног положаја на село Непричево, на друм Кладничка механа—Лајковац и њиме на друм Ваљево—Словац; прелази Колубару код Лајковца, а делом возова код Словца заједно са деловима III. армије. По прелазу на десну обалу Колубаре поседа и упорно брани положај између Љига и потока, који води кроз село Стубицу, хватајући лево везу са трупама III. армије на левој обали Љига, а десно са трупама Тимочке дивизије I позива.

2. Тимочка дивизија I. позива повлачи се путовима који воде са њеног положаја на Бели Брод и Петку, а и друмом Уб—Лајковац; прелази Колубару код Белог брода и Петке а код Лајковца само делом своје артилерије и возова, пошто ће тамо вршити прелаз и трупе Моравске дивизије I. позива. По прелазу на десну обалу Колубаре поседа и упорно брани положај између потока који пролази кроз село Стубицу и реке Пештана одржавајући везу лево са Моравском дивизијом I. позива а десно са Шумадиском дивизијом I. позива.

3. Шумадиска дивизија I. позива повлачи се путовима, који воде са њеног положаја на Дабин брод и село Скобаљ; на тим

местима прелази Колубару и по прелазу на десну обалу поседа и упорно брани положај између реке Пештана и Турије, везујући се лево са Тимочком дивизијом I. позива а десно са Коњичком дивизијом.

4. Коњичка дивизија повлачи се правцима који воде са њеног положаја ка Колубари и исту прелази и то: са пешадијом и артилеријом код Скобаља, а са коњицом на мостовима низводно, а ако то не би било могуће, онда и њоме код Скобаља, пропуштајући приликом прелаза трупе Шумадиске дивизије I. позива. По прелазу на десну обалу Колубаре груписаће се код Конатице и са придатом јој пешадијом и четничким одредом спречава непријатељу прелаз преко Колубаре на простору између Шумадиске дивизије I. позива на положају: Волујак и Обреновачког одреда, и штити им крила и бокове.

5. — 4. пешадиски пук I. позива „Стевана Немање" са 4. батеријом Шумадиског артилериског пука прелази Колубару код Скобаља, а по прелазу на десну обалу Колубаре групише се код села Дрена (378) где ће бити на моме расположењу.

6. Јадарски четнички одред прелази на десну обалу Колубаре код Скобаља и ставља се под команду команданта Коњичке дивизије на Конатици.

7. Повлачење предузети одмах једновремено остављајући јаче заштитнице и то: Моравска дивизија I. позива на Караули, а остале дивизије на досадашњим положајима. Заштитнице ће се почети повлачити сутра 15. тек. месеца у 4 часа јутра, одржавајући тесну везу међу собом; заштитница Моравске дивизије I. позива одржаваће везу са заштитницом Тимочке дивизије II. позива са којом ће се и паралелно повлачити.

8. Прилилом повлачења кварити железничке објекте, путове; рушити мостове и телеграфске и телефонске линије (нарочито линију Уб—Ваљево); и отежавати на све могуће начине даље напредовање непријатељу. По прелазу свих трупа на десну обалу Колубаре, сталне мостове на њој порушити а понтонске дићи и одвући.

9. Моравска дивизија I. позива порушиће железнички мост код Лајковца, а ако не би дошла друга која команда да то учини до времена кад буду све трупе Моравске дивизије I. позива и Тимочке дивизије I. позива исти прешле.

10. По доласку на одређене положаје постојећа утврђења поправити и допунити и положаје што боље утврдити.

11. Одмах по извршеном прелазу на десну обалу Колубаре поднети ми кратак извештај најкраћим путем у Лазаревац.

12. По прелазу ухватити што пре везу са армиским штабом и подићи телефонску везу.

13. Возови у колико нису до сад пребачени на десну обалу Колубаре, да се одмах најбржим начином пребаце.

14. Магацини хране и муниције биће у Даросави.

15. Комуникациски правци:

а) За Моравску дивизију I. позива друм Лазаревац—Даросава и пут с. Шушњар—село Стубица—Старача (к. 379)—Разбојиште на друм Даросава—Калањевци и њиме до Даросаве.

б) За Тимочку дивизију II. позива пут: село Барошевац—село Црљенци—село Рудовци до Даросаве.

в) За Шумадиску дивизију I. позива пут: Волујак—село Стрмово—Равањ (к. 315)—Медведњак (к. 365)—Даросава.

16. Армиски штаб биће пре подне у Лазаревцу а потом у Даросави.

17. Ово наређење издато је у главноме телефоном лично командантима дивизија и то: Моравске дивизије I. позива у 18.7 часова; Тимочке дивизије I. позива у 18.17 часова; Шумадиске дивизије I. позива у 18.25 часова и Коњичке дивизије у 18.30 часова.

18. О пријему наређења одговорити".

Како се положај „Човка" пружао на запад клинасто и био изложен обухватној ватри противничкој — то се је командант надао, да ће III. армија оставити на левој обали Љига, при утоку његовом бар предстраже чиме би се бар донекле отклонила опасност обухватања Човке — па је стога наредио, да Моравска дивизија I. позива тражи везу са трупама III. армије на левој обали Љига.

У поноћ 14./15. новембра примљена је депеша из Врховне команде ИОБр. 1100, да се благовремено нареди повлачење свију мостовних тренова ове армије у колико јој нису потребни. Наређено је Великом мостовном трену у Аранђеловцу, да продужи марш за Ћуприју и јави кад стигне. Шумадиски и Моравски мостовни трен упућени су у Аранђеловац.

Овог дана командант армије преко телефона из Лазаревца наредио је команданту 4. пешад. пука I. позива „Стев. Немање", да одмах продужи марш са пуком и 4. батеријом Шумадиског артилериског пука за Бргуле, где да се јави команданту Коњичке дивизије и стави се под његову команду. Ако је за батерију тежак пут, онда да командир батерије остане на раскрсници друмова и јави ми се одатле. Возове, да командант пука упути на десну обалу Колубаре служећи се путом између Вреоце и Скобаља.

Мајору Војину Поповићу команданту Јадарског четничког одреда, који се јавио команданту II. армије у Лазаревцу а по повратку са лечења, наређено је, да са одредом одмах оде у Бргуле и стави се под команду команданта Коњичке дивизије.

Дејство Моравске дивизије I. позива

У 4.10 часова примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3554, којим се обуставља извршење наређења ОБр. 3538.

У 4.20 часова послат је команданту II. армије извештај ОБр. 1731 санитетског пуковника Др. Мих. Петровића ове садржине: „Командант дивизије ђенерал Илија Гојковић осећајући се рђаво већ неколико дана добио је, због великих штрапаца и преморености, јаку малаксалост срца, која га спречава да моментано предузме командовање".

У 5.35 часова са ОБр. 3553 командант армије наређује: „Ако је ђенерал Гојковић болешћу спречен, нека га заступа заступник по правилу службе".

У 8.45 часова под ОБр. 1737 наређено је команданту 4. пешадиског пука I. позива „Стев. Немање", да са пуком поведе и 4. батерију Шумадиског артилер. пука у Лазаревац и јави се команданту армије. Тако је овог дана 4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање" и 4. Шумадиска батерија изашла из састава ове дивизије и отишла у армиску резерву.

У 9.30 часова командант армије са ОБр. 3567 наређује: „Упутите своју инжињерску алатну колону у Лазаревац, да се стави под команду начелника инжињерије пуковника Милојковића. Ако вам је колона потребна, онда упутите један део њен и о томе ме известите".

У 12.45 часова командант Тимочке дивизије I. позива јавља: „Воћа официске патроле из Слатине у 9.45 час. јавља: „Дошао сам у додир са непријатељем; он је на положајима код општинске зграде, наступа у великом стрељачком строју лево од реке Уба а у правцу села Докмира. Испред стрељачког строја избацио је патроле. Моја патрола са њиховом се пушкарала, јачина непријатеља је 1 пук, наступа у правцу нашем и Моравске дивизије. Ухватио сам везу са патролама Моравске дивизији I. позива".

У 13.45 часова добивена су два извештаја од воћа официрских патрола, по којима непријатељ наступа друмом од Коцељева у развијеном фронту захватајући и село Радуше, Голу Главу и друм за Ваљево; да су непријатељске коњичке и пешадиске патроле прошле кроз с. Радушу и дошле пред с. Слатину. Непријатељ наступа брзо; коњичке патроле ојачане пешадијом наступају висовима а пешадија друмом. По исказу заробљеника јачина непријатеља је 5—600 коњаника и два батаљона пешадије. У ово исто време и командант Тимочке дивизије II. позива са ОБр. 1065 доставља исти извештај са додатком, да лично види, како од Пресади друмом за Уб, преко Памбуковице пролази 1 ескадрон коњице, пешачка колона у двојним редовима око 1 батаљона и 44 артилериска воза. Колона је стала а он и даље мотри и извештај ће послати.

У 13.55 часова командант 1. пука јавља, да га је командир чете са Бобије известио, да је се око 12 часова на 2000 м. испред његових предстража, развила једна непријатељска чета, затим се повукла мало уназад и отишла у правцу 2. пука нашег.

У 15.20 часова командант Тимочке дивизије II. позива јавља: да се непријатељ према његовој дивизији спушта и прелази р. Уб и да је од команданта коњице Дринске дивизије II. позива дознао: да непријатељ наступа у четири колоне, свака јачине по 1 пук пешадије и то: једна колона преко Коњског гробља, друга преко Дружетића, трећа преко Пресади и Умке и четврта преко Слатине. Лично је осмотрио колону преко Пресади, која има један дивизион артилерије.

У 16 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3581. У 16.55 часова на ово наређење послат је овај извештај под ОБр. 1754. „Из исказа заробљеника Стевана Шепе, родом из Лике, који је данас заробљен, обвезника 13. чете 4. батаљона 79. пука сазнало се: да су преко Вел. Бошњака и Коцељева прошли ови пукови: 6., 7., 91. и 102. Ландштурмски 25., 26. и 27. домобрански и 53. и 79. пук; овај последњи је од 2 батаљона са 800 људи и 2 са 500 људи, остатак је отишао раније према Вишеграду. Од коњице је прошло 5—600 коњаника. Артилерија је позади пешадије, али не зна јачину. Пукови су попуњени трећи пут рекрутима. Сад вежбају младиће од 18—20 година и сви они који нису вежбани од 21—37. године. Официра има мало а подофицира доста".

У 17 часова командант 3. пешад. пука са ОБр. 246 јавља: „Видео сам, да непријатељска пешадија у јачини око 3 батаљона наступа према левом крилу овог пука и десном крилу 15. пука II. позива. Његови предњи делови вијају се на 2000 метара испред предње линије овог пука. Непријатељска артилерија дејствује на лево крило овог одсека. Официрска патрола из овог пука, послата у правцу Коцељева, известила ме је овога часа, да се противник у јачини 1 пука рокира према десном крилу овог пука. Коњице има до 2 ескадрона". Командант 1. батаљона овога пука, који је на десном крилу овога пука, јавља: да се је један непријатељски вод спустио из с. Слатине и упутио на к. 230 западно од Докмира. Непријатељ јачине једног батаљона спушта се са к. 267 на леву обалу реке Уба.

У 17.50 часова „нахитније" послат је команданту армије извештај: „У 17.15 часова случајно сам на телефону дознао, да се Тимочка дивизија II. позива повлачи у 17.30 час. лево крило, а десно у 18 часова, заштитнице у 21 час. Молим за најхитније наређење, шта треба према овој ситуацији да радим." У 18.30 часова командант армије лично телефоном наређује команданту дивизије, да одмах предузме повлачење до положаја Човка између Љига, Колубаре и Лукавице, а доцније је наређење и писмено са ОБр. 3598.

У 18.35 часова послато је наређењу ОБр. 1761:

„I. Команднру трупне коморе: Крените се одмах са целокупном трупном комором преко Словца за Лазаревац и

на вашариште иза Лазаревца зауставите се и очекујте даље наређење. Са вашом комором крените одмах војну пошту и месарску чету, које такође зауставите у Лазаревцу."

„2. Команднру Моравске болнич. чете. Крените се одмах са четом и санитетском колоном преко Словца за Лазаревац и на вашариште иза Лазаревца очекујте даље наређење."

Телефоном издате заповести:

3. Команданту артилериског пука, да се одмах артилерија крене преко Попучке, Словца, Лајковца на Човку.

4. Команданту 3. пешад. пука, да колску комору упути преко Словца—Непричеве—Рубрибрезе до Петке и ту чека наређење.

5. Команданту 16., 2. и 1. пешад. и дивизиског коњич. пука, да колску комору одмах упуте за артилеријом а бојну комору преко Карауле—Врховине—Степање—Непричеве—Белог брода, где да очекују даље наређење. Да се пукови крену и то: 2., 1. и 3. до Карауле, одакле ће 16. пук образовати заштитницу. Правац кретања: Вровина—Степање до Белог брода, где да очекују наређење за поседање положаја. 16. пук да одржава везу са заштитницом Тимочке дивизије II. позива, коњички пук да иде као заштитница 3. пука до Карауле а потом са заштитницом 16. пука."

У 19.15 часова командант армије телефоном саопштава, да је правац повлачења за дивизију преко моста код Словца за Ратковац—Стрмово—Боговађу—Прњавор—Жупањац к. 232 где да сачека даље наређење.

У 19.30 часова на питање команданта 1. пука, наређено му је, да упути једног официра који зна где су рекрути и да их доведе на зачеље пука, те да са пуком иду даље. 16. пешад. пуку послата је нотица преко 2. пука: „Са вашим пуком остаћете као заштитница дивизије на Караули до 5 часова јутра, потом ћете се кренути за дивизијом правцем Вровина—Степање—Непричава—Рубрибреза—Лајковац и прећи мост на Колубари код Белог брода. Кад последњи делови пука пређу гвоздени мост, известићете командира одељења који се тамо налази да поруши мост. По доласку на пут за Петку добићете наређење од команданта дивизије за даљи рад."

У 22.30 часова примљено је писмено наређење команданта армије ОБр. 3598 за одступање дивизије.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

У 3 часа примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3554, којим се обуставља извршење наређења ОБр. 3538.

У 13.17 часова примљен је извештај од вође деснокрилне официрске коњичке патроле писан у 11.35 часова у Совљаку и гласи: „Према добивеном задатку извиђао сам непријатеља на

правцу Уб—Совљак—Калиновац—Тулари. Са патролом дошао сам до испред с. Совљака, где сам наишао на непријатељске патроле нешто јаче од 1 вода пешадије и 20 коњаника; они су заузели косу источно од с. Совљака. Овом приликом било је пушкарања између наше предстраже 11. пешад. пука као и коњич. патроле Шумадиског дивиз. коњичког пука и наших комита са овим непријатељским деловима. Ја и даље са патролом осматрам ово непријатељско наступање или повлачење, јер је он и јуче довде дошао па се повлачио са овим деловима.“ У исто време примљени су од команданта десног одсека ови извештаји, од којих је први послат у 13.10 часова, а други у 13.15 часова са положаја: „Према фронту десног одсека на даљини од 10 км. на позадњој ивици с. Совљака види се једна непријатељска колона која се креће гребеном косе, која се продужује и излази ка Шумадиској дивизији. Јачина се не може оценити, зато што маршују по један све поред врзине. На челу се види један штаб са 10 коњаника.“ „Више школе с. Совљака гребеном види се једна непријатељска колона, која се спушта низ падине. На тај циљ се сад гађа.“

У 18.17 часова наредио је командант II. армије лично преко телефона овом команданту, да дивизија одмах одступи на десну обалу Колубаре, користећи зато путове на одређеном комуникациском правцу и заузме положај код Лазаревца, између реке Пештана и Лукавице; да се друм Лајковац—Лазаревац употреби само за артилерију и возове, пошто ће се њиме кретати и Моравска дивизија I. позива, а сви остали делови, да се упуте преко Белог брода код Петке; заштитнице да остану на положају до 4 часа јутра идућег дана; да се по преласку трупа мостови дигну, односно поруше и да се нови положаји утврде. На основи овог наређења одмах су позвати на телефон команданти одсека и пукова и усмено им је наређено:

1. — Коњички пук, 6. пук III. позива, 15. пук и 4. батаљон 13. пука маршују путом преко Гвозденовића до Кладничке механе, затим друмом до пред Лајковац, одавде скрећу на североисток сеоским путом на Бели брод где прелазе Колубару преко понтонског моста. Затим излазе на друм, па друмом преко с. Петке и Лазаревца, где 15. пук поседа варош Лазаревац за одбрану, хватајући везу: десно са 20. пешад. пуком, а лево са Моравском дивизијом I. позива на левој обали Лукавице реке. 6. пук III. позива маршује друмом на село Дрен, где се ставља на расположење начелнику армиске инжињерије пуковнику Милојковићу. Коњички пук, који ће се кретати на челу, има најенергичније да рашчишћава пут од избеглица. У селу Дрену добиће даље наређење. 4. батаљон 13. пука по доласку у Лазаревац да сачека свој пук и уђе у његов састав.

2. — 20. пешад. пук креће се са свог положаја колонским путом, кога је данас инжињерски капетан Дреновац израдио на Кладничку механу па друмом до пред Лајковац, скреће сеоским путем на Бели брод, где прелази Колубару преко понтонског моста и даље преко с. Петке и Лазаревца маршује на с. Дрен, где заузима одсек између реке Пештана и вароши Лазаревца. Десно ухватити везу са Шумадиском дивизијом I. позива а лево са 15. пешад. пуком, који брани варош Лазаревац.

3. — 13. пешад. пук маршује преко Гвозденовића до Кладничке механе, затим друмом до пред Лајковац; одавде скренуће на североисток сеоским путем и окреће на Бели брод, где прелази Колубару преко понтонског моста и путем за с. Дрен где улази у састав опште резерве.

4. — 14. пешад. пук остаје као заштитница на досадањем одбранбеном положају до 4 часа и штити повлачење дивизије старајући се да ухвати везу са заштитницом Шумадиске дивизије I. позива у правцу Вучјака, а са заштитницом Моравске дивизије на Караули. У 4 часа повлачи се правцем (као општа резерва), где улази у састав опште резерве.

Са ОБр. 1379 команданту трупне коморе наређено је, да се са трупном комором одмах крене преко Лајковца—Лазаревца —Барошевца у село Рудовце, где ће добити даље наређење. То исто наређено је и команданту борног дела 1. степена колонске коморе но с том разликом, што ће отићи у с. Црљенци. Командиру болничарске чете наређено је, да се са завојиштем (болничарском четом и санитетском колоном) крене одмах и преко Лајковца и Лазаревца оде у с. Барошевац, где да чека даље наређење.

Команданту дивизиске инжињерије са ОБр. 1379 у 19.30 часова наређено је: „Ноћас ће дивизија да одступи на положаје код Лазаревца. Ви ћете руководити прелазом преко мостова и то: железничког код Лајковца, понтонског код Белог брода. Постарајте се за све мере ради уредног прелаза трупа, као и да прелаз буде обезбеђен у погледу издржљивости мостова. Пошто трупе прећу мостове, ови ће се порушити и то ћете ви известити. Последњи део трупа ове дивизије, који прелази мостове, биће 14. пешад. пук I. позива, који ће бити заштитница и кренути се са положаја сутра, 15. тек. месеца у 4 часа јутра. Инжињерске делове, који су вам потребни за одржавање, поправку и рушење мостова, задржите на месту где вам је потребно. Све остало крените преко Лајковца и Лазаревца у Барошевац, где ћете остати до даљег наређења. Исто тако порушићете и мост код с. Петке".

Одмах по издатом наређењу — 19 часова — кренула се артилерија а одмах после ње пешадија. Штаб дивизиски кренуо се у 20.30 часова. Пут је био јако блатњав због пале кише и

саобраћај, односно кретање возова било је веома тешко нарочито на путу Гвозденовић—Кладничка механа. Материјална спрема је непотпуна. Здравље је доста добро. Исхрана је добра.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

Ноћ 13./14. новембра проведена је на миру, сем што је на десном крилу било пушкарање.

У 4 часа примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3554 којим се обуставља извршење наређења ОБр. 3538 а које је горе изнето и о овоме је извештен командант Коњичке дивизије. На основи овога под ОБр. 2214 у Паљуви наређено је у 4 часа команданту 12. пешад. пука ово: „Саопштите одмах најхитније команданту Шумадиског коњичког пука, да одмах упути ордонанса у штаб Коњичке дивизије у с. Бргуле и да команданта Коњичке дивизије извести, да је командант II. армије са ОБр. 3554 од јутрос наредио, да се обустави извршење наређења ОБр. 3538 од јутрос и да командант Коњичке дивизије одговори о пријему овог наређења". Команданту Коњичке дивизије под истим бројем и у исто време послат је извештај. Командант армије са истим бројем извештен је о обустави наређења ОБр. 3538.

У 9.50 часова командант дивизије на основи прикупљених извештаја под ОБр. 2216 шаље извештај команданту: армије, Тимочке дивизије I. позива и Коњичке дивизије: „Непријатељ је слабијим деловима дошао до р. Уба на десном одсеку ове дивизије. Мост преко Тамнаве код Црвене јабуке на путу Уб—Обреновац није порушен, а дрвени мостови на Убу према десном крилу десног одсека и на путу Шарбани—Црвена Јабука порушени су синоћ између 17 и 17.30 часова. Исто су тако синоћ око 21 час порушена и 3 моста преко Тамнаве (2 дрвена и 1 камени) на правцу Уб—Врело. Предњи делови десног одсека у току ноћи слабије су се пушкарали са непријатељским предњим деловима. Сем тога примећено је око 300 непријатељских ватри око села Такова и Црвена Јабука. Ради веће сигурности крајњег десног крила а на тражење команданта Шумадиског дивизиског коњичког пука упутио сам му ноћас једну чету пешадије из 10. пешад. пука. Од 8 час. данас две непријатељске групе од по 4 оруђа отвориле су ватру од Такова и Црвене Јабуке, на које су отпочеле дејство такође две батерије десног одсека ове дивизије. У 8.20 час. примећена је једна непријатељска батерија у покрету од Такова ка Црвеној Јабуци. Сем тога у то време примећено је, да непријатељ развијен за борбу наступа према нашем десном одсеку у јачини једног пешадиског пука. Према средњем и левом одсеку у току ноћи није било ничег значајнијег. Патроле ових одсека које су истурене до реке Тамнаве и Совљака нису дошле у додир с непријатељем. У току ноћи било је

свега 2 војника из 12. пешад. пука рањено. Положаји се и даље утврђују."

У 10.50 часова са ОБр. 2222 из Паљуве наређено је команданту Шумадиског коњичког пука I. позива у Шарбани ово: „Јаче патроле и извиђачке делове вашег пука истурите до саме обале р. Уба са задатком, да осматрају сваки непријатељски покрет и спрече му како приближавање реци тако и прелаз преко исте. О извршењу известите ме као и о јачини коју сте истурили на непосредну обалу р. Уба. Десну обалу посести за одбрану."

Под истим бројем у 10.55 час. наређено је команданту десног одсека (12. пук): „Наређено је команданту 10. пешад. пука, да одмах упути један свој батаљон са водом митраљеза ради поседања и одбране положаја од десног крила 19. пешад. кадров. пука па у десно. Команданту пак Шумадиског дивиз. коњичког пука наређено је, да извиђачким деловима поседне непосредно десну обалу Уба за одбрану." Под истим бројем и у исто време команданту 10. пука — Стубленица: „Три чете оног батаљона, од кога је прошле ноћи упућена чета Шумадиском коњичком пуку, упутите одмах са командантом батаљона и водом митраљеза да поседне крајње десно крило дивизиског положаја од десног крила 19. кадров. пешад. пука па у десно. И чета упућена Шумадиском дивиз. коњичком пуку да уђе у састав батаљона. Положај што боље утврдити, посести и огарантовати одбрану његову. Наређено је команданту Шумадиског дивиз. коњичког пука да извиђачким деловима поседне непосредно десну обалу Уба за одбрану."

Командант 2. коњичке бригаде под ОБр. 1003 у 8.45 часова јавља: „Непријатељ са снагом од 1 пешад. пука наступа правцем од Црвене Јабуке ка Шарбану. На осталом фронту још нема никакве појаве противника. Бојазан је, да непријатељ не пробије положај Шарбан и одвоји нас од трупа Шумадиске дивиз. I. позива."

У 11.45 часова на основи овога под ОБр. 2224 послат је команданту Коњичке дивизије овај извештај: „Извештај команданта Коњичке дивизије ОБр. 1003 од данас примио сам. Са трупама ове дивизије поседнуто је најјаче десно крило положаја ове дивизије и пук, који се налази у резерви, такође се налази позади десног одсека. Молим команданта, да мостове на р. Тамнави и Убу испред свог фронта поруши и непријатељу спречи прелаз од с. Шарбана до с. Лиспоља, а правац Црвена Јабука—Шарбани браниће трупе ове дивизије. Наредио сам, да се подигне још у току данашњег дана телефонска линија између штаба ове дивизије и штаба Коњичке дивизије. Молим понова команданта, да ми пошаље извештај о распореду својих трупа, распореду и стању код Обреновачког одреда, у колико му је

познато, као и о непријатељу, његовој јачини и правцима кретања.“

У 14.10 часова на основи добивених извештаја од команданта средњег одсека и Коњичке дивизије, под ОБр. 2227 послато је команданту II. армије ово извешће: „По добивеном извештају непријатељ је се у јачини једног батаљона у наступању од Црвене јабуке ка Шарбану задржао у 11 часова на левој обали Уба и да се постепено појачава ширећи свој стрељачки строј ка баруштинама. Сем тога једна непријатељска колона у јачини једног непријатељског пука наступа правцем од Бањани за Обреновац. Командант средњег одсека опет јавља да је непријатељ у подне избио предњим деловима на Совљачку косу одакле се један стрељачки строј јачине једне чете креће ка Убу, а за њим се креће и једна колона јачине једног батаљона. Предстраже средњег одсека дошле су у сукоб са непријатељем. Непријатељска артилерија отпочела је у 12.30 часова да дејствује.“

У 14.30 часова команданту десног одсека, дивизиског коњичког пука и 10. пука: „По добивеном извештају непријатељ је у подне избио предњим деловима на Совљанску косу, одакле се један стрељачки строј јачине једне чете креће ка Убу; за њим колона од једног батаљона. Предстраже средњег одсека дошле су у сукоб са непријатељем. Непријатељска артилерија почела је у 12.30 часова да дејствује. Сем тога командант Коњичке дивизије јавља, да је се непријатељ јачине једног батаљона у наступању од Црвене јабуке ка Шарбани задржао у 11 часова на левој обали Уба и да се постепено појачава ширећи свој стрељачки строј ка баруштинама. Сем тога једна непријатељска колона у јачини једног пешадиског пука наступа правцем од Бањана за Обреновац. Предње се доставља командантима ради знања с тим, да командант десног одсека ово достови и команданту Шумадиског коњичког пука, који да провери овај извештај и поднесе што тачније податке о непријатељу.“

У 18.30 часова командант армије авизирао је преко телефона повлачење армије на десну обалу Колубаре, а овој дивизији повлачење на Волујак. Командант дивизије наредио је пуковима, да одмах почну повлачење и оставе заштитнице, које ће се повући сутра у 4 часа. У исто време наређено је и командиру болничарске чете да се повуче. У исто време командант дивизије са ОБр. 2246 издао је и писмену заповест за повлачење ове садржине: „Дивизија ће још ове ноћи извршити покрет према наређењу команданта II. армије преко Колубаре ради поседања положаја Волујачког између р. Турије и Пештана, стога наређујем:

1. Сва артилерија да се одмах повуче правцем друм Лајковац—Лазаревац и даље преко с. Шопић—Вреоци на Радошине (Волујачки положај), где да очекује даље наређење.

2. Команданти одсека оставиће на досадањим положајима заштитнице довољне јачине од пешадије и митраљеза, а главнине кренути одмах и то: 10. пешад. пук који ће од батаљона распоређеног на десном крилу положаја оставити такође потребну заштитницу — да се крене са главнином правцем Стубленица—Радљево—Скобаљ—мост на Колубари—Вреоци—Радошине, где ће привремено посести центар положаја; 12. пешад. пук са 19. кадров. пешад. пуком да крене главнину одмах правцем за 10. пешад. пуком до с. Вреоци и даље на с. Црљенци, одакле привремено да поседне десно крило положаја; 11. пешад. пук правцем: Трњаци—Паљуви—Д. Јабучје—мост код Дабиног брода —Шопић—Медошевац, одакле привремено посести лево крило положаја; 19. пешад. пук I. позива правцем: Мургаш—Паљуви —Д. Јабучје—мост код Дабиног брода—Шопић—Вреоци—Волујак, где ће очекивати даље наређење.

3. Заштитнице да се крену са досадањих положаја у 4 часа изјутра за својим главнинама одржавајући тесну међусобну везу као и везу десно са Коњичком дивизијом, а лево са заштитницама Тимочке дивизије I. позива.

4. Шумадиски дивизиски коњички пук пре почетка повлачења заштитница да истури патроле испред фронта дивизије, које да ухвате додир са непријатељем и пошто пропусти заштитнице, да се за њима крене осигуравајући правце извиђачким одељењима, како правац од Шарбани и Богдановице на Радљево —Скобаљ—мост на Колубари, тако и правац: Трњаци и Мургаш —Паљуви—Г. и Д. Јабучје—мост код Дабиног брода. Овај ће се пук задржати на левој обали Колубаре све док се и Коњичка дивизија не пребаци преко Колубаре, а потом ће се и овај пук пребацити преко мостова на Колубари и кад последње његове патроле буду прешле преко мостова код Скобаља и Дабиног брода, командири извиђачких одељења као и команданти заштитница издаће писмено наређење старешинама мостова, да су све трупе прешле и да сталне мостове могу порушити.

5. По доласку на положаје поднети ми извештај о доласку својих трупа.

6. Шумадиски коњички пук по преласку преко Колубаре осматраће десну обалу Колубаре од реке Пештан па до Турије. Ухватити десно везу са Коњичком дивизијом, а лево са Тимочком дивизијом I. позива.

7. Телеграфско одељење да подигне дивизиску телефонску станицу у с. Сакуљи, коју везати са армиском телефонском станицом; пукови пак одмах да се вежу са дивизиском телефонском станицом.

8. Пионирски полубатаљон и трупе III. позива и последње одбране дошиће на Волујак, где ће добити даље наређење од команданта дивизиске инжињерије.

9. Дивизиски штаб, телеграфско одељење и војна пошта биће у селу Сакуљи.

10. За време покрета ја ћу се налазити на правцу Д. Јабучје—Дабин брод—Вреоци—Сакуља. О пријему овог наређења одговорити".

У 18.45 часова накнадно је наредио усмено командант армије овој дивизији: да ће на мосту код Скобаља прелазити Коњичка дивизија са пешадиским деловими, а при томе Шумадиска дивизија има првенство. — Да се поквари телеграфска линија Уб—Ваљево. — Да 4. пешад. пук „Ст. Немање" не иде за Бргуле, него да пређе Колубару код Скобаља, па одатле оде на Дрен, где да се прикупи и извести га.

У 19.30 часова под истим бројем (ОБр. 2246) издато је наређење команданту дивизиске инжињерије: „Према наређењу команданта II. армије дивизија се још ноћас има повући преко Колубаре на Волујачки положај тако, да ће заштитнице остављене на положају почети покрет у 4 часа 15. тек. месеца. Командант ће издати потребно наређење пионирском полубатаљону као и трупама III. позива и последње одбране, који су радили на изради мостобрана, да се понтонски мостови дигну чим главнина дивизије пређе и одвуку у позадину, а остали мостови минирају. Чим и последње заштитничке коњичке патроле буду прешле преко Колубаре, команданти заштитница издаће писмено наређење старешинама одељења код мостова, да су све трупе прешле преко Колубаре и да сталне мостове могу порушити. Да би се трупе ноћас лакше кретале ка мостовима, наредити да се код мостова наложе ватре. По извршеном рушењу мостова пионирски полубатаљон као и трупе III. позива и последње одбране да дођу на Волујак, одакле да се употребе за утврђивање положаја и оправку и израду путова и мостова на положају и у позадини дивизије, а по упуству команданта дивизиске инжињерије. О пријему овог наређења одговорити".

У 19 час. под истим бројем издато је наређење по ордонансу команданту колонске коморе, командиру трупне коморе и командиру болничарске чете: „Дивизија у току ноћи извршиће покрет на десну обалу Колубаре а на положај између р. Турије и Пештана, стога наређујем:

1. Сва колонска комора како борни део, тако и остатак 1. степена и 2. степен да се крене одмах правцем (друмом): Лазаревац—Барошевац—Даросава, где да се убивакује и очекује даље наређење. Борни део 1. степена колонске коморе да се повуче преко с. Јабучја и моста код Дабиног брода на Лазаревац и даље за Даросаву.

2. Трупна комора да се крене одмах правцем с. Д. Јабучје преко моста код Дабиног брода—с. Шопић—с. Барошевац одакле

да се крене лево на косу преко Змијања и даље на с. Стрмово, где да се убивакује поред пута не спуштајући се у долину реке Турије.

3. Болничарска чета да се крене одмах правцем Д. Јабучје —мост код Дабиног брода—Шопић—Барошевац, где поред пута да се убивакује и очекује даље наређење. О пријему овог наређења одговорити".

Писмено наређење команданта армије ОБр. 3598 примљено је у овој команди тек 15. новембра у 6.50 часова јутра а ово је горе у целини изнето.

Дејство Коњичке дивизије

Ситуација код трупа Коњичке дивизије у току ноћи 13./14. новембра остала је непромењена, као и распоред трупа Коњичке дивизије на десној обали р. Уба и Тамнаве од с. Шарбана па низ. водно до Котора. Непријатељ се задржао на левој обали р. Уба и Тамнаве и у току ноћи није ништа предузимао.

У 1.35 час. примљено је наређење од команданта армије ОБр. 3529: „Ако Коњичка дивизија буде принуђена на повлачење, да руши и квари железничку пругу, путове, мостове и телеграфске линије".

Командант II. армије са ОБр. 3541 саопштава, да ће Шумадиска дивизија I. позива вршити насилно рекогносцирање, ради утврђивања јачине непријатеља и наређује, да Коњичка дивизија садејствује. Командант Шумадиске дивизије под ОБр. 2241 доставио је, да је наређење команданта армије ОБр. 3541 обустављено.

У 7.40 часова командант армије са ОБр. 3563 на ранију представку ове дивизије ОБр. 1784 горе изнету саопштава, да батаљон пешадије не може послати, јер је извештај примљен тек у 5.20 часова. Четнички одред је на путу за ту команду. Кабла телефонског по тражењу те команде — нема.

У 8.25 час. са ОБр. 274 командант 3. коњичког пука јавља: „Непријатељ је око 8 часова отпочео напад правцем Милорци—Шарбани обухватајући и ширећи се између р. Уба и Тамнаве. Јачина непријатеља према овом пуку је 1 батаљон, 1 ескадрон и 1 батерија. Мостови су порушени. Молим, да ми се да пешадија, јер коњички пук неће моћи да издржи".

У 11.10 часова послат је извештај са ОБр. 1812 команданту Шумадиске дивизије: „Једна непријатељска колона, јачине 1 пука пешадије наступа правцем Бањани—Обреновац. Један пак непријатељски батаљон, који наступа од Црвене Јабуке Шарбану, задржао се на левој обали р. Уба. Непријитељ се ојачава постепено. Потребно би било, да се Шарбански положај бар са једном четом појача, јер немам ни једног војника у резерви. Командант

1. коњичке бригаде известио ме је телефоном, да због повлачења Обреновачког одреда на десну обалу Колубаре на Мислођински положај његове трупе доведене су у незгодан положај". Као одговор на то послато је у 11.25 часова наређење ОБр. 1813 ове садржине: „Ситуација захтева, да трупе Коњичке дивизије остану на десној обали Тамнаве. Да бисте имали што чвршћу везу са трупама Обреновачког одреда, повите ваше десно крило и наслоните се на лево крило његово, на р. Колубари. У случају, да вас непријатељ јаком снагом нападне, правац повлачења је: Лисопоље—Конатица, но стим, да се десна обала Колубаре има најупорније бранити".

Командант Шумадиске дивизије I. позива са ОБр. 2218 известио је: „Да се непријатељ више групише према десном крилу његове дивизије и моли, да му се по сваку цену осигура десни бок". Одмах му је под ОБр. 1817 достављено: „У вези мога тражења ОБр. 1812 од данас, а нарочито с обзиром на извештај тога команданта ОБр. 2218 од данас неопходно је потребно, да се појача положај Шарбани са једном четом".

У 11.30 час. командант 3. коњичког пука извештава, да га непријатељ напада са 2 батаљона. Од Црвене јабуке појављује се нова колона у јачини 1 батаљона. До сада су одбивена два напада, али због појачања непријатељског, биће му немогуће, да се одржи. Овог момента 3 чете III. позива стигле су као појачање. Ове чете су јаке са 50 стараца. По извештају, митраљеско одељење 3. коњичког пука упућено је из 2. бригаде. Ове три чете 5. пешад. пука, које су биле растуре приликом повлачења 12./13. новембра, прикупиле су се код дивизиског штаба у Бргуле, са њима је и командант батаљона резервни капетан I. кл. Стева Бели. Одмах је позват командант батаљона и под његовом командом упућене су команданту 3. коњичког пука код с. Шарбане, а телефоном је наређено команданту 2. коњичке бригаде, да команданту 3. коњич. пука упути митраљеско одељење. Ове 3 чете и митраљеско одељење стигло је на време и са њима је заједно са 3. коњичким пуком мајор Илић извршио контра напад. Непријатељ је одбивен са знатним губитцима. Положај је одржан до 3 часа 15. новембра, кад је стигло наређење из армије за повлачење дивизије на десну обалу Колубаре.

У 12.45 часова командант 2. бригаде јавља: „Једна непријатељска колона у јачини до једног пешад пука, креће се кроз с. Трстеницу за Пироман. Затим њихови предњи делови су се вратили од Пиромана и продужили ка с. Стублини. У колони има артилерије и коњице".

Овога дана примљено је наређење ОБр. 3571, којим су упућени Јадарски четнички одред и 1 батаљон 12. пеш. пука III. позива у Бргуле овој команди, с тим, да се употребе за одбрану праваца, који између Шарбана и Колубаре воде ка Лајковцу и

Лазаревцу. Доцније упутиће се цео 4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање“ са 1 батеријом.

Командант 1. коњичке бригаде са ОБр. 440 извештава: „Непријатељ на фронту Пироман—Стублинска механа наступа у три колоне, свака јачине од по једног батаљона, а позади њих се види још маса непријатељске пешадије. На мом одсеку отпочела је пешадиска и митраљеска ватра. Наша артилерија дејствује“.

У 15.40 часова напао је непријатељ на десно крило ове дивизије снагом од 1 пука пешадије, 1 батеријом и 2 ескадрона правцем: Стублина—Лисопоље, и после огорчене борбе, десно крило морало је се повући због незгодног положаја и око 17 часова пребацило се на десну обалу Колубаре код Конатице. Непријатељ има преко 1000 губитака. Трупе ове дивизије имале су доста губитака у људима и коњима. Дивизија се повукла и пребацила на десну обалу Колубаре у потпуном реду. Овакав је извештај послао командант Коњичке дивизије са ОБр. 1837 команданту II. армије.

У 18.30 часова командант II. армије лично му је наредио телефоном повлачење дивизије на десну обалу Колубаре а писмено наређење добивено је тек у 2.5 часова 15. новембра под ОБр. 3598 на маршу штаба за Степојевац.

У 20 часова на основи телефонског наређења команданта армије са ОБр. 1835 издао је командант Коњичке дивизије ову заповест на блоку: „Према наређењу команданта II. армије Коњичка дивизија са придатим јој трупама има се повући у току ноћи на десну обалу реке Колубаре са задатком, да брани непријатељу прелазе на реци Колубари од Шумадиске дивизије I. позива на положају Волујак, па низводно до Обреновачког одреда. Стога наређујем:

1. *Десни одсек* од Обреновачког одреда (Благоја конак), па до Врбовице потока, командант пуковник Живојин Бабић, упорно бране ове трупе: 1. и 4. коњички пук, 1 батаљон 6. пука III. позива, 1 батаљон 5. пука III. позива и 1. коњичка батерија.

2. *Леви одсек* од Врбовице потока, па до десног крила Шумадиске дивизијо I. позива (Волујак), командант пуковник Милан Туцаковић, упорно бране ове трупе: 1 батаљон 5. пука III. позива, 2. коњички пук и 2. коњичка батерија.

3. Одржавати најтешњу међусобну везу као и са суседним трупама.

4. При повлачењу оставити заштитнице потребне јачине, које ће почети повлачење сутра 15. тек. месеца у 4 часа, одржавајући непрекидно везу са заштитницама Шумадиске дивизије I. позива. Заштитнице ће по прелазу на десну обалу Колубаре порушити мостове на истој.

5. Општа резерва 3. коњички пук доћиће у село Степојевац.

6. Муниciска колона одмаршоваће у село Степојевац и збиваковаће се на северној ивици села код механе.

7. Трупна комора одмаршоваће у село Црљенци и збиваковаће се на северној ивици села код механе.

8. Штаб дивизије, пионирско и телеграфско одељење и војна пошта биће у селу Степојевцу.

9. Прелаз трупа 2. коњичке бригаде извршиће се на мосту код Скобаља".

Коњичка дивизија са придатим јој трупама, истурена на 15 до 20 км. пред десним крилом армије од 9. до 13. новембра закључно, повлачила је се непрестано под борбом, према предњим деловима трупа 17. непријатељског корпуса, који је по свему судећи наступао правцима ка Колубари од Скобаљског моста до њеног утока у Саву. На тај начин, она је свој тежак задатак извршила стварајући Шумадиској дивизији I. позива потребно време, да се повлачи у реду неузнемиравана од непријатеља са њеног десног крила и да се на одређеним јој положајима у миру распоређује и утврђује. У исто време, она је својим дејством осигуравала повлачење и леви бок Обреновачког одреда, који је на тај начин успео, да се у реду пребаци на десну обалу Колубаре. Вршећи тако свој задатак Коњичка дивизија са придатим јој трупама такође се је повукла ноћу 13./14. новембра на десну обалу Колубаре у потпуном реду, не изгубивши ништа од материјала и ако су услови за ноћно повлачење коњице били страховито тешки због теренских и елементарних незгода и масе бегунаца мештана. Губитци: погинуло подофицира, каплара и редова 17, рањено 60 пешака и коњаника. Погинуло коња 4 а угинуо 1. Утрошак муниције: шрапнела 604, разорних зрна 21 и 18850 митраљеских и карабинских метака.

Овог дана командант дивизије са ОБр. 1670 подноси извештај по наређењу команданта II. армије ОБр. 3265: „Наређење команданта армије ОБр. 3265 од 6. тек. месеца примио сам к знању. У исто време ради свог оправдања мени је част изложити ово: кад је потписати 22. септембра примио наређење Врховне команде да брани фронт од реке Думаче до села Ушћа у дужини од 40 км. са 2 батаљона 5. пука III. позива, 2 топа и својом изнуреном дивизијом са 2000 карабина онда, с обзиром на ситуацију, а нарочито снагу непријатељску према мом фронту, а имајући у виду општу оскудицу у трупама нашао сам, да ћу моћи поверени ми задатак извршити. Кад је непријатељ у неколико махова снажном ватром нападао Шабац, а нарочито 29. септембра, и кад је на простору Шабац—Орашачка—Мрђеновачка ада непријатељ почео груписати јаче снаге но што пре тога беху, онда сам с обзиром на ову промењену ситуацију чинио усмену представку Врховној команди, да би лево крило мог одсека требало појачати и Врховна команда упутила ми је 30. септембра

19. кадровски пук и 6. брзометну батерију Шумадиске дивизије. Ове трупе употребио сам на појачање трупа на положајима од Думаче до Добраве. Кад је наређено од стране Врховне команде, да овај командант настане да се Мишарски положај утврди и да га он има упорно бранити, онда сам ја, кад је утврђивање Мишарског положаја било готово довршено, учинио представку Врховној команди под ОБр. 1416 од 26. октобра, да за упорну одбрану Мишарског положаја треба три пешадиска пука, 3 пољске и 1 хаубичка батерија. По овој представци Врховна команда није потписатом ништа одговорила.

Кад је овај командант стављен под команду команданта II. армије и добио исти задатак, који је и раније имао односно одбране додељеног граничног фронта, онда сам под ОБр. 1559 од 3. тек. месеца чинио представку и команданту II. армије у погледу потребних трупа за одбрану Мишарских положаја, под којима разумем положаје све до реке Добраве.

Кад је Шабац напуштен и заузет од стране непријатеља, онда сам због промењене ситуације у односу на леви одсек мога фронта учинио представку команданту II. армије под ОБр. 1555 од 3. тек. месеца, да се Мишарски положај у ужем смислу, тј. до Безименог потока, стави под команду команданта Шумадиске дивизије I. позива, но с тим, да се овом команданту остави 6. брзометна батерија и батаљон 6. пука III. позива, који је раније командант II. армије упутио био на појачање поверених ми трупа за одбрану прелаза код Орашачке и Мрђеновачке аде. Командант II. армије поверио је Мишарски положај до Безименог потока Шумадиској дивизији, али је од потписатог одузео 6. брзометну батерију и батаљон 6. пука III. позива.

Кад је непријатељ почео јаче груписање и нападе на десно крило Шумадиске дивизије, онда сам опет, с обзиром на промењену ситуацију у односу на леви одсек свог фронта, тражио, да ми се ради ојачања истог упути једна брзометна батерија, наштa је следовало наређење команданта II. армије ОБр. 3265 од 6. тек. месеца, којим се потписатом замера што није ова појачања раније тражио. Међутим из напред изложеног види се, да је потписати потпуно разумевајући стање целокупне војске и потребе на осталим војиштима увек разложио и само онда, кад је ситуација на његовом фронту то неизоставно захтевала, тражио појачања, а никад ради тога да би био сигурнији или боље речено из неког страха од одговорности. Према томе потписати и опет налази да је с обзиром на ситуацију његовог одсека потребно га појачати бар са још једном батеријом, али потписати потпуно разуме, да кад се нешто нема не може се ни дати, само у том случају молим, да се при процени успешног и неуспешног рада овог команданта то има у виду".

Тешка артилерија II. армије

Батерије су биле постављене 14. новембра на десној обали Колубаре на положајима: Човка, Шушњар, Дрен, Главица, Пољчина. Командант артилерије лично је у Лазаревцу изложио команданту армије распоред тешке артилерије, који је нашао, да је батерија на к. 232 код Човке изложена опасности, те не би могла дуже дејствовати, па је наредио да се скине. Како на другим тачкама није било велике потребе за њу, а пролазност на путовима и терену била је до крајности отежана, то је наредио да се врати у Лазаревац.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У 1 час командир 9. Тимочке батерије јавља, да је са батеријом стигао 13. новембра у 21 час у Ваљево и ставља се на расположење команданту ове армије, према наређењу Врховне команде ОБр. 6303.

У 1.30 час. из II. армије са ОБр. 3545 добивен је овај извештај: „По наређењу Врховне команде ова армија је данас 14. новембра у 6 час. почела вршити наступање ка противнику. Моравска дивизија I. позива наступање правцем Близански висови—Пресади—Коцељево. Молим, да и Тимочка дивизија II. позива садејствује овом наступању и да штити леви бок Моравске дивизије I. позива". Покрет II. армије већ је био авизиран дивизијама, чим је о томе добивено саопштење из Врховне команде, а после овог извештаја II. армије, одмах је спремљена ова заповест: „Непријатељ је данас нападао према Дринској дивизији I. и Моравској дивизији II. позива и овладао извесним тачкама на фронту Дринске дивизије I. позива. Пред фронтом Комбиноване дивизије у околини Оглађеновца и на левој обали р. Уба прикупљају се јачи делови. Данас у 6 часова II. армија предузеће офанзиву са свом својом снагом. Њена Моравска дивизија I. позива напашће правцем Близански висови—Пресади—Коцељево. За потпомагање и искоришћавање овога напада наређујем:

1. Тимочка дивизија II. позива прећиће и сама у напад правцем к. 321—Дружетић—Коњски гроб. Десно одржавати непрекидно везу са Моравском дивизијом I. позива штитећи њен леви бок.

2. Дринска дивизија II. позива и Комбинована дивизија мотриће и саме на леви бок Тимочке дивизије II. позива и потпомоћиће је по потреби. У колико буде напад имао успеха и у колико непријатељ буде чистио фронт пред Комбинованом дивизијом и Дринском дивиз. II. позива, оне ће се прикупљати и бити спремне да и саме пређу у напад правцем Велике Белеге; при овоме Дринска дивизија II. позива служиће као резерва Комбиноване дивизије и држаће се у почетку тога напада на гребену Јаутина—Просек—кота 416.

3. Дринска дивизија I. позива браниће своје садање положаје одсудно и стараће се да их пошто пото одржи. Да обрати што већу пажњу на свој леви бок и везу са Моравском дивизијом II. позива.“

Као што се види идеја је била, да се са Комбинованом и Дринском дивизијом II. позива нападне правцем и преко Вел. Белега у бок оним непријатељским деловима, који су нападали у правцу Каменице. Тимочка дивизија II. позива служила би за везу између II. и III. армије и протеривала оне непријатељске делове, који би се задржали на линији Коњски гроб—Миличиници. Ситуација је била тешка и код III. и I. армије. Одступница III. армије ишла је не само позади њеног сопственог фронта, него и позади левог крила II. армије све док се не пређе Словачки теснац и не изврши пребацивање преко Колубаре. Многи делови I. и III. армије морали су проћи кроз Ваљево, па тек одатле да се изврши размимоилажење. Сем тога, многи делови I. армије требали су да пређу преко веома тешко пролазног терена јужно од Ваљева и да се пребаце преко скоро непролазне Градачке дубодолине. Лако је било замислити, шта би се све могло десити, ако би непријатељ успео да сасвим пробије фронт III. и I. армије, или ако би лево крило II. армије попустило пре, но што би III. и I. армија потпуно завршиле свој опасни бочни одступни марш. Према овакој ситуацији постојала је само једна дилема: или да се одмах пређе у напад, као што је Врховна команда наредила или да се одмах предузме повлачење са садањих положаја. У штабу III. армије ситуација је овако схваћена, а доцнији догађаји на левом крилу II. армије (Караула—Вровина) показали су да је претпоставка била тачна. Међутим у времену, кад је горња заповест телефоном почела да се предаје дивизијама, из Врховне команде саопштено је, да се напад II. армије обуставља а у 4.40 часова са ОБр. 3556 добивен је исти извештај и од II. армије. Према томе, и извршење ове заповести обустављено је.

У 1.50 час. са ОБр. 2609 наређено је, да се и непотребне пољске болнице ешелонирају источно од Ваљева на друму између к. 153 и 151 по реду, како су дивизије на бојном фронту армије.

У 1.55 часова наређено је армиском интенданту, да одмах приступи ешелонирању профијантских возова по постојећем наређењу.

У 3.30 часова из Тимочке дивизије II. позива са ОБр. 1049 јављено је, да је непријатељска коњица слабим деловима 13. новембра после 15 часова стигла у Коцељево и покушала да се приближи положају. Да би се на садашњим положајима дао још један отпор, као што је то и начелник штаба Врховне команде телефоном наредио 13. у 22.30 часова, издата је трупама армије ова заповест ОБр. 2116: „Непријатељ је 13. новембра нападао

Моравску дивизију II. позива, Дринску дивизију I. позива и после огорчених напада и великих губитака заузео неке предње тачке на фронту Дринске дивизије I. позива. Пред фронтом Комбиноване дивизије опажене су јаче његове претходнице на левој обали Уба код Коњског гроба и Дружетића. Једна његова брдска батерија са нешто пешадије пребачена је на десну обалу Уба према к. 342, одакле је отворила ватру на к. 416 на положају Комбиноване дивизије. Армија ће упорно бранити своје положаје. Наређујем:

1. Дринска дивизија I. позива са послатим јој појачањима браниће по сваку цену положај код с. Каменице и старати се да га одржи.

2. Комбинована дивизија, којој се упућују као појачање два батаљона 14. пешад. пука II. позива, браниће упорно свој одсек.

3. Тимочка дивизија II. позива, пред чијим се фронтом за сад још није појавио непријатељ, упутиће одмах 2 батаљона 14. пука Комбинованој дивизији као појачање, а са осталим трупама биће готова да одмах може напасти непријатеља у леви бок чим се довољно обелодани његов покрет и развој у напад на Јаутину после преласка реке Уба.

4. Дринска дивизија II. позива биће на својим положајима у армиској резерви.

5. Коњички дивизион свих трију дивизија прикупиће се испред фронта Дринске дивизије II. позива и под командом најстаријег, енергично дејствовати на леви бок непријатеља и извиђати вероватне непријатељ. артилериске положаје и правцем Умка—Пресади—Главица—Коцељево.

6. Команданти Комбиноване, Дринске и Тимочке дивизије II. поз. одржаваће трајну везу међу собом и са армиским штабом.

7. Ја ћу бити у Горњој Буковици.

8. О пријему одговорити."

У 5.50 часова из II. армије добивен је извештај ОБр. 3542 из кога се види, да се непријатељ код Моравске дивизије I. позива није ни појављивао. Јачим снагама допро је до села Трлића према Тимочкој дивизији I. позива, а колона јачине 1 пука примећена је код цркве у с. Врелу.

У 6.50 часова са ОБр. 2615 учињена је Врховној команди представка, која је изнета ниже у ситуацији.

У 9 часова са ОБр. 2619 издата је трупама армије ова заповест: „У случају принудног одступања дивизије ће се овако груписати: Дринска дивизија I. позива зауставиће се на линији Анђелића брдо—Паланачко брдо. Комбинована дивизија заузима линију к. 387 са Царићем (к. 384) — Дивље поље, па до раскрснице путова западно од Јасике. Дринска дивизија II. позива заузима линију од раскрснице путова западно од Јасике, па до наспрам утока извора Кривошије (триангулациони знак). Тимочка

дивизија II. позива од десног крила Дринске дивизије II. позива па до Мећаши. Одступање треба да иде с лева у десно, постепено, те да дивизије с десне стране служе као побочнице дивизијама с леве стране. Ако буде потребно накнадно наређење издаваће се и телефеном."

Видело се, да су услови за успешну одбрану све тежи. 6. прекоброј. пук показао се сад као јаче деморалисан и под непријатељском артилер. ватром убрзо се почео колебати. Непријатељ је почео допирати у правцу Стапара и то се крило морало продужавати и ојачавати за бољу везу са Јолином брезом. Па како је тешка артилерија при одступању задавала најтеже муке, а пут преко Бегових и Сувих вода стари, напуштени, са великим успонима и јако раскаљан, то је у 10.45 час. наређено команданту Дринске дивизије I. позива, да тешку артилерију у подесном тренутку и неопажено од непријатеља свуче с положаја и упути друмом Ваљево—Словац—Боговађа, пребаци је преко Љига и задржи у с. Жупањцу. Овај марш да се изврши у току од 2 дана од поласка са положаја.

Начелник штаба I. армије извештава: Моравска дивизија II. позива напушта Јолину брезу и заузеће положаје позади, који су у висини Дринске дивизије I. позива. Доцније је о томе са ОБр. 2769 добивен од I. армије и писмен извештај. Ускоро после овога почело је попуштање и на фронту Дринске дивизије I. позива на к. 456 (6. прекоброј. пук) и Мартиновићима (3. прекоброј. пук). Кад су се узели у обзир и остали догађаји код I. армије, одступање је постало неминовно, те је и наређено телефоном, да се одмах приступи извршењу данашње заповести ОБр. 2619. О овој одлуци телефоном је одмах обавештен штаб I. армије.

У директиви Врховне команде ОБр. 6235 од 11. новембра нарочито је напоменуто, да II. армија има служити „као наслон за повлачење I. и III. армије на десну обалу Колубаре". С обзиром на целокупну ситуацију, ова је напомена врло јасна и од капиталног значаја. Као што је већ поменуто, са овако јако истакнутог положаја у односу на II. армију, морао се вршити дуг и тежак бочни марш и позади свога сопственог положаја и позади левог крила II. армије, а у исто време требало је прелазити преко мостова. Укрштање делова обеју армија у Ваљеву било је неминовно, стока јако заморена, путови веома раскаљани. Као што се види, одступање се морало вршити постепено и полако, па је стога решено, да се у току 15. остане са трупним деловима у висини Ваљева, а возови да постепено одилазе, па да се ноћу 15./16. дефинитивно одступи. При овоме се и то имало у виду, да и делови II. армије не остану сувише изложени на својим положајима, па је и ово задржавање код Ваљева узето само колико је то заиста било неопходно.

Између десног крила ове армије (Мећаши) и левог крила

Моравске дивизије I. позива могла се имати сасвим солидна веза на к. 311, а после тога по леви бок Моравске дивизије I. позива не би било више никакве опасности, јер би ова армија оставила заштитнице, које би се са њоме, у току повлачења, стално управљале и узајамно штитиле. Ради потпуније оријентације II. армије и чвршће везе између обеју армија, послат јој је у 14.40 часова са ОБр. 2627, са телефонске станице источно од Бобовчевог Биљега овај извештај:

„Помоћник начелника штаба Тимочке дивизије II. позива саопштава у 14.30 часова исказ добивен од заробљеника, да се у правцу од Пресада креће једна колона од једног и по пука пешадије, да се у правцу ка Радуши спустило око 600 коњаника заклањајући се нашим бегунцима и да иза ових колона наступа маса од 5—6 пукова непријатељске пешадије. Како је ова армија у почетку извршења покрета са својих положаја у околини Ваљева—Каменице—Мартиновић—Јаутина па на исток левом обалом Колубаре за долину Љига, то јој II. армија треба и мора да послужи као бочно заклриље при извршењу овог дугог бочног марша. Према томе, молим команданта да изволи наредити да његове дивизије почев са левог крила толико се задрже на својим положајима, одбијајући непријатељске нападе, колико буде било потребно да армија промакне позади положаја дотичне дивизије долином Колубаре. Да би ово време било што краће и дивизије биле што мање принуђене, да се за овај циљ боре, предузете су код ове армије све мере да се овај марш по напуштању Ваљева што брже изврши. Овај покрет армије трајаће данас, 14. и сутра 15. новембра, за које време мислим, да ће се предвиђени марш извршити. Ако би у овоме било промене известићу команданта".

Кад је армиски штаб у вече стигао у Ваљево, јавио се на телефону командант II. армије војвода Степан Степановић; на телефону ове армије били су начелник штаба и његов помоћник, а поред њих је био и командант армије. Војвода је питао, да ли је истина да Тимочка дивизија II. позива одступа, па кад је одговорено да је истина, питао је: „А шта ће да буде са мојом Моравском дивизијом I. позива"? Начелник штаба је одговорио, да би она требала са своје стране да се осигура, и тада је командант ове армије хтео да узме слушалицу, те да се о свему подробније разуму, али се у томе моменту чуло како је слушалица остављена и војвода се изгубио. После тога је узалуд понова звоњено, јер се веза са II. армијом више није могла добити. По овом разговору је изгледало, да је командант II. армије био изненађен одступањем делова III. армије, међутим било је јасно, да I. и III. армија морају почети повлачење пре II. армије, што се видело у осталом из саме директиве Врховне команде, која је наредила да II. армија служи као наслон за повлачење ових

двеју. Према овоме није се ни могло ни смело ни једног момента посумњати у то, да се је у II. армији схватила потпуно како општа ситуација, тако и директива Врховне команде, па према томе и свој сопствени задатак, те је у штабу ове армије, у погледу држања левог крила II. армије ипак владало потпуно спокојство.

У 19.10 часова са ОБр. 2629 послат је Врховној команди и II. армији извештај о ситуацији код ове армије (види ниже).

Због велике замрености људства и стоке, због потребе да одиђу још неки колонски возови и због јаче истакнутости I. армије на планинском и врло тешко пролазном терену, дефинитивно је одлучено да се 15. новембра проведе у висини Ваљева на линији Боричевац—Крушик—Камењар—Јасика—Мећаши. По усменом извештају из I. армије, њене би трупе тога дана биле на десној обали Градца, и тако би тога дана све три армије биле уравњате у једној линији: десна обала Градца—Кличевац—Јасика —Мећаши—кота 311—Караули—десна обала Уба итд. У оваком положају, најмање је могло имати опасности по лево крило II. армије. По мишљењу које је владало у штабу ове армије, трупе левог крила II. армије требале су да држе ове најважније заштитне линије: а) Караула—кота 311, б) Караула—Чот и в) Вровинске и Степањске положаје. Своје повлачење имале би тако подешавати, да буду у истој висини са заштитницама ове армије. Ради дефинитивног обавештења и регулисања рада по горњем гледишту, послата је II. армији у 21 час са ОБр. 2630 ова представка:

„Сутра 15. овог месеца задржаће се ова армија по могућству са јачим деловима на линији Крушик—Кличевац—Камењар —Јасика—Мећаши, а ноћу 15./16. намеравам, да је повучем на десну обалу Колубаре код Диваца и Словца. Неопходно је потребно, да Моравска дивизија I. позива држи линију к. 314—Караула, а потом Караула—Чот, Вровинске и Степањске положаје, док дивизије ове армије не изврше бочни марш, прођу Словачки теснац и мостове на Колубари. Тимочка дивизија II. позива почела је повлачење вечерас после 19 часова и сад су дивизије са предњим деловима на линији Анђелића брдо, Паланачко брдо, Дивље поље, Јасика—Мећаши".

Армиски интендантски воз је на маршу Словац—Жупањац са преноћиштем у Жупањцу. Четврто одељење резервне муниције колоне је на маршу за Ратковац.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

Непријатељска коњица слабим деловима 13. новембра после 15 часова стигла је у Коцељево и покушава да се приближи положају. 14. пешад. пук који је упућен на расположење команданту Комбиноване дивизије, враћен је у састав ове дивизије.

Непријатељ се приближује положају, али је јаком ватром заустављен у даљем наступању а делимично и враћен.

Око 15 часова известила је Дринска дивизија II. позива, да се од овог часа повлачи Комбинована дивизија и да ће и она отпочети повлачење. У исто време известио је начелник штаба III. армије, да армиски штаб одлази у Ваљево да изда детаљно наређење за повлачење. До овог времена није се знао тачно комуникациски правац дивизије, али се у то време јавио телефоном начелник дивизиске интендантуре, који је известио, да се интендантски возови обједињују у армији и да је за возове ове дивизије одређен пут Словац—Стрмово—Боговађа—Чибутковица—Дудовица—Белановица.

У 17 часова добивен је извештај, да се лево крило Дринске дивизије повлачи, те је наређено артилерији, да сиђе са положаја и да оде на десну обалу Рабаса. 14. пук, који је био послат Комбинованој дивизији, враћен је понова у састав дивизије и у овом времену био је на маршу на старом месту северно од Бранковине. Преко телефона наређено је, да 13. пук отпочне повлачење у 17.30 часова, а на старом положају да остави до 20.30 часова 1 батаљон; 15. пук да почне повлачење у 18 часова, а до 21 час да остави 1 батаљон на старом положају. Трупе су почеле повлачење у одређено време и нису биле узнемираване од стране непријатеља.

Дивизија се повукла са својих положаја у 17 часова и повлачи се на десну обалу реке Рабаса неузнемиравано. Ноћ је проведена у кретању ка линији Мећаши—Забрдица.

Дејство Дринске дивизије II. позива

Око 10 часова Дринска дивизија извештава армију: „Од официрске патроле која извиђа у правцу Пресади—Калиник добио сам извештај, да се јача непријатељска пешад. одељења спуштају од Калиника на југ ка Пресадима. Ово је примећено у 8.55 часова. Осматрање се врши и даље. Због наступања јачих пешад. и коњич. делова на фронту ове дивизије са дивизионом сам се повукао на десну обалу Уба северно од села Голе Главе. Предњи извиђачки делови налазе се у сталном додиру са противником на левој обали Уба, задржавајући их отварањем ватре у њиховом наступању. Поједине непријатељске чете развиле су се већ у стрељачки строј".

У 11.10 час. из Дринске дивизије са ОБр. 1389 шаљу извештај командира извиђачког ескадрона писан у 9.15 часова да 1. пешад. пук II. позива одступа са својих положаја на Велико брдо и да се непријатељска јака колона креће ка Великом брду.

Дивизија је овог дана била у армиској резерви.

Дејство Комбиноване дивиз. I. позива

Командант дивизије шаље извештај армији: 12. брдска бригада кретала се преко Ратковца, има сада 8 батаљона, а у четама 70—80 војника. 26. ландверски пук са 2 брдска топа, кретао се јуче по подне од Коњског гроба ка к. 342; 27. ландверски пук био је десно (с. Оглађеновац), чете су јаке око 200 војника, водници су резервни официри. Дивизија је од к. 387 преко Дивљег поља па до раскрснице путова на средокраћи између Дивљег поља и Камењара.

Комбинована дивизија је почела повлачење у 15 часова.

Заповест команданта дивизије

„Армија се повлачи на Ваљевске положаје. Дринска дивизија II. позива одступа на линију раскрсница путова (западно од Јасике) па источно. Дринска дивизија I. позива одступа на линију Паланачко брдо—Анђелића брдо. За одступање и одбрану линије раскрсница путова (западно од Јасике)—Дивље поље—кота 387 са Царићем, наређујем:

1. —1. прекоброј. пешад. пук са артилеријом левог крила почиње одступање са садањег одсека у 15 часова правцем Просек—Царић. 1. прекобројни пешадиски пук поседа и брани одсек к. 387 и Царић. Ухватити везу са Дринском дивизијом I. позива и центром.

2. — 5. прекоброј. пешад. пук са артилеријом центра почиње одступање, кад се повуче 1. пук, обезбеђујући његово одступање. Правац одступања Просек—Царић—Дивље поље; пук поседа одсек од изворног дела Љубостиње реке (средњи крак) до к. 387 искључно. Ухватити везу са десним и левим крилом.

3. — 2. прекоброј. пешад. пук са артилеријом десног крила и пионирским полубатаљоном одступиће, пошто се повуче 5. пук са Просека. Правац одступања Јаутина—Вис—сеоским путом на раскрсницу путова западно од Јасике. Благовремено са 1 батаљоном посести Дубовац и Вис као прихватни положај. Пук поседа и брани одсек од раскрснице путова западно од Јасике до изворног дела Љубостиње (средњи крак). Дубовац и Вис остају као предње тачке, које држати са једним батаљоном.

4. — Пионирски полубатаљон долази у општу резерву на Суве воде.

5. — Ескадрон улази у састав коњичког дивизиона Дринске дивизије II. позива.

6. Распоред артилерије на новом положају биће овај: 1 брдски вод на Вису а 1 брдски вод на к. 387. Овај вод одмах упутити на к. 447, те да буде са батаљоном 5. пука у прихвату. 8. пољска батерија на Дивљем пољу; остале батерије добиће наређење од команданта артилерије.

7. — 1. степен муниције колоне биће поред друма Ваљево—Дивци на десној обали Србића потока. Остатак муниције колоне код Диваца.

8. — Трупне коморе поред пута Ваљево—Дивци на левој обали Рабас реке.

9. — Војна пошта код Диваца. Телеграфско одељење код дивизиског штаба.

10. — Профијант колона и пекарска чета код Диваца.

11. — Ја ћу поћи са Рабаса у 17 часова, штаб дивизије биће у Рађеву селу.

Дејство Дринске дивизије I. позива

Код Дринске дивизије I. позива у току ноћи 13/14. новембра 5. пешад. пук I. позива прикупио се је на линији к. 410 —село Стапари. 6. прекоброј. пук посео је положај к. 456 везујући се лево са 5. пуком II. позива, а десно са 3. прекобројним пуком који држи Мартиновић. 6. пешад. пук I. позива и 17. пешад. пук I. позива прикупили су се у дивизиску резерву на раскрсници путова источно од Каменице.

Код Тимочке дивизије II. позива врши се прикупљање трупа. У додиру са непријатељем само је коњица.

Око 7 часова а према добивеној заповести од команданта III. армије, командант Дринске дивизије I. позива наредио је, да се сва три батаљона 17. пешад. пука из дивизиске резерве упуте на леви одсек, јер је непријатељ тамо јако надирао, а 5. пук је доста слаб. Од 7 часова води се пешадиска и артилериска борба на целом фронту Дринске дивизије I. позива.

У 9.10 часова 5. пешадиски пук II. позива, упућен по наређењу команданта III. армије за појачање Дринске дивизије I. позива, стигао је југоисточно од Каменице, где му је наређено да се прикупи на Кику.

У 9.25 часова I. пешадиски пук одступа са својих положаја на Велико брдо; непријатељска јака колона креће се ка Великом брду.

У 9.35 часова добивена је заповест од команданта III. армије: „У случају принудног одступања дивизије ће се овако груписати: Дринска дивизија I. позива зауставиће се на линији Анђелића брдо—Паланачко брдо. Комбинована дивизија заузима линију к. 387 са Царићем (к. 384)—Дивље поље, па до раскрснице путова западно од Јасике. Дринска дивизија II. позива заузима линију раскрсница путова западно од Јасике, па до наспрам утока извора Кривошије реке (триангулациони знак). Тимочка дивизија II. позива од десног крила Дринске дивизије II. позива па до Мећаши. Одступање треба да иде с лева у десно постепено, те да дивизије с десне стране служе као побочница дивизијама с леве стране."

У 10.50 часова командант десног одсека јавља, да је на целом фронту јако нападнут, нарочито на десно крило и да је цео одсек обасут јаком артилериском ватром, као и кота 456.

У 11.40 часова предњи делови 6. прекоброј. пука поколебани дејством јаке артилериске ватре почињу да одступају са к. 456. Упућен један батаљон из дивизиске резерве ка овој коти, вратио је на своје место све побегле војнике.

У 13 часова командант Дринске дивизије I. позива издао је заповест за одступање ОБр. 1391: „Трупе Дринске дивизије I. позива под заклоном ноћи повућиће се на линију Паланачко брдо—Анђелића брдо. Наређујем:

1. Десна колона командант пуковник Душан Туфегџић, 6. пешад. пук, 6. прекоброј. пук I. позива, 3. прекоброј. пук, чета пионира кретаће се правцем: раскрсница путова источно од Каменице—сеоским путом преко Д. Буковице на Паланачко брдо и зауставиће се на линији Бегова вода—Паланачко брдо—Рабас.

2. Лева колона потпуковник Драгољуб Костић, 5. пук I. позива, 17. пук I. позива, 5. пук II. позива, повућиће се правцем Стапар—Кик—Мађарско брдо—Бобовчев биљег—Анђелића брдо, где ће се задржати. По доласку на линију Паланачко брдо—Анђелића брдо, командант десне колоне посешће са 6. пешад. пуком I. позива Паланачко брдо а 6. прекобројни и 3. прекобројни пук упутиће у дивизиску резерву на Суве воде.

4. Командант леве колоне по доласку на Анђелића брдо, посешће Анђелића брдо са 5. пуком II. позива, а 17. пук I. позива и 5. пук I. позива упутиће у дивизиску резерву на Суве воде. Команданти одсека поставиће своје предстраже на линију Ђурђево брдо—Д. Буковица.

5. Ја ћу бити на Сувим водама.

6. Сви возови биће источно од Ваљева на простору Ваљево—Иверак.“

У 15 часова командант десног одсека јавља, да непријатељ са два пешад. пука и више брдских и хаубичких батерија притискује десни одсек. 5. пук био је на предстражи на Ђурђевом брду, одатле се према наређењу команданта Дринске дивизије I. позива кренуо на Крушик, да прихвати 6. пешад. пук I. позива. При извршењу овога задатка поседнут је Крушик и Кличевац и сачекано је да последњи делови 6. пешад. пука прођу.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

ТРЕЋИ ДАН БОЈА КОД СТАВЕ И ОДСТУПАЊЕ. СТАЊЕ ТРУПА ПРЕД ПОЧЕТАК БОЈА

Стање, у коме су се налазиле трупе I. армије 14. новембра изјутра, уопште давало је мале шансе, да ће се положаји моћи за дуго време одржати. Продор, створен падом одсека Округлић —Кутањ на левом крилу Дунавске дивизије II. позива, престао

је сад бити опасан по Рогачички одред са његовим повлачењем на положаје: Виловица—Марков биљег—Умови, али фронт армије на положајима код Ставе није био сад довољно огарантован с левог бока. Пре свега положаји Рогачичког одреда нису сад потпуно одговарали условима доброг положаја, јер су планинском гредом: Повљен—Јабланик—Медведник, били кружно обухваћени и доминирани, а тако исто нису одговарали потпуно улози одреда, јер позадина правцем Маковишта није била потпуно огарантована. Али кад се узме у обзир, да је повлачењем одреда на поменуте положаје добивено у толико, што је одред извучен из опасне ситуације у коју је био запао, што је целокупан фронт армије сад био знатно краћи, повлачењем Рогачичког одреда на нове положаје ситуација на левом крилу армије прилично је поправљена. На фронту Дунавске дивизије II. и Дунавске дивизије I. позива ситуација није била сјајна, али не и очајна. Делимични успеси постигнути у току борбе 13. новембра повратили су трупе мало из оне душевне клонулости. Можда се није могло рачунати на дуже и упорне борбе, али је ипак било доста шанса за то, да ће трупе бити у стању да ове положаје бар за данас одрже а то је било довољно, док не падне решење код II. армије, која је према извештајима Врховне команде у току 14. новембра имала да предузме офанзиву на целом фронту.

Само ситуација на десном крилу код Моравске дивизије II. позива уливала је доста бојазни, јер је губитком Остењака и к. 518 била јако угрожена са левог крила и бока на Јолиној брези. Ну и поред овако незгодног положаја, па и клонулости код трупа ове армије, крајњим напрезањем најзад могло се постићи, да се и ово крило бар за данас одржи, само да је Моравска дивизија II. позива имала јачег ослонца на крилне дивизије, нарочито на Дринску дивизију I. позива, — на левом крилу III. армије. Дринска дивизија I. позива (из III. армије) у току прошлог дана груписана на положајима Осладић—к. 393 није се могла одупрети навали непријатеља у борби 13. новембра, и у вече око 20 часова напустила је своје положаје, на које је непријатељ одмах избио. О повлачењу Дринске дивизије I. позива са положаја Осладић к. 393 стигао је I. армији извештај тек 14. новембра у 2.30 часова. Повлачењем Дринске дивизије I. позива са положаја код Осладића и делова Дунавске дивизије I. позива са к. 518, ситуација Моравске дивизије II. позива била је врло тешка, а могла је бити и критична. Груписана на положају Јолина бреза—Савића брдо, Моравска дивизија II. позива била је сад обухваћена са оба крила, а нарочито јој је опасност грозила десном крилу и боку, који су имали да бране иначе најдеморалисаније трупе. Немајући ни најмање вере, да ће трупе под оваквим околностима моћи да се даље боре на досадањим положајима, а бојећи се чак катастрофе, ако се буду морали

положаји напуштати по дану и под борбом, — командант Моравске дивизије II. позива још у 2.20 часова, чим је извештен о повлачењу Дринске дивизије I. позива, издаје заповест, за случај принудног повлачења, да се трупе са десног одсека повуку на Велико брдо (к. 372), са центра на Ћирића брдо—Мајиновац (северна половина), а са левог одсека на јужну половину Мајиновца, са ослонцем на Сељак (545). Резерва да дође на Рудине (364) а ескадрон на десно крило.

Тако је дакле било стање у току ноћи 13./14. новембра. Под оваквим приликама какве су владале код трупа I. армије, даље држање положаја код Става било је и тешко и сумњиво. Па још кад је примљен извештај да II. армија неће предузимати никакву офанзиву, а да је III. армија већ делом почела повлачење, даље држање досадањих положаја I. армије код Ставе постало је и излишно. Ово је и руководило команданта армије, да и сам отпочне повлачење, ако на то буде принуђен. У том циљу, а на основи директиве Врховне команде ОБр. 6253 од 11. новембра, командант I. армије издаје 14. новембра у 7.30 часова заповест ОБр. 2759 ове садржине:

„На случај неуспешне одбране Ваљева све три армије повући ће се на десну обалу Колубаре и то: I. армија на положај Бањиновца (к. 700) на путу који води преко Сувобора ка Горњем Милановцу, и на положај код Гукоша на десну обалу реке Љига на путу, који води такође ка Горњем Милановцу. III. армија на положај: Чибутковица—Округло поље (кота 246). II. армија на положаје код Лазаревца. Наређујем:

1. Да се Моравска дивизија II. позива повуче својом зоном између линије: с. Беомужевићи—Ваљево—Колубара—Мионица и линије: Причевић—Дегурић—Рајковић—Толић на положај: Јасика к. 331—Главица Дићска к. 363, источно од села Гукоша.

2. Дунавска дивизија I. позива да се повуче својом зоном, између зоне Моравске дивизије II. позива и линије: Висока (к. 518) —Марковац (к. 565)—село Мратишић на положај: Лисина—Буква (552), Лисина југоисточно од Гукоша.

3. Дунавска дивизија II. позива да се повуче својом зоном, између зоне Дунавске дивизије I. позива и линије: Марков биљег (к. 855)—Велика Медведњача (к. 709)—с. Пријездић—Буковац на положај Бањиновац (к. 700).

4. Рогачички одред служиће при овом повлачењу као побочница армије, да се повуче својом зоном, између зоне Дунавске дивизије II. позива и линије: Дебело брдо—Маглеш планина—село Бачевци—Крчмари на означени положај за Дунавску дивизију II. позива, где ће се командант одреда с одредом ставити под команду команданта Дунавске дивизије II. позива.

5. При повлачењу, дивизије и Рогачички одред ће поступно заузимати прихватне положаје у својој зони на линији: Бобовчев

биљег (382)—Главица—Дебело брдо (507)—Игриште—Висока (518)—Новаковића брдо (592)—Крш (750)—Маглеш планина. За тим на линију: Село Градец—Велико брдо (405)—Млађеви (605)—Ластва, за спречавање или бар за што јаче успоравање непријатељског надирања. Сем ових прихватних положаја, дивизије ће и одред заузимати и заштитничке положаје, где год то буде потребно и целисходно. Како при повлачењу тако и на прихватним и на заштитничким положајима одржавати међусобну везу и узајамно се потпомагати. Моравска дивизија II. позива одржаваће везу и са Дринском дивизијом I. позива.

6. Где у којој зони не би било путова за артилерију и возове, користити се путовима суседних зона, споразумно са суседним командантима.

7. По доласку на положај код Гукоша и Бањиновца (700) утврдити их и упорно бранити, одржавајући везу у границама могућности.

8. Комуникација Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. позива од Гукоша ка Г. Милановцу; Дунавске дивизије II. позива са Рогачичким одредом од Бањиновца преко Сувобора за Г. Милановац. Магацини ће бити у Бољковцу, Брајићу и Г. Милановцу.

9. Путове, мостове, телеграфске линије итд. рушити и кварити, ради чега ће команданти образовати радничка одељења од својих пионира и придатих минера са потребним алатом и експлозивним материјалом, и придати их заштитницама, храну и стоку реквирирати и уклањати у позадину и на све могуће начине отежавати непријатељу напредовање.

10. Армиски штаб биће, у време кретања дивизија и одреда у Ваљеву, после у Мионици, затим у Гукошу, па потом у Бољковцу. Са њим одржавати трајну везу телефоном где год је то могуће иначе коњичким релејима, а поред тога и ордонансима.

11. Ова се заповест, као строго поверљива, упућује командантима дивизија и Рогачичког одреда на личност, да њеном извршењу отпочну приступати у крајњој нужди кад буду исцрпели сва средства и не могу се више ни у ком случају одржати на садашњим положајима. Па и тада претходно известити команданта армије и суседне команданте, пре но што би се напустили садашњи положаји. О пријему заповести одговорити".

Предњом заповешћу као што се види било је само авизирано повлачење, али дефинитивном извршењу његовом имало се приступити тек у случају крајње потребе. Међутим догађаји су се много брже развијали и извршењу њеном приступило се још у току овог дана. Распоред трупа пред почетак боја 14. новембра, код све три дивизије остао је исти као и за ноћ 13./14. новембра. Само командант Дунавске дивизије I. позива, чија је и дивизиска резерва (4. прекоброј. пешад. пук) била развијена у први борбени

ред, бојећи се, да у току данашње борбе Моравска дивизија II. позива не попусти, хтео је да своју резерву има прикупљену, стога је на к. 479 Јошево оставио само 1 батаљон, а остатак овог пука повукао у 6 часова ка Сељаку у дивизиску резерву. Трупе Рогачичког одреда, у току ноћи повлачиле су се ка положајима: Виловица—Марков биљег—Умови — неузнемиравано од стране непријатеља, и до 7 часова избиле на ове положаје.

ТОК БОЈА 14. НОВЕМБРА

Ноћ 13/14. новембра релативно је прошла на миру. Око 1.30 час. покушао је непријатељ напад на десно крило Моравске дивизије II. позива, али је био одбивен. На осталом делу фронта ове дивизије чуло се с времена на време пушкарање, а код осталих дивизија владало је потпуно затишје. На целом фронту продужено је даље утврђивање положаја и прикупљање растурених делова. Но већ у само свануће, отпочео је непријатељ напад на фронт Моравске дивиз. II. поз., нападајући у исто време и у правцу левог крила III. армије на Дринску дивизију I. позива, ка селу Стапару. Мало затим, око 7 часова, отпочео је непријатељски напад и на Дунавску дивизију II. позива правцем: Кутањ—Округлић, групишући се више према левом крилу. Пред фронтом Дунавске дивизије I. позива владало је затишје. Само мањи непријатељски делови примећени су у покрету са Погледала у долину Обнице и од Дренаића ка Копиловићу и Слепцу. Напад пред фронтом Дунавске дивизије II. позива убрзо је обустављен. Непријатељ је дочекан јаком артилериском ватром са Совачког кика, повукао се иза Округлића и ту се почео прикупљати; тако исто и на фронту Дунавске дивизије I. позива непријатељска колона, јачине око 1 пука, која се око 9 часова појавила од Бадњина ка Аништу, продужујући и даље покрет делом ка к. 518 делом преко Клобучанске реке, убрзо је задржана артилериском ватром са Главице и Оровице. Али напад на Моравску дивизију II. позива постепено је успевао. Притешњено десно крило Моравске дивизије II. позива почело се најпре колебати, а затим постепено и повлачити. Најпре су попустили крилни делови 1. пешад. пука, и то деснокрилни батаљон његов, па затим и левокрилни, повлачећи се постепено на прихватне положаје, куда је раније још при првом комешању повучена и батерија са овог одсека. На осталим деловима фронта Моравске дивизије II. позива водила се само пешадиска, митраљеска и артилериска борба. Непријатељ је нарочито снажном ватром обасипао Јолину брезу и косу северно од Јолине брезе, где је био 1. пешад. пук II. позива, а мање 3. пешад. пук II. позива на Савића брду. Артилерија Моравске дивизије II. позива није била у стању да парира моћно дејство непријатељске артилерије јер је имала у том моменту свега 55 зрна на топ.

До 10 часова дивизија је успела, у главном, да одржи своје положаје, јер се и непријатељ ограничио више на напад у правцу десног крила. Али после тог времена непријатељ је почео јаче надирати и на центар, а нарочито на лево крило, долином Врагочанске реке, које је такође било незаштићено. Не могући се одупрети нападу непријатељском, који је почео обасипати ватром са свију страна, десно крило Моравске дивизије II. позива почело је убрзо попуштати и око 11 часова, цео 1. пешад. пук II. поз. био је у пуном повлачењу ка Великом брду. За десним крилом почело је одступати и лево крило, па најзад и центар, који је, повлачењем крила, доведен био у незгодан положај. Око 11.30 часова цела Моравска дивизија II. позива налази се у повлачењу ка линији прихватних положаја: Велико брдо—Ћирића брдо—Мајиновац. Коњичаи ескадрон Моравске дивизије II. позива за време борбе остао је на десном крилу, одржавајући везу са Дринском дивизијом I. позива. Међутим на фронту Дунавске дивизије I. позива до подне није било борбе, а Дунавска дивизија II. позива одбијала је снажно нападе непријатеља. Сви покушаји непријатеља у правцу центра и десног крила Дунавске дивизије II. позива остали су безуспешни. У осталом, овај напад на Дунавску дивизију II. позива није био тако снажан, само непријатељска артилерија тукла је са Округлића јаче Совачки кик и положај леве обале Обнице.

ОДСТУПАЊЕ I. АРМИЈЕ СА ПОЛОЖАЈА КОД СТАВЕ

Због повлачења Моравске дивизије II. позива, о даљем држању положаја код Ставе, није могло бити ни говора. И кад је, око 13 часова, стигао I. армији извештај да се III. армија повлачи, и да левим крилом долази на линију: Анђелића брдо—Паланачко брдо, командант I. армије наређује телефоном, око 14 часова, командантима дивизија, да приступе извршењу заповести ОБр. 2759 и то:

Моравска дивизија II. позива да се повуче и за вечерас да заузме положаје: Бобовчев биљег (к. 382)—Главица Дебело брдо.

Дунавска дивизија I. позива да заузме положај: Игриште —Висока (к. 518).

Дунавска дивизија II. позива да заузме за вечерас положај: Новаковића брдо (к. 590)—Пиштољина чесма, а

Рогачички одред да заузме за вечерас положај Крш (кота 750)—Јагодња—Маглеш планина.

На тај начин, цела армија за вечерас имала се повући на линију: Бобовчев биљег—Главица—Дебело брдо—Игриште—Висока—Новаковића брдо—Пиштољина чесма—Крш—Јагодња са ослонцем левог крила на Маглеш планину. Основна заповест ОБр. 2759 за повлачење армије стигла је дивизијама око 13 часова, а убрзо за њом и само наређење за извршење њено. У

том моменту Моравска дивизија II. позива већ се налазила искупљена на линији својих првих прихватних положаја: Велико брдо—Мајиновић, а остале две дивизије и Рогачички одред још на својим досадањим положајима. После напуштања Јолине брезе и Савића брда, и после повлачења Моравске дивизије II. позива, непријатељ је убрзо избио на ове положаје и ту се задржао, гонећи Моравску дивизију II. позива само ватром. Његова артилерија продужила је да туче делове 1. и 2. пешад. пука II. позива, који су се искупљали на Великом брду и Ћирића брду. Но опасност по Моравску дивизију II. позива била је нарочито са десног бока, куда је непријатељ, гонећи Дринску дивизију I. позива, стално претио да је обиђе. Стога је командант Моравске дивизаје II. позива и решио, да незадржано продужи и даље повлачење ка линији: Бобовчев биљег—Дебело брдо, где је за вечерас имао избити. Даље повлачење Моравске дивизије II. позива отпочело је око 15 часова, баш у тренутку, кад се на фронту Дунавске дивизије I. позива почела јаче ангажовати борба. По заузећу Јолине брезе и Савића брда непријатељ је почео јаче нападати Главицу, десно крило Дунавске дивизије I. позива, тукући артилеријом цео фронт: Главица—Сељак—Орловица. Непријатељски напад на Главицу задржан је и Главица одржана до пред мрак, кад је дефинитивно напуштена, а дивизија предузела повлачење на целом фронту. Повлачење Дунавске дивизије II. позива и Рогачичког одреда отпочело је готово у исто време, кад и Дунавске дивизије I. позива.

Повлачење I. армије извршено је на овај начин:

Моравска дивизија II. позива повлачила се трима колонама: десном (1. пешад. пук II. поз. са 1 батеријом) преко Беомужевића на Бобовчев биљег; средњом (2. пешад. пук II. позива, 8. кадровски пук, пионирски полубатаљон и 2 батерије) на Ђурђево поље—Главицу; левом (3. пешад. пук II. поз. и 2 батерије) преко Танацковића брда—Причевића—Балиновића на Дебело брдо. Коњица је остављена позади средње колоне, да одржава додир са непријатељем и закриљава повлачење. Возови су у Ваљеву на десној обали Колубаре.

Дунавска дивизија I. позива под заштитом дивизиске резерве на линији: Сељак—Орловица, повлачила се и то: десно крило (9. пешад. пук I. позива) правцем: Бобова—Балиновић—Јовање, где је имало доћи у дивизиску резерву код с. Сандаља; лево крило (9. пешад. пук II. позива) правцем: Орловац—Равно—Резина—Висока. Батаљон 9. пука II. позива, који је био упућен ка Совачком кику Дунавској дивизији II. позива, одступио је правцем: Куница—к. 350—Рогачица—Висока. Дивизиска артилерија и градска батерија, које су отпочеле повлачење још по подне, одступиле су друмом: Причевић—Ваљево (ушће Обнице), а потом су имале доћи и то: пољска артилерија путом преко Марковца—

Арсића брда на Кршну, а градска преко Ваљева—Баурић на Велико брдо. Заштитница (4. прекобројни пук са 2 топа) остављена је на положају Сељак—Орловац по одступању трупа, са наређењем да се постепено повлачи правцем: Бобово—Балиновић—Игриште. Колонски делови су ешелонирани на правцу: Клинци—Рајковић—Толић.

Дунавска дивизија II. позива, са главнином искупљена је најпре код с. Совача, па затим око 18 часова продужила правцем на Новаковића брдо. Заштитница (2 батаљона 8. пешад. пук I. позива) одступила је постепено за главнином, левом обалом Житковачког потока преко Парача ка с. Сушици. Коњица је остављена за први мах код Пољуте, а затим по прелазу заштитнице преко моста на Јабланици, повлачила се ка Парачу. Артилерија упућена је друмом низ Јабланицу преко Ваљева за Рајковић. Полициски водови истим путом на Бујачић и Ћебино брдо (јужно од Призданића).

Рогачички одред свио се у правцу с. Брезовице и Сушице, одступајући ка Кршу и Јагодњи. Код заштитница свију дивизија остављена су одељења пионира за кварење путова и објеката.

Повлачење трупа вршено је без узнемиравања од стране непријатеља. Непријатељ пред фронтом Моравске дивизије II. позива по заузећу Јолине брезе и Савића брда није ни гонио. На осталом делу фронту, повлачење је извршено неприметно од стране непријатеља и додир је са њим постепено изгубљен. Одступање пукова Моравске дивизије II. позива, која је успела да се још за видела извуче из свере дејства непријатеља, и која је имала засебан правац одступања у почетку до првих прихватних положаја, било је у приличном нереду. У доцнијем току одступања ка линији Бобовчев биљег—Мајиновац успело се, да се трупе колико толико уреде и одступање у бољем реду продужи. Трупе, борбом и повлачењем са Јолине брезе и Савића брда, прилично су се измешале и растројиле. Повлачење пак Дунавске дивизије I. и Дунавске дивизије II. позива, које је отпочело тек у сумрак и вршено по тамној ноћи, било је скопчано са великим тешкоћама. Одступање са Совачког кика у правцу нових положаја по испресецаном и раскаљаном терену и по ноћи, било је врло тешко, а пребацивање артилерије са леве на десну обалу Обнице апсолутно искључено. Према томе природно је, да су артилерије обеју дивизија и возови морали бити упућени тим јединим путом низ Јабланицу. Пешадиске трупе инстинктивно по ноћи држале су се такође друма, те је на тај начин пут код Балиновића просто био загушен трупама и возовима. Тешка градска оруђа ометала су кретање осталих возова. Цео пут од Балиновића до Ваљева био је закрчен комором. Благодарећи томе, што су још дан раније коморски делови дивизија већ били пребачени источно од Ваљева на десну обалу Колубаре, ешелонирани на правцима: Ваљево—Шушеоци—Мионица и Ва-

љево—Рајковић успело се, да се и остатак возова, који је остао западно од Ваљева, пребаци на десну обалу Колубаре. У току ноћи 14./15. новембра трупе све три дивизије и Рогачичког одреда прикупиле су се већим делом на новим положајима:

Моравска дивизија II. позива на одсеку: Бобовчев биљег —Мајиновић. *Дунавска дивизија I. позива* на одсеку: Игриште —Висока са резервом код Сандаља, а артилерија на друму код Бујачића, дивизиски штаб у Јовању. *Дунавска дивизија II. позива* на одсеку: Новаковића брдо—Пиштољина чесма, а артилерија код Ваљева. *Рогачички одред* код Крша и Јагодње.

Армиски штаб у Ваљеву.

ЗАКЉУЧАК

Са напуштањем положаја код Става и Каменице завршен је први период нашег општег одступања. О даљој одбрани Ваљева није се могло ни мислити. Пад Ваљева био је неизбежан, а са напуштањем његовим морала је пасти у руке непријатељу цела западна Србија све до Колубаре и Моравице. Ово је била неминовна последица нашег незгодног стратегиског фронта и прилика, у којима су се трупе налазиле пре почетка аустриске офанзиве. Да би се спречило надирање непријатеља и обезбедила земља од његових упада, српска војска је заузела дугачак бранички фронт, који је знатно премашао њену снагу а слабио је на свима тачкама.

Широки фронтови армија, па следствено и дивизија, оставили су их без икаквих резерва. Тежња, да се сви правци запрече и огарантују, слабила је непрекидно снагу. Онде, где се чак и успело да се створе какве резерве, узимате су да се поједине тачке или споредни а угрожени правци огарантују. Ангажујући на тај начин постепено трупе, снага се увлачила у прве борбене редове, а распоред постајао је све тањи и слабији. Прва јача навала концентрисаног и ојачаног непријатеља раскинула је овај танак ланац; резерава није било да се удар парира; трупе на појединим тачкама на фронту дивизија попуштале су; дивизије су принуђене да се повлаче, а са одступањем појединих дивизија натеране су поједине армије да мењају своје фронтове и да се повлаче. Повлачење једне армије повлачило је повлачење друге суседне армије и цео период рата од почетка друге аустриске офанзиве па до пада Ваљева носи на себи тип почесних неуспеха и општег повлачења. Покушај, да се непријатељ задржи у надирању, није могао успети. Његов јачи притисак на крила западног операциског фронта, није дао да се армије задрже, уреде и даду јачег отпора. Неуспеси су се непрекидно низали, а повлачење продужавано под најнеповољнијим тактичким, економским, топографским и атмосверским приликама.

Уздрман морал непрекидном ватром непријатељске артиле-

рије за време бављења под непријатељским положајима на Гучеву и Борањи, још је више поколебан првим неуспесима. Магла, рђаво време, ноћно кретање, непрекидне борбе, недостатак артилериске муниције, рђава исхрана због тешког довоза, убили су сасвим сваки осећај код трупа. Избегавање из борбе појединаца и читавих одељења; проценат несталих, који се све више увећавао; напуштање положаја у почетку борбе, па и без ње, и најзад растројство после сваке борбе, јасно су доказивали преморепост трупа, њихову апатичност за даљу борбу, моралну клонулост, једном речи неупотребљивост за ма каакав јачи отпор. Артилерија без муниције није могла да пружи потребну помоћ пешадији, те је и изгубила онај свој престиж у очима пешадије, који је имала прошлих ратова. Све је то дакле диктовало потребу да се трупе што пре повуку из додира са непријатељем; да се прикупе, уреде, одморе, нахране, и уопште да дођу к себи. Даље повлачење са одсека на одсек имало је за циљ да успори надирање непријатеља, али је с друге стране било скопчано са огромним тешкоћама. Потпуно изнурене трупе имале су да се и даље боре са планинским и безпутним тереном на правцима њиховог одступања ка Љигу, Сувобору и Маљену, лишене своје коморе и потреба за живот и одмор. И поред свију ових тешкоћа и незгода извршена је, може се рећи, успешно, најтежа ратна операција — стратегиско одступање под непрестаним непријатељским притиском, благодарећи само разборитости старешина, њиховој енергији и преданости својој дужности.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

На одсеку северно од Рогачице 14. новембра до 10.30 час. непријатељ није ништа предузимао активније, само је под заклоном јаке магле вршио појединим патролама извиђање. Но чим се дигла магла, непријатељ је око 9.30 час. отпочео тући Звезду и Јасеновац и то двема хаубицама и једним брдским топом са Просека, а једним брдским топом са Перунике. Један наш брдски топ (један се покварио) одговарао је на ову ватру, али без успеха, због бројне и техничке надмоћности непријатељских топова У ово исто време отпочела је и јака митраљеска ватра из 6 митраљеза: два са Просека, два са Плиша и два са Превоја северно од Перунике. Потпомогнут јаком артилериском ватром, непријатељ је са пешадијом отпочео спуштање са линије: Козија —Перуника—Плиш—Просек, а извесни делови примећени су и северно од с. Матићи, на левој обали р. Рогачице источно од Јасеновца. Пребацивање је вршио по групицама. Отпочела је и пешадиска ватра.

Око 11.30 час. непријатељ је већ испољио своју снагу овако: Два батаљона нападају из Овчинске реке ка Звезди и седлу Звезда—Јасеновац; два батаљана нападају са фронта Пе-

руника—Плиш—Просек—Јасеновац; две до три чете појављују се према десном боку од с. Ралића.

Између 15 и 16.30 час. непријатељ дејствује убрзаном артилеријском паљбом и уводи и митраљезе у стрељачки строј, који долази на 3—400. м. испред нашег борбеног фронта. Две непријатељске чете и два митраљеза појављују се око 16.30 час. према боку од с. Матића, преко р. Рогачице, према с. Љештанском. За заштиту бока послата је из одсечне резерве и последња получета, те да са већ послатом получетом заузме западну ивицу с. Љештанско.

У 16.30 час. непријатељ користећи се мраком, пребацује своје пешадиске делове у непосредну близину. Борба је постала огорчена; бацане су бомбе у непријатељске редове, и три непријатељска јуриша су одбивена. Но, груписан према Звезди, непријатељ успева да ову заузме, а у исто време настаје и јака борба према десном боку.

У 17.15 час. пошто је заузео Звезду, непријатељ управља напад са Звезде на Јасеновац и предузима јуриш на леви бок Јасеновца, који је дочекан испадом наших делова са седла Јасеновац—Звезда. Овај испад није успео и наши су се делови повукли у јаругу, јужно од седла. Због овога непријатељу је остао слободан простор, те је делом подилазио Јасеновцу а делом се пребацивао ка Љештанима. Посади на Јасеновцу већ је био немогућ опстанак, те се око 19 час. повукла на Главицу (к. 932) а вод брдске артилерије на Вртаче (к. 890). Одред се у току ноћи прикупио и уредио на Главици и Вртачи.

На осталом фронту Бајина Башта—Рогачица вођена је артилериска борба. По исказу заробљеника, непријатељ је овај напад изводио целом 4. брдском бригадом, јачине 5 батаљона, 10 митраљеза и две брдске батерије од којих је једна хаубичка.

На фронту према Вешеграду, непријатељ је у току овог дана дејствовао артилериском и пешадиском ватром на наше трупе на десној обали Дрине код Вишеграда; код Старог брода било је затишје.

Због повлачења одреда са фронта Звезда—Јасеновац и појаве непријатељских делова на десном боку код с. Матића наређено је од стране команданта Ужичке војске ово:

1. Да један батаљон 4. кадров. пука са два брдска топа и два митраљеза преко Варде, с. Годечева и Благојевића одмаршује на Главицу (к. 932), позади десног крила Рогачичких трупа, те да ове потпомогне.

2. Да један други батаљон 4. кадров. пука са два брдска топа одмаршује на Варду (к. 946), да се на овој тачци утврди и буде готов, да потпомогне трупе на фронту Јасеновац—Звезда, ако то ситуација захте;

3. Да се 5. кадров. пук са Ђаковог камена крене на В. Приседо и ту одмах утврди;

4. Да се 11. пук II. позива са брдском брзометном батеријом са Бара крене ка Кадињачи и на ову стигне 15. новембра до 16 час.

5. Да се 10. пук II. позива (3 батаљона) прикупи на Шаргану. 4. батаљон да остане и даље на граничном фронту;

6. Да 2. степен колонске коморе Шумадиске дивизије II. позива дође у Ужице, а 1. степен код с. Дубаца;

7. Да се предузме испражњивање Креманског слагалишта.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

У 4.40 час. јављено је из Врховне команде да је обустављен напад I. и II. армије, и да према томе и одред подеси свој рад. Команданту заштитнице наређено је, да Обреновац задржи у својим рукама до 10 час., а до тог времена да гледа да извуче и остатак хране; да нареди евакуацију станичног и општинског особља из Обреновца, па затим и сам да отпочне повлачење и пребацивање на десну обалу Колубаре. Да одмах појача пажњу према Забрежју. По извршеном пребацивању трупа преко Колубаре, да се патоснице дигну у дужини од 15 до 20 м. са оностране обале, све дотле држати у својој власти камени мост на Тамнави.

У 10 час. примећена је друмом од Грабовца ка Шиљиној механи једна колона јачине 1 пешад. пука и 1 батерије. Наше коњичке патроле са леве обале Колубаре известиле су, да је пред овом колоном био и 1 ескадрон коњице. у 10.45 час. наша је артилерија отворила ватру и приморала непријатеља на еволуцирање у јужну страну ка с. Стублине и Лисополе. У исто време примећен је и покрет двеју непријатељских чета од Ратарске механе ка Обреновцу.

У 12.30 час. наређено је усмено команданту 3. батаљона 7. пука II. позива, да са своје две чете поседне леви одсек „Благојева конака" и предузме утврђивање. Да ухвати везу северно са 2. батаљоном а јужно са 4. коњичким ескадроном, чије су патроле још на левој обали Колубаре.

У 12.45 час. командант средњег одсека са Бањевице извештава, да је непријатељ развио 2 батаљона према Колубари у ји. правцу од Шиљине механе и да груповање врши према Прљужи.

У 19.30 час. добивен је извештај командира 4. ескадрона, да су непријатељске патроле још на левој обали Тамнаве, да је ухватио везу са 1. коњичким пуком. 10. кадровски пук стигао је на Јасенак. Командант десног одсека јавља, да је Чардак поседнут једним водом 1. чете 1. батаљона 7. пука II. позива.

У 17 час. разаслата је одредска заповест ОБр. 1398 у овоме:

„Непријатељ је напао наше положаје двема колонама: једном од Грабовца преко Шиљине механе јачине око 1 пука, 1

батерије и 1 ескадрона. Од ове колоне непријатељ је развио у први борбени ред 2 батаљона и 2 топа према Прљужи, а 2 чете и 2 топа према Бањевици. Колона која напада Обреновац има око 1 батаљон. Десно од нас су трупе Београдске Одбране а лево је Коњичка дивизија и II. армија, која је данас водила успешан бој. Одред има задатак, да по сваку цену одржи у својим рукама одређене положаје, а на десној обали Колубаре. Ради тога наређујем:

1. Да коњички ескадрон извиђа непријатеља на фронту према левом крилу одреда, одржавајући у исто време чврсту везу лево са Коњичком дивизијом. Извештај слати ми чешће но до сада. У случају да непријатељ успе да заузме земљиште до Колубаре, извиђати између Пештана и Колубаре.

2. Десни одсек остаје исте јачине и осигурава исти простор са распоредом, по мојим учињеним примедбама.

3. Средњи одсек под командом мајора Гавриловића осигураваће простор од Жутог брда до превоја јужно од слова „ц" — реч Ивојевац. Поред чете из 3. батаљона, нека задржи и чету из 4. батаљона.

4. Леви одсек под командом мајора Стошића осигурава Благојев конак до реке Марице са 2 чете 3. батаљона.

5. Главнина: 3 чете 4. батаљона 7. пука II. позива и 10. кадровски пук у биваку на Јасенку.

6. Сви команданти одсека и командир ескадрона ухватиће међусобну везу.

7. У току ове ноћи довршити утврђивање одсека за најупорнију одбрану, користећи сав материјал који се у близини налази за израду надстрешница. По могућству израдити заклоне у више реди. Обратити пажњу војницима, да на овим положајима имамо остати до последњег човека, јер се више не може одступати као и на то, да је овај положај по својој јачини и осигуран тешко пролазном Колубаром у стању да задржи навалу и четири пута јачег непријатеља.

8. Превијалиште биће у Мислођинској школи.

9. Бојна комора и део артилериске муниције колоне биће на Јасенку. Остали делови одреда биће на местима одређеним јучерашњом заповешћу ОБр. 1370.

10. Врховна команда под данашњим ОБр. 6341 наредила је, да се војници који напусте борбу одмах стављају под преки суд, који ће пресуде најбрже изрицати. Полициска одељења за хватање бегунаца одређена су.

11. Обратити нарочиту пажњу на одржавање телефонске везе.

12. Штаб одреда налазиће се у механи на Јасенку".

4. ескадрон ухватио је везу са 1. коњичком бригадом, чија је главнина у с. Конатици. Одред је заноћио у овом распореду:

1. Десни одсек од Голог брда до Чардака закључно: 2 митраљеза, 2 Дебанжова топа, 4 брзометна топа и 5 чета 7. пука II. позива (1. батаљон и 1 чета 3. батаљона).

2. Средњи одсек од Жутог брда до Ивојевца закључно: 2 митраљеза, 4 Дебанжова и 3 брзометна топа и 6 чета 7. пука II. позива (2. батаљон и по 1 чета 3. и 4. батаљона).

3. Леви одсек — Благојев конак до реке Марице: 2 чете 3. батаљона 7. пука II. позива и 4. ескадрон.

4. Одредска резерва: 3 чете 4. батаљона 7. пука II. позива и цео 10. кадров. пук на Јасенку.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

У току целе ноћи 13./14. новембра непријатељска артилерија дејствовала је на наше положаје, а тако исто и преко целог дана ређом артилериском ватром. Других важнијих догађаја није било.

СИТУАЦИЈА

У току 14. новембра у Врховну команду стигли су ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије
ОБр. 3567 (у 7.45 часова)

„Јуче је непријатељ нападао Коњичку дивизију и то правцем:

1. с. Бељин—Дрен—Прека међа: 1 пешад. пук, 1 ескадрон коњице и 1 батерија.

2. Вукона—Вуково поље—Вукићевица: 1 батаљон.

3. Котлине—Бањани—Врело: 1 пук, 2 ескадрона и 1 батерија у тежњи да обухвати лево крило дивизије.

Дивизија се због овога повукла и то: 2. бригада на Стублине—Лисопоље, а 1. бригада на Царевац—Трстеницу. Пред вече предњи делови задржали су се на линији: Бровић—Пироман—Стублинска механа, а главнином пребацује се на десну обалу р. Тамнаве и Уба са задатком, да брани прелазе од Шарбана до Котора одржавајући тесну везу са трупама Обреновачког одреда. Трупе III. позива, које су биле придате Коњичкој дивизији, потпуно су се разбегле да спасу своје породице. Командант Коњичке дивизије тражио је, да му се упути 1 батаљон I. позива али ја нисам имао одакле, — а и то тражење доцкан је стигло".

Од команданта III. армије
ОБр. 2612 (у 7.45 часова)

„Дринска дивизија II. позива извештава: „Коњички дивизион јавља 13. новембра у 18.30 час., да је 1 непријатељ. пешад. пук са ескадроном коњице дошао у с. Новаци. Слабији непријатељски делови северно су од Буковице. Јаче коњичке патроле

праћене мањим пешадиским деловима су јужно Коцељева. У 16.30 часова непријатељски извиђачки коњички и пешадиски делови избили су на коту северно од Дружетића. Дивизион је заноћио у долини реке Уба код Голе Главе."

ОБр 2615 (у 6.10 часова)

„Стратегиски положај III. армије код Ваљева постао је врло ризично опасан. Она је јако нападнута са запада код Каменице и угрожена са севера, на којој су страни виђене јаче претходнице двеју непријатељских колона. Она има своју Дринску дивиз. II. позива у преоружању; Тимочку дивизију II. поз. слабу и растројену, а Дринска дивизија I. позива у јучерањој борби претрпела је врло јаке губитке и њени се делови врло споро прикупљају. Због овога армија нема могућности, да противстави на садашњим положајима непријатељу јак отпор, који се од ње захтева. Попуштањем у одбрани она не само да губи једине положаје за одбрану Ваљева са севера и запада, већ доводи у јаку опасност и I. армију. Удар непријатеља са севера јако грози и њеној комуникацији и прета да армију од ње одсече. Да би се ова крајње опасна ситуација поправила, потребно је: или одмах ову армију толико ојачати, да може рачунати на сигуран-позитиван успех на оба означена правца непријатељског наступања, или офанзивним дејством II. армије ослободити опасности северни фронт ове армије, да би могла са успехом бранити свој западни фронт. Ако није могуће ни једно од овога двога мишљења сам, да би требало III. и I. армију почети постепено повијати, да не би дошло до катастрофе".

ОБр. 2626 (у 12.15 часова)

„Дринска дивизија I. позива: обноћ су била само пушкарања. Од 7 часова јутрос води се артилериска и пешадиска борба на целом фронту ове дивизије. Непријатељ јаче надире у правцу села Стапара. Тамо је у појачање послат 17. пук (3 слаба батаљона).

Комбинована дивизија I. позива: Обоноћ није било ништа важније. Заробљеник један вели: 26. ландверски пук са 2 брд. топа кретао се јуче по подне са Коњског гроба ка к. 324; 27. ландверски пук био је десно (село Оглађеновац). Чете су им јаке око 200 људи. Хране се сада врло рђаво. Муниције имају доста. Воде их све резервни официри.

Дринска дивизија II. позива: Коњичка патрола јавља, да се у 8.55 часова јача непријатељска одељења спуштају од Каменика на југ ка Пресадима.

Тимочка дивизија II. позива: није било ништа значајније."

ОБр. 2629 (у 19.10 часова)

„Код Дринске дивизије I. позива била је борба од 7 часова; непријатељ је у почетку јаче притискивао према левом

крилу, а потом на цетар и десно крило. Центар (кота 456) први је попустио, а после њега и десно крило—Мартиновић. Пре тога већ се било сазнало, да је и Јолина бреза напуштена, те је због тога наређено постепено повлачење ка Ваљеву.

Комбинована дивизија: борба само на левом јој крилу, зато што је 3. прекобројни пук на Мартиновићу изненадно попустио. Повлачење је вршено напоредо са I. армијом. Трупе предњим деловима овако стоје: Дринска дивизија I. позива на линији: Анђелића брдо—Паланачко брдо. Комбинована дивизија: 387 преко Дивљег поља, па до раскрснице путова на средокрађи између „Дивљег поља" и Камењара. Дринска II. позива десно од Комбиноване па до изворног дела Кривошије (триангулациона тачка). Тимочка дивизија II. позива десно од Дринске дивизије II. позива па до Мећаши.

Због тога што се возови неколиких дивизија стичу у Ваљево и због велике масе света, који бежи — велика је закрченост а то ће свакако ометати уредно повлачење трупа. Сем тога комуникација којом се трупе ове армије повлаче, на великој дужини иде паралелно непријатељском фронту и свршава се теснацем. Потребно је, да II. армија држи линију: к. 311 Карауле, дотле док је не известим, да ово више није потребно за сигурност ове армије."

Од команданта I. армије
ОБр. 2759 (у 10 часова)

Доставља своју заповест коју је под овим бројем издао трупама на случај. принудног повлачења. (Види операције ове армије 14. новембра).

ОБр. 2760 (у 10.25 часова)

„По телефонском извештају из Моравске дивизије II. позива непријатељ јако напада на десно крило њено. Командант дивизије сумња, да ће се моћи одржати, јер га непријатељ обилазн. Морал је код војника испод сваке критике; одричу послушност неће да се бију.

Дунавска дивизија I. позива јавља, да до 8 часова нема код ње борбе.

Дунавска дивизија II. позива јавља, да се на њеном фронту отвара пушчана ватра; да је морал и код њених трупа рђав у сваком погледу.

Са Рогачичким одредом је преко Дунавске дивизије II. позива релејна веза, али се командант одреда не јавља.

Свима командантима издао сам наређење, да се пошто пото држе и на случај принудног повлачења, да бране земљу стопу по стопу, а да би евентуално повлачење било у реду издао сам заповест саобразно директиви Врховне команде ОБр. 6253. Јутрос

ми је стигао 1 батаљон рекрута 8. кадровског пука овде у Ваљево; одмах сам га упутио команданту Моравске дивизије II. позива ради појачања, јер других трупа немам."

ОБр. 2765 (у 13.10 часова)

„Рогачички одред са Дебелог брда јутрос у 0.30 часова јавља: „После упорне данашње борбе (13. новембра) од 8 до 17.30 часова задржао сам све своје положаје. После сам тек добио извештај од 18. полупука I. позива, да је нападајући на Мали Медведник одступио у нереду ка р Јабланици. Леви одсек на Сови известио ме је: да је се једна јака непријатељска чета упутила од Јасеновца ка Пустом пољу тј. на пут: Дебело брдо —Маковиште—Црвени брег—Градац (к. 1024)—Богатић. Све ово поред изнурености одреда створило је тешку ситуацију, отежано кидањем телефона до армије, те сам наредио одреду одступање са Дебелог брда двема колонама: једном од 6 батаљона, 4 Дебанжова топа и 2 брзомет. брдска топа правцем: Дебело брдо—с. Брезовица ка Богатићу под мојом командом; другом од 5 батаљона, 2 пољ. брзомет. топа и 1 Дебанжов брдски топ под командом пуковника Манојловића са Дебелог брда на Маковиште—Црвени брег—Градац—Јагодња—Богатић. Ова колона кад стигне код Градца оставиће тамо 1 батаљон и 1 брдски топ за одбрану правца од Маковишта и Црвеног брега."

ОБр. 2767 (у 13.40 часова)

„Дунавска дивизија I. позива у 10 часова депешом јавља: Један непријатељски пук спустио се од Бадина ка Аништу, одакле се поделио и наступа пола ка коти 518, а пола преко Клобучке реке. За сад се води само артилериска борба. Три батаљона 4. прекобројног пука стигла су у дивизиску резерву позади Сељака. Према левоме крилу за сад нема промене."

ОБр. 2768 (у 14 часова)

„Моравска дивизија II. позива депешом у 10.45 часова јавља: „У 10.30 час. дивизија држи своје положаје; непријатељ показује јаче дејство на десно крило дивизије и са к. 393 туче га артилеријом. Дивизиска резерва од 6 чета прикупила се на Ђерића брду, где се извлаче две батерије."

ОБр. 2769 (у 15.15 часова)

„У 11.30 часова Моравска дивизија II. позива јавља, да се 1. и 2. пук повлаче, јер им је одгољен бок повлачењем Дринске дивизије I. позива.

У 11.50 час. Дунавска дивизија I. позива јавља, да на целом фронту подилазе слаби непријатељски делови, а са Камилавке креће се једна јача колона. Према непријатељској јачини изгледа, да би се могли одржати, али су нам крила доста угрожена

Непријатељ сад припрема напад на Совачки кик (положај Дунавске дивизије II. позива).

У 12 часова помоћник начелника штаба ове армије пуковник Јовановић из штаба Дунавске дивизије II. позива јавља: Виде се непријатељске колоне од Пецке, Дренаићског виса, Копиловића и од М. Медведника даље преко Кутња. У с. Ребељ сишли су мањи пешадиски непријатељски делови и тамо се пушкарају са нашим коњичким патролама. Код Поћута су наша два ескадрона коњице за затварање простора између Дунавске дивизије II. позива и одреда пуковника Мишића".

ОБр. 2777 (у 14 часова)

„Пуковник М. Ж. Миловановић из штаба III. армије телефоном јавља, да је III. армија почела постепено повлачење са данашњих на прихватне положаје, тако да ће јој лево крило бити на линији: Анђелића брдо—Паланачко брдо. Према овоме наредио сам, да се повуче и I. армија на прихватни положај и то: Моравска дивизија II. позива на Бобовчев биљег (382)—Главица —Дебело брдо. Дунавска дивизија I. позива на: Игриште—Висока (518). Дунавска дивизија II. позива на: Новаковића брдо к. 592—Пиштољина чесма. Рогачички одред на: Крш (к. 750)—Јагодњак—Маглеш планина".

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1827 (у 20.30 часова)

„Наше трупе су још према Дрини са предстражама на граничном фронту. Данас је непријатељ у 14.30 час. отворио артилериску ватру на десну обалу Дрине код Вишеграда. Непријатељ је и данас вршио енергичан напад на одсек западно од Рогачице: Јасеновац—Звезда. Нарочито је био енергичан по подне. Један јуриш је одбивен; другим јуришем непријатељ је пробио међупростор: Јасеновац—Звезда. Трупе су се морале повући на одсек: Главица—Вртача. Резерва Ужичке бригаде готово је утрошена. Због важности овог одсека по бок и позадину мојих трупа принуђен сам био да упутим 1 кадровски пук са батеријом преко Црног врха и Варде на Главицу, те да тамошње трупе потпомогне. Други кадровски пук примакао сам на Велики Присед".

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Извештај ОБр. 6402 Господину министру војном — Ниш

„Ситуација је на војишту таква, да се може десити, да будемо принуђени напустити Ваљево. Напуштање Ваљева могло би неповољно утицати на дужу одбрану Београда. Молим, да се преко Пресбироа јавност постепено припрема на ове непријатне могућности".

Наређење ОБр. 6408

Команданту III. армије телефоном у 8 часова наређено је, да се по могућству одржи до мрака па после да предузме повлачење по датој директиви. Ако буде приморан да се повлачи по дану, онда да ово врши врло упорно и стопу по стопу до мрака, а затим да продужи даље повлачење.

Наређење ОБр. 6441

Начелнику Саобраћајног одељења Врх. команде

„Отворите станицу у Мељаку за потребе Обреновачког одреда".

15. НОВЕМБАР

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

Бескрајне тешкоће у савлађивању раскаљаног земљишта и пропалих путова због силног саобраћаја, биле су узрок што су аустриске армије, и поред употребе крајње снаге, напредовале веома споро. Због овога, није се могла искористити рђава ситуација српске војске створена закрченошћу возова код Ваљева и Коцељева, те да јој се нанесе одсудан удар. Срби су добили у времену да рашчисте овај хаос у горе поменутим местима и да одступе даље ка истоку. Па ипак, гоњење је ишло много брже но што су Срби мислили, јер им је осујећен један план, чија се садржина доцније открила, кад су Срби 14. новембра били прикупили пет дивизија (Дринска I. и II. позива, Дунавска I. позива, Моравска II. позива и Комбинована дивизија), против 15. корпуса, у циљу бијења битке.

Срби су имали намеру, да са крилима одступајуће своје војске код Уба и у доњем току р. Тамнаве, односно на путу Рогачица—Ваљево, задрже аустриске трупе у гоњењу, а за то време, да са прикупљених пет дивизија у околини Ваљева прећу у контра офанзиву против центра аустриске војске. Прикупљање ове снаге за удар имало се извести тако, да се он предузме 16. новембра. На тај начин, и против очекивања Врховне команде „Балканске војске", ипак би дошло до једне одсудне битке, добитком које могло би се рачунати и на свршетак рата са Србијом. Али, брзо прикупљање аустриских трупа и постигнути успеси у току 14. новембра, који су обухватали српску војску са оба крила, приморали су српску Врховну команду да одустане од свога плана и да нареди даље повлачење.

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

У току 15. новембра трупе овог корпуса држале су ове положаје: *104. ландштурмска бригада* око Обреновца. *29. ди-*

визија прешла је Тамнаву источно од Пиромана, дошла до Лисопоља и посела рејон између Тамнаве и Колубаре код овог места. *7. дивизија* прешла је Тамнаву код Црвене јабуке и посела рејон између Тамнаве и Колубаре код с. Бргуле.

Дејство 8. корпуса

У току 15. новембра трупе овог корпуса извршиле су, под јачом борбом, прелаз преко р. Уба и то: *21. ландверска дивизија* водила је ноћу 14./15. новембра борбу код Уба, где су Срби предузели један јак против напад, који је крваво одбивен. *9. дивизија* успела је, да својим предњим деловима заузме висове код Тврдојевца на десној обали р. Уба, али је са главнином преноћила 15./16. новембра на левој обали реке, западно од варошице Уба. И поред упорне одбране прелаза преко р. Уба на фронту 8. корпуса, Срби су били приморани да се повуку оставивши на бојишту своје мртве и рањене.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Командант ове армије намеравао је, да 15. новембра продужи напад на целом свом фронту, али су Срби преко ноћи 14./15. новембра напустили положаје и одступили.

Дејство 13. корпуса

Трупе овог корпуса (36. и 42. дивизија), избивши на напуштене положаје Близанске висове и Јаутину, наступале су гребеном до Карауле (302). Гонећи одред 36. дивизије успео је, да заузме прелазе преко Колубаре код Словца. Главнина 36. и 42. дивизије заноћила је на Караули.

Дејство 15. корпуса

Трупе овог корпуса (1., 40. и 48. дивизија) заједно са Комбинованом дивизијом 16. корпуса, маршовале су широким фронтом ка Ваљеву. Било је неколико безначајних чарки са српским заштитницама, а последња испред самог Ваљева. Доцкан у вече 15. новембра ушла је у Ваљево 48. дивизија, на коју је из кућа осута пушчана паљба, а почеле су падати и бомбе у редове аустриске војске, тако да је ова дивизија понова морала водити борбу у самој вароши, док се није успоставио ред и мир. Остале трупе овог корпуса заноћиле су 15./16. новембра и то: *40. хонведска дивизија* на Јаутини. *1. дивизија* на положајима код Д. Буковице.

Дејство 16. корпуса

Трупе овог корпуса наишле су такође на положаје, које су Срби напустили. *Комбинована дивизија,* која је дејствовала на десном крилу 15. корпуса јужно од Каменице, наступала је

15. новембра са дивизијама овог корпуса и стигла на положаје код с. Златарића западно од Ваљева. *50. дивизија,* прешавши 15. новембра по подне пут Рогачица—Ваљево на одсеку: с. Куниће —Тубравић, протерала је српске заштитнице са положаја источно од овог пута и груписала се на положајима код с. Пакље. *18. дивизија,* после неколико омањих борби, успела је да прикупи и уреди своје трупе на положајима код с. Тубравића на путу Рогачица—Ваљево. *4. брдска бригада* (самостална), кренула се 15. новембра са виса Јасеновац (1076) гребеном ка путу Рогачица —Ужице, али је на вису Вртаче (863) источно од Рогачице наишла на јак српски отпор, те је застала. —

Да је аустриској војсци пошло за руком да српску војску примора на битку код Ваљева, онда би се могло надати, да ће се бројни однос снага одржати у истој сразмери какав је био у битци на Дрини, јер је било мало вероватно, да ће се Срби још код Ваљева моћи појачати свежим трупама, а губитци аустриске војске у гоњењу били су скоро исти као и губитци Срба у одступању. Али како је српска војска 15. новембра без одсудне битке напустила Ваљево и повукла се даље на исток, то су пропале наде аустриске Врховне команде за уништење српске војске гоњењем и одсудном битком код Ваљева. Уздајући се пак у опробану ваљаност својих трупа, Врховна команда „Балканске војске" ипак је са поуздањем очекивала срећан резултат даљег гоњења.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

Трупе ове армије у току ноћи 14./15. новембра повлачиле су се на десну обалу Колубаре а по наређењу Врховне команде ОБр. 6292, неузнемиравано од непријатеља.

У поноћ 14./15. новембра добивен је извештај од команданта III. армије ОБр. 2630 писан 14. новембра у 22.10 часова ове садржине: „Сутра 15. ов. месеца задржаће се ова армија по могућству са јаким деловима на линији: Крушик—Кличевац—Камењар—Јасика—Мећаши, а ноћу 15./16. новембра намеравам, да их повучем на десну обалу Колубаре код Диваца и Словца. Неопходно је потребно: да Моравска дивизија I. позива држи линију к. 311—Караула, а потом Караула—Чот—Вровинске и Степањске положаје, док дивизије ове армије не изврше бочни марш и прођу Словачки теснац и мостове на Колубари. Тимочка дивизија II. позива почела је вечерас одступање од 19 часова и сад су дивизије III. армије са предњим деловима на линији: Анђелића брдо—Паланачко брдо—Дивље поље—Јасика—Мећаши".

У 1.25 час. 15. новембра командант II. армије са ОБр. 3600 одговорио је: „По вашем захтеву ОБр. 2630 од 14. тек. месеца немогуће ми је поступити, јер ми је доцкан саопштено. Морав-

ска дивизија је у повлачењу, и не могу да јој на време доставим наређење. Њена заштитница остаће на Караули данас 15. ов. месеца до 4 час. Молим да сами предузмете потребне мере за обезбеђење свога марша".

У 8.30 час. стигао је командант II. армије на Лајковачки мост, где је нашао команданта Моравске дивизије I. позива и сазнао, да му је заштитница на оној страни Колубаре, и издао му усмено наређење, чија је садржина изложена код излагања рада Моравске дивизије I. позива.

У 9.5 час. на путу близу Лајковачког моста јавио се команданту II. армије командант заштитнице Моравске дивизије I. позива пуковник Живан Митровић и известио: „Да влада велики неред позади, да су се измешали војници из предњих пукова и да је потпун хаос." Командант армије наређује му: „да се у толико пре има вратити и са својим пуком заузети означене положаје, примити борбу и жртвовати се за осигурање повлачења."

У 11.30 час. командант II. армије издаје заповест ОБр. 3604 ове садржине: „У вези наређења ове команде ОБр. 3598 од 14. ов. месеца наређујем:

1. Да свака дивизија на свом делу фронта првенствено брани прелазе преко Колубаре, па кад ту буде отпор попустио, онда прећи на одбрану одређених положаја.

2. Коњичка дивизија, која се груписала код Конатице, има се према датом јој задатку, а по нахођењу њеног команданта, распоредити заједно са придатом јој пешадијом тако, да до потпуности може да одговори своме задатку.

3. Магацин хране и муниције биће у Аранђеловцу у место у Даросави.

4. Комуникациски правци:

а) За Шумадиску дивизију I. позива: с. Стрмово—Равањ (к. 315)—Медведњак (к. 365)—Кљештевица (к. 347)—Аранђеловац.

б) За Тимочку дивиз. I. позива и за Моравску дивиз. I. позива досадањи правци до Даросаве а одатле друм до Аранђеловца; а за 4. пешад. пук I позива „Ст. Немање" друм: Дрен —Аранђеловац.

5. Све непотребне возове и установе одмах слати у Аранђеловац, где ће се груписати западно и јужно од вароши и то:

а) Шумадиске дивизије I. позива и Коњичке дивизије: на левој обали Кубршнице источно од друма Аранђеловац—Орашац;

б) Тимочке дивиз. I. позива: између р. Кубршнице и Врбичке реке, источно од друма Аранђеловац—Шаторња; и

в) Моравске дивиз. I. позива између друма Аранђеловац—Шаторња и Балабанац потока.

6. Коњичка дивизија у колико не би могла да се снабдева храном из магацина у Аранђеловцу, нека се снабдева местним средствима у вези са месном реквизицијом са накнадом. Кому-

никациски правац: с. Борак—с. Бељина—с. Сибница—с. Венчане —Медведњак (к, 365)—Кљештевица (к. 347)—Аранђеловац.

7.) Храну и стоку реквирирати и уклањати у позадност.

8. О пријему наређења одговорити."

У 11.40 час. примљено је из Врховне команде обавештење ОБр. 6447 и ОБр. 6438 о упуту 400 ђака, да се распореде у армију и овим другим за регулисање саобраћаја у позадини армије.

У 15.15 час. командант армије са ОБр. 3607 издаје наређење начелницима среза Колубарског у Лазаревцу и Јасеничког у Аранђеловцу: „По наређењу Врховне команде ОБр. 6438 од данас изволите настати свим силама, да ниже изложени путови буду увек слободни за саобраћај војске и њених возова:

1. Друм Лазаревац—Аранђеловац.

2. Пут који води косом између Турије и Пештана преко Змињана, Стражевице и Равња на пут Венчане—Даросава и одатле једним правцем до друма: Лазаревац—Аранђеловац, а другим правцем преко Медведњака—Жутог Оглавка—Кљештевице у Аранђеловац.

3. Пут који води преко с. Шушњара—с. Стубице—Стараче —Разбојишта на друм Даросава—Белановица (Калањевци) и њиме до Даросаве.

4. Пут који води долином Пештана преко с. Барошевца— с. Црљенци и с. Рудовци до Даросаве.

Овим путовима се не смеју кретати избеглице које највише закрчавају путове. Начелник ће изволети лично и преко својих органа предузети све потребне мере, да се ово наређење најтачније извршава. О пријему овог наређења одговорите."

У 15.40 час. командант 2. батаљона 14. кадров. пука са ОБр. 154 јавља: „Формирање батаљона са рекрутима 4. пешад. пука као и размену оружја извршио сам. Са батаљоном налазим се југоисточно од Лазаревца, где су предстражни делови Тимочке дивизије I. позива."

У 16 часова по овом извештају командант II. армије са ОБр. 3610 наређује: „Са батаљоном одмаршујте сутра 16. ов. месеца на Дрен и убивакујте се поред 4. пешад. пука I. позива „Стев. Немање" где ћете очекивати даље наређење."

У 17.5 часова са ОБр 3616 командант II. армије наређује начелнику среза Колубарског ово: „Начелник ће са својим особљем остати у Лазаревцу и отправљати своју функцију све дотле, докле не почне борба кад ће се повући са особљем у правцу с. Даросаве, где ће се јавити." Командант II. армије наређује команданту Тимочке дивизије I. позива ово: „Према извештају начелника овд. ввјне станице код Луковичке механе на крају варошице налази се 370.000 кгр. сена, а на дрвари код железничке станице око 2000 м. дрва, доставља се предње с тим, да се дивизија користи."

У 18.17 час. са Пов.И.Бр. 307 начелник инжињерског одељења II. армије доставља команданту Тимочке дивизије I. позива ово: „Молим наредите одмах да ваш референт инжињерије још ноћас поруши на Лазаревачкој железничкој станици: скретнице, обртнице и све што треба, да се непријатељу учини неупотребљивом. Као стручњак ставља вам се на расположење за тај посао мајор Душан Путниковић, који очекује даље наређење од вас. Ако не би било довољно експлозива, нека се тај рад изврши алатом: ћускијама, пијуцима и другим средствима, што је већ референту инжињерије познато. Мајор Путниковић чека у стану код потписатог. Рушење станичних објеката молим наредите да се изврши, пошто последњи воз оде. Рад треба да руководи референт инжињерије лично."

Овога дана примљена су од командира 2. железничке чете ова 2 извештаја писана 14. новембра: Први извештај Пов.ОБр. 18: „Част ми је известити команданта, да потписати није добио никакво наређење за минирање и рушење објеката на прузи: Лајковац—Лазаревац, већ само за рушење објеката пруге Лазаревац—Обреновац које је наређење одмах извршено. Мост на Колубари према томе није миниран, нити пак потписати има материјала за ово. Сав је материјал утрошен за објекте напред поменуте". Други извештај Пов. ОБр. 19: „Данас сам извршио рушење свију објеката на прузи: Обреновац—Лајковац (разрушено је 6 мостова). Возни материјал извучен је раније."

Командант армије са ОБр. 3605 извештава команданте дивизија, да армиски штаб остаје и данас у Лазаревцу.

Дејство Моравске дивизије I. позива

У току ноћи 14./15. новембра трупе ове дивизије повлачиле су се на десну обалу Колубаре по раскаљаним и врло рђавим путовима. Код сваког моста, где је дивизија имала прећи, био је пут толико закрчен, да је командант дивизије лично са официрима свога штаба и жандармима распетљавао овај крклањац и успео, да се до зоре пребаци сва артилерија.

У 6.30 час. командант дивизије, после огромних напора око прелаза, стигао је код Лајковца и ту код моста сачекивао трупе ради издавања детаљних наређења. У 7 час. почеле су да пристижу код Белог брода прво чело 2. пешад. пука, за којим је ишао 3. а за њим 1. пук и коњица и то једновремено са коморама и деловима трупа Тимочке дивизије I. позива, као и 6. пуком III. позива и најзад са неизоставном поворком избегличких возова. Како су војници због повлачења целе ноћи по веома поквареним и готово непроходним путовима били јако изнурени и доста растурени, то су пуковима за први мах код самог моста на десној обали Колубаре одређена збориштa, на

којима су се прикупљали, уређивали и одмарали. Артилерија и сви возови прошли су Колубару на мосту код Словца у добром реду и стању.

У 8.45 час. дошао је командант II. армије код команданта Моравске дивизије I. позива, који је био на левој обали Колубаре у близини гвозденог моста код Лајковца и наредио, да се заштитница што дуже задржи на положају, како би се тежак положај III. армије могао поправити. Наређено је команданту коњичког пука, који тек што беше стигао, да одмах упути једног официра на добром коњу, да што пре нађе команданта заштитнице и да му преда наређење, да са заштитницом остане што дуже на Словачким положајима, а при повлачењу, да не води рачуна о кретању дивизије, пошто се већ пребацила на десну обалу Колубаре, те се заштитница може пребацити и преко Словца. По овоме је послато и писмено наређење команданту 16. пешад. пука, но и он је некако одмах стигао код команданта дивизије који га је упутио да се јави команданту II. армије, који беше у непосредној близини, од кога је добио наређење горе изнето. Команданту дивиз. коњичког пука наређено је, да одмах пошље патроле у извиђање у правцу Уба. За рушење гвозденог моста код Лајковца одређен је мајор Путниковић са писменим наређењем, да мост поруши кад и последњи делови прећу преко моста. У то време добивена је заповест команданта армије по мајору Ивковићу ОБр. 3598 од 14. новембра.

И ако је повлачење, које се овом заповешћу наређује, у доба кад је ова заповест примљена, било већ извршено, ипак је због целине командант дивизије под ОБр. 1761 издао и послао свима јединицама ову заповест: „На основи наређења команданта II. армије ОБр. 3598 од 14. новембра, II. армија има се повући на десну обалу Колубаре и посести и бранити положај овако: Моравска дивизија I. позива повлачи се путовима, који воде са њеног положаја на с. Непричаву па на друм Кладничка механа —Лајковац и њиме на друм Ваљево—Словац прелази Колубару код Лајковца, а делом возова код Словца заједно са деловима III. армије. По прелазу на десну обалу Колубаре поседа и упорно брани положај између Љига и потока који води кроз с. Стубицу хватајући везу лево са трупама III. армије на левој обали Љига и десно са трупама Тимочке дивизије I. позива. Повлачење предузети одмах једновремено остављајући јаче заштитнице према непријатељу и то: Моравска дивизија I. позива на Караули, а остале дивизије на досадањим положајима. Заштитница ће почети повлачење сутра 15. тек. месеца у 4 часа јутра одржавајући тесну везу међу собом; заштитница Моравске дивизије I. позива одржава везу са заштитницом Тимочке дивизије II. позива са којом ће се паралелно и повлачити. Наређујем:

1. — Коњички ескадрон повући ће се са заштитницом 3. пука до Караула а одатле ући у колону пошто остави официрске патроле на свима правцима за одржавање додира са непријатељем.

2. — 3. пешад. пук повући ће се одмах правцем Близански висови—Караула—Вровина—Степање—Непричава—Рубрибреза—Лајковац и посести одсек од потока који протиче кроз Стубицу до коте 232. Пук ће оставити довољну заштитницу која ће кад прође Караулу ући у састав пука.

3. — 2. пешад. пук повлачи се одмах горе означеним правцем на челу колоне. По доласку на десну обалу Колубаре посешће положај од потока који протиче кроз Ћелију до Љига.

4. — 1. пешад. пук полази одмах за 2. пуком а за њим 3. пук. По доласку на десну обалу Колубаре поседа и брани положај коте 232 до коте 159 везујући се десно са 3. лево са 2. пуком.

5. — 16. пешад. пук остаће као заштитница дивизије на Караули до 5 часова, а потом ће се повући за дивизијом одржавајући тесну везу са заштитницом Тимочке дивизије I. и II. позива, са којом се паралелно и повлачити. По прелазу Колубаре пук ће доћи иза Човке у дивизиску резерву. Кад последњи делови заштитнице пређу преко моста командант ће известити мајора Путниковића који је добио наређење да тада мост поруши.

6. — Командант артилериског пука свући ће одмах све батерије на друм Ваљево—Лазаревац и друмом одмаршоваће до Словца. прећи ту мост и продужити преко Ратковца—Стрмова—Прњавора—Жупањца и по доласку на положај сваком одсеку доделити по две пољске а средњем и вод хаубичке батерије.

7. — Командант ће настати, да се повлачење врши у што бољем реду. По доласку на положај да се одмах утврде и поседну за упорну одбрану. Командант 3. пука ухватиће везу са Тимочком дивизијом I. позива, а командант 2. пука са Тимочком дивизијом II. позива. Телефонску везу са штабом дивизије одмах поставити и стално је одржавати.

8. — Телеграфско одељење скинуће сав материјал и повући се друмом одмах у Жупањац, одакле поставити везу са армијом у Лазаревцу. Успут покварити и искидати све телеграфске и телефонске жице, а нарочито државну линију Уб—Ваљево.

9. — Трупне коморе одмаршоваће у Лазаревац и одатле дотурати трупама потребе.

10. — Болничарска чета са санитетском колоном одмаршоваће одмах у Лазаревац.

11. — 1. степен колонске коморе у Трбушници је а један део муниciске колоне (за прву попуну пешад. муниције) у Лазаревцу,

12. — 2. степен колонске коморе је у Даросави.

13. — Водови и чете пионирског полубатаљона повући ће се са пуковима, на чијим су одсецима били на раду.

14. — Штаб дивизије за време повлачења кретаће се друмом до Словца, а потом преко Непричаве—Рубрибрезе—Лајковца на положај, а по распореду трупа у с. Жупањцу.

15. — Ово наређење издато је у главном командантима лично телефоном од 18.45 до 19.30 часова 14. ов. месеца и усмено на положају 15. ов. месеца од 10.30 до 14 часова."

У 9.45 час. наређено је командиру мостовног трена са ОБр. 1764 ово: „Понтонске мостове на Белом броду и код воденице према с. Петки скинућете сутра зором и повући ћете се у Аранђеловац."

Од 10-12 часова у присуству свих команданата пукова сем команданта 16. пешад. пука, који је био у заштитници, извршено је детаљно рекогносцирање и подела положаја на одсеке. Све до 17 часова командант дивизије обилазио је и издавао потребна наређења за поседање и утврђивање положаја. До тога времена у главном положај је био поседнут и утврђен и ако је непријатељ покушавао, да то омете артилериском ватром са Лајковачке косе.

У 13.30 часова примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3604 у вези наређења ОБр. 3598 а која су горе изнета. По овом наређењу командант дивизије са ОБр. 1769 наређује 1. и 2. степену колонске коморе, да одмаршују у Аранђеловац и паркирају се између друма Аранђеловац—Шаторња и Балабанац потока.

У 14.35 часова официрска патрола јавља: „да се непријатељ, два коњичка вода крећу друмом ка Лајковачком мосту а лево и десно од друма крећу се око два вода пешадије и отворили су ватру на његову патролу. У 12 часова непријатељ је испалио неколико артилериских метака. У ово време добивен је извештај од команданта заштитнице — 16. пука, да се по добивеном наређењу кренуо наступним маршом преко Лајковца —Рубрибрезе ка Словцу. Кад је дошао на западну ивицу села Рубрибрезе дознао је од команданта претходнице и вође официрске патроле, да се на десном боку налази један непријатељски коњички пук са нешто пешадије. Због тога се је зауставио; кад је непријатељ отворио и артилериску ватру, он је посео западну ивицу села Лајковца и пругу железничку и почео постепено да се пребацује на десну обалу Колубаре. Под ОБр. 1765 достављен је овај извештај команданту армије. У ово време командант инжињерије са ОБр. службено извештава: да на мост наилазе масе војника, коморе и избеглица, тако исто да је од 16. пука пребачено свега 2 батаљона. Према томе, ако се буде чекало да се све пребаци биће доцкан за рушење моста. Команданту ин-

жињерије наређено је усмено, да се мост поруши, кад се војници и комора пребаце.

У 15 часова командант коњичког пука са ОБр. службено јавља: да је непријатељ са пешадијом, коњицом и два топа посео вис код Лајковачке станице и да је почео да силази ка железничкој прузи, којом је приликом заробљен један део наше бојне коморе.

У 19.40 часова на основи извештаја команданата пукова послат је под ОБр. 1774 команданту II. армије овај извештај: „Повлачење дивизије извршено је у приличном нереду због хитне спреме, непознатих и рђавих путова, закрчених сваковрсним коморама и избеглицама и тамне ноћи и великог замора војника. Дивизија се прикупила на додељеном јој положају у главном до 10 часова не рачунајући ту и 16. пешад. пук који је по усменом наређењу команданта армије враћен на заштитнички положај. Од 11 па до 14 часова дивизија је распоређивана на положају, журећи се да положај што пре поседне, пошто је непријатељ већ од 12.30 часова са Лајковачке косе артилеријом у долини Колубаре почео дејствовати на заостале делове пешадије, коморе и избеглице. Распоред је дивизије овај: Десни одсек од потока, који протиче кроз Стубицу, до коте 232, поседа 3. пешад. пук са истуреним предстражама на десној обали Колубаре. На том су одсеку две пољске батерије. Средњи одсек од коте 232 до потока који протиче кроз Ћелије, поседа 1. пешад. пук са 2 пољске и водом хаубичке батерије и такође истуреним предстражама на десној обали Колубаре. Леви одсек од потока који протиче кроз Ћелије до реке Љига поседа 2. пук са две пољске батерије. Дивизиска резерва 16. пешад. пук поред друма код коте 232.

Непријатељске пешадиске и коњичке патроле око 15 часова ушле су у Лајковац, пошто је се у то време заштитница била повукла. у 15.30 часова порушен је гвоздени мост на Колубари и ноћас скинуће се и понтонски мостови са Белог брода, пошто су непријатељске пешадиске и коњичке патроле око 17 часова дошле до леве обале Колубаре, одакле су ватром предстража са десне обале растеране. О том да ли има и каквих губитака у материјалу јавићу накнадно, пошто сад команданти не могу да прикупе потребне податке. За ноћас наређено је утврђивање положаја, рашчишћавање предтерена и строга приправност. Артилериски пук повукао се у потпуном реду и ако је пут био рђав, врло дуг и тежак, веома закрчен коморама делова II. и III. армије. До 17 часова све батерије биле су пласиране на својим местима".

У 19.45 воћа официрске патроле у 14.50 час. јавља: „Први мост код Словца бачен је у ваздух; официр, који је вршио минирање, намерава да баци и други мост, али не зна, да ли има још наших трупа на левој обали Колубаре, које би имале да

користе овај последњи мост. На правцу Ваљево—Словци непријатељски делови још се нису појавили. Код кафане с. Непричаве појавила се једна јача коњичка непријатељ. патрола, која је задржала бегунце — мештане и саветовала их, да се враћају својим кућама".

Под ОБр. 1772 командант дивизије известио је армију: „Да је рушење моста извршено тако, да је апсолутно немогуће мост употребити у стању у каквом је, нити се може предузети икаква оправка, док се гвоздена конструкција из воде не извуче и уклони".

Овога дана наређењем команданта армије Пов.АЂБр. 312 за заступника команданта дивизије до оздрављења ђенерала Гојковића, одређен је ђенералштабни пуковник Милан Туцаковић.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

У току ноћи 14./15. новембра трупе ове дивизије вршиле су повлачење на десну обалу Колубаре неузнемиравано од непријатеља. Повлачење је продужено и у току дана 15. новембра и завршено у 13 часова, у које је се време и заштитница пребацила на десну обалу Колубаре.

У 4 часа дивизиски штаб дошао је у Лазаревац и одмах по доласку примљено је наређење команданта армије ОБр. 3598, које је горе у целини изнето. Ово наређење је у главном издато телефоном лично 14. новембра у 18.07 час. На основи овога наређења командант Тимочке дивизије I. позива 15. новембра у 5 час. издаје заповест ОБр. 1381 у овоме: „Према наређењу команданта армије ОБр. 3598 од 14. ов. месеца дивизија има да поседне и брани положај од реке Пештана до потока који тече кроз село Стубицу. Према овоме наређујем:

1. *Коњица,* командант ппуковник Влад. Пековић (Тимочки коњички пук. Свега 1 ескадрон и 1 митраљез) остаје пред фронтом положаја и извиђа непријатеља на рејону Скобаљ—Петка, истура потребан број патрола на леву обалу Колубаре. Десно одржавати везу са коњицом Шумадиске дивизије I. позива а лево са коњицом Моравске дивизије I. позива. Кад буде приморан на повлачење, коњица се повлачи на десно крило положаја у долину Пештана спрам села Бурова.

2. *Десни одсек,* командант ппуковник Власт. Николић (20. пешад. пук, 2. дивизион Тимочког артилер. пука и 1 аустриски вод. Свега 4 батаљона и 14 оруђа) поседа и брани део положаја од Пештана па у лево до потока, који извире северозападно од коте 191. Десно ухватити везу са трупама Шумадиске дивизије I. позива, а лево са трупама левог одсека.

3. *Леви одсек,* командант ппуковник Вас. Мацаревић (15. пешад. пук I. позива, 1. дивизион Тимочког артилер. пука и 1 вод аустриских хаубица. Свега 3 батаљона и 14 оруђа) поседа и брани

део положаја од потока који извире северозападно од коте 191 па у лево до потока, који тече кроз село Стубицу. Одржавати везу са трупама десног одсека и лево са трупама Моравске дивизије I. позива.

4. *Општа резерва*, командант пуковник Драг. Ристић (13. пешад. пук I. позива, 14. пешад. пук I. позива и пионирски 1/2 батаљон. Свега 8 батаљона) поставиће се између коте 232 и коте 278 иза гребена.

5. Дивизиско завојиште поставиће се у с. Барошевцу.

6. Борбени део 1. степена колонске коморе биће на источном делу с. Барошевца.

7. Трупна комора биће у с. Црљенци.

8. Сви остали делови биће у први мах на источном делу с. Даросаве.

9. Магацини хране и муниције су у Даросави.

10. За комуницирање возова дивизији је одређен правац: Лазаревац—Рудовци—Даросава.

11. По заузећу одређених одсека утврдити се што јаче, допуњавајући постојеће фортификациске објекте. Трупе на појединим одсецима уредиће своје везе са одређеним комуникациским правцима.

12. Дивизиски штаб биће у селу Дрену и са њиме ће се команданти одсека и опште резерве везати телефоном."

У 14.15 часова примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3604 а које је горе у целини изнето. У 14.25 часова по овом наређењу командант дивизије са ОБр. 1382 наређује командантима одсека: „Сходно наређењу команданта II. армије ОБр. 3604 од данашњег првенствено се имају бранити прелази преко Колубаре, па кад буде ту отпор попустио онда прећи на одбрану линије Лукавице—Дрен—Зеоке. Према овоме наређујем, да командант поседне положај тако, како ће се моћи најјаче бранити прелаз преко Колубаре наспрам тога одсека. Команданти ће нарочито обратити пажњу десном одсеку на подесна места за прелаз преко Колубаре на одсеку, од северне ивице Пиштољине чесме код Дабиног брода па на север за 1500 метара, где истаћи део снаге потребне јачине, и левом одсеку на прелаз код Дабиног брода, на који истаћи део снаге потребне јачине. Дивизиски штаб биће од данас у Луковичкој школи."

Са истом нумером и у исто време наређено је команданту колонске коморе ово: „Наређено је да се поједини делови колонске коморе распореде овако: 1. пољска болница остаје на расположењу начелника санитета II. армије у Аранђеловцу. Једна пољска болница да се постави у Даросави за пријем и евакуацију рањеника и болесника. Остале две пољске болнице поставиће се у Аранђеловцу. Борбени део 1. степена колонске коморе биће у с. Барошевцу. Једно одељење профијантске колоне биће

у Даросави. Сви остали делови колонске коморе (из муниciске колоне сва празна кола, остатак профијантске колоне, марвена пољска болница, покретна артилериска радионица, пекарска чета са пољским пећима и аутомобил) биће код југоисточног излаза из Аранђеловца, источно од друма Аранђеловац—Шаторња између Кубршнице и Врбичке реке. О свему овоме послате су непосредно заповести дотичним командантима—командирима. Постарајте се, да се ови делови уреде на означеним местима".

Овога дана добивени су од истурене напред коњице ови податци о непријатељу: У 13 час. од воће коњичке официрске патроле која је била крај села Лајковца: „Непријатељска коњичка патрола од 30 људи и 1 вод пешака креће се од раскрснице на друму: Уб—Ваљево—Лазаревац ка железничкој станици Лајковац; одавде у правцу ка Убу, примећују се групе коњаника у јачини једног пука. У 12 час. непријатељска артилерија са косе јужно од Уба избацила је 3—4 зрна на косу одмах више железничке станице Лајковац. Наши пешачки делови још силазе ка Лајковцу".

У 14 час. командант коњичког пука јавља: „Код с. Руклада по добивеном извештају налази се 1 коњички пук, 2 топа и 2 вода пешадије. Сад је отворена артилериска ватра код Моравске дивизије и пешадиска ватра на мосту код Лајковца на Колубари. На осталим правцима непријатељ се није појавио".

У 14.30 час. добивен је од воће коњичке официрске патроле, која је била код Јабучја, извештај писан у 13.30 часова: „Патролом сам извиђао у правцу с. Јабучја. Лево од Јабучја у правцу Лајковца и десно у правцу с. Скобаља и од Јабучја у правцу Радљева; од овог момента нисам приметио никаквих непријатељских делова. Од коњичке патроле Шумадиске дивизије сазнао сам, да се два ескадрона непријатељске коњице крећу од Уба ка с. Мургашу".

У 16.30 час. воћа коњичке официрске патроле јавља: „Непријатељска коњица у јачини 1 ескадрона и 1 вода пешадије сишла је овог момента до железничке станице Лајковац (16 часова), одакле су упућене три патроле ка Колубари. Железнички мост бачен је у 16 часова пребијен преко пола и срушен у реку. Сад је на десној обали Колубаре—мосту 1 батаљон 1. пешад. пука". Губитака овог дана није било.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

Трупе ове дивизије у току ноћи 14./15. новембра повлачиле су се на десну обалу Колубаре до сванућа сем коњичког дивизиског пука, који је остао на левој обали Колубаре, да и даље одржава додир са непријатељем, као и заштитница 16. пука. Повлачење је извршено у реду и неузнемиравано од непријатеља

15. новембра до 14 часова, кад се и заштитница пребацила на леву обалу Колубаре.

У 14 часова од команданта II. армије примљено је наређење ОБр. 3604 које је горе изнето. На основи овог наређења командант Шумадиске дивизије I. позива издаје заповест ОБр. 2250 ове садржине: „Према наређењу команданта II. армије ОБр. 3598 и ОБр. 3604 од данас ова дивизија добила је за поседање и одбрану положаје на десној обали Колубаре између Турије и Пештана реке с тим, да на овом делу фронта првенствено брани прелазе преко Колубаре, па кад ту буде отпор попустио, онда прећи на главну линију положаја за одбрану. Према овоме наређујем:

1. Да 12. пешадиски пук поседне и брани положај од с. Црљени, па до седла између Планине и безимене коте.

2. Да 19. кадров. пеш. пук поседне и брани центар положаја од седла између Планине и безимене коте, па до северних кућа села Вреоци.

3. Да 10. пешад. пук поседне и брани положај од северних кућа с. Вреоци, па до подножја косе на левој обали Церовца потока.

4. Артилерија да се пласира за дејство и то: код десног одсека (12. пешад. пук) 3 пољске батерије 1. дивизиона и хаубичка батерија; код средњег одсека (19. кадров. пешад. пук) Дебанжова батерија; код левог одсека (10. пешад. пук) 2 пољске батерије 2. дивизиона.

5. Општу резерву образоваће 11. и 19. пешад. пук I. позива и 3. дивизион Шумадиског артилер. пука, који да се убивакује и то: 19. пешад. пук код раскршћа путова на падини јужно од к. 160; 11. пешад. пук на Радовишту на источној падини косе на левој обали Церовца потока а у висини изворног дела потока, који од Радошине тече на југ у правцу слова „М“ наслова „Медошевац“ код слова „Р“ наслова „Радошине“; дивизион артилерије на југоисточној падини између оба ова пука пешадије.

6. Шумадиски дивизиски коњички пук, пошто се сав буде пребацио на десну обалу Колубаре, повућиће се на десно крило положаја и заузети фронт од десног крила десног одсека па до р. Турије ради одбране, одржавајући у исто време тесну везу десно са Коњичком дивизијом.

7. Дивизиско завојиште поставиће се код северних кућа с. Сакуље ближе путу, који води гребеном.

8. Борни део 1. степена колонске коморе поставиће се на Змијану поред пута и јужно.

9. Трупна комора поставиће се код с. Стрмова поред пута, који води гребеном.

10. Сва остала колонска комора убиваковаће се код Аранђеловца на левој обали Кубршнице, источно од друма Аранђеловац—Орашац.

11. Дивизиски штаб налазиће се у с. Сакуљи.

Команданти одсека посешће непосредну десну обалу Колубаре испред својих фронтова јаким предстражама са задатком, поред осигурања и извиђања, да бране прелазе преко Колубаре што дуже, па тек кад ту буде отпор попустио примити одбрану на одређеној главној линији положаја. Међусобну везу одржавати што боље, а команданти Шумадиског коњичког пука и левог одсека да ухвате такође што тешњу везу, и то први десно са Коњичком дивизијом, а други са Тимочком дивизијом I. позива. Везати се телефоном одмах са дивизиским штабом. Комуникациски правац ове дивизије биће: с. Стрмово—Раван (к. 315)—Медведњак (к. 365)—Кљештевица (к. 347)—Аранђеловац. Магацин хране и муниције биће у Аранђеловцу. Одређене положаје утврдити што боље и на случај напада непријатељског бранити до последње моћи. О пријему одговорити и распоред трупа доставити".

У 15.10 часова под истим бројем издато је наређење командиру пекарске чете Шумадиске дивизије: „Са пекарском четом и пољским пећима крените се одмах у Аранђеловац на леву обалу Кубршнице источно од друма Аранђеловац—Орашац, где одмах подигните пећи и предузмите печење хлеба. Користите и незаузете приватне пекарнице. Магацини хране биће у Аранђеловцу. О пријему овог наређења одговорите".

У 19 часова под истим бројем издато је по ордонансу команданту колонске коморе, командиру болничарске чете и трупне коморе ово наређење: „Према наређењу команданта II. армије ОБр. 3598 од 15. тек. месеца, ова дивизија добила је за поседање и одбрану положај на десној обали Колубаре, између Турије и Пештана р. Комуникациски правац одређен је с. Стрмово—Равањ (к. 315)—Медведњак (к. 365)—Кљештевица (к. 347) —Аранђеловац, а магацин хране и муниције биће у Аранђеловцу. Према овоме за распоред коморе и позадњих установа наређујем:

1. — Болничарска чета да се крене 16. ов. месеца чим сване у с. Сакуљу и постави дивизиско завојиште код северних кућа с. Сакуље ближе путу, који води гребеном.

2. — Санитетска колона привремено да остане у Барошевцу.

3. — 1. пољска болница да остане привремено у Даросави, а 3. и 4. да се 16. тек. месеца, пошто се сване, крену за Аранђеловац са колонском комором.

4. — Борни део 1. степена колонске коморе (по једно одељење за пешадиску и артилериску муницију и рефлекторско одељење) да се 16. тек. масеца чим сване крене на Змијан и убивакује код раскрснице путова од Барошевца и Стрмова поред пута и јужно. Инжињерска алатна колона пак да се убивакује код Стрмова поред пута који води гребеном, а у близини трупне коморе.

5. — Трупне коморе да се убивакују код с. Стрмова поред пута, који води гребеном.

6. — Сва остала колонска комора да се 16. ов. месеца крене чим сване за Аранђеловац и убивакује на левој обали Кубршнице источно од друма Аранђеловац—Орашац. Пекарска чета пак, да иде са пољским пећима одмах у Аранђеловац и подигне пољске пећи за печење хлеба.

7. — Начин снабдеваиња трупа храном и осталим потребама да буде на тај начин, што ће одељења профијантске колоне из Аранђеловца дотурати све потребе до Стрмова — до трупне коморе, одакле ће опет трупне коморе да их доносе трупама.

8. — Дивизиски штаб налази се у с. Сакуљи поред пута, који води гребеном.

Командант колонске коморе издаће према овоме потребна наређења, као и комадирима аеропланског и балонског одељења, и по доласку позадњих установа на ново одређена им места известити ме о времену, кад су тамо приспеле и у каквом стању. Аеропланско и балонско одељење привремено за сад остаће у Аранђеловцу код колонске коморе. О пријему овог наређења одговорити.“

Овог дана од дивизиског коњичког пука и патрола за везу примљени су ови извештаји: У 7 час. непријатељске патроле појавиле су се уз брзу паљбу код напуштених ровова наших код с. Шарбани и Стубленице, а пешачке делове почео је непријатељ пребацивати преко р. Уба око 9 часова. Два пука непријатељ. пешадије примећена су изјутра у покрету од шуме код Црвене јабуке и с. Милорци у правцу положаја, које је држала Коњичка дивизија.

У 10 часова вод коњице и 1 чета непријатељске пешадије долазећи од Уба, избила је пред с. Мургаш, где је ватром наших патрола задржана.

У 13.45 час. непријатељска коњичка патрола јачине 10 коњаника, позади исте 1 вод пешадије, појавила се код с. Пањуве, где је задржана ватром наших коњичких официрских патрола.

Око 16 часова непријатељ је заузео и Г. Јабучје и 1 ескадроном и четом пешадије продужио покрет ка с. Доњем Јабучју, а са два ескадрона креће се друмом од Уба у правцу Лајковца. На правцу пак, Радљево—Скобаљ у ово доба непријатељски предњи делови били су још у с. Радљеву. Испред Скобаља, где се налазила главнина Шумадиског дивизиског коњичког пука, појавио се непријатељски вод коњице а са стране пешачки водови. Код Скобаља је непријатељ задржан ватром извесно кратко време и кад је Шумадиски коњички пук добио са бока пешад. непријатељску ватру, повукао се преко Колубаре и за собом порушио миниране мостове.

Дејство Коњичке дивизије

Трупе ове дивизије у току ноћи 14./15. новембра повукле су се на десну обалу Колубаре у потпуном реду не изгубивши ништа, и ако су услови за ноћно повлачење коњице били страховито тешки због теренских и елементарних незгода и масе бегунаца — мештана. Коњичка дивизија са придатим јој трупама III. позива заузела је у току 15. новембра додељене јој положаје наређењем команданта II. армије ОБр. 3598 од 14. новембра.

У 11 часова примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3604 ове садржине: „У вези наређења ОБр. 3598 од 14. т. месеца имају се првенствено бранити прелази преко Колубаре докле то отпор буде допустио, онда прећи на одбрану одређених положаја. Коњичка дивизија са придатим јој трупама има се распоредити по нахођењу свога команданта, да у потпуности може да одговори своме задатку.“

У 19.15 часова са ОБр. 1856 командант Коњичке дивизије наредио је команданту левог одсека (2. бригада), да сутра 16. новембра у 7 часова упути 2. коњичку батерију команданту десног одсека, који је о овоме извештен. Овог дана дивизија није имала борбе.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У 1.30 час. командант III. армије издаје заповест ОБр. 2634 у овоме: „После одбране Ваљева 12., 13. и 14. новембра тек. год. на положајима Каменица—Осладић—Јаутина, трупе III. армије одмаршоваће на десну обалу реке Љига и тамо заузети положаје на фронту Чибутковица—Моравци (Виноградине—Округло поље) између II. армије, која ће бити десно и I. армије која ће бити лево од ње. Путови за овај покрет ови су:

За Комбиновану дивизију I. позива: друм Ваљево—Дивци —мост на Колубари и од овог моста сеоски пут Доња Топлица —Дудовица па на одсек река Оњег-Липовица.

За Дринску дивизију I. позива: исти пут до Доње Топлице као и за Комбиновану дивизију, а од Доње Топлице се одваја и иде за Моравце и на одсек Липовица—Качер.

За Дринску дивизију II. позива: Каменљар—Јасеновачки вис —к. 153 на друму за Уб—Словац мост на Колубари—Боговађа —Чибутковица, па на одсек од Црне реке до Грабовице.

За Тимочку дивизију II. позива: пут Мећаши—Забрдице— Дивци—мост код Словца—Боговађа—Чибутковица уз Љиг и Смрдљиковац.

Овај покрет обезбеђиваће се од непријатељског надирања са западне стране заштитницама дотичних оперативних јединица, а од покушаја удара са северне стране, штитиће се оперативне јединице међу собом, јер су у степенастом поретку, сем тога за-

штићаваће их и јединице II. армије, које се налазе на Близанским висовима и источно од њих. Сам покрет извршиће се овако: Са положаја, које трупе заузимају 14/15. новембра, одашиљати извиђачка и осигуравајућа одељења што даље ради одржавања додира са непријатељем и успоравања његових покрета. Главнине осигуравајућих делова да буду што јаче и да своје положаје што упорније бране тако, да се ноћ 15/16. новембра дочека на новој линији Боричевац—Крушик—Камењар—Јасика—Мећаши, позади које ће бити на довољном удаљењу дивизиске пешадиске трупе приправне и дефинитивно уређене и спремне за покрет. Поседање, односно заузимање ове линије код Ваљева, извршиће се овако: колико се делови Дринске дивизије I. позива буду кретали под борбом уназад, делови Комбиноване дивизије I. позива прикупљаће се ка Рађеву селу и свити у колону на друму Ваљево—Дивци и одилазити—маршовати друмом.

Дринска дивизија II. позива повија лево крило на Камењар, Дринска дивизија I. позива заузима одсек Крушик—Кличевац—Камењар искључно. Чим падне мрак дивизије ће се свијати у колону с лева у десно тако, да Тимочка дивизија II. позива образује заштитницу у правцу друма и једну побочницу у правцу Луковац—Кланица—Лозница—Гола Глава.

Делови Моравске дивизије I. позива (из II. армије) треба да држе редом линије Караула—к. 344—Чот—Вровине и Степањске положаје.

I. армија свиће се у току сутрашњег дана на десну обалу Градца.

Ноћ 15./16. новембра употребиће се дакле на покрет од означених положаја код Ваљева ради пребацивања на десну обалу Колубаре код сталних мостова, што треба да у току ове ноћи буде извршено. Овом приликом упутити у њихове дивизиске команде све одкомандоване трупне јединице, пешад. пукове, батаљоне итд. За брзо и правилно извршење овог марша претходно је потребно, да команданти развију највећу активност у одржању реда и дисциплине на маршу, нарочито код коморе. Ради овог нека одреде довољан број ордонанс коњаника, жандарма и официра из штабова, да комору уређују и упућују где треба и сметње на путу отклањају.

Почетак повлачења означеног у овој заповести може бити и раније, што ће зависити од надирања непријатељевог и одласка—евакуисања возова. Штаб армије биће у Ваљеву, а у вече од 18 часова у Мионици."

У 14.5 час. из II. армије са ОБр. 3600 добивен је овај извештај: „По вашем захтеву ОБ. 2630 од 14. ов. месеца немогуће ми је поступити, јер ми је доцкан саопштен. Моравска дивизија I. позива је у повлачењу и не могу да јој на време доставим наређење. Њена заштитница остаће на Караули данас 15. тек.

месеца до 4 часа јутра. Молим да сами предузмете потребне мере за обезбеђење свога марша.„

Овај извештај изазвао је велико изненађење у овој армији. Од 4 часа чак ни заштитнице Моравске дивизије I. позива неће више бити на Карауљи, а I. и III. армија још се налазе са западне стране Ваљева. Словачки мост био је сад изгубљен за III. армију и сви ће делови морати ићи преко мостова код Дивача и Шушеоке ка Мионици, где ће неминовно настати мешавина са деловима I. армије. Чак и они возови, који су већ били упућени ка Словачком мосту, а нису према њему довољно одмакли, морали су се сад враћати на мост код Дивача. Није се смело више губити ни једног момента и одмах је почето се шиљањем извештаја и издавањем наређења, по реду како је то било најважније.

Пре свега, сматрало се као најнеопходније, да се о томе одмах извести I. армија, те је она одмах о свему извештена телефоном усмено, а у 4.15 часова са ОБр. 2636 послат јој је и овај писмени извештај: „Командант II. армије јавио ми је данас са ОВр. 3600, да не може да поступи по моме захтеву да обезбеђује у току данашњег дана покрет ове армије до Словачког моста, јер ће и заштитници Моравске дивизије данас 15. новембра остати на положају Караули до 4 часа јутра. Због овако прераног повлачења II. армије правац одступања преко моста код Словца овој армији потпуно је онемогућен и она је принуђена, да се што пре пребаци на десну обалу Колубаре на мосту код с. Шушеока и с. Дивача, Покрет трупа ове армије са положаја с. западно од Ваљева биће одмах наређен и оне ће бити упућене на означена два моста, а напред послати возови биће скренути на мост код Дивача. О овоме част ми је известити команданта армије ради знања.“

Да би се ипак организирала ма каква бочна заштита од непријатељских налета са линије Бабина Лука—Караула—Степање, стојала је на расположењу Тимочка дивизија II. позива, која је била на крајњем десном крилу ове армије. У тој цељи одмах су телефоном издата потребна наређења Тимочкој дивизији II. позива, а у 5.30 час. са ОБр. 2637 издата је тој дивизији ова заповест: „Због тога што су се делови II. армије повукли са Карауле, потребно је да вашом дивизијом заштитите леви бок армије у току њеног повлачења ка Дивцима и Словцу и пребацивања преко Колубаре. У тој цељи два ваша пука одмах упутите тако, да заузму к. 344. и Чот. На тој линији да остану у току дана тако, да се тек до мрака могу повући ка Колубари и преко ње. Мостова код Колубаре има наспрам Дивача два стална. а наспрам Табановаца и Веселиновца по један понтонски. Ваш 13. пук остаће на садањем месту и осигуравати додељени вам одсек, са кога ће се повући заједно са десним крилом

Дринске дивизије II. позива ка одређеном месту.“ Накнадно је решено, да се и сви коњички дивизиони пошаљу на линију к. 311—Караула—Степање, што је и наређено у општој заповести за целу армију.

У 5.45 час. I. армија са ОБр. 2781 јавља, да је у 5.15 часова наређено, да одмах отпочне повлачење I. армије и да при томе трупе држе везу са трупама III. армије.

Дивизијама је телефоном објашњена нова ситуација и наређена спрема за покрет, чим је добивен извештај из II. армије, а у 6.20 часова са ОБр. 2639 издата је трупама III. армије ова заповест: „Због тога што су трупе II. армије раније отпочеле своје повлачење, у вези мога наређења ОБр. 2634, а за марш III. армије и прелаз на десну обалу Колубаре, наређујем:

1. Да се повлачење трупа ове армије отпочне одмах по пријему овог наређења. Повлачење ће почети Дринска дивизија I. позива и Комбинована дивизија I. позива. Са запада овај покрет обезбеђиваће заштитница Дринске дивизије I. позива, која ће свој даљи рад подешавати раду заштитнице Моравске дивизије II. позива. Са севера обезбеђиваће овај покрет Дринска дивизија II. позива и Тимочка дивизија II. позива, које ће отпочети покрет ка мостовима онда, кад дивизије које су лево од њих последњим деловима својим буду отпочеле покрет.

2. Дринска дивизија I. позива прелази Колубару на мосту који је на ушћу реке Рабаса, а ту прелази доцније и Дринска дивизија II. позива. Комбинована дивизија I. позива прелази Колубару на мосту код Диваца, а ту прелази доцније и Тимочка дивизија II. позива.

3. Колонски возови и артилерија упућена јуче 14. ов. месеца на мост код Словца прећиће Колубару на томе мосту, ако су већ тамо стигли или су у близини његовој, да га до подне могу прећи, а остали ће кренути на понтонске мостове код Табановића и Веселиновца, или на мосту код села Дивци. За уређивање и упућивање возова на ове мостове биће послати официри из армиског штаба, но нека и команданти дивизије пошљу одмах своје ордонанс официре за тај циљ.

4. По преласку Колубаре команданти дивизије ће најенергичније настати, да се што пре трупе споје са својим возовима и да дођу на свој правац и пут означен мојим ранијим наређењем за одлазак на десну обалу Љига.

5. Преноћиште дивизија на десној обали Колубаре биће: Дринске дивизије II. позива у околини Наномира; Тимочке дивизије II. позива у околини Стражаре: Комбиноване дивизије I. позива у околини Миљевића, а Дринске дивизије I. позива код Беле стене. Дивизије у предњој линији осигураће се предстражама на линији утока Рибнице—с. Табановић—с. Веселиновци—Оштриковац.

6. Ако би непријатељ гонио, онда ће га заштитница задржавати на подесним положајима, а нарочито на линији Боричевац—Кличевац—Јасика—Мећаши, одржавајући везу са заштитницом Моравске дивизије II. позива. Кад заштитнице пређу означене мостове, онда ће их обезбедити још за извесно време за прелаз заосталих војника и возова, а потом ће ови мостови бити порушени по наређењу начелника инжињерско-саобраћајног одељења армиског штаба.

7. Команданти дивизија ће упутити одмах своје коњичке дивизионе на линију к. 344—Караула—Степање ради извиђања непријатеља и његовог задржавања, ослањајући се на Тимочку дивизију II. позива, чија ће се два пука налазити на правцу Чот—Кланица—Дивци. Кад се дивизиони на терену нађу, ставиће се под команду најстаријег команданта дивизиона. Они ће прећи Колубару на једном од означених мостова, тек кад на то буду нагнани.

8. Армиски штаб биће вечерас од 18 часова у Мионици, где упутити ордонансе за пријем заповести."

Међутим, било је потребно да они возови, који ће прелазити на мосту код Словца, добију и директно осигурање од могућих налета непријатељских, па како је 5. пук I. позива тада пролазио кроз Ваљево, то је његовом команданту у 7.20 часова са ОБр. службено издато ово наређење: „Са пуком се крените одмах друмом за Словац и тамо заштитите наше возове, који тамо треба да пређу мост. Има вероватности, да наших трупа на линији Караула—Степање нема и да тамо искрсну непријатељска одељења, која треба протерати и задржавати док возови не буду сигурни. На простору Попучке—Кланице—Чот упућена су два пука Тимочке дивизије II. позива и дивизиска коњица. Команданту Дринске дивизије I. позива наређено је, да пошаље за вама и вод коњице."

Са овим је армиски штаб завршио свој посао и кренуо се за Мионицу. Поред возова ове армије, на путу је било маса возова избеглица, а и део возова I. армије кренуо се овим путом. Возови су ишли у три реда, а негде и у четири, Трупе и товарна стока кретали су се са стране пута. Дугих застајкивања бивало је веома често, а пред Дивачким мостом морало се сасвим стати, пошто су преко њега могла пролазити само по једна кола. Остали су мостови махом избегавани од стране трупа, пошто је киша њихове прилазе учинила сасвим несигурним. Пут од Дивачког моста преко Беле стене био је за возове сасвим неупотребљив, па је зато већина возова ишла кроз Мионицу. Официри, како из армиског тако и из дивизиских штабова, развијали су највећу енергију, да се на мостовима, раскрсницама и окукама одржава ред и да возови што брже одилазе.

У 20 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2642 у овоме: „Трупе ове армије у току данашњег дана у главноме све су прешле на десну обалу Колубаре на линију: Стрмово—Наномир—Бела Стена—Миоиица. Два пука Тимочке дивизије II. позива још су на правцу Чот—Кланица—Попучка—Дивци и до сутра изјутра и они ће прећи Колубару. 5. пешад пук има наређење да остане на Оштриковцу. О непријатељу се још немају поуздани податци, али се зна толико, да је на правцу од Каменице и Јаутине споро наступао. У 11 часова на Близанске висове није био избио, а око 16 часова није га било ни око Колубаре. Своје даље покрете на означену линију команданти ће тако подешавати, да се трупе прикупе, да се коморе уреде и одмах од трупа одмакну. У тој цељи да се одржава чврста међусобна веза, а тако исто да се добије веза десно са II. армијом, а лево са I. армијом. Команданти дивизија сами ће подешавати своја осигурања како за време стајања тако и за време покрета. Дринска дивизија I. позива у току ове ноћи осигураће и правац Дивци—Миоиица. По доласку на своје одсеке команданти дивизија одмах ће предузети организацију положаја. Магацини су у Белановици (Калањевци). Армиски штаб биће сутра у Белановици, где послати официре ордонансе за пријем заповести. Ови официри треба да су упознати са ситуацијом и распоредом дивизија, те да могу дати потребна обавештења."

У 23 час. Врховној команди и II. армији са ОБр. 2643 послат је овај извештај: „Трупе ове армије, у току данашњег дана, у главном све су прешле на десну обалу Колубаре на линију Стрмово—Наномир—Бела Стена—Миоиица. Два пука Тимочке дивизије и дивизиске коњице још су на правцу Чот—Кланица—Попучке—Дивци до сутра изјутра и они ће прећи Колубару. О непријатељу се још немају поуздани податци, али се зна толико, да је од Каменице и Јаутине споро наступао. У 11 часова на Близанске висове није још избио, а око 16 часова није га било ни око Колубаре. Даљи покрети дивизија на одређену линију подешаваће се тако, да се трупе прикупе, коморе уреде и одмах од трупа одмакну. За време покрета на путу је била велика криза због закрчености пута, зато што се Словачки прелаз није могао користити, у главном све је морало ићи преко Диваца, сем тога на путу је била и маса исељеника. Колонски возови раније су били послати у позадину што је јако допринело, да се ова криза умањи и да се из ње успешно изађе. Резервну муниционску колону и известан број цеви тешке артилерије послао сам преко Словца, пре но што сам сазнао да се Караула не држи. Предузео сам потребне мере да се и они осигурају, али за сад о њима још нема извештаја. Са I. армијом у току овог покрета одржавала је се стална веза. Армиски штаб сад је у Миоиици а сутра прелази у Белановицу."

Око 23 часа из I. армије са ОБр. 2794 добивен је извештај да је Моравска дивизија II. позива заноћила код с. Клинаца, Дунавска дивизија I. позија код с. Рајковића, Дунавска дивизија II. позива код с. Буковица, а Рогачички одред вероватно у висини Дунавске дивизије II. позива, но о томе још нема извештаја. Овога дана штаб I. армије стигао је у Миоиицу, те је са њиме држана стална веза.

Пукови Комбиноване дивизије заноћили су овога дана у Доњој Топлици; Дринске дивизије I. позива позади линије Табановић—Веселиновац, а Дринска дивизија II. позива била је у прикупљању ка Наномиру као што се види из њеног извештаја ОБр. 1384 од данас. Тимочка дивизија II. позива са главнином још је била на левој обали Колубаре. Армиски интендантски воз је на маршу из Жупањца за Белановицу. 4. одељењу резервне муниције колоне наређено је, да оде у Калањевац, где ће добити даље наређење.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

Рано у јутру 15. новембра, а на основи армиске заповести, командант Тимочке дивизије II. позива је издао усмену заповест за повлачење. Трупе су одмах почеле одступати и 13. пешад. пук је стигао пред Чот око 16.30 часова. Како је било већ доцкан, а командант дивизије је видео, да су остале дивизије стигле скоро да се пребаце преко Колубаре, то је наредио да цео пук не иде на Чот, него да тамо пошаље један батаљон, а остатак да остане северно од села Клинци. Ово је се смело учинити стога, што је коњица утврдила, да на Караули има само непријатељских коњичких патрола. 15. пешад. пук је маршовао ка коти 344 (Јелсика) и тамо стигао у 17 часова. 13. пешад. пук је изашао на положај под његовом заштитом. Како је се око 17 часова чула пушчана паљба у правцу Словца, то је наређено 13. пешад, пуку да упути једну чету на Лозницу, а команданту 15. пешад. пука одређен је мост код Веселиновца. Али кад је командант дивизије сам видео, да мост код Веселиновца није добро постављен, јер има много да се гази, то је наредио команданту 15. пешад. пука да иде на мост код Дивца, али овај то није извршио.

Дивизија је била подељена у три самостална одреда, који су били у врло лабавој вези. У току ноћи сва три пука су према усменом наређењу маршовала ка Стражари. Непријатељ није гонио. Командант дивизије целе ноћи није имао дивизију у рукама, јер је било немогуће, пошто је све било у кретању и без телефонске везе. 14. пешад. пук је стигао сав развучен тек у 19 часова. Дакле још је била дивизија са главнином на левој обали Колубаре.

Дејство Дринске дивизије II. позива

Дринска дивизија II. позива прикупљала се у току ноћи на Наномиру.

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

Комбинована дивизија I. позива одступила је и заноћила у Доњој Топлици.

Дејство Дринске дивизије I. позива

Око 5 часова упућен је 5. пешад. пук I. позива у Ваљево, где има да се јави команданту III. армије, од кога ће добити наређење. У 7 часова од команданта III. армије добивена је друга заповест за повлачење, ОБр. 2639. Због ове измене и командант Дринске дивизије I. позива издаје заповест ОБр. 1403 у овоме: „Због измењене ситуације, повлачење трупа III. армије отпочеће одмах. Наређујем:

Дринска дивизија I. позива прелази мост на Колубари на ушћу реке Рабаса.

Главнина, командант пуковник Алекса Стојшић (3. прекобројни, 17. пешад. пук и делови Дринског артилер. пука) кренуће се одмах друмом на ушће Рабаса, где прелази мост на Колубари. 6. прекобројни пешад. пук остаће у саставу главнине до прелаза реке Рабаса, а потом ће ући у састав Комбиноване дивизије која прелази Колубару на мосту код Диваца.

Заштитница, командант пуковник Душан Туфегџић (6. пук I. позива, 2 брдске батерије, Дрински дивизиски коњички пук и пионирски полубатаљон) кренуће се правцем: Кличевац—ушће Рабаса; на случај непријатељског гоњења заштитница ће повлачење извршити са прихватом, омогућавајући својим отпором на линији Кличевац—Крушик—Боричевац, прелаз дивизије на десну обалу Колубаре на ушћу Рабаса.

5. пешад. пук II. позива кренуће се са свог садашњег положаја одмах друмом за Крушик, где ће на линији: Кличевац —Крушик прихватити 4. пешад. пук у случају, ако непријатељ буде јако надирао, а одатле ући ће у састав Дринске дивизије II. позива, која тако исто прелази Колубару на ушћу реке Рабаса.

Заштитница ове дивизије подешаваће свој рад заштитници Моравске дивизије II. позива, са којом ће одржавати везу. Преноћиште Дринске дивизије I. позива на десној обали Колубаре биће код Беле стене на десној обали Рибнице реке. Предстражу дивизије на преноћишту образоваће 17. пешад. пук на линији ушће реке Рибнице—Табановић—село Веселиновац, где ухватити везу са Дринском дивизијом II. позива. Сви остали пукови Дринске дивизије биће у главнини код Беле стене (јужно).

Кад заштитница пређе мост на ушћу Рабаса, онда ће обезбедити још за извесно време и прелаз заосталих војника и возова, а потом ће сви мостови бити порушени по наређењу начелника саобраћајног одељења армиског штаба. Дивизиски штаб кретаће се са главнином и заноћиће код Беле стене".

У 14 часова кренуо се Дрински коњички пук I. позива, доцније је прошао 3. батаљон 6. пешад. пука; 5. пешад. пук II. позива у 16 часова кренуо се са Крушика у одступном маршу правцем Луковац—Дивци—мост на Колубари—Мионица. За време целог покрета од Ваљева непријатељ није наваљивао.

У 22.53 часа заштитница је стигла на одређени јој положај. 17. пешад. пук је на предстражи а на линији ушће реке Рибнице, село Табановић и Веселиновац са 3 батаљона, а четврти је у резерви на коти 211. О непријатељу се нема података, зна се само да се од Каменице и Јаутине споро креће. При повлачењу било је огромних тешкоћа, због тога што се Словачки прелаз није могао користити, а путови рђави и претрпани комором и избеглицама. Одступање је вршено без узнемиравања од стране непријатеља. Дивизија је заноћила позади линије Табановић—Веселиновац.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

Постепеним повлачењем армије ка Гукошима и Сувобору тежило се, да се непријатељ што више успори, те тиме створи што дуже времена, да се сви возови и установе из Ваљева евакуишу, а у доцнијем току да се створи потребно време за искупљање и уређење трупа на новој линији одбране. Одређивање зона за повлачење појединих дивизија било је мало незгодно, с обзиром на планинско земљиште, по коме су дивизије имале да одступају и с обзиром на прилике, у којима су се тада налазиле. Брзи ток догађаја омео је команданте дивизија, да то питање реше споразумно, како су заповешћу били упућени. Повлачење армије са положаја испред Ваљева отпочело је одмах још 13. новембра у подне, а 14. новембра у вече трупе све три дивизије и Рогачичког одреда биле су већим делом искупљене на новим положајима и заноћиле 14./15. новембра овако: *Моравска дивизија II. позива* на одсеку: Бобовчев биљег—Мајиновац. *Дунавска дивизија I. позива* на одсеку Игриште—Висока са резервом код Сандаља; артилерија на друму код Јовања и Седлара; градска батерија код Бујачића; дивизиски штаб у Јовању. *Дунавска дивизија II. позива* на одсеку Новаковића брдо —Пиштољина чесма, са артилеријом код Ваљева. *Рогачички одред* код Крша и Јагодње. *Армиски штаб* у Ваљеву. На целом фронту трупе су биле у додиру са непријатељем.

Даље повлачење трупа ка положајима десне обале Љига и ка Сувобору имало је да се продужи постепено, али су догађаји на десном крилу нашег стратегиског фронта и раније напуштање положаја код Уба од стране II. армије морали да убрзају покрет и осталих двеју армија. 15. новембра, око 4.30 часова добивен је извештај команданта III. армије ОБр. 2636 ове садржине: „Командант II. армије јавио ми је данас са ОБр. 3600 да не може

да поступи по моме захтеву, да обезбеђује у току данашњег дана покрет ове армије из Ваљева до Словачког моста, јер ће и заштитница Моравске дивизије I. позива данас 15. новембра остати на положају Караули само до 4 часа јутра. Због оваког прераног повлачења II. армије правац одступања преко моста код Словца овој армији потпуно је онемогућен и она је принуђена, да се што пре пребаци на десну обалу Колубаре, на мосту код Шушеоке и с. Диваца. Покрет трупа ове армије северозападно од Ваљева биће одмах наређен и оне ће бити упућене на ова два моста, а напред послати возови биће скренути на мост код Дивца. О овоме част ми је известити команданта I. армије ради знања".

Тежак положај у коме се налазила I. армија постао је сада још тежи и опаснији. Поред свих тешкоћа које су јој још преостајале, да се бори са непријатељем, који ју је узастопце тромо пратио; поред планинског и јако испресецаног терена на њеном правцу одступања између Колубаре и гребена Повљен—Маглеш; поред рђавог времена и раскаљаних путова, на дугом комуникациском правцу — овим повлачењем II. армије са положаја код Уба, I. армија је лако могла бити доведена у врло неповољан положај, јер су десни бок и позадина и њој и III. армији били потпуно отворени. Налазећи се на краћем правцу главних прелаза на простору Дивци—Словац непријатељ је био у могућности, да овима лако овлада, да стане на одступницу и III. и ове армије и брже да избије на положаје десне обале Љига и Колубаре, него наше трупе. Моменат је био такав, да се I. армија морала што пре спасавати и извући из овако тешког положаја у који је била доведена. Због тога је командант I. армије одмах око 5.15 часова јутра већ испослао свима трупама под ОБр. 2781 заповест у овоме: „Према извештају команданта III. армије ОБр. 3600 од 15. новембра у 4.15 часова јутра повлачење трупа III. армије отпочеће одмах, при чему ће возови III. армије користити мостове на Колубари код Шушеоке и с. Диваца. Према овом наређујем, да и I. армија предузме одмах одступање, одржавајући се у висини III. армије, као што је то саопштено синоћ преко телефона, односно преко ордонанаса командантима дивизија и Рогачичког одреда. При повлачењу команданти ће се старати, да средством својих заштитница на прихватним и заштитничким положајима задржавају што дуже наступање непријатеља, како би се добило довољно времена, да возови ешелонима на одговарајућим одстојањима могу благовремено одступити позади означених положаја код Гукоша и Бањинца. Командант Дунавске дивизије I. позива доставиће ово наређење команданту Дунавске дивизије II. позива, а овај команданту Рогачичког одреда. Армиски штаб налазиће се у Ваљеву до 8 часова, а потом ће се кренути у Мионицу. Са њим одржавати везу средством телефона и по-

кретних коњичких релеја. О месту преноћишта дивизија и Рогачичког одреда известити ме благовремено. О пријему наређења одговорити."

Тежња у даљем раду била је, да се трупе што пре извуку из додира са непријатељем без задржавања, управо са задржавањем само заштитница у толико, колико је било потребно да се трупе, нарочито возови, уклоне и да се створи потребно време трупама за искупљање и уређење на новим положајима.

ПОВЛАЧЕЊЕ I. АРМИЈЕ НА ДЕСНУ ОБАЛУ ЉИГА

Повлачење трупа отпочело је убрзо после примљене заповести и изведено овако:

Моравска дивизија II. позива под заштитом 2. пука II. позива остављеног у заштитници на одсеку Ђурђево брдо—Главица отпочела је одступање двема правцима: низ Обницу и низ Јабланицу. 1. пук са једном батер..јом са Бобовчевог биљега имао је одступати правцем преко Ђурђевог брда—Рогопече низ Обницу, али је ова колона још пре почетка повлачења, са Бобовчевог биљега нападнута, те је под борбом заједно са својом батеријом одступила преко Бегове воде и даље ка Ваљеву. У даљем току повлачења непријатељ је стигао заштитницу, те се била ангажовала слаба борба западно од Ваљева. По пролазу кроз Ваљево заштитница је прешла на десну обалу Колубаре у времену, кад су већ и све остале трупе избиле на положаје код села Бујачића и Белошевца. Непријатељ је узастопце гонио и његова одељења ушла су око 15.45 часова у напуштено Ваљево. Доцније, један непријатељски ескадрон, а потом и 2 чете покушале су да пређу преко моста на Градцу, али су оба пута одбивени и непријатељ је остао на левој обали Градца. Колонски делови Моравске дивизије II. позива одступили су правцем Рајковића.

Дунавска дивизија I. позива, под заштитом 4. пеш. прекоброј. пука, на одсеку Игриште—Висока предузела је повлачење једновремено, кад и Моравска дивизија II. позива око 8 часова. 9. пешад. пук I. позива (десна колона) са Сандаља одступио је друмом низ Јабланицу, кроз Ваљево и до подне избио на Велико брдо (к. 405) где је имао остати и образовати предстражу дивизије. Све остале трупе одступиле су кроз Ваљево ка Рајковићу и то 9. пешад. пук II. позива са Високе, преко села Богатића и Ваљева, а артилерија, пионири и болничари друмом низ Јабланицу. Трупна комора одступила је преко Рајковића и Мионице ка Гукошу и Дићу, а колонски делови од Рајковића за Лалинце и Бољковце. Заштитница је отпочела повлачење око 13 часова у правцу Марковца, преко Колубаре и села Дегурића ка Рајковићу. Непријатељ по заузећу Совачког кика и Укмироваче, око 11 часова напао је заштитницу, али је

одбивен. Додир са непријатељем, који је у почетку био, изгубљен је у току даљег одступања.

Дунавска дивизија II. позива. Под заштитом делова на положају: Новаковића брдо—Пиштољина чесма, главнина дивизије повлачила се правцем: Богатић—Пријездић—Мратишић—Буковац. Повлачење заштитнице отпочело је око подне, правцем за главнином. Артилерија, упућена напред, кретала се друмом преко с. Рајковића ка Струганику, а позициски водови, упућени преко Ваљева, Ужичким путом на Ћебино брдо (код села Пријездића) у састав заштитнице.

Рогачички одред одступао је правцем: Лесковице—Бачевац —Ластра.

Армиски штаб напустио је Ваљево око 8 часова и кренуо се за Мионицу. Одступање армије извршено је без озбиљног узнемиравања од стране непријатеља, али под врло тешким приликама. Ограничавајући се на зоне, које су им додељене за одступање, без именовања заштитничких положаја, дивизије су на правцу одступања наилазиле на огромне тешкоће преко планинског и испресецаног терена. Ма да су колонски делови ове армије знатним делом већ раније пребачени на десну обалу Колубаре и ешелонирани у правцу Шушеока и Рајковића, ипак је остало прилично возова: цела трупна комора и артилерија за чија су кретања стајала на расположењу само два пута по обема обалама Колубаре. Сви возови III. армије упућени на прелаз код Диваца кретали су се друмом по левој обали Колубаре, а возови ове армије, већим делом путом преко Шушеоке и Рајковића, а мањим преко Диваца. Гомиле становништва, које је бегало испред непријатеља, тискало се и увлачило у неуређене колоне возова и трупа, а извесни колонски возови III. армије упаркирани код Диваца на десној обали Колубаре, нису били раније упућени, те су пресекли колону I. армије враћајући се натраг, на друм Дивци—Словац. Срећа је што непријатељ није енергично гонио, нарочито што ништа јачег није било на правцу источно од Ваљева, ка прелазима, којима су трупе III. и I. армије имале да одступају. Слабије његово надирање правцем греде планине Повљена ка Маљену, да се разумети тешкоћама, са којима су се непријатељске трупе на том правцу, због планинског терена и снегова, имале да боре.

Једновремено са повлачењем I. армије отпочело је повлачење и III. армије, која је за ноћас већ имала избити на положаје десне обале Колубаре на линију: Наномир—Стражара— Миљевићи, са левим крилом — Дринском дивизијом I. позива на Белој стени, а заштитничким деловима на положаје непосредне десне обале Колубаре: село Табановић—село Веселиновац—Оштриковац. Да би се при одступању постигла јача веза са левим крилом III. армије, наређено је команданту Моравске дивизије II. позива, да се

при повлачењу управља према левом крилу III. армије — према Дринској дивизији I. позива, која ће вечерас ноћити на Белој стени. Али ово наређење није на време стигло команданту Моравске дивизије II. позива, и трупе I. армије за ноћ 15./16. новембра ноћиле су на линији село Градац—Велико брдо—Млађеви—Ластра, знатно истакнуте испред трупа III. армије, изгубив везу са њом. Распоред трупа I. армије ноћу 15./16. новембра био је овакав:

Моравска дивизија II. позива: 2. пешад. пук II. позива на Парлозима; 1. и 3. пешад. пук II. позива и 8. кадровски пук, артилерија и коњица код с. Клинаца и на „Церу". Колонски делови и трупна комора на правцу Рајковић—Мионица. 8. кадровски пук, који је био остављен код села Градца као предстража повукао се пред вече сам ка с. Клинцима, те је положај код Градца остао сасвим празан. Дивизиски штаб у Белошевцу.

Дунавска дивизија I. позива: 9. пешад. пук I. позива као предстража на Великом брду. Батерија, која је требала да уђе у састав предстраже, дошла је на Лазаревића брдо. Остале трупе све код Рајковића (9. пешад. пук II. позива на положају Рафаиловића брдо—Туштo брдо). Тешка артилерија у Мионици, а колонски возови на правцу ка Бољковцима. Дивизиски штаб у Рајковићу.

Дунавска дивизија II. позива: главнина на положају између с. Мартишића—с. Буковца к. 463—Раставе к. 607, а заштитница на линији: Млађеви—Ћебино брдо. Коњица на линији: Бранеговић—Ковачица. Дивизиски штаб у с. Буковцу.

Рогачички одред код села Бачевца.

Армиски штаб у Мионици. Додир са непријатељем на фронту ове армије био је изгубљен.

Трупе III. армије у току данашњег дана прешле су у главном све на десну обалу Колубаре и избиле на линију: Стрмово—Наномир—Бела стена—Мионица. На левој обали Колубаре на правцу: Чот—Кланица—Попучке—Дивци, остала су 2 пука, који су такође имали у току ноћи прећи на десну обалу Колубаре.

Намера команданта I. армије била је, да већ у току сутрашњег дана све три дивизије и Рогачички одред избију на положаје Сувобора и десне обале Љига. У том циљу у 18.50 часова овог дана послата је под ОБр. 2787 командантима дивизија ова заповест.: „Сутра 16. новембра све три дивизије ове армије и Рогачички одред продужиће зором даљи марш означеним зонама заповешћу мојом ОБр. 2759, и по могућству, још у току сутрашњег дана (16. новембра), заузети полажаје код Гукоша и Бањиновца, како је то мојом заповешћу ОБр. 2759 од 14. ов. месеца наређено. У току повлачења команданти дивизија и командант Рогачичког ореда помоћу извиђачких одељења одржаваће са непријатељем додир на целом фронту, како би се

знало са каквом снагом непријатељ располаже и како му је груписање, о чему ће ми команданти поднети што скорији извештај. По доласку на одређене положаје приступити одмах утврђивању и што пре поставити везу са армиским штабом. Армиски штаб сутра 16. новембра отићиће у Бољковце, са којим одржавати стално непрекидну везу телефоном и релејом. У циљу оријентације дивизија у њиховом сутрашњем покрету напомиње се, да су трупе III. армије вечерас заноћиле на линији: Бела стена—Грановац на десној обали Колубаре, а сутра 16. новембра пошто пропусте своје возове, повућиће се и саме на положаје на десној обали Љига. Командант Дунавске дивизије I. позива доставиће ову заповест команданту Дунавске дивизије II. позива, а командант Дунавске дивизије II. позива команданту Рогачичког одреда. О пријему ове заповести известити одмах."

Напомена. Овако је стање било код I. армије 15. новембра у вече када је нови командант армије ђенерал Живојин Мишић примио дужност од ђенерала Петра Бојовића, коме се рањена нога позледила да даље није могао командовати армијом.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

Упућени батаљон 4. кадров. пука са 2 брдска топа и 2 митраљеза, стигао је на Главицу 15. новембра у 7.30 час. Поред овог батаљона, стигла је као појачање и 1 чета из 12. кадровског пука. На овај начин на дан 15. новембра на одсеку Главица—Вртаче било је 3 батаљона, 2 митраљеза и 4 брдска топа. Десни одсек (Главица) поседнут је са 2 кадровска батаљона, 4 топа и 2 митраљеза, а леви (Вртаче) са 1 батаљоном III. позива. Под заклоном јаке магле, непријатељ је прикупио своје делове и у 16. час. предузео напад, нападајући са 2 батаљона на фронт а са једним батаљоном на десни бок. Његов фронтални напад одбивен је јаком пешадиском и митраљеском ватром а непријатељски батаљон, који је упућен на бок, благовремено је примећен, те је око 18 часова извршен са резервом против њега испад тако, да је овим испадом овај батаљон изненађен и растројен и он се повукао претрпевши при овом знатне губитке.

Око 22 часа непријатељ је опет поновио напад на фронт са 3 чете, у циљу насилног извиђања, али је и овај напад снажно одбивен. Уопште, при нападу у току 15. новембра непријатељ није имао никакав успех, а претрпео је знатне губитке; на положају оставио је око 200 мртвих; тешко је остао рањен на положају аустриски капетан Емил Драгатин, један командир чете је погинуо; 1 резервни официр и 16 војника заробљено. И при овоме нападу учествовала је 4. брдска бригада.

На фронту од Рогачице до Бајине Баште била је само артилериска борба. Но и поред овог задобивеног успеха, трупе Ужичке војске морале су се повлачити. пошто се и одред са Де-

белог брда већ био повукао и пошто су све три армије, после неуспешне одбране Ваљева, биле у повлачењу. По усменом наређењу из Врховне команде (преко телефона) издата је авизо заповест за прикупљање и повлачење трупа Ужичке војске, а у 16 час. добивена је директива из Врховне команде ОБр. 6475, која је изнета у наређењима Врховне команде за 15. новембар. На основи ове директиве, командант Ужичке војске издаје у 19 час. диспозицију ОБр. 1539 за овако груписање снаге за одбрану Ужица:

1. Коњички дивизион Шумадиске дивизије у Косјерићу, те да извиђа у правцу Маковишта, Радановаца и Ражане и да преко Субјела и Тометиног поља одржава везу са левим крилом I. армије.

2. Ужичка бригада (4., 5. и 12. кадровски пук, 7 брдских и 4 пољска брзометна топа) да поседне и брани одсек: Црни врх—Годановац—Вис (Игњатовићи), поседајући и предње тачке Варду, Возник и Јаорину (к. 943). Варда као истакнута тачка, а важна због затварања правца Дебело брдо—Маковиште—Сјеча река, да се поседне и брани са једним батаљоном, два брдска топа и два митраљеза. Један батаљон III. позива са 2 брдска топа, као десна побочница, да поседне Цикоте, избацујући по једну чету на Мандин гроб и Солила;

3. Шумадиска дивизија II. позива (10., 11. и допунски пук и 4. пук III. позива, 1 хаубичка, 2 пољске брзометне, 2 пољске Дебанжове, 1 брдска брзометна и 1 брдска Дебанжова батерија), да поседне и брани фронт: В. Приседе—Ђаков камен—Кадињача—Буља—Поникве, поседајући за одбрану и предње тачке: Оштру стену и Грађевинар. 1 батаљон 4. пука III. позива, који је био дуж Дрине северно од Таре планине, као лева побочница да поседне Јарчево брдо, а 1 батаљон допунског пука да поседне Бранову главу—Главицу, ради заштите правца Мокра Гора —Ужице. 4. пук III. позива (3 батаљона са потребном артилеријом) остаје на фронту: Вис—Кик—Шарампов—Мусино брдо —Главица. Одступање на фронт: Буља—Поникве, може бити само по наређењу команданта Ужичке војске. На Шаргану Шумадиска дивизија II. позива оставља вод коњице, ради извиђања у правцу Мокре Горе.

4. Општа резерва: Лимски одред: 2. прекобројни пук III. позива и Ибарски пук (6 чета) са брдском Дебанжовом батеријом, у Ужицу. На Палисадима оставља један батаљон III. позива, док се не испразни слагалиште у Чајетини, а потом долази у састав свог пука.

5. Одељење Главног интендантског воза и резервне муниције колоне, мостовни трен, брдска пекарска чета и пољске болнице у Чачку. Пољска болница из Дуба долази у Ужице.—

У вези са покретима, ради груписања трупа на горе изложени начин, предузете су одмах и мере, да се слагалиште хране и муниције у Кремни, Дубу, Чајетини и Ужицу евакуишу у позадину. На фронту: ушће Лима—Вишеград, непријатељ је у току овог дана отпочео пребацивање својих трупа преко Дрине и код ушћа Лима заузео Голу Главу. Једна чета Црногораца са нашим двема граничним четама и одељењем добровољаца водили су борбу са непријатељским пребаченим деловима, а непријатељ је под борбом продужио и даље пребацивање својих трупа.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Непријатељ је покушао у току ноћи слабим пешадиским деловима да се докопа мостова на Колубари, али дочекан митраљеском, пушчаном и шрапнелском ватром повукао се. Јутрос на Колубари су омање чарке између патрола.

У 10.05 час. наређено је команданту десног одсека: „Ојачајте посаду Чардака до једне чете и известите о томе команданта средњег одсека. Две чете 4. батаљона спремне су, да вам се пошаљу у случају потребе. Чета са Барина треба да има јаче одељење на ушћу Колубаре где и пре. На тражење команданта левог одсека, упућена му је једна чета из 4. батаљона 7. пука II. позива.

У 10.25 час. командант десног одсека јавља, да је непријатељ отпочео да утврђује ивицу Обреновца—Вашариште. Командир 4. ескадрона извештава, да и даље држи чврсту везу са 1. коњичком бригадом; да је за ослонац својим патролама на левој обали Колубаре поставио један вод на простору између реке Марице и Велен потока. У 11.15 час. чула се јака пушчана ватра у правцу Вашариште, те је наређено 8. батерији да отвори ватру.

У 12.10 час. непријатељ са једним одељењем од 15 коњаника, потпомогнут ватром своје пешадије, покушао је да овлада гвозденим мостом на Колубари, али је одбивен нашом пешадиском и митраљеском ватром и артилериском ватром са Кика.

У 14.45 час. командант средњег одсека јавља, да се према Мислођинској брани на 1000—1200 м. непријатељ пребацује у групицама од 4—5 људи из шумице у шумицу; до сад пребачено је до две чете.

У 15.25 час. командир 4. ескадрона јавио је, да су његове извиђачке патроле са леве обале Колубаре биле принуђене због јаке ватре омањих противничких делова да се повуку на десну обалу Колубаре, коју сад држе потпомогнуте нашим пешадиским патролама. 1. коњичка бригада има на левој обали Марице 1 ескадрон и једно митраљеско одељење и са њим се држи чврста веза. Поводом овога извешћа телефоном је наређено команданту левог одсека и командиру 4. ескадрона, да чешћим и

јачим патролама извиђају простор на њиховом одсеку између Пештана и Колубаре. Напоменуто им је, да ће се вероватно ве черас послати добровољци из 10. кадров. пука, да са бомбама учине препад на непријатељске делове на левој обали Колубаре и да стога треба припремити људе, који ће провести ове добро вољце преко газова.

У 18.30 час. командант средњег одсека извештава, да је Дебанжов вод са Бањевице избацио на непријатељску пешадију, која се утврђивала на левој обали Колубаре, 35 шрапнела. Непријатељ се цело пре подне под заштитом јаке магле пребацивао на простору између Тамнаве и Колубаре у групицама од 5—6 људи у правцу Мислођинске бране и војничког моста, за 1000 м. далеко од леве обале Колубаре. Наша артилерија спречавала је овај прелаз, али је непријатељ ипак успео, да по шумицама на овом простору пребаци до 1 батаљона пешадије. На левој обали Колубаре према Чардаку око 14 час. примећен је један вод непријатељске коњице и растеран је пешадиском ватром.

У 24 часа Врховна команда јавља шифрованом депешом да је наређено, да се одреду упути из Лазаревца 1 батаљон 14. кадров. пука. Батаљон ће се у Лазаревцу преоружати руском пушком. Одред је заноћио у јучерашњем распореду с разликом: што је леви одсек ојачан са једном четом из 4. батаљона 7. пука II. позива из одредске резерве.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Без важнијих догађаја, сем што је непријатељ дејствовао са својом артилеријом на наше положаје Велику и Малу Аду Циганлију, Чукарицу и Баново брдо.

СИТУАЦИЈА

У току 15. новембра у Врховну команду стигли су ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије
ОБр. 3637 (у 13.50 часова)

„Стање армије данас у подне је овакво:

1. Моравска дивизија I. позива. Повлачење је извршено у приличном нереду, због хитне смене, рђавих и потпуно непознатих путова, замрености војника и стоке и због избеглица. Дивизија се у главном прикупила и заузела свој одсек за одбрану између Љига и потока који води кроз с. Стубицу. Веза са III. армијом није ухваћена, јер њених трупа на левој обали Љига нема. Топови су сви извучени. Један део коморе и заосталих војника заробљен је од непријатељске коњице. Железнички мост код с. Лајковца порушен по средини и пао је у реку. Мост понтонски код Белог брода није дигнут, већ је онеспособљен и сад се полако извлачи

материјал, јер су понтонири оставили мост, кад су на њих припуцале коњичке патроле.

2. Од Тимочке I. и Шумадиске дивизије I. позива нема се писмених извештаја још; зна се тачно то, да су трупе све прешле и сва артилерија извучена. Тимочка дивизија I. позива заузела је свој одсек између потока што протиче кроз с. Стубицу и р. Пештана и варошице Лазаревца; а Шумадиска дивизија I. позива одсек између Пештана и Турије.

3. Коњичка дивизија са придатом јој пешадијом распоређена је за спречавање прелаза преко Колубаре на одсеку између Шумадиске дивизије I. позива и Обреновачког одреда, с тим да им штити крила и бокове.

4. — 4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање" и 4. батерија Шумадис. арт. пука код с. Дрена на моме расположењу.

5. Одступање уопште није извршено у најбољем реду, јер има много војника готово из свију пукова, који лутају и траже своје команде.

6. Морално стање код војника није задовољавајуће.

7. Позадина армије је у хаосу, јер је свега једна комуникација, која је закрчена силним избеглицама, те је кретање возова сувише отежано.

8. Армиски штаб је у Даросави.

9. По телефонском извештају за сад је пред фронтом армије само непријатељска коњица са нешто пешадије и два топа на вису код Лајковца, који дејствују против левог крила Моравске дивизије I. позива".

Од команданта III. армије
ОБр. .... (у 23.20 часова)

„Трупе ове армије у току данашњег дана у главном све су прешле на десну обалу Колубаре на линију: Стрмово—Наномир—Бела стена—Мионица. Један пук Тимочке дивизије и дивизиска коњица још су на правцу: Чот—Кланица—Попучке—Дивци и до сутра изјутра и они ће прећи Колубару. Непријатељ је од Каменице до Јаутине споро наступао. У 11 часова на Близанске висове није још избио, а око 16 часова није га било ни око Карауле. За време покрета на путу је била велика криза због закрчености пута, зато што се Словачки прелаз није могао користити, у главном све је морало ићи преко Дивача; сем тога на путу је била и маса исељеника. Колонски возови раније су били послати у позадину, што је јако допринело, да се ова криза умањи и да се из ње успешно изађе. Резервну муниciску колону и известан број цеви тешке артилерије, послао сам преко Словца, пре него што сам сазнао, да се Караула не држи. Са првом армијом у току овога покрета одржавала се стална веза. Армиски штаб сад је у Мионици, а сутра прелази у Белановицу".

ОБр. 2640 (у 24 часа)

„Данас у 1.50 час. командант II. армије известио ме је, да са својим трупама не може да обезбеди покрет III. армије ка новим положајима и док се пребацује на десну обалу Колубаре, јер је Моравска дивизија I. позива већ повучена и њена заштитница полази са Карауле у 4 часа данас. Возови који су упућени на пут Ваљево—Словац—Боговађа остали су незаштићени, јер моје трупе не могу сад да се поставе између непријатеља и њих, јер су још далеко западно. Извесне мере за заштиту колонских возова на означеном путу предузео сам, али не знам хоће ли успети. У два маха сам известио команданта II. армије о потреби ове заштите мојих трупа, а то излази и из директиве Врховне команде. О повлачењу II. армије уопште нисам био извештен".

Од команданта I. армије

ОБр. 2781 (у 6 часова)

„Пошто и II. и III. армија продужују даље повлачење, то сам сад у 5.15 час. наредио да и трупе I. армије предузму даље повлачење ка положајима код Гукоша и Бањиновца, одржавајући се у висини III. армије. Штаб армије биће до 8 часова у Ваљеву, а затим у Мионици".

ОБр. 2787 (у 20.35 часова)

„Сутра ће све три дивизије ове армије и Рогачички одред продужити зором даљи марш означеним зонама, и по могућству ош у току 16. новембра заузети положаје код с. Гукоша и Бањиновца како је то заповешћу већ наређено. У току повлачења извиђачким одељењима одржаваће се додир са непријатељем. По доласку на означене положаје приступити одмах утврђивању. Армиски штаб сутра 16. новембра отићиће у Бољковце. У циљу оријентације дивизија у њиховом сутрашњем покрету, напомиње се, да су трупе III. армије вечерас заноћиле на линији: Бела стена —Грановац на десној обали Колубаре, а сутра 16. новембра пошто пропусте своје возове повућиће се и саме на положаје на десној обали Љига".

ОБр. 2792 (у 21 час)

„Према наређењу Врховне команде Пов.Ађ.Бр. 1287 дужност команданта I. армије примио сам данас од досадањег команданта армије ђенерала Петра Бојовића. Командант, ђенерал Живојин Мишић.

Армија је заноћила на линији: Моравска дивизија II. позива код с. Клинци; Дунавска дивизија I. позива код с. Рајковића; Дунавска дивизија II. позива код с. Буковице; а Рогачички одред вероватно у висини Дунавске дивизије II. позива но о томе још није добивен извештај".

Од команданта Ужичке бригаде

ОБр. 640 (у 23 часа)

„Један непријатељски пук нападао је данас наше трупе на десној обали Рогачице. Пред вече извршио је надкриљавање са две чете у десни бок. Командант наших трупа извршио је испад са четом и бомбама, уништио 1 непријатељску чету, заробио 1 капетана и 1 аустриског поручника. Непријатељ је имао око 100 војника рањених, погинулих и заробљених. Сви напади његови на трупе десног одсека одбивени су".

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1536 (у 19 час.)

„Непријатељска артилерија са леве обале Дрине дејствовала је у правцу Вишеграда. Наш гранично добровољачки батаљон и делови црногорских трупа воде борбу са непријатељем на Бујаку. И данас се води борба на линији: Главица к. 932—Вртача к. 861. Наредио сам, да се наше трупе са поменуте линије пребаце ка Варди и групишу са осталим трупама на линији Поникве—Кадињача—Јелова Гора—Варда".

Од команданта Обреновачког одреда

ОБр. 1400 (14. новембра у 21.45 час.)

„Данас је непријатељ наступао према одреду у две колоне: Јачом (1 пук, 1 ескадрон, 1 батерија) од Грабовца преко Дучковца и Чиковца и нападао на фронт Чардак—Бањевица—Прљуже. Наши истакнути делови коњички и пешачки разбили су непријатеља још на левој обали Тамнаве и у реду се повукли на десну обалу Колубаре порушив све мостове. Слабијом колоном (ескадрон, батаљон, батерија) наступао је од Ратара и разбивен је од наших истакнутих делова још на Купинцу. Артилерија наша је ванредно дејство имала; митраљези такође. Моје крајње лево крило допире до десне обале р. Марице, стога молим команданта 1. коњичке бригаде, да се при поседању Конатичких положаја ухвати чврста веза на овој реци са мојим одредом и то јачом снагом. Непријатељски војници у шињелима су затворено плавим. Ноћ је прекинула борбу и непријатељ је остао предњим деловима између Тамнаве и Колубаре, где му је и први борбени ред".

ОБр. 1416 (15. новембра у 10 часова)

„Ноћас је непријатељ покушао слабијим пешачким деловима да се докопа мостова на Колубари. Дочекан ватром митраљеском, пушчаном и шрапнелском — повукао се. Јутрос су на Колубари биле омање чарке између патрола. Јаке наше патроле на десној обали Колубаре непрестано крстаре и обилазе истакнута одељења, јер је од јутрос густа магла и тоња."

ОБр. 1426 (у 15 часова)

„У подне је непријатељ покушао прелаз преко гвозденог моста код Обреновца са једним одељењем коњаника (15 људи) потпомогнут пешадиском ватром са ивице вароши Обреновца, али је пешадиском и артилериском ватром одбивен са губитцима. Према Мислођинској брани на 1000—1200. м. непријатељ се пребацује групицама од по 4—5 људи из шумице у шумицу; до сад је пребачено до две чете."

ОБр. 1431 (у 19 часова)

„Цело после подне непријатељ се под заштитом магле пребацивао на простору између Тамнаве и Колубаре групицама од 5—6 људи у правцу Мислођинске бране и војничког моста за 1000 м. од леве обале Колубаре. Артилеријом спречавано му је, али је ипак успео да привуче до 1 батаљона пешадије."

Од команданта Одбране Београда

ОБр. 560 (у 7 часова)

„У току ноћи непријатељска артилерија тукла је Велику и Малу аду Циганлију, избацив око 80 метака. Губитака није било".

ОБр. 570 (у 21 час)

„Данас је непријатељска артилерија тукла: Велику и Малу аду Циганлију, Чукарицу и Баново брдо. Рањено 6. Код Хомољице непријатељ прави мост од острва до своје обале — на сплавовима. Магла је сметала гађању и ометању тога посла."

Од команданта Браничевског одреда ОБр. 1500

„Стање у току дана редовно је. На Дунаву је магла. Према Градишту један непријатељски вод нешто ради. Према Смедереву чула се нека лупа — утовар или истовар. Око један непријатељски батаљон кретао се вечерас уз лупу добоша ка Ковину. Један воз од Ковина спустио се од Ковина ближе обали."

Од команданта Тимочке дивизиске области

ОБр. 1999 (у 24 часа)

„Стање на фронту Крајинског одреда редовно је. Око 15.20 час. са артилериска три метка са средњег одсека тукли смо групу војника, која је радила на утврђивању више бродарске радионице — успешно. Њихова два брзометна топа отворила су са „Мергулеса" ватру (око 50 зрна) на наш средњи одсек. У исто време батерија им са „Чука маре" гађала је „Стару Барзујку" са 20 метака. У 17.25 часова 15 см. батерија им са „Добре" почела је да дејствује у правцу Цеврина и до 21.30 часова избацила је до 30 метака. Губитака код нас није било."

Од начелника саобраћајног одељења Врх. команде ОБр. 1342

„Сви објекти на прузи Обреновац—Лазаревац порушени су. Сав возни материјал извучен је раније."

Од делегата Министарства спољних послова Пов.Бр. 380

„Наш посланик у Атини јавља телеграмом од данас, да се топовска муниција пакује дан и ноћ, и да ће поћи у уторник јутро, да ће у среду у јутру бити у Солуну. До Солуна пратиће је чиновник. По досадањим извештајима треба да буде 20.000. зрна."

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6447

Команданту II. армије — Лазаревац

„Наређено је, да се упуте у Аранђеловац 400 ђака, који су били на обуци у Скопској подофицирској школи. По доласку молим распоредите ове ђаке на подофицирска места по дивизијама II. армије."

Наређење ОБр. 6490

Командантима армија, Ужичкој војсци и свима осталим одредима

„Учињеним енергичним корацима успело је се, да се обезбеди довољна количина артилериске муниције за нашу војску. Муниција је једним делом већ стигла. У најкраћем времену стиже и остала набављена. Молим, да се ово сходним начином достави трупама".

Наређење ОБр. 6491

Делегату ђенералу Јанковићу — Цетиње

„Због знатне непријатељске надмоћности, а нарочито у артилерији, после неуспешне одбране Ваљева, наређено је да се наша: I., II. и III. армија повуку на нову браничку линију: Волујак —Лазаревац—Човка—десна обала Љига—Гукош—Бањиновац (к. 700)—Маљен (к. 997), — а Ужичка војска да се групише за одбрану Ужица."

КОЛУБАРСКА БИТКА

ПРВА ФАЗА БИТКЕ 16.—22. НОВЕМБРА

СИТУАЦИЈА АУСТРИСКЕ „БАЛКАНСКЕ ВОЈСКЕ"

После читавог низа јуначких и успешних борби, аустриска војска је успела до 15. новембра закључно да заузме са својом V, и VI. армијом један важан теренски одсек. Употребљено је, истина, крајње напрезање снага, а дате су и многобројне жртве,

те је наступила велика потреба, да се трупе одморе. Потреба за одмором трупа, повећана је још и веома неповољним временом.

Колико је напрезање аустриске војске било, може се ценити још и по томе, што је њена снага, пред почетак друге офанзиве 7. новембра, износила око 200.000 људи, док је тада српска снага рачуната на 205.000 људи са 570 топова. Требало је дакле ову српску снагу потиснути и стићи до Ваљева 15. новембра.

Обзиром на крајње напрезање аустриске војске, она је била заслужила да се по заузећу Ваљева заустави ради дужег одмора. Али, на жалост, није се могао дати трупама заслужени одмор, јер је осигурање њихових животних и борбених потреба безусловно налагало, да се што пре створе подесније комуникациске линије за лакше и брже дотурање ових потреба. У пределу, кроз који су аустриске трупе већ прошле, било је мало комуникација на расположењу за овај циљ; а и оно што је било путова, то је било у таквом стању, да је искључивало сваки бржи и уреднији саобраћај. И поред запрезања волова испред топовске запреге, артилерија је, последњих дана, далеко била изостала. Узалуд су пионири, радничка одељења и мештани радили све могуће, да се оне баруштине, које су представљале путове, колико толико доведу у ред и успособе за саобраћај. Стање досадањих коминикација, којима је прошла аустриска војска, било је дакле такво, да је дошло готово до потпуног застоја у дотурању разних потреба трупама. На терену пак, тешко је било набавити неопходно потребну храну за људе и стоку, јер су српске трупе сва месна средства добро искористиле, приликом свог повлачења ка Ваљеву. Са попуном муниције, која се у непрестаним борбама много трошила, ишло је такође рђаво. Исто тако било је и са оделом, а нарочито са обућом, која је због рђавог времена и тешког терена била изложена брзом квару. Са свију страна пак, довођени су српски заробљеници, који више нису били у стању да прате своје трупе, а пријављивало се и више бегунаца, који су били изгубили наду у победу. Српска војска је напуштала велики војни материјал при своме повлачењу. Експлозија Струмичког железничког моста, вешто изведена бугарским комитама, пресекла је за дуже време српски саобраћај са Солуном и лишила их обилатог довоза војних потреба из Француске и Енглеске. Сви пак извештаји поклапали су се у томе, да ће Срби оставити слабе заштитнице иза Колубаре и Љига, на планини Сувобору, Маљену и Козомору, да би што пре стигли са главном снагом у предео Арађеловац—Рудник, где би своје армије уредили и попунили. Изгледало је дакле, да се неће наићи на особито велике тешкоће на Колубари, заузеће које са висовима на десној обали, представљало је неоцењену важност за

аустриску војску, у погледу искоришћавања железничке пруге Обреновац—Ваљево.

ОДЛУКА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ „БАЛКАНСКЕ ВОЈСКЕ"

Горе изнета ситуација налагала је, да се учине и последња напрезања трупа, те да се што пре избије на десну обалу Колубаре и обезбеди употреба железничке пруге: Обреновац—Лајковац—Ваљево. Сем овога, натурала се и сама по себи мисао, да се што пре заузме Београд, те да се отвори главни железнички и водени пут за везу са изворима монархије и тиме створи бољи и јачи ослонац за даље операције. Према овоме донета је одлука, да се продужи гоњење српске војске преко Колубаре.

НАРЕЂЕЊЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ „БАЛКАНСКЕ ВОЈСКЕ"

У циљу извршења донете одлуке, Врховна команда „Балканске војске" наређује ово: *V. армија* продужава наступање без прекида у циљу заузећа положаја на десној обали Колубаре на фронту између р. Саве и р. Љига. *VI. армија* продужава наступање са *13. корпусом* без прекида у циљу заузећа положаја на десној обали Колубаре на фронту између р. Љига и р. Рибнице. Остатку армије даје се неколико дана добро заслуженог одмора, које време искористити за довођење трупа у ред. У овоме циљу: *15. корпус,* да се размести у Ваљеву и улогори источно од Ваљева; *16. корпус* да 16. новембра стигне у рејон Ваљева и да размести: *Комбиновану дивизију* јужно од Ваљева, *50. дивизију* јз. од Ваљева, *18. дивизија* да остане код с. Тубравића на путу Рогачица—Ваљево, у циљу заштите десног бока и позадине армије.

Трупе на горњој Дрини, под командом ф.м.л. Шњарића да држе горњи ток Дрине од Мећеје до Фоче, а затим да 79. пешад. пук и 17. брдска бригада наступају преко Дрине код Вишеграда, чим Срби напусте тај фронт, и да се доцније код Ужица сједине са 4. брдском бригадом, која у томе правцу наступа из рејона Рогачице.

16. НОВЕМБАР

После дуготрајног ружног времена, 16. новембар се одликовао лепим јесењим временом.

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

У циљу извршења добивеног наређења командант V. армије наређује 16. новембра ово: *Комбиновани корпус* наступа ка фронту Обреновац—река Пештан и то: *104. ландштурмска бригада* против висова код Обреновца. *29. дивизија,* за којом ће се доцније кренути 71. пешад. бригада као армиска резерва, на-

пада на одсек јужно од Обреновца до р. Бељанице. *7. дивизија* (14. пешад. и 107. ландштурмска бригада) напада на одсек између реке Бељанице и р Пештана. *8. корпус* (21. ландверска и 9. пешад. дивизија) напада на фронт: између р. Пештана ушће реке Љига.

У току 16. новембра све нападне колоне груписале су се на Колубари, где су нашле све мостове из основа порушене. *7. дивизија,* која је била код с. Бргула, прешла је р. Колубару код с. Цветковац, али је наишла на не мању препону на р. Лукавици (отока Колубаре). *29. дивизија* и *104. ландштурмска бригада* у току 16. новембра остале су на својим дотадањим местима, спремајући прелаз преко Колубаре.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

У циљу извршења добивеног задатка командант армије наређује: *13. корпус* наступа на фронт ушће р. Љига ушће реке Рибнице. *15. и 16. корпус* прикупљају се код Ваљева у циљу одмора и уређења трупа, с тим, да 18. дивизија 16. корпуса остане код с. Тубравића за заштиту бока и позадине армије. Извиђачки ескадрони упућени су ка вододелници између Колубаре и западне Мораве, на превоје Сувобора, Маљена и Козомора. У току овог дана само је 36. дивизија 13. корпуса прешла Колубару код Словца и заузела висове на десној обали реке, одржавајући додир са српским трупама.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

У току дана 16. новембра трупе 16. армије заузеле су одређене им положаје и исте уређивале за одсудну одбрану. У 11.55 час. примљено је наређење Врховне команде ОБр. 6521, које је ниже изнето у наређењима Врховне команде.

У 16.15 час. команданту III. армије послат је извештај ОБр. 3646 ове садржине: „Лево крило II. армије налази се на положају између р. Грабовице, Љига и Колубаре до Лазаревца, те је тиме изложено обухватном нападу непријатеља са обе стране Колубаре и са леве обале Љига, чиме је тај положај јако угрожен. Да би се паралисала ова незгодност положаја и помогла одбрана овог крила, молим, да распоред вашег десног крила подесите тако, да уздужном ватром помогнете одбрану левог крила Моравске дивизије I. позива, а Моравској дивизији наређено је, да својим распоредом помаже одбрану десног крила III. армије. Молим за извештај, шта по овоме будете наредили."

У 17.20 часова са ОБр. 3647 постављен је коњички пуковник Стеван Рекалић за команданта места у Аранђеловцу и за инспектора свију путова од Даросаве—Аранђеловца и за главног надзорника свију возова II. армије пласираних у и око Аранђеловца.

са наређењем, да настане свим силама и свом енергијом, да се одбеглице најбрже и за најкраће време евакуишу са просторије Даросава—Аранђеловац, те како би сви путови на тој просторији служили само за саобраћај трупа, установа и возова II. армије а саобраћај дању и ноћи био слободан. Пуковнику Рекалићу се стављају све власти: војне, цивилне и општинске за ту циљ. Ово је саопштено свима командантима дивизија и начелнику среза Јасеничког ради управљања.

У 14.45 час. наређено је са ОБр. 3625 команданту 2. батаљона 4. кадровског пука ово: „Пошто је по вашем извештају ОБр. 154, ваш батаљон преоружан и попуњен рекрутима 4. пешад. пука I. позива то ћете се на основи наређења Врховне команде ОБр. 6481 кренути данас 16. овог месеца јутро за с. Мислођин најкраћим путом, где ћете се ставити на расположење команданту Обреновачког одреда".

Дејство Моравске дивизије I. позива

У току ноћи 15./16. новембра под ОБр. 1782 послат је команданту II. армије овај извештај: „Непријатељ је синоћ ушао у Лајковац у јачини око 1 батаљона и 1 батерије. Батерију је пласирао источно од железничке станице. По извештају од коњичких патрола, непријатељски предњи делови ушли су у с. Д. Јабучје, а од с. Пољуви ка Вису креће се 1 пук непријатељске пешадије са 1 батеријом. На десном крилу ухваћена је веза са Тимочком дивизијом I. позива. На левом крилу веза са трупама III. армије није ухваћена, јер на Љигу патроле нису нашле трупе III. армије. Непријатељ није нападао".

У 13.15 час. са ОБр. 1787 достављено је команданту Тимочке дивизије II. позива ово: „Према заповести команданта II. армије ОБр. 3598 ова дивизија посела је положаје на десној обали Колубаре од потока који протиче кроз Стубицу па до утока Љига у Колубару. С трупама III. армије, по тој заповести треба да ухватим везу на левој обали Љига. Молим да ми што пре пошаљете распоред ваше дивизије и да ухватите везу".

У 14.5 часова начелник артилериског одељења II. армије са Ар.Бр. 2452 извештава, да се трупе ове дивизије снабдевају муницијом из оперативног слагалишта у Аранђеловцу. Резервна муниција колона налази се у Аранђеловцу. У 14.30 часова командант Дринске дивизије II. позива са ОБр. 390 јавља: „Према наређењу команданта III. армије ОБр. 2634 овој дивизији додељен је положај Виноградине, на десној страни р. Љига између Црне реке и р. Грабовице. Дивизија је данас у 10 часова отпочела покрет од села Наномира преко манастира Боговаће са задатком да поседне одређени положај. У овом моменту 1 пук и артилерија већ су прешли мост на Љигу и хитају да поседну десни одсек Виноградина: 1 пешад. пук (4. пук II. позива) остао је на десној

страни Колубаре десним крилом (предстражног распореда) за 2 км. северно од моста Словачког ну с тим, да овај пук чим Дринска дивизија I. позива стигне на фронт Колубаре заузме линију Стрмово—Пепељевац и тиме огарантује десни бок и десно крило Дринске дивизије I. позива, која ће држати фронт с. Ратковац—мост код Диваца. Задатак је Дринској дивизији I. позива да огарантује заузимање положаја осталих дивизија III. армије. Кад дивизије III. армије заузму своје положаје и 6. пук II. позива доћиће у дивизиску резерву иза дивизије. Јутрос је послат један коњички официр ове дивизије, да ухвати везу са том дивизијом. Коњички дивизион налази се сада на линији с. Придворица—с. Ратковац.

Напомена. Привремено, док цео 6. пук II. позива не дође на линију Стрмово—Пепељевац, овај ће положај држати 1. батаљон 6. пука II. позива и 1. батаљон 15. пука II. позива".

У 14.50 часова под ОБр. 1790 послат је овај извештај команданту армије: „По свима изгледима III. армија неће поседати десну обалу Колубаре па чак ни десну обалу Љига већ чак положај Виноградине. Тиме је леви бок и крило дивизије потпуно откривено и изложено унакрсној ватри. Да би се колико толико заштитио бок дивизије и да би се могле предузети одмах одговарајуће мере, командант дивизије наредио је (пошто сам лично због слабости није могао) начелнику штаба, да са командантима 16. пешад. пука и коњич. пука изрекогносцира положаје Ћелиску косу и Жупањачке положаје до реке Грабовице. Од 14—16 часова ово је извршено и начелник штаба усмено је поднео извештај команданту дивизије. У то доба непријатељ је већ био заузео небрањено Пепељевачку косу и једну чету спустио у долину Љига. Од стране Боговађе још се нису видела јача одељења, али су коњичке патроле већ биле откривене. Да би се благовремено заштитио већ потпуно откривени леви бок дивизије, командант дивизије у 16 часова наредио је команданту 16. пука, да са своја два батаљона поседне положај Жупањачку косу на правцу Жупањац—Боговађа."

У 16.10 час. на питање команданта дивизије, командант левог крила 2. пука јавља: да непријатељ има на левој обали Љига 1 чету и да је стање за сад добро. Наређено му је, да на случај непријатељског подилажења преко Пепељевца према Жупањцу, може да се повуче левим крилом уназад, како би се добио фронт и на тој страни од Врачег брда—Ћелије ка Жупањцу, где би дошао и 16. пешад. пук.

У 16.30 часова командант инжињерије са ОБр. 215 извештава, да је од порушеног моста код Белог брода материјал извучен на обалу иза железничке пруге и то 4 полупонтона, моснице и нешто патосница; 4 полупонтона бомбама су разорени, привучени и привезани су уз нашу обалу и да је наређено, да

се материјал извуче иза железничке пруге, исече и запали. Под ОБр. 1795 достављено је команданту армије.

У 16.35 часова добивено је од команданта II. армије наређење ОБр. 3638: „Положај који имате да браните остаје исти који вам је одређен: од реке Љига до потока који пролази кроз с. Стубицу, повијајући своје лево крило дуж десне обале Љига до саставка са III. армијом, која је на левој обали реке Грабовице. Учињен је корак код команданта III. армије, да распоредом свог десног крила, помогне одбрану левог крила те дивизије, као што се и са вашег левог крила може помоћи одбрана десног крила III. армије."

У 17.35 час. са ОБр. 1796 командант Моравске дивизије обраћа се команданту II. армије оваквом депешом: „Да бих могао да поступим и извршим наређење ОБр. 3638 молим, да ми се најхитније упути 4. пук I. позива „Стев. Немање", који ми је лично од команданта армије, код гвозденог моста на Колубари 15. ов. месеца обећан."

У 18.15 часова командант дивизије издаје заповест ОБр. 1796 у овоме: „Пошто III. армија држи положаје на десној обали Љига десним својим крилом до р. Грабовице, то на основи наређења команданта II. армије ОБр. 3638 по коме дивизија има да заломи своје лево крило дуж реке Љига и да се веже са III. армијом код Грабовице наређујем:

1. — 16. пешад. пук посешће одмах одсек од Грабовице до Ћелије везујући се лево са трупама III. армије и десно са 2. пешадиским пуком.

2. — 2. пешад. пук посешће западну страну Врачег брда и Ћелиску косу до потока, који са Човке силази у Љиг везујући се лево са 16. пешад. пуком а десно са 1. пешад. пуком. Чук користити као предњи положај.

3. — Командант артилериског пука распоредиће две батерије садашњег левог одсека на нови леви одсек, тако да се осигура брисање предтерена на левој обали Колубаре и Љига.

4. — Командант коњичког пука осигураће са ескадроном међупростор Враче брдо—Жупањац, док 2. пук не изврши поседање, па потом ће одржавати везу између левог крила ове и десног крила Дринске дивизије II. позива.

5. — Распоред овај извршити одмах у току ноћи, положај утврдити и упорно бранити.

6. — Одмах по извршењу овог распореда послати ми извештај."

У 19 час. послат је извештај команданту II. армије са ОБр. 1797 у овоме: „По прикупљеним извештајима од коњичких патрола и од команданата одсека: непријатељ је око 12.30 часова почео напад од Лајковца и Лајковачке станице ка левом крилу средњег одсека и целом фронту левог, али је убрзо нашом јаком

пешадиском и артилериском ватром заустављен са великим губитцима код железничке пруге. Јачина непријатеља је 3 батаљона. У 10 часова пре подне један непријатељски коњички пук био је се прикупио у шљивару близу саме железничке станице. Дејством наше артилерије пук је потпуно растеран-разбивен. У 11 часова спустила су се 2 брд. непријатељска топа друмом кроз Лајковац и на 200 м. ј.и. од станице поред пута пласирана су и отпочела дејство. Убрзо после тога нашом артилериском ватром не само да су уњуткана, него изгледа и демонтована, јер су потпуно напуштена. Око 15 час. једна непријатељска чета прешла је Колубару код Пепељевца са намером, да заузме Пепељевачку косу или да се пребаци преко Љига и да дејствује у бок и позадину ове дивизије, но једна чета послата са нашег левог крила зауставила је и вратила непријатеља, сем једног вода, који се и сад налази у кључу између Љига и Колубаре. По наређењу ОБр. 3638 наредио сам, да се лево крило дивизије заломи и ухвати везу са трупама III. армије на левој обали Грабовичке реке. За то поседање употребио сам дивизиску резерву 16. пешад. пук, који поседа од Грабовичке реке до потока који протиче кроз Ћелију и 2. пешад. пук са левог одсека, који сад поседа западну страну Врачег брда и Ћелиску косу до потока Ћелиског са предњим положајем на Чуку. Две батерије са левог одсека премештиће се у току ноћи на нови положај — леви одсек. По извештају изаслате коњичке патроле, непријатељски предњи делови пушкарали су се са коњицом Дринске дивизије II. позива код шуме манастира Боговађе. Да би се положај заламањем крила и хватањем везе са III. армијом могао одржати, потребан је тражени пук пешадије". Како је команданту дивизије ђенералу Гојковићу сваким даном све горе, то је под Пов.Ђ.Бр. 267 умољен командант II. армије, да се пуковник Милан Туцаковић упути, да прими дужност команданта дивизије.

У 20.40 часова командант 1. пешад. пука са ОБр. 360 јавља: „Да су предстраже на десној обали Колубаре приметиле код непријатеља неко кретање и да свакако непријатељ ово кретање врши у циљу приближавања Колубари под заклоном мрака".

У 22.15 час. командант 16. пука јавља телефоном, да је лево преко р. Грабовице ухватио везу са 5. пуком II. позива а испред моста на Љигу избацио је један вод. —

Положај дивизије био је врло незгодан, јер заламајући лево крило дуж Љига, а поседајући Ћелиску и Жупањачку косу, дивизија је продужила свој фронт за неколико км. и због тога остала без резерве са дугачком и врло ретком линијом и добила клинасти положај, који непријатељу даје могућности, да га са три стране обухвати и стави под унакрсну ватру са фронта и оба бока.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

Ноћ 15./16. новембра прошла је на миру. О непријатељу није добивено никаквих података. У току дана 16. новембра продужено је утврђивање заузетих положаја и израда заклона, у колико то прошлог дана није урађено. Одређен је командант опште резерве, да одмах предузме утврђивање друге главне линије за одбрану (Зеоке—Дрен—Кременица—Стубички вис) као и на поправци путова за везу са позадином. Њему је придодат за ову сврху и командант дивизиске инжињерије. А за разчишћавање путова и гурање избеглица у позадину, одређен је командант коњичког пука са 1 батаљоном III. позива и неупотребљеним до сад коњаницима. Од стране непријатеља, пред фронтом ове дивизије примећене су само патроле и слабија одељења на линији Скобаљ—Јабучје—Лајковац, а у 15 час. са десног одсека примећен је 1 ескадрон коњице у кретању од Радљева ка Скобаљу; мало потом виђена је и једна чета пешадије, која се кретала у колони по четири од Г. Јабучја ка Дабином броду и на коју је 1 батерија десног одсека избацила неколико метака.

У 19 час. командант десног одсека извештава, да се један мањи део непријатељске снаге пребацио на десну обалу Колубаре јужно од Скобаља и потиснуо стражарења одељења Шумадиске дивизије I. позива, као и да су се предстраже поменуте дивизије на левом крилу повукле на десну обалу р. Пештана, због чега је откривен бок предстража десног одсека ове дивизије. Поводом те представке, наређено је одмах команданту одсека ове дивизије: да десно крило својих предстража повије уназад тако, да се добије фронт Дабин брод—мост на Пештану, на месту где пада слово „е" од речи „Пештан" и ухвати везу са предстражама Шумадиске дивизије I. позива.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

Ноћ 15./16. новембра прошла је на миру. На Волујачком положају трупе ове дивизије распоређене су овако: Десни одсек 12. пешад. пук I. позива са 3 пољске и 1 хаубичком батеријом; средњи одсек 19. кадровски пук са Дебанжовом батеријом на безименој коти код северних кућа с. Вреоци и леви одсек 10. пешад. пук I. позива са 2 пољске батерије. У резерви су 19. и 11. пук I. позива на јужној падини од Радошине и коте 160. Коњички пук је на десном крилу до р. Турије. Јака предстражна одељења истурена су до Колубаре за непосредну одбрану прелаза. Позадње установе ешелониране су на комуникациском правцу ове дивизије, сем санитетске колоне, која је остала у Барошевцу и 1 пољске болнице у Даросави, због њихових великих возова и стрмих и кањавих путова. Предузете су све мере, да се комуникациски правац иначе врло тежак, успособи за возове ове дивизије. Дивизиски штаб је у с. Сакуљи.

У 17.20 часова командант армије са ОБр. 3643 пита, докле се пружа леви одсек и да ли уопште ова дивизија брани просторију на десној обали Пештана и од савијутка његовог, где скреће северу па до Колубаре, јер југозападно од тога је рејон одбране Тимочке дивизије I. позива? Ако сте овакву одбрану пропустили, одмах поправите и известите је ли ухваћена веза са Тимочком дивизијом I. позива. У исто време командант армије са ОБр. 3649 наређује: да 19. кадровски пешад. пук још ноћас одмаршује у с. Степојевац и стави се под команду команданта Коњичке дивизије. Са ОБр. 2276 издато је наређење команданту 19. кадровског пука.

У 22.50 часова командант дивизије са ОБр. 2278 извештава: „Лево крило левог одсека ове дивизије пружа се до моста преко Пештана на друму за Лазаревац, одакле низводно десну обалу држе трупе ове дивизије за непосредну одбрану прелаза. На десној обали Колубаре нису остали јачи делови за одбрану, сем патрола стога, што је наређење ОБр. 3604 примљено у 14 часова а мостови на Колубари, Лукавици и Пештану спрам с. Вреоца већ су били порушени у 17 часова. Сем тога непосредну десну обалу Колубаре не могу држати за одбрану трупе ове дивизије ни стога, што је Пештан река и Лукавица веома тешко пролазна без мостова, те би према томе ови делови за одбрану десне обале Колубаре били препоном раздвојени од својих трупа и положаја и били би у опасности да не буду уништени. Са ових разлога осигуравајући делови ове дивизије налазе се на десној обали р. Пештана и Лукавице као и Баре, а са командантом Тимочке дивизије I. позива споразумео сам се, да и он своје десно крило повуче уназад у висини левог крила ове дивизије. Са Тимочком дивизијом I. позива трупе левог одсека у тесној су вези на мосту преко реке Пештана. Веза ОБр. 3643".

У 22.40 час. са ОБр. 2277 послат је извештај команданту армије, Тимочке дивизије I. позива и Коњичке дивизије: „Због подводног терена долином реке Лукавице, порушених мостова на Лукавици и Колубари и врло тешког прелаза преко Лукавице и Колубаре без мостова, и заштитнице ове дивизије приликом повлачења морале су се пребацити као и њене патроле на десну обалу Лукавице пре рушења мостова. Због овога и наређење команданта II. армије ОБр. 3604 од 15. тек. месеца није било могуће у потпуности извршити, јер осигуравајући делови нису могли бити истурени до саме Колубаре, већ само до реке Пештана и Лукавице. Поводом овога споразумео сам се са командантом Тимочке дивизије I. позива, да и он своје десно крило од Дабиног брода па у десно повије уназад и ухвати везу на Пештан р. са левим крилом ове дивизије. Никакве опасности нема од тога, ако би се непријатељ на моме делу пребацио преко Колубаре, јер би био укљештен између две пиштољине и стављен

под јаку унакрсну артилериску ватру са положаја Тимочке и ове дивизије. Јаче патроле упућиване преко Лукавице ради извиђања извештавају, да је прелаз преко баруштина отежан и да би се непријатељ преко исте морао кретати отворено под јаком ватром са наших положаја, пошто не би могао да се укопава. Како Пештан тако и Лукавица тешко су пролазне ако нема мостова, као што је случај сад због стрмих обала и велике дубине. У току данашњег дана око 11 часова непријатељске пешадиске патроле доспеле су до Брзака, одакле су их наша стражареће одељења ватром отерала, а око 11.30 часова непријатељ је успео све два по два да пребаци преко Лукавице спрам левог крила левог одсека ове дивизије до једне чете пешадије, са којом су дошла у додир стражареће одељења левог одсека ове дивизије, која се налазе на десној обали реке Пештана, а од 4.50 часова извиђачки делови десног одсека, који су били на л. обали Лукавице дошли су у додир са непријатељем а у 5.15 часова прешли су на десну обалу Лукавице и јављају, да су видели једну непријатељску колону јачине око 1 батаљона у покрету низ реку. По исказу неких мештана, у с. Цветовцу налази се известан део непријатељске пешадије са два до три ескадрона коњице. И према предстражама средњег одсека у 14.50 час. појавила су се два вода непријатељске пешадије. Код моста на р. Пештану ухваћена је тесна веза са Тимочком дивизијом I. позива, а исто тако и на реци Турији са Коњичком дивизијом".

Дејство Коњичке дивизије

Ноћ 15./16. новембра прошла је на миру. Због добивених појачања (2 батаљона III. позива, из 12. и 2. пука и четнички одред), као и због промене команданта 2. коњичке бригиде издата је са ОБр. 1859 ова заповест: „Према наређењу команданта II. армије ОБр. 3598 армија се повукла на десну обалу Колубаре. Коњичка дивизија по преласку на десну обалу Колубаре, груписала се на Конатици са задатком да брани прелазе на реци Колубари од Благојевог конака па до утока р. Турије, одржавајући тесну везу десно са трупама Обреновачког одреда, лево са трупама Шумадиске дивизије I. позива на реци Турији. Према томе наређујем:

1. *Десни одсек* од Благојева конака па до утока реке Грабовице у реку Лукавицу, бране трупе: 1. и 4. коњички пук, 3. батаљон 6. пука III. позива, 2. батаљон 2. пука III. позива, 3. батаљон 12. пука III. позива и дивизион коњичке артилерије под командом команданта 1. коњичке бригаде пуковника Живојина Бабића. Командант десног одсека обратиће нарочиту пажњу на извиђање праваца, који изводе на његов одсек.

2. *Леви одсек* од утока реке Врбовице до утока реке Турије бране трупе: 2. коњички пук, 1. батаљон 5. пука III. по-

зива под командом команданта 2. коњичке бригаде пуковника Николе Цоловића. Командант левог одсека чим прими команду над одсеком одмах ће ме известити.

3. *Општа резерва:* 3. коњички пук, 1. батаљон 5. пука III. позива и четнички одред под мојом командом на простору између Степојевца и Врбовине.

4. *Муниciска колона* оставиће један део у селу Бељини, под командом једног официра, а остатак у селу Дучини.

5. *Трупна комора* свију јединица ове команде биће у селу Дучини.

6. *Пионирско одељење* кренуће се одмах и оправљаће пут од друма Лазаревац—Београд код села Врбовине, па преко Борка—Слатине до села Дучине, где ће остати до даљег наређења.

7. Исхрана биће из магацина, у колико је то могуће, а поглавито месним средствима, у вези са месном реквизицијом са накнадом.

8. Штаб дивизије и телеграфско одељење биће у селу Степојевцу."

У 20.20 час. са ОБр. 1873 послат је извештај команданту II. армије у овоме: „Непријатељ је у току дана тукао артилеријом Конатичке положаје. Према добивеним извештајима непријатељ је око 16 часова покушао јачом снагом прелаз код Конатице, али у овоме није успео, спречен дејством наше артилерије. Сем овога примећено је, да непријатељ извесне своје делове у јачини око 2 батаљона рокира низводно према Обреновачком одреду. Данас пре подне, око 11 часова летела су два непријатељска аероплана дуж положаја од утока Колубаре до реке Турије, баш у то време, када је 14. кадровски пук пролазио кроз Степојевац и Врбовину. Трупе ове дивизије заноћиле су на десној обали Колубаре на линији Благоја конак до утока реке Турије са предњим деловима на непосредној обали реке Колубаре и реке Пештана." У исто време добио је командант Коњичке дивизије од команданта II. армије саопштење ОБр. 3649, да је наређено команданту Шумадиске дивизије I. позива, да упути Коњичкој дивизији 19. кадровски пук и 1 брзометну батерију.

У 22.30 часова са ОБр. 1875 извештени су команданти одсека, да 19. кадровски пук и 7. Шумадиска батерија стижу ноћас. 19. кадровски пук биће у општој резерви код с. Врбовне а 7. батерија ставља се команданту десног одсека с тим, да је пласира на Брекињи кота 147. Штаб дивизије помера се сутра у јутру код с. Врбовне."

У 23 часа са ОБр. 1876 командант Коњичке дивизије учинио је команданту II. армије ову представку: „Као што се из мога извештаја ОБр. 1873 од данас види, предњи делови

моје дивизије на реци Пештану имали су сукоба са непријатељским предњим деловима и вероватно сутра непријатељ може извршити покушај прелаза ради заузећа Конатичког положаја. Да бих са ово мало трупа на оволиком положају могао правилно решити поверени ми задатак, веома је потребно да знам какве намере за сутра дан има II. армија и какву ће улогу имати Коњичка дивизија у току даљих операција исте армије. Пошто ми у заповести команданта II. армије ОБр. 3598 од 15. тек. месеца није стављена упорна одбрана мога положаја као осталим дивизијама, то се може десити да будем принуђен на повлачење са поседнутог положаја. Ако и даље треба да држим везу са Шумадиском дивизијом I. позива и штитим њен бок, онда је мени неопходно потребно да држим по сваку цену у својој власти правац одступања на село Борак—Бељина, у ком случају морам предузети нужне мере, да се тај правац осигура. Ако би непријатељ заузео село Степојевац пре него бих успео концентрисати своје трупе са, за њихову снагу веома развученог положаја на простору Вровина—Лесковац, онда бих морао тражити наслон на Обреновачки одред. На ваше питање ОБр. 3649 могу дати прецизан одговор, кад ми буде дата опредељена инструкција по овој представци. Ако армија има намеру да бије одсудну битку на овим положајима, онда је потребна цела дивизија I. позива за одсудну одбрану овог положаја. Но у сваком случају молим, да ми се батерија упути још ноћас преко Медошевца и Црљенца у Степојевац."

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У 2.50 часова из II. армије са ОБр. 3637 добивен је овај извештај:

„1. Моравска дивизија I. позива извршила је повлачење у приличном нереду због хитне спреме, рђавих и потпуно непознатих путова, замрености стоке и војника и повлачења избеглица са војском. Дивизија се у главном прикупља и заузела је свој одсек за одбрану између Љига и потока који води кроз село Стубицу. Веза са III. армијом није ухваћена, јер њених трупа на левој обали Љига нема. Топови су сви извучени. Један део коморе и заосталих војника заробљени су од непријатељске коњице. Железнички мост код Лајковца порушен је по средини и пао у реку. Мост понтонски код Белог Брода није дигнут, већ је онеспособљен и сад се полако извлачи материјал, јер су понтонири оставили мост кад су на њих припуцале патроле.

2. Од Тимочке дивизије I. позива и Шумадиске дивизије I. позива нема се писмених извештаја још. Зна се тачно то, да су све трупе и сва артилерија прешли Колубару. Дивизија је заузела свој одсек између потока, који протиче кроз село Сту-

бицу и реке Пештана, а Шумадиска дивизија I. позива одсек између Пештана и Турије.

3. Коњичка дивизија са придатом јој пешадијом распоређена је за спречавање прелаза преко Колубаре на одсеку између Шумадиске дивизије I. позива и Обреновачког одреда с тим да им штити крила и бокове.

4. Четврти пешад. пук I. позива „Стев. Немање" и 4. батерија Шумадиског артилер. пука код с. Дрена на моме расположењу.

5. Одступање уопште није извршено у најбољем реду, јер има много војника готово из свију пукова који лутају и траже своје команде.

6. Морално стање код војника није задовољавајуће.

7. Позадност армије је у хаосу, јер је свега једна комуникација, која је закрчена силним избеглицама, те је кретање возова сувише отежано.

8. Армиски штаб је у Даросави.

9. Кад се буду прикупили податци известићу одмах детаљније.

10. По телефонском извештају за сад пред фронтом армије је само непријатељска коњица са нешто пешадије и два топа на вису код Лајковца, који дејствују против левог крила Моравске дивизије I. позива."

У 6.50 часова командант тешке артилерије саопштава телефоном ово: „Са тешком артилеријом (батерија 12 см, батерија 15 см, батерија 12 см. Крупова и батерија градска) у року 2 часа прећиће кроз Лазаревац. Муниciске колоне не знам где су, вероватно негде на маршу, али у ком правцу не знам. Марш продужујем за Аранђеловац. Молим за даље наређење, очекујем одмах овде у Лазаревцу." На ово му је са ОБр. 2648 наређено овако: „Са овим батеријама задржите се на најзгоднијем месту између села Дрена и Трбушнице. Команданта II. армије обавесите, да је ово привремено док се не реши питање о употреби тих батерија. Предложиће се да се неке ставе на расположење II. армији. Муниciске колоне прешле су Колубару код Словца, тражите везу са њима на правцу Ратковац—Боговођа—Смрдљиковац. Обавестите одмах где сте, те да би вас могло наређење наћи."

У 7.30 часова издато је Дринској дивизији I. позива са ОБр. 2649 ово наређење: „Пошто је Моравска дивизија II. позива (из I. армије) неким својим деловима још на левој обали Колубре, а и дивизије ове армије још се прикупљају на својим местима на десној обали Колубаре, па ће тек потом моћи да предузму покрет на нови одсек на Љигу, наређујем: Да Дринска дивизија I. позива до даљег наређења остане са свим својим борачким деловима на досадањем положају Бела Стена са предстражом на линији Ратковци—Оштриковац (где се налази ппу-

ковник Димитрије Павловић са 5. пуком I. позива) — Табановић —гвоздени мост на Колубари. Овај мост чувати и даље једном четом, док не прећу и последњи делови Моравске дивизије II. позива (из I. армије), која ће заузети положај Јаревац јужно од Светњака. Мост на Рибници код Мионице неће се рушити, док не пређе Моравска дивизија II. позива на Јаревац. Рушење овог моста биће по нарочитом наређењу команданта I. армије. Рушење моста на Колубари извршиће се тек при јачем надирању непријатеља. Коњица свију дивизија налази се још на левој обали Колубаре а повућиће се на десну обалу тек кад на ово буде принуђена, јер је тако наређено заповешћу ОБр. 2639. Предузмите мере, да извештаје од коњице што пре прикупите, те да бисте били што боље обавештени о непријатељу, и издајте потребно наређење у овом смислу, нарочито извиђачу у правцу Ваљева. Веза телеграфска са Белановицом од Мионице постоји."

У 8.15 часова издато је Дринској дивизији II. позива са ОБр. 2650 ово наређење: „Због тога што прикупљање трупа на десној обали Колубаре још није довршено нарочито код I. армије, а ни веза трупа са њиховим возовима није успостављена, наредио сам накнадно да Дринска дивизија I. позива остане са свима борачким деловима на фронту Ратковци—Оштриковац—Бела Стена—мост на Колубари и обезбеђује ово прикупљање и уређивање команада као и њиховог марша на Љиг. По прикупљању ваших трупа код Наномира поступите по ранијем наређењу односно заузимања одсека на десној обали Љига, остављајући један пук на фроту Стрмово—Пепељевац ради обезбеђења бока Дринске дивизије I. позива и одржавања везе са II. армијом на ушћу Љига. У вези ваше представке ОБр. 1384 од 15. тек. месеца односно исхране трупа извештавате се, да је магацин хране у Белановици (Калањевци); да је најподеснији пут за колонске возове те дивизије Белановица (Калањевац)—Крстата липа—Смрдљиковац—Дудовица—Врачевић. Ако немате везе са вашим возовима привремено користити се реквизицијом. Командант Дринске дивизије I. позива упутио је 5. пук II. позива који је јутрос прошао кроз Мионицу."

У 14.45 часова из Врховне команде са ОБр. 6521 добивено је наређење, које је ниже у наређењима Врховне команде у целини изнето. У 14.45 час. из Врховне команде са ОБр. 6522 добивено је ово наређење: „Једну дивизију из ваше армије, која је најближа I. армији, ставите одмах привремено на расположење команданту I. армије. О правцу и месту упућивања ступите у споразум са командантом I. армије, чији ће штаб бити данас на преноћишту у Гукошу." Међутим, ово се могло извршити тек пошто дивизије изађу на одсеке, прикупе растурено људство и види се у каквом се стању оне налазе. Још није било извршено ни пренаоружање и попуна регрутима. Због тога је командант

III. армије лично преко телефона у овом смислу чинио представку начелнику штаба Врховне команде и добио дозволу, да се ово изврши кад армија буде прикупљена и уређена.

У 17 часова командант тешке артилерије ове армије извештава, да се са свима батеријама налази на Вису (к. 295).

У 17.25 часова из II. армије са ОБр. 3646 добивена је ова представка: „Лево крило ове армије налази се на положају између реке Грабовице, Љига и Колубаре до Лазаревца, те је тиме изложено обухватном нападу непријатеља са обе стране Колубаре и са леве обале Љига чиме је тај положај јако угрожен. Да би се паралисала ова незгодност положаја и помогла одбрана овога крила, молим да распоред вашег десног крила подесите тако, да анфиладном ватром помогнете одбрану левог крила Моравске дивизије I. позива. А Моравској дивизији I. позива наређено је, да својим распоредом помаже одбрану десног крила III. армије. Молим за извештај шта по овоме будете наредили."

У 23.30 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2671 у овоме: „По досад добивеним извештајима непријатељ је данас око подне са мањим одељењима прешао Колубару код Словца и Диваца и наступао за нашим трупама задржаван код с. Табановића једним батаљоном Моравске дивизије II. позива, а јужно од с. Ратковца коњичким дивизионом Дринске дивизије II. позива. Докле је непријатељ у свом надирању допро према фронту ове армије немају се други податци; никакви извештаји нису по томе још добивени. Трупе III. армије распоређују се из марша на одређене им положаје на десној обали Љига. Наређујем:

1. Све дивизије у првој линији ове армије посешће и најподесније бранити додељене им одсеке армиског положаја на десној обали Љига, с тим: Да Дринска дивизија II. позива одржава везу са трупама II. армије на положају Човка и ватром своје артилерије фланкира тај положај са своје стране; сем тога да поседањем свога положаја осигура везу са Комбинованом дивизијом и омогући фланкирање истакнутог дела њеног положаја Стража—Закинац. Да Дринска дивизија I. позива одржава што јачу везу са трупама I. армије, које су на положају код с. Гукоша. Дивизије у првој линији продужиће одмах најенергичније већ предузете мере за утврђивање положаја, како за боље дејство ватром, тако и за пасивно ојачавање положаја кварењем прелаза и мостова на Љигу, а нарочито употребом каменометних пикритских метака закопаних на малу дубину у земљу. У погледу одбране положаја добивени су извесни податци, да је предња ивица боља од гребена, па стога имати у виду и ову околност. Нарочито се напомиње, да се обрати пажња на фланкирање положаја артилериском ватром, јер то до сада није увек било добро.

2. Испред свог фронта, дивизије ће истурити своју коњицу за извијање и задржавање непријатеља и повући је назад тек кад буде на то приморана.

3. Тимочка дивизија II. позива биће у армискоj резерви код Смрдљиковца (Кик—Гроб).

4. Сви команданти настаће најенергичније и речју и делом, примењујући сва средства, да поврате ред у својим јединицама и подигну дух, јер је и једно и друго због вишедневног повлачења у знатној мери пало. Сад је време, кад треба да се покаже колики утицај у истини имају старешине на своје пољнике. Врховна команда јавља да је артилериска муниција добивена и да ће је од сад бити у изобиљу.

5. Постарати се за везу са армиским штабом, у оскудици ове треба слати чешће ордонансе. Ордонансе за заповест послати до 16 часова.

6. Армиски штаб је у Белановици."

Са овим је завршено повлачење трупа III. армије по последњој директиви Врховне команде, и све њене дивизије налазиле су се на десној обали Љига, са предњим деловима на левој обали исте реке.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

На Стражари се дивизија прикупила јутрос. Према добивеном наређењу, дивизија продужава повлачење и данас. Са непријатељем је додир изгубљен, а зна се о њему да је јуче са два батаљона изашао на Близанске висове. Пошто се већ чује топовска паљба од Моравске дивизије I. позива, наређено је да се пошаљу две заштитнице на Пепељевац и један батаљон на ушће Љига.

Око 17 часова дивизија је стигла на одређени јој положај. Стање дивизије је рђаво, непријатељ није гонио. Ноћ 16./17. новембра проведена је на миру.

Дејство Дринске дивизије II. позива

У 11 часова дивизија је продужила одступање из Наномира на одређену јој линију, пошто је пропустила Тимочку дивизију II. позива. Осигурање покрета било је овако: Заштитницу је образовао 6. пешад. пук II. позива са главном трупом на Грановцу (212) (код с. Наномира), а задњим деловима на десној обали реке Колубаре, држећи нарочито јаче поседнут Оштриковац, и уопште, осигуравајући фронт с. Веселиновац па низводно до на два км. од Словачког моста. Један батаљон 6. пука II. позива образовао је десну побочницу, држећи линију Пепељевац—Стрмово. Коњички дивизион постављен је на коси између Придворице и Ратковца. Заштитница, побочница и коњички дивизион имали су по сваку цену да огарантују уредно

повлачење заосталих возова, као и борачких јединица Тимочке дивизије II. позива и ове дивизије, што је потпуно и извршено.

Кад је у 10 часова 16. новембра добивено наређење, да ће Дринска дивизија осигуравати цео фронт од Ратковца до моста код Дивца, тада је командант дивизије наредио, да дотадања заштитница, 6. пешад. пук II. позива заузме линију Пепељевац—Стрмово образујући десну побочницу и заједно с коњичким дивизионом осигура десни бок Дринске дивизије I. позива, одржавајући тесну везу са десним крилом Дринске дивизије I. позива, а затим да своје повлачење отпочне тако, да обрати пажњу на своје лево крило, које ће повлачењем Дринске дивизије I. позива бити откривено. По подне 17. пешад. пук Дринске дивизије I. позива избио је на Оштриковац, а добивен је извештај из Моравске дивизије I. позива, да ће 16. пук вечерас посести Жупањац. До пред мрак Виноградину су заузели 5. и 4. пешад. пук Дринске дивизије II. позива а све три батерије постављене су на своја места. Положај се није могао посести јер је већ било доцкан, али у главном оба су пука заноћила на својим одсецима. Наређено је, да 6. пешад. пук II. позива кад се буде повукао дође у дивизиску резерву позади левог крила у с. Барзиловицу. Сви возови ове дивизије већ су минули Смрдљиковац и упаркирали су се крај пута код Смрдљиковца. Од Дудовице ка Смрдљиковцу била је комора Тимочке дивизије II. позива и Комбиноване дивизије, као и неки коморски делови Дринске дивизије I. позива, тако да је овај део пута био потпуно закрчен. Командант дивизије предузео је све мере да се људство и стока нахрани, у оскудици хлеба наредио је да се људима кува качамак, кукуруз итд.. Сена и меса могло се на лицу места у довољној количини наћи, али хлеба не. Стога је од армије тражено да се коморама, које се шаљу у Белановицу изда требована количина хлеба; 4. и 5. пуку издат је данас (16. новембра) хлеб. Последњи извештај команданта коњичког дивизиона, писан у 15 часова данас, гласи: да је око 13 часова непријатељ успео да пребаци један батаљон код Словца, због чега се развила борба између овог батаљона и нашег коњичког дивизиона, кога је одмах потпомогла 1 чета из 6. пука II. позива. Непријатељ је отворио јаку пешадиску и митраљеску ватру, а потом је отпочела дејствовати и његова артилерија. После борбе од 45 минута непријатељ се повукао позади Ратковачке косе. За пријем заповести послат је један ордонанс у Миоиицу, а 2 у Гукош, ну до ноћи овог дана ни један се није вратио".

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

Јуче (15. новембра) до подне, сви возови ове дивизије прешли су мост на Колубари. Пешадиски пукови су заноћили 15./16. новембра у Д. Топлици и јутрос 16. новембра од 7 час.

у покрету су на одсек дивизије. Артилерија је још синоћ отишла даље. Послати су јуче у Миоиицу 2 ордонанса за заповест, али до 8 часова 16. новембра заповест није добивена. Штаб полази у 8 часова на Чикор.

Напомена. Командант III. армије у релацији ове дивизије примећује, да је армиска заповест ОБр. 2642 у Комбинованој дивизији примљена и у штаб армије враћен потписан коверат, што је доцније утврђено и у самој Комбинованој дивизији. Првобитна заповест била је затурена у Комбинованој дивизији, а сад је накнадно послата.

Коњички ескадрон у 11 часова стигао је од Словца на Сикирачу, и ту се убиваковао. Задатак му је извиђање ка линији село Стошић—село Паштрић у ком је правцу и послао своје патроле. Између потока Грабовца и потока Јошевца, остављене су пешадиске официрске патроле. У 15 часова 1. прекобројни пук је стигао на одсек између Оњега и потока и одмах почео поседање. 5. прекобројни пук стигао је на одсек између Потока и Липовице у 16 часова и такође почео поседање положаја. Поседање положаја извршено је за непосредну одбрану прелаза преко Љига. 2. и 6. прекобројни пук у покрету су од Дудовице за Гај, где ће бити у општој резерви. Сва артилерија је прикупљена на Гају, дивизиски штаб је у Чикору. Од команданта Дринског коњичког дивизиона I. позива у 20 часова добивен је извештај, да непријатељ надире у великим масама у два правца. Једна се колона креће од Диваца уз Рибничку реку, а друга колона десном обалом Колубаре преко Стражаре у правцу Стрмово—Лазаревац. Овај је извештај изгледао невероватан, али је проверен и утврђено, да је тачан, јер мостови на Колубари нису били порушени, и после мале оправке могли су се користити; те је непријатељ због овога и могао узастопце да гони а штаб 13. корпуса већ је стигао у Словац.

Дејство Дринске дивизије I. позива

Продужено је повлачење у духу раније заповести. Командант Дринске дивизије I. позива 16. новембра у 1 час издао је ову заповест ОБр. 1405: „Трупе III. армије у току 15. ов. месеца у главном све су прешле на десну обалу Колубаре на линију Стрмово—Наномир—Бела Стена—Миоиица. Два пука Тимочке дивизије II. позива још су на правцу Чот—Каменица—Попучке —Дивци и до 16. изјутра и они ће прећи Колубару. 5. пешад. пук има наређење да остане на Оштриковцу. О непријатељу се још немају поуздани податци, али се зна толико, да је на правцу од Каменице и Јаутине споро наступао. У 11 часова 15. тек. месеца на Близанске висове није избио, а око 16 часова није га било ни око Колубаре. Наређујем: Дринска дивизија I. позива одмаршоваће 16. тек. месеца правцем село Д. Топлица—Сики-

рача—Стојковићи—Миловац (к. 254)—село Моравци и ту са главнином заноћити, остављајући предстражу на линији: Миловац (к. 254)—Орловац—Ракари.

1. — Главнина, командант пуковник Душан Туфегџић (3. прекоброј. пук, 6. пешад. пук и сви артилериски возови) отпочеће покрет означеним правцем данас у 8 часова и заноћити на означеном месту.

2. — Заштитница, командант ппуковник Алекса Стојшић (17. пешад. пук, 2 брдске батерије, пионирски полубатаљон и Дрински дивиз. коњич. пук), креће се за главнином, пошто код Беле стене буде прикупила своје све делове и заноћиће на означеном јој месту. Официрске патроле слати што даље правцем Дивци и ка Словцу у циљу прикупљања података о кретању непријатеља.

3. — 5. пешад. пук пошто изврши задатак, који му је одредио командант армије, доћиће на место, означено за преноћиште главнине — у село Моравце.

4. — Сви возови, како трупних комора, тако и колонских возова продужиће кретање још ноћу 15./16. за село Моравци и 16. заноћити и то трупна комора код села Моравци, а колонска у долини реке Качер код села Ивановци.

5. — Дивизиски штаб заноћиће у селу Моравци.

6. — Дивизиску предстражу на означеној линији: Миловац —Ракари образоваће 3. прекоброј. пешад. пук, 2 брдске батерије, пионир. полубатаљон и Дрински дивиз. коњички пук. Командант предстраже биће потпуковник Алекса Стојишић".

5. пешад. пук у ово време био је на десној обали Колубаре, позади моста код Словца испред села Ратковца, где је по наређењу команданта армије имао да штити пребацивање комора на десну обалу Колубаре. Вод коњице придат пуку, наишао је у правцу Степања и под Словачком железничком станицом на један непријатељски ескадрон. Стога је командант 5. пешад. пука на захтев овога водника упутио појачање и са 1 батаљоном посео Голу Главу, Оштрељ и Јеринину Главу. По извештајима даљних коњичких патрола са правца Карауле—Близански висови и Словац—Степање—Уб, непријатељске колоне подилазиле су јуче и то једна у јачини три пука пешадије у правцу Карауле—Вровине—Јеринин град, а друга јака колона са артилеријом у правцу Кладнице—Непричаве—Лајковац. Јаки коњички делови истурени су испред ових делова. Непријатељски коњички делови, који су упућени ка Словцу, протерани су у правцу села Степање, а у правцу села Лазаревца чули су се непријатељски плотуни.

Од команданта армије у 8.20 часова добивено је наређење ОБр. 2649, које је горе изнето. На основи овога, наређено је да се Дрински дивиз. коњички пук одмах јави и стави под команду команданта 5. пешад. пука I. позива, а команданту 5. пука I. по-

зива наређено је, да остане на предстражи према селу Табановићу и Веселиновцу, поседајући и мостове на Колубари према Дивцима, а командант III. армије извештен је, да предње наређење није могуће у потпуности извршити, јер су трупе од јутрос у покрету, већ је наређено команданту 5. пешад. пука I. позива и Дринског дивиз. коњич. пука, да остану на линији Ратковци, Веселиновци, Табановић до даљег наређења. Дринском дивиз. коњичком пуку наређено је, да средством официрских патрола дође у додир са непријатељем. Командант коњичког пука јавља: да је у 11.15 часова стигао у Оштриковац, а потом на Ратковац, и на целој тој линији није нашао 5. пук I. позива. На Оштриковцу биле су две чете 6. пешад. пука II. позива, које су у 11.30 часова одступиле ка Наномиру, где су ушле у састав пука који је посео Грановац. Са пуком сам се кренуо ка к. 212.

У 16.50 час. вођа официрске коњичке патроле у правцу Оштриковца јавља: непријатељ се у већим масама креће у две колоне, једна од Диваца ка ушћу Рибнице, а друга поред Маркове цркве на Стрмово ка Лазаревцу. Једна колона, јачине до једног батаљона, креће се преко Вировица на к. 212.

У 18 часова вођа официрске коњич. патроле јавља, да је мост на Колубари бачен у ваздух, али пошто нису сви метци експлодирали то је мост покварен само за возове. Непријатељ у јачини једног батаљона надире друмом и један батаљон 2. пешад. пук II. позива задржава непријатеља код Табановића, али се већ повлачи ка Мионици. Један непријатељски ескадрон прегазио је Колубару код Веселиновца и креће се ка Вировцима. На основи наређења команданта III. армије ОБр. 2671 командант Дринске дивизије I. позива издаје заповест ОБр. 1418: „У току данашњег дана непријатељ је прешао Колубару и његови предњи делови допрли су до у висину Мионица—Доња Топлица. Дринска дивизија I. позива заузеће и посести положај на десној обали Љига, од реке Липовице до реке Качера у циљу упорне одбране. Наређујем:

1. Десни одсек командант ппуковник Стеван Милетић (5. пешад. пук) поседа одсек од реке Липовице до речице Качанџинице.

2. Леви одсек (6. пешад. пук) командант пуковник Душан Туфегџић заузеће одсек од реке Качанџинице до реке Качера.

3. Командант Дринског артилер. пука пласираће делове Дринског артилер. пука на одсецима тако, да сви прилази ка положају буду стављени под унакрсну ватру.

4. Резерва, командант ппуковник Милосав Дамњановић 17. пешад. пук и Дрински пионирски полубатаљон, поставиће се на Округлом пољу између коте 246 и 247.

5. Дивизиска предстража под командом ппуковника Стојшића (3. прекоброј. пешад. пук, 2 брдске батерије [5 топова])

остаће на свом садањем положају Миловац—кота 254—248 што је могуће дуже, задржавајући непријатељско надирање, а у случају јаког непријатељског надирања повућиће се на главни положај и ући у састав дивизиске резерве на Округло поље.

6. Командант Дринског дивизиског коњичког пука упутиће сутра зором официрске патроле правцем Мрамор—Стојковци—Сикирача—Стражара, затим низ долину реке Топлице и низ долину реке Рибнице у циљу прибављања података о непријатељу, а са главнином поставиће се у долини реке Качера код села Бранчић.

7. Болничарска чета продужиће форсирано још марш до Амдариштa, и ту чекати моје даље наређење.

8. Трупна комора продужиће форсирано кретање још ноћас до Камаља (с. Пољанице).

9. Сви колонски возови продужиће форсирано кретање преко ноћ 16./17. новембра до села Калањевци (Белановци).

10. Поседање додељеног положаја извршити сутра, 17. ов. месеца у свануће и одмах приступити утврђивању.

11. Ја ћу бити источно од коте 247.

12. Десно од Дринске дивизије I. позива је Комбинована дивизија I. позива, а лево Моравска дивизија II. позива. Са овим дивизијама одржавати тесну везу."

Командиру телеграфског одељења наређено је: „Дивизиски штаб сместиће се у селу Ивановци, око ушћа потока Врбовац. Потребан материјал за везу са пуковима сместите на товарне коње и њих оставите код дивизиског штаба, а сва кола телеграфског одељења да скрећу ка Белановици, куда сва кола телеграфског одељења упутити одмах по пријему овог наређења." Поручнику Димитрију Лазаревићу наређено је: Да одмах по пријему овог наређења прикупи и крене долином реке Качера све трупне коморе пукова ове дивизије до Камаља (с. Пољанице) где трупне коморе имају бити до сванућа. Поручник Лазаревић, кад ово буде извршио кренуће се у дивизиски штаб. Команданту стана мајору Живојину Николићу наређено је: да одмах по пријему овог наређења лично крене све делове колонске коморе долином реке Качера за варош Белановицу, где колонска комора има својим зачељем да стигне до зоре 16./17. текућег месеца."

У току ноћи није се десило ништа важније. Предстража је била на линији Миловац—Оровац—Рокари. Командант предстраже извештава, да је у току дана сазнао да је непријатељ прешао Колубару са 1—2 ескадрона између 11 и 12 часова. Тим коњичким деловима и пешад. слабим деловима (по водовима и са појединим митраљезима) и 1—2 брдска топа, дошао је у висину села Наномира, код пирамиде дошао је до мрака, а патроле спустио је до потока Грабовца и пута код Д. Мушића, изражавајући јаче надирање по проласку кроз Наномир.

Одступање је било врло тешко, јер су путови били закрчени избеглицама, а при том су врло рђави били. Многи коморски делови II. армије кретали су се путом Мионица, Рокари, Моравци. Непријатељ је са својим предњим деловима прешао Колубару на линији Дивци—Словац. Делови од Словца иду ка Боговађи. Положаји су узети за непосредну одбрану Љига.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

16. новембра армија је продужила повлачење ка Г. Топлици.

Моравска дивизија II. позива: под заштитом 8. кадровског пешад. пука на Церу отпочела је повлачење око 6 часова, главнином 1. и 3. пешад. пук II. позива правцем: Цер (код с. Пауни) —Боблија—Јакшевац—Мионица—Топлица, а 2. пешад. пук II. позива преко Мрчића на Родобић. Артилерија још преко ноћ упућена је друмом преко Рајковића—Томића—Мионице ка Топлици, а коњица је остављена позади заштитнице. Колонски делови упућени су правцем Мионица—Гукош—Бољковац.

Дунавска дивизија I. позива под заштитом 9. пешад. пука I. позива на Великом брду, отпочела је око 7.30 часова повлачење у једној колони правцем Рајковића—Пландиште—Паштрић —Рибничко брдо—Попадићи—Топлик—Глушац. Артилерија је цела још у току ноћи 15./16. новембра упућена истим правцем, а колонски делови од Мионице продужили су даље ка Гукошима и Бољковцима. Због закрчености пута преко Мионице 2. батерија Дунавског артилер. дивизиона II. позива, која је дотле била у саставу Дунавске дивизије I. позива, упућена је правцем: Брежђе—Бањиновац у састав своје дивизије. Заштитница 9. пешад. пук I. позива отпочела је повлачење са Великог брда тек у 9 часова. Непријатељ је око 8.30 часова напао заштитницу, а по одступању њеном са Великог брда непријатељ је избио на овај положај, гонећи заштитницу само артилериском ватром и патролама до линије: Заруба—Рајковић.

Дунавска дивизија II. позива: под заштитом делова на линији: Млађеви—Ћебино брдо отпочела је повлачење од Буковца преко Осеченице—Брежђа—Гор. Марковца ка Бањиновцу, а

Рогачички одред преко Крчмара ка Руду.

Тешкоће, које су у току прошлог дана ометале повлачење трупа, још су се више увећале пристизавањем све већег броја избеглица, које су се тискале и увлачиле у колонске делове дивизија. Пут Рајковић—Мионица, којим су се кретали возови Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. и II. пвзива био је закрчен, а од Мионице ка Топлици, просто загушен, јер је на томе делу, а са правца од Диваца пристизала и комора Дринске и Комбиноване дивизије I. позива из III. армије. Све се било сручило на мост на Рибници код Мионице; комора је просто милела; у колони се није знао ред. Колонски делови

појединих јединица, артилерија, избегличка кола, све се измешало. Само један топ или појава најмањег непријатељског одељења са правца од Диваца, који је био потпуно празан и одголићен, произвео би најстрашнију панику. Од команданта III. армије тражено је, да у циљу обезбеђења бока ове армије остави бар један свој пук на линији Бела стена—Светњак, док заштитне трупе ове армије не стигну на Рибницу, али то није учињено. Пук из III. армије остао је на Белој стени само до подне, а затим продужио повлачење за главнином, и ако возови Дринске и Комбиноване дивизије I. позива још нису промакли Мионицу. На тај начин десни бок ове армије и позадина њених заштитних делова, били су стално угрожени, са правца преко Диваца и Табановића. Срећа је, те је непријатељ плашљиво гонио, а нарочито је био по све неенергичан на правцу ка Дивцима. Сви возови, сем нешто поломљених кола, са великим напорима пребачени су преко Рибнице и одвучени у правцу Горње Топлице. Исто тако са великим тешкоћама успело се, да се у току овог дана доведу у ред делови појединих јединица, који су са свих страна силазили Мионици, упућујући их својим трупним јединицама. Да би се заштитило извлачење возова на закрченом делу пута: Рајковић —Мионица—Топлица, наређено је у 9.15 час. Моравској дивизији II. позива, која се налазила на спољном и угроженом крилу армије, да као армиска заштипница остане на фронту: Јаревац (к. 252)—Пуришевац (384) фронтом према Рибници, одржавајући везу са Дринском дивизијом I. позива (из III. армије), која је на фронту Бела стена—Светњак и са Дунавском дивизијом II. позива, која ће бити на Бањиновцу. Штитећи извлачење возова кроз Мионицу, Моравска дивизија II. позива са своја два пука заузела је најпре положај на левој обали Рибнице, на линији: Радовић—Санковић—Кључ, остала два пука, која су до подне прошла кроз Мионицу, задржала су се на десној обали Рибнице на линији: Светњак—Орловац, где су имали да пропусте сву комору, па затим да се повуку ка Гукошима. Дунавској дивизији I. позива наређено је: да један пук (9. пеш. пук I. позива) задржи на предстражи на линији: Разбојиште—раскрсница путова из Мионице за Гукош и Струганик. Заштитнички делови Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. позива остали су на левој обали Рибнице све до 20 часова, док сви возови нису прошли кроз Мионицу.

У току повлачења трупа, стигло је армији наређење Врховне команде ОБр. 6521, којим ранију своју директиву ОБр. 6253 мења и допуњује у толико, што је I. армија имала сад да поседне и брани линију: Маљен (997)—Јељак—Рудо—Бањиновац (700)—Берковачки вис (700)—Вис (707)—Гукоши—до реке Качера, од које је даље на север настајао фронт III. армије. Поводом овог. наређено је телефоном дивизијама, да своје пукове свију посте-

пено у маршевске колоне и продуже даље одступање још за време ноћи 16./17. новембра ка својим положајима десне обале Љига. Моравска дивизија II. позива да дође код Гукоша, а један свој пук да остави на предстражи леве обале Љига. Дунавска дивизија I. позива, да повуче свој пук са десне обале Рибнице, одступи ка својим новим положајима, а један пук да остави као предстражу на греди Гуњачки вис—Вис (707). Заштитни делови Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. позива остављени на левој обали Рибнице повукли су се за осталим трупама око 20 часова на десну обалу, и трупе I. армије за ноћ 16./17. новембра заноћиле су у оваквом распореду:

Моравска дивизија II. позива са предстражом на линији: Орловац—Разбојиште—кота 384, а са главнином код Ракара, артилерија на Орловцу. Дивизиски штаб је у Горњој Топлици, а колонски делови су у покрету ка Бољковцу.

Дунавска дивизија I. позива са предстражом на Петловачи, а главнином код Горње Топлице и Орловца, артилерија код Гукоша, градска батерија код Дића, дивизиски штаб у Горњој Топлици, комора на правцу Гукош—Бољковац.

Дунавска дивизија II. позива са предстражом на линији: Говеђе брдо—Локва, коњица на линији: Брежђе—Струганик, главнина јужно од Бањиновца, а комора на правцу Струганик—Брајић.

Рогачички одред на Рудо.

Везе са III. армијом није било, јер се она у току данашњег дана већ повукла на десну обалу Љига и Колубаре, остављајући само своје заштитне делове на левој обали Љига и десној обали Колубаре. У састав трупа ове армије, према наређењу Врховне команде ОБр. 6222 од данашњег, командант III. армије имао је да упути најближу своју дивизију, а по наређењу ОБр. 6525 Рогачички одред имао је престати да дејствује чим армија стигне на нову браничку линију. Све трупе Дунавске дивизије I. позива из састава Рогачичког одреда имале су се вратити својој дивизији, а 12. пешад. пук II. позива и 15. прекобројни пешад. пук III. позива са њиховом артилеријом, да уђу у састав Дунавске дивизије II. позива. Армиски штаб стигао је вечерас на преноћиште у Гукоше. У току данашњег дана непријатељ је допро на правцу Ваљево—Ужице једном слабијом колоном до села Драчића, избацив коњичке патроле на линију Пријездић—Раван—Заруба; 2 ескадрона његове коњице ушла су у Миоиицу, а извесни делови прешли Колубару код Диваца и Словца. По извештају команданта коњице Ужичке војске, непријатељске патроле стигле су до леве обале Повљенске реке, а тако исто непријатељ се појавио и западно од Бољевца, где је имао слабију борбу са заштитним деловима Рогачичког одреда у правцу села Крчмара. Од непријатељских трупа према фронту I. армије било је по извештају коњице око 6 брдских бригада.

Ноћ 15./16. новембра прошла је на миру. Непријатељ није ништа предузимао. Официрска коњичка патрола, упућена раније за везу са одредом на Дебелом брду јавља, да је Рогачички одред добио 15. новембра у 9.30 час. наређење, да се са Маглеша повуче ка с. Баћевцу и Крчмарима и да су непријатељске патроле стигле до леве обале Повљенске реке. Од осталих коњичких патрола добивен је извештај, да се од Радановаца и Ражане нису још појавила непријатељска одељења. Пешачке патроле, слате са Варде у правцу Маковишта, такође нису наишле на непријатеља. По исказу мештана непријатеља нема ни у Ћебићима. Према овим извештајима командант Ужичке војске под ОБр. 1533 издаје ово наређење команданту коњичког дивизиона, који је стигао у Косјерић:

1. Да помоћу патрола мотри и одмах извести, да ли се непријатељ креће гребеном Дебело брдо—Повљен—Таор—Таорске стене—Крушик—Дивчи баре—Маљен;

2. Да извиђа и извештава, да ли се на поменутом гребену и колика снага непријатељска налази на овим тачкама и правцима: на Дебелом брду правцем Дебело брдо—Маковиште; на Таорској стени правцем Таор—Радановци; на Дреновачком Кику и Крушику правцем преко с. Дреновача; на Барама и Дивчи барама правцем преко Ражане и В. Козомора.

3. Какво је стање на левом крилу I. армије на Маљену; које су од наших трупа тамо, где су њихови предњи делови и какво је стање код непријатеља према нама; и

4. Да ради сигурније везе са левим крилом I. армије упути на Маљен једног официра са јачом патролом као известиоца наших трупа о стању, које тамо буде посведневно владало.

На фронту Бајина Башта—Рогачица непријатељ је од 10 час. дејствовао артилериском ватром са Ђурђевог брда и Кика у правцу Јелина, а са Градина на Мусино брдо и Главицу. Наша артилерија дејствовала је са Кика (к. 856). Дејство са наше и са непријатељске стране трајало је са прекидима до 15 час. Под заштитом артилериске ватре, 6 непријатељских чета прешле су реку Рогачицу и поселе вис Стрмењачу јужно од Рогачице. На одсеку Дервента—с. Перућац, непријатељ је са леве стране Дрине око 14 час. дејствовао пешадиском ватром, која је трајала кратко време.

Ради заштите правца ушће Лима-Прибој, саобразно наређењу Врховне команде ОБр. 6550, наређено је команданту Ужичке бригаде да упути 5. кадров. пук са Црног врха у Ужице, а команданту Лимског одреда да припреми два брдска топа за покрет, који ће ући у састав 5. пука. По доласку у Ужице, команданту 5. пука издато је под ОБр. 1562 наређење, да се са пуком и два брдска топа крене правцем Чајетина—Прибој и да по до-

ласку у Прибој прими под своју команду две чете граничара, одељење добровољаца и два пољска Крупова топа. Ради заштите правца ушће Лима—Прибој, а пошто се обавести о ситуацији и распореду црногорских трупа, одред ће предузети покрет правцем: Прибој—Равно брдо—Варда, ка фронту Варда —Врановина—Паштано брдо, извијајући десно од Штрбаца преко Бјелог брда ка Добруну, а лево преко Соколовића ка Вихри, саображавајући даљи свој рад према ситуацији. На случај, да је непријатељ прешао преко Дрине надмоћнијом снагом, повлачење одреда у циљу одбране Прибоја има да буде истим правцем, којим је и наступао. О упућивању 5. пука у Прибој, извештен је са ОБр. 1566 командант Санџачке војске и захтевано, да нареди својим трупама које су на левој обали Лима, да се на својим положајима одрже до доласка 5. пука. На место 5. кадровског пука наређено је команданту Шумадиске дивизије II. позива са ОБр. 1556, да на Црни врх упути команданту Ужичке бригаде два батаљона 11. пука са 2 митраљеза, те да смене трупе 5. пука.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

У 0.30 час. примљена је из Врховне команде шифрована депеша, којом се јавља, да је 14. новембра отпочело повлачење наших трупа са положаја око Ваљева на нову одбранбену линију на десну обалу реке Колубаре и да је оно још у току извођења, да је Обреновачки одред при свом повлачењу развио две непријатељске колоне, укупно јачине једне здружене бригаде, које су га биле напале. Ноћ је прошла на миру сем омањих чарки између патрола и једног непријатељског покушаја, да овлада гвозденим мостом на Колубари, који му је пропао.

У 10.20 час. примљен је извештај из 4. ескадрона, да патрола, која је покушала да се пребаци на леву обалу Колубаре код Стублинске воденице, није успела, јер је наишла на непријатељску јачу патролу, испред које се повукла у простор између Колубаре и њене отоке Очаге. У 10.40 час. исти командир јавља, да се непријатељска пешадија зауставила на 200 м. од леве обале Очаге, мисли да се утврђује и да је јака 2 батаљона.

У 11.30 час. водник Дебанжовог вода са Голог брда извештава, да је избацио неколико шрапнела на непријатељску пешадију на левој обали Саве код растове шуме и растерао је. У 12 час. примљен је телефонски извештај од команданта десног одсека: да је непријатељ у току целе ноћи извлачио храну из Обреновца и лупу кола прикривао пешадиском ватром. Од команданта левог одсека, да се непријатељ утврђује на левој обали Очаге и да је он свој вод на десној обали Очаге појачао са још једним водом.

У 13.55 час. командант левог одсека јавља: непријатељ рокира своје трупе у јачини 2 батаљона на моје лево крило а на ушћу Марице у Пештан, вероватно да изврши пробој између мога левог и десног крила 1. коњичког пука. Због овога сам посео са целом четом десну обалу отоке (Очаге) Колубаре, ради јачег отпора. Да би се непријатељу дао што јачи удар молим, да ми се пошаље још једна чета за овај моменат.

У 14 час. примљен је извештај десног пододсека 1. коњичке бригаде, где се јавља, да непријатељ наишав на јак отпор на фронту пододсека почео је да рокира низводно према левом одсеку Обреновачког одреда. Овај је извештај одмах прочитан на телефону команданту левог одсека и наређено му да га провери. Командир 4. ескадрона у 14.50 час. извештава: да је од патрола дознао, да је непријатељ непознате јачине прешао Колубару западно од с. Конатице (између Лисопоља и Конатице) и да у том правцу непријатељ припрема грађу за прелаз реке Пештана.

У 15 час. стигао је на Јасенак 2. батаљон 14. кадров. пука. Одређен је у одредску розерву позади десног одседа — позади Кика.

У 17 час. наређено је команданту 4. батаљона 7. пука II. позива, да са своје 2 чете ојача леви бок. У току овог дана било је узајамног пушкарања и слабог обостраног артилериског дејства. Путом од Скеле и Забрежја непријатељ је слабијим одељењима подилазио ка Обреновцу, која је одељења гађала наша артилерија.

У 20.10 час. из Врховне команде јављено је, да се одреду ставља на расположење из Одбране Београда једна хаубичка батерија Мод. 97. год. За ову батерију одмах је наређено команданту артилерије, да изабере место на рејону средњег и левог одсека. Одред је заноћио у досадањем распореду с разликом, што је 2. батаљон 14. пука убивакован на ј.и. страни Кика, а двема четама 4. батаљона 7. пука II. позива, које су биле у одредској резерви на Јасенку, појачан је леви одсек.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

У току целе ноћи 15./16. новембра непријатељска артилерија са Бежаниске косе дејствовала је ретком ватром на Малу аду, Савски мост и Чукарицу. У току дана непријатељска артилерија са Бежаниске косе тукла је: Малу аду, Савски мост, Топчидерско и Баново брдо.

Од 15—18 час. непријатељ је дејствовао ретком артилериском ватром на наша одељења на левој обали Саве према Остружници, но наша артилерија са Остружничког положаја успешно је одолевала и сметала рокирање непријатељске пешадије од Јакова ка Бољевцу.

У 19 час. добивено је из Врховне команде наређење ОБр. 6548 да се једна хаубичка батерија Мод. 97 год. од три оруђа одмах упути у Мељак, команданту Обреновачког одреда. Кад батерија стигне у Мељак, да командир батерије извести команданта Обреновачког одреда у Мислођину. По овом наређењу упућена је 3. хаубичка батерија од 2 оруђа мод. 97. год. из Топчидерског одсека са Бановог брда у Мељак, и о томе одмах извештена Врховна команда.

Других важнијих догађаја на фронту није било.

СИТУАЦИЈА

У току 16. новембра сигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије ОБр. 3662 (у 24 часа)

„Стање код армије данас и вечерас овако је:

1. Тимочка дивизија I. позива. У 15 часова примећен је 1 непријатељ. ескадрон и 1 чета на маршу од с. Радљева ка Скобаљу. Непријатељ се слабијим деловима пребацио на десну обалу Колубаре од ушћа Враничиног потока па низ воду.

2. Коњичка дивизија. Непријатељ је тукао артилер. ватром Конатичке положаје. Око 16 час. покушао је јаком снагом прелаз код Конатице, али је спречен артилериском ватром. Примећено је, да је непријатељ до 2 батаљона рокирао низводно према Обреновачком одреду. Пре подне око 11 часова летела су два непријатељска аероплана дуж положаја од ушћа Колубаре до Турије, баш кад је 14. кадровски пук пролазио кроз Степојевац и Врбовну. Трупе Коњичке дивизије заноћиле су на линије Благоја конак—уток р. Турије, са предњим деловима на непосредној одбрани реке Колубаре и Пештана.

3. Моравска дивизија I. позива. Око 10 часова 1 непријатељски коњички пук био се прикупио близу железничке станице Лајковачке, али је ватром артилериском растурен. Два брдска непријатељска топа око 11 часова ј.и. од железничке станице почела су дејствовати, али су брзо ућуткани нашом артилеријом; изгледа, да су демонтовани, јер су потпуно напуштени. Око 12.30 час. непријатељ је са 3 батаљона почео напад од Лајковца и Лајковачке станице против левог одсека и левог крила средњег одсека, али је са великим губитцима заустављен. Око 15 часова 1 непријатељска чета прешла је Колубару код Пепељевца у намери, да се дочепа Пепељевачке косе; послата је 1 чета да је протера, и она је успела у томе у главном, али је један непријатељски вод остао у углу између Љига и Колубаре.

4. Шумадиска дивизија I. позива. Око 11 часова наша стражарења одељења отерала су непријатељске патроле, које су доспеле биле до Брзака. Око 11.30 часова пребацујући све два

по два војника успео је непријатељ, да преко Лукавице спрам левог крила левог одсека, пребаци до 1 чете. У 16.50 часова извиђачки делови десног одсека, који су били на левој обали Лукавице дошли су у додир са непријатељем и око 17.25 часова прешав на десну обалу Лукавице јављају, да је један непријатељски батаљон у покрету низ реку. По исказу мештана у с. Цветовцу има непријатељске пешадије и 2—3 ескадрона коњице. Према предстражама средњег одсека појавила су се око 14 часова 2 вода непријатељске пешадије. Веза са Тимочком дивизијом I. позива и Коњичком дивизијом ухваћена је".

Од команданта III. армије — ОБр. 2664 (у 24 часа)

„Дринска дивизија I. позива известила је, да је командант 17. пука јавио, да има доста наших војника, који су побацали оружје и преобукли се у сељачко одело, и да је ноћас 15./16. новембра само из 4. батаљона 17. пука побегло око 400 војника-Ужичана. И ако не верујем, да је ово тачно, јер се војници при одступању под борбом лако губе из руку због малог броја старешина, па се опет потом скупљају, ипак сматрам да би било потребно, да се на ову околност обрати пажња начелствима, те да све овакве војнике проналазе и у команду враћају".

ОБр. 2675 (у 24 часа)

„У току данашњице трупе ове армије повукле су се на своје главне положаје са предњим деловима на обема обалама Топлице. И у току овога дана на целом путу била је јака криза због превелике нагомилаености, због тога што су се и многи коморски делови III. армије кретали путом: Мионица—Ракари—Моравци; пошто су остали путови били или врло тешко пролазни или сасвим непролазни. Тако исто и број исељеника расте и све више закрчава путове. Извештен сам, да је комора ипак успела, да се свије ка својим трупама, сем неких мањих делова, који ће то свакојако ноћас учинити. О непријатељу се сазнало, да је данас предњим деловима прешао Колубару на фронту Дивци—Словац. Делови од Словца упутили су се у правцу Боговађе. Мостови на Колубари порушени су, али за сад на њој има и газова".

Од команданта I. армије
ОБр. 2814 (у 19 часова)

„Данас у 17 часова стигао сам у Гукош. Трупе ове армије заноћиће вечерас овако: Дунавска дивизија II. позива на Бањиновцу јужно од Струганика. Рогачички одред између Бањиновца и Руда. Наредио сам још јутрос, да се од овог одреда још из Брежђа упути 1 батаљон на Јељак северно од Маљена. Моравска дивизија II. позива: Због огромног броја возова свих врста и

избеглица, који су јутрос рано од Ваљева почели пристизати у Мионицу да пређу преко јединог моста на Рибници, наредио сам јутрос команданту Моравске дивизије II. позива да своја два пука задржи код с. Радовића, Санковића и Кључа, док све возове не пропусти кроз Мионицу, а затим да се крене преко Мионице на Гукош; остала два пука до подне су прошла кроз Мионицу. Наредио сам, да се зауставе на линији између Светњака (к. 256) и Јаревца фронтом ка Рибници. Они ће ту вечерас заноћити, да би ту пропустили комору и она два пука са леве обале Рибнице, па онда и они да се повуку ка Гукошу. Умолио сам команданта III. армије, да и он бар 1 пук задржи на линији: Светњак—Бела стена, па да се одатле повуче кад и пукови Моравске дивизије II. позива. Како овде сазнадох његов пук од Беле стене већ данас у подне отпочео је повлачење не сачекав моје пукове.

Дунавска дивизија I. позива пребацив сву своју комору прошле ноћи и јутрос преко Мионице са пуковима пешадије прешла је Рибницу код Рибничке цркве до подне и у покрету је преко Попадића ка Гукошу. Један њен пук је већ стигао у Горњу Топлицу, а други ће заноћити вероватно у његовој близини. Наредио сам, да један пук задржи за ноћас на предстражи на Разбојишту—раскрсница путова из Мионице за Гукош и Струганик. Моји пукови код Радобића и Санковића до 15.30 час нису били у додиру са непријатељем, нити се овај игде појављивао. Да ли су Дунавска дивизија II. позива и Рогачички одред имали и докле додир са непријатељем, до сад ми је непознато, јер са њима немам још директне везе. Она се успоставља. Мост на Колубари код Диваца, како сам извештен, разрушен је потпуно. Сутра ћу продужити извођење трупа на положаје, у колико ме не успоре силни возови".

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1548 (у 7.30 часова)

„На фронту Лимског одреда и Шумадиске дивизије II. позива ноћ је у главном прошла на миру. Код Ужичке бригаде један непријатељски пук је и јуче нападао Главицу—Вртаче. Сви напади непријатељски на наше трупе одбивени су. При свем том наредио сам повлачење трупа ради груписања са десне на леву обалу р. Рогачице. Остале су трупе у току сређивања на линију положаја: Јелова Гора—Кадињача—Поникве".

ОБр. 1555 (у 19.30 часова)

„Командант коњичког дивизиона из Косјерића јавља: непријатељске патроле стигле су до леве обале Повљенске реке. Непријатељ према I. армији има 4 бригаде, а према Рогачичком одреду 2 бригаде и 1 пук који је дошао из Рогачице. Веза са I. армијом ухваћена је. Један наш одред повукао се у правцу

Крчмара. Непријатељ се појавио западно од с. Бачевца, где је вођена омања борба са заштитницом тога одреда. Патроле јављају, да у правцу Маковишта нема непријатеља. Један непријатељски пук са две хаубице и 2 брд. топа креће се преко Главице ка Варди (к. 946). Непријатељ јачине 6 чета прешао је јужно од Рогачице р. Рогачицу и задржао се на Стрмењачи. Са Ђурђевог брда са леве обале Дрине јз. од Рогачице непријатељ је отварао артиљериску ватру на наше трупе на Вису (к. 822). Избацио је 40 метака. По извештају заробљеника (1 официр и 17 војника) сазнало се, да је 4. бригада састава: 5 батаљона и 2 брдска топа. Североисточно од Бајине Баште вођена је артиљериска борба данас од 8—15 часова. Око Дервенте чуло се омање пушкарање око 14 часова. Шумадиска дивизија II. позива прикупила се данас на линији: Велика приседа—Кадињача—Поникве".

Од команданта Обреновачког одреда
ОБр. 1437 (у 8.50 часова)

„Синоћ око 19 часова непријатељ је напао јачом патролом на мостобран Колубаре код Обреновца; јаком ватром је одбивен; напад није више покушавао. У исто време командир чете са гвозденог моста јавио је, да се једна непријатељска колона креће друмом од Обреновца ка мосту, јачине 1 чете. На то је наша артилерија избацила неколико метака и непријатељ се повукао у Обреновац. На осталом фронту према Колубари биле су само омање чарке".

Од команданта одбране Београда
ОБр. 584 (у 23.30 часова)

„У току дана непријатељска артилерија са Бежаниске косе тукла је: Малу аду, Савски мост, Топчидерско брдо и Баново брдо. Од 15—19 часова непријатељ је дејствовао слабијом артиљериском ватром на наша одељења на левој обали Саве код Остружнице. Наша артилерија са Остружничког положаја успешно је тукла и ометала рокирање непријатељске пешадије од Јакова ка Бољевцу. Данас пре подне на великој висини летео је 1 непријатељски аероплан од Смедерева преко Гроцке, Авале, Ритопека ка Панчеву".

Од команданта Браничевског одреда
ОБр. 1515 (у 19 часова)

„Стање у току дана било је редовно. Око 11 часова непријатељски аероплан летео је од Београда преко Царине ка Ковину. Око 16 часова 1 аероплан летео је од Беле цркве на Кличевац, Костолачком косом, Чачалицом до изнад касарне и натраг током Мораве преко Годомина прешав Дунав. Примећено

је код магацина у Ковину око 50 округлих шатора, војници нису примећени. Време је ведро".

Од делегата ђенерала Јанковића са Цетиња
ОБр. 285

„У вези ОБр. 6491 чиним представку о евентуалној поновној офанзиви црногорске војске правцем Фоча—Горажда—Рогатица, пошто по податцима, које имам, изгледа да непријатељ на фронту: уток Лима—Горажда—Фоча није јачи од 10.000—12.000. Но бојазан је, да се опет црногорске трупе не извуку из руку".

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6521
Команданту I., II. и III. армије

„Према указаној потреби директиву ОБр. 6353 мењам и допуњујем у томе:

1. — I. армија да поседне линију: р. Качер—Гукош—Вис (к. 707)—Берковачки вис (к. 700)—Бањиновац (к. 700)—Руда—Јељак—Маљен (к. 997).

2. — Лево крило III. армије да се наслања на р. Качер и да буде у што бољој вези са I. армијом".

Наређење ОБр. 6522 (у 10.45 час.)
Команданту III. армије — Белановица

„Једну дивизију из ваше армије, која је најближа I. армији, ставите одмах привремено на расположење команданту I. армије. О правцу и месту упућивања ступите у споразум са командантом I. армије, чији ће штаб данас бити на преноћишту у Гукошу".

Команданту I. армије — Мионица

„Наређено је команданту III. армије, да вам једну од својих дивизија, која је најближа вашој армији, привремено стави на расположење."

Наређење ОБр. 6524
Команданту I., II. и III. армије, Обреновачког одреда, Одбране Београда и Ужичке војске

„У позадини оперативних трупа запажене су гомиле војника, који су се удаљили из команда и под разним изговорима одлазе у позадину. Они су измешани са избеглицама-мештанима и крећу се и ван путова. Потребно је, да армиске и дивизиске команде, односно команде одреда предузму најстрожије мере против одбеглих из команада, да се одашиљањем коњичких и жандармериских одељења у позадину армије и одреда бегунци хватају и враћају натраг, и уопште, предузети мере, да се уда-

љавање војника из команада по сваку цену спречи. Ово зло, које прети да нанесе недогледне последице војсци, треба најенергичнијим мерама сузбити. Све старешине у овом погледу треба да се заложе, да се сачува углед и морал наше војске. За даљу позадину издата су наређења надлежним командама."

Наређење ОБр. 6525 (у 10.50 часова)
Команданту I. армије — Миоиица

„Рогачички одред престаће да дејствује, чим I. армија стигне на нову браничку линију. Његове трупе распоредити овако: Дунавској дивизији I. позива вратити све њене трупе; а 12. пешад. пук II. позива и 15. прекобројни пук III. позива са њиховом артилеријом придати Дунавској дивизији II. позива. Командант Рогачичког одреда пуковник Мишић ставља се на расположење команданту армије."

Наређење ОБр. 6548 (у 18 часова)
Команданту Одбране Београда — Торлак

„Једну хаубичку батерију м. 97. год. од три оруђа упутите одмах у Мељак — команданту Обреновачког одреда. Кад батерија стигне у Мељак, командир исте да извести команданта Обреновачког одреда у Мислођину. О овоме је извештен командант Обреновачког одреда.

Наређење ОБр. 6550 (у 20 часова)
Команданту Ужичке војске — Ужице

„Упутите одмах један кадровски пешад. пук и 2 брдска топа, да код ушћа Лима обезбеде правац ка Прибоју. Ако пук буде приморан на повлачење нека се повлачи постепено ка Прибоју."

17. НОВЕМБАР

Лепо јесење време, које је почело 16. новембра, било је кратког века, тако да благотворни утицај топлоте и сунчане светлости није преживео 17. новембар, те није ни могао створити промену у очајним приликама, у погледу земљишта и путова. Ноћу 17./18. новембра почела је да пада јака киша.

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

104. ландштурмска бригада води борбу код Обреновца. *29. дивизија,* прешавши са 58. бригадом Колубару код Лисовоља, имала је да одбија јаке нападе Срба. *7. дивизија* распо-

рељивала се код с. Цветовци између Колубаре и Лукавице. Обзиром на српске трупе, које су на фронту овог корпуса поселе десну обалу р. Лукавице, није могуће било прећи ову реку без понтонских мостова. Мостовни тренови пак, нису још били стигли због испровађиваних путова, баровитог и делимично поплављеног земљишта тако, да је требало више дана па да Комбиновани корпус предузме извршење свог задатка.

Дејство 8. корпуса

Јаке борбе развиле су се у току овог дана код Лазаревца, тако: *21. ландверска дивизија* успела је, да пребаци преко Колубаре и Очага (отока Колубаре) свега три батаљона који су посели шумарак западно од Лазаревца и ту се одржали одбивши српске против нападе. *9. дивизија*, у своме наступању ка порушеном мосту код Белог брода источно од Лајковца, имала је пре свега, да протерује Србе из шумарка на левој обали Колубаре код Лајковца.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Дејство 13. корпуса

36. дивизија, која је прошлог дана извршила прелаз преко Колубаре код Словца, предузела је напад на српску заштитницу која је бранила правац: Словац—Стражара (254). Са 5 батаљона и 1 батеријом под командом пуковника Луксардо, предузет је напад на десно српско крило. Борба је ускоро узела повољан ток, те је донела 400 заробљеника, више коморских кола и знатну количину муниције. Пуковник Луксардо, ојачан са 4 батаљона, упућен је затим ка прелазу преко реке Љига према Жупањцу, у циљу садејства 102. пешад. пуку (из 9. пешад. дивизије), који се мучио око прелаза р. Љига на његовом ушћу у Колубару, те како би заједнички извршили бочни напад на Враче брдо и Човку, и тиме олакшали прелаз 9. дивизији преко Колубаре код Белог брода, источно од Лајковца. *42. хонведска дивизија* прешла је овог дана Колубару код с. Дивци и дошла без борбе до Мионице.

Трупе 16. корпуса сем послатих извидничких одељења ка вододелници Колубаре и Западне Мораве, у току овог дана нису ништа предузимале, већ су се одмарале и уређивале код Ваљева.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

Преко целе ноћи 16./17. новембра непријатељске патроле покушавале су, да се приближе Колубари, али су их наше трупе одбивале. У 2 часа непријатељ је пребацио извесне делове на десну обалу р. Лукавице, на газу код Конатице, који је бранила

чета 12. пука III. позива. У току дана 17. новембра трупе ове армије остале су на истим положајима, на којима су и прошлог дана биле. Веза са Дринском дивизијом II. позива (из III. армије) постигнута је.

У 14.14 часова од команданта Обреновачког одреда добивен је извештај ОБр. 1450 ове садржине: „У току прошле ноћи непријатељ је извлачио храну из Обреновца, која је била у приватним магацинима. Да би сакрио ово извлачење хране, непријатељ је немилице отварао пушчану ватру са ивице вароши, те да се путом кола не чују. Око 10 часова за време обиласка положаја, приметио сам кретање једног непријатељског батаљона, у три реда стрељачких стројева из шумице западно од слова „м" од речи, „Тамнава", а североисточно од крајњег „а" речи „Абулаћа". Стрељачки строј у јачини једног батаљона кретао се ка Тамнави, са које је јуче био протеран. Непријатељ је на десној обали Тамнаве имао само патроле, које су се цело пре подне носиле са нашим патролама на левој обали Колубаре. Прецизном артилериском ватром и ватром наших стрелаца, овај је батаљон за непун сат натеран на повлачење, оставив на положају преко 200 војника избачених из строја. У исто време непријатељска артилерија отворила је ватру на наше положаје и то једна батерија од 4 топа на положају код слова „е" од села „Стублине". Два топа западно од слова „В" Велико поље; до 12 час. прва 4 топа била су ућуткана. Са 3 топа непријатељ је са положаја од Циганског села тукао Бањевицу, Чардак и Кик без успеха. Непријатељска пешадија утврђивала је леву обалу Тамнаве на ивици Обреновца. Данас пре подне око 11 часова примећене су на путу из Фенека ка Бољевцу 2—3 чете са тријестак кола, на којима су били понтони и чамци. Код 1. коњичке бригаде такође се водила борба цело пре подне око р. Колубаре, на чију десну обалу непријатељ је тежио да пребаци своје патроле."

У 16.50 часова командант II. армије са ОБр. 3692 доставља команданту III. армије: „У вези депеше ОБр. 3592 јављам, да ћу задржати 1 вод 12 см. и 15 см. брзометних хаубица са свом муницијом, коју имају, а сву осталу тешку артилерију, која се налази код Трбушнице, остављам вам на расположење с молбом, да се што пре уклони са правца ове армије, који је сасвим закрчен и саобраћај по све отежан. Остатак хаубичке артилерије не могу употребити, јер јој је запрега сасвим изнурена. Молим да ме хитно известите о вашој наредби за остатак артилерије, која се има уклонити са овога правца."

У 17.7 час. послата је под истим бројем Врховној команди депеша ове садржине: „У вези депеше ОБр. 3691 од данас јављам, да ћу задржати по један вод 12 см. и 15 см. брзометних хаубица, са свом муницијом што је имају, а за остатак ступио сам у споразум са командантом III. армије, да се што пре уклони

са правца ове армије. Тај остатак не могу употребити зато, што нема муниције, а код Крупове хаубичке батерије што је стока сасвим изнурена.“

У 20.10 час. од команданта 2. батаљона 14. кадровског пука добивен је овај извештај: „Данас у 15 часова стигао сам са батаљоном на Мислођин и јавио се команданту Обреновачког одреда.“

У 22.50 час. од команданта III. армије добивен је извештај ОБр. 2651: „Наредио сам да командант Дринске дивизије II. позива распоредом своје артилерије омогући фланкирање положаја левог крила II. армије као даљну његову одбрану, и за то је већ постављена 1 пољска батерија. За одбрану тог крила поставиће се хаубичка батерија 12 см. (турска батерија).“

У 23.42 час. добивен је извештај команданта тешке артилерије под ОБр. 516: „Батерије тешке артилерије имају муниције на цев и то: градски топови: шрапнела 39, разорних зрна 55 и обичних граната 18. Мерзерске батерије: шрапнела 140, разорних зрна 96.“

Овога дана командант II. армије са ОБр. 3672 наредио је команданту 4. пешад. пука, I. позива „Стев. Немање“ који је био код Дрена у армискоj резерви, ово: „Крените се одмах са пуком и одмаршујте ка с. Шушњару. Убивакујте се поред раскрснице, коју чине друм Лазаревац—Чибутковица и пут који води од Враче брдо косом преко безимене коте јужно од с. Шушњара. Батерију упутите у Сакуљу да се стави на расположење команданту Шумадиске дивизије I. позива. По доласку на одређено место известите команданта Моравске дивизије I. позива и мене. Постарајте се, да што пре добијете телефонску везу са армиским штабом. У погледу употребе остајете и даље под мојом командом.“

Представка команданта 4. пешад. пука I. позива „Стев. Немање“ ОБр. 50 команданту II. армије: „Овај пук је до сада често извршавао усиљене маршеве по добивеним заповестима. Вршио је и ноћне маршове. У сваком таквом случају предузимане су све мере, да се што боље и потпуније одржи маршовска дисциплина, ипак је било физичке немогућности, а нарочито по мрачној ноћи, да се она одржи. Због замора и неспавања при оваквом маршовању природна је последица била попуштање у дисциплини, а с друге стране повлачење без борбе чини, да морална снага код војника попушта. Мислим, да ће једна од мера за одржавање дисциплине бити та, да се маршује само дању и то не више од 35 километара. Са овога разлога молим команданта, да би изволео приликом предстојећих покрета овога пука, наредити, да он само дању маршује и то до 35 км., кад то ситуација буде допуштала.“

Дејство Моравске дивизије I. позива

У току ове ноћи (16/17. новембра) непријатељске патроле према целом фронту под заклоном мрака покушале су да се приближе Колубари, али су их у томе наше предстраже спречавале. Употребом дивизиске резерве како је то са ОБр. 1797 извештено, дивизија је остала без једног војника у резерви, а поседањем и проширењем фронта, учињено је, да се ни на једној тачци не може дати одсудан отпор. О овоме је извештен командант армије са ОБр. 1809.

У 6 часова командант дивизије са ОБр. 1806 наредио је команданту инжињерије, да са одређеним му трупама предузме оправку и уређење путова: Шушњар—Вис—Кременица—Лазаревац—Аранђеловац.

У 7.10 часова командант армије са ОБр. 3674 јавља: да је Моравској дивизији упућена 7. батерија Тимочког артилер. пука у с. Шушњар, да исту употреби према нахођењу, или је прида 4. пешад. пуку I. позива „Ст. Немање", ако му није потребна. Батерија је пласирана одмах на левом крилу.

У 7.45 часова наређено је команднру трупних комора, болничарске чете и дела муниције колоне да са возовима одмаршују одмах из Лазаревца у Трбушницу и код к. 261 да се комора упаркира а да може да врши снабдевање трупа. У с. Трбушници на згодном месту оставити завојиште. У исто време је добивено наређење команданта армије ОБр. 3657, да се становништво не тера да се сели, већ да му се саветује да остане на своме дому. Ово је наређено.

У 9.45 час. воћа коњичке официр. патроле јавља: „Непријатељ је прешао Колубару у јачини до једног батаљона до утока Љига за 1500 м. узводно и заклањајући се иза шуме, креће се стрељачким стројем и тежи косама Пепељевачким." У 9.55 час. командант 3. пешад. пука са ОБр. 257 извештава, да пук трпи оскудицу у старијим активним официрима. Четама, без мало, командују резервни официри. Два капетана II. класе командују батаљонима и моли, да му се за команданте и командире упуте активни официри. У 10.35 час. на фронту Чук—Ћелија развија се борба. За сад се уочавају три групе артилерије: на Лајковачкој коси између Лајковца и Пепељевца и на Пепељевачкој коси. Јачина пешадије за сада је до једног пука.

У 11.30 час. воћа коњичке официрске патроле извештава: „Да се противник утврђује према крајњем левом крилу 2. пешад. пука, на одстојању 7—800 метара. Према том фронту дејством пешад. и артилер. ватре, непријатељево наступање је заустављено, али се опажа кретање ка с. Стрмову. Јачина због покривеног терена се не може оценити."

У 13 часова у штаб дивизије дошао је новоодређени командант дивизије ђенералштабни пуковник Милан Туцаковић и

примио дужност од оболелог ђенерала Гојковића. У 14 часова командант дивизије са ОБр. 1826 подноси извештај команданту армије: „Стање у дивизији у 14 часова овакво је: Према десном одсеку непријатељска артилерија дејствује на цео фронт и позадину јаком ватром. Непријатељска пешадија направивши мост на самом углу (од положаја најудаљенијем месту — 3 км.) Колубаре, почела је прелаз. Јачина непријатељске пешадије због покривености терена не може да се оцени. Код средњег одсека непријатељски предњи делови пришли су до железничке пруге, одакле дејствују јаком пешадиском и митраљеском ватром на наше предстраже према железничком мосту. На целом фронту овога одсека непријатељ дејствује јаком артилериском ватром, како против наших пешадиских ровова, тако и против наших батерија фронтално са положаја Лајковачког и бочно са Пепељевачког положаја. Ова бочна артилериска ватра је нарочито успешна и поред тога што јако омета дејство наше артилерије, од ње већ имамо доста губитака како код артилерије тако и код пешадије. Код левог одсека поред јаке артилериске ватре, непријатељ у јачини једног пука у наступању свом дошао је испред десног крила тог одсека „Чук“ до на 3—400 метара, где је почео да се укопава а испред левог крила слабијом снагом до на 1500 метара. Стање је код дивизије доста озбиљно.

4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање“ са једном батеријом стигао је.“

У 14.30 часова командант 16. пешад. пука телефоном јавља, да су се мртве страже 15. пука I. позива повукле због јаче непријатељске снаге. Упитан по овоме командант Тимочке дивизије I. позива известио је, да је ово повлачење наступило због повлачења мртвих стража 3. пешад. пука и да је ово поправљено. У 16.15 час. воћа коњичке официрске патроле извештава: „да непријатељска пешадија која наступа од Пепељеваца у стрељачком строју (јачина 2 чете) десним крилом обухвата положај у средини Пепељевца, а левим обалу Љига. Позади њих виде се још два стрељачка строја, јачине 3 чете.“

У 20.10 часова, пошто су прикупљени извештаји од команданата пукова, послат је команданту армије са ОБр. 1833 овај извештај: „Стање у дивизији овакво је: Код десног одсека непријатељски делови који су прешли Колубару рокирали су се ка десном крилу тога одсека и левом крилу Тимочке дивизије I. позива. Према левом крилу тога одсека вијала су се само омања одељења. Код средњег одсека према центру и левом крилу непријатељ у јачини до 1 батаљона укопао се је на три до четири стотине метара од леве обале Колубаре, дејствујући непрестано јаком пешадиском и митраљеском ватром; према десном крилу тога одсека видело се кретање само јачих патрола. Код левог одсека према десном крилу непријатељски

стрељачки строј приближио се је до на 3—400 метара и ту се укопао, а према центру и левом крилу непријатељ се је задржао на левој обали Љига дејствујући у току целог дана, нарочито према десном крилу, јаком пешадиском и митраљеском ватром. Јачина непријатеља према овоме одсеку износи 4 батаљона. Према фронту ове дивизије до сад је откривено 5 артилериских група и то: 3 на положају леве обале Колубаре, и две на положајима леве обале Љига. Ватра тих група била је у току целог дана јака и успешна, јер згодним распоредом својих група, непријатељ је успео да средњи одсек и десно крило левог одсека туче јаком унакрсном и анфиладном ватром. Непријатељ се је развио највише према фронту Чук—Ћелија а слабије на фронту Лазаревац—Чук и Ћелије—Грабовица, и ако је пред вече показивао тенденцију за јаче надирање правцем Боговађа—Жупањац. Веома јаким артилериским дејством од Стрмова, Пепељевца и Лајковца непријатељ у току целог дана тукао је испадни угао положаја ове дивизије који поседају средњи и леви одсек, унакрсном и уздужном ватром, зашта му се нуди дубоко увучен језик, који образује положај ове дивизије. Нарочито са Пепељевачке косе згодно бије позадину предњег положаја (Чука) и средњег одсека (Враче брдо), што чини осетнуману положаја дивизије. Због такве изломљености предњег положаја, у току ноћи тај ће се положај евакуисати, што ће непријатељу сутра дати згодан артилериски положај. Губитак има, но тачан број још се не зна."

У 20.20 час. командант армије са ОБр. 3654 доставља ово наређење: „Врховна команда под ОБр. 6254 од 16. тек. месеца наређује: У позадини оперативних трупа запажене су гомиле војника, који су се удаљили из команде и под разним изговорима одлазе у позадину. Они су измешани са избеглицама, мештанима и крећу се ван путова. Потребно је, да армиска и дивизиске команде односно команде одреда предузимају најстрожије мере против одбеглих из команада, да одашиљањем коњичких и жандармериских одељења у позадини армија и одреда, бегунце хватају и враћају натраг и уопште треба предузети мере, да се удаљавање војника из команада по сваку цену спречи. Ово зло, које прети да нанесе недогледне последице војсци, треба најенергичнијим мерама сузбити. Све старешине у овом погледу треба да се заложе, да се сачува углед и морал наше војске. За даљу позадину издана су наређења надлежним командама." Изволеће командант поступити по овом наређењу Врховне команде и предузети најстрожије мере, да се одашиљањем мањих одељења коњице па и пешадије ово стање што пре поправи, јер и сам имам личног сазнања, да је број оваквих војника доста велики. И од стране ове команде предузеле су се потребне мере да се овом злу стане на пут."

У 22.45 час. штаб дивизије стигао је у с. Шушњар. У току ноћи 17./18. новембра трупе које су држале предњи положај Чук имале су се повући на Ћелиску косу, јер им је даљи останак на Чуку био онемогућен. При свем том, што је данашња унакрсна и анфиладна ватра непријатељске артилерије била веома јака и врло се тешко подносила, ипак морал код трупа био је задовољавајући.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

Продужено је и овог дана ојачавање положаја и настављено утврђивање друге линије за одбрану Зеоке—Дрен—Кременица и уређење путова за позадину.

У 10 час. примећено је са десног одсека: да једна непријатељска батерија улази маршовском колоном у с. Скобаљ, а да непријатељска пешадија у развијеним фронтовима наступа од Г. Јабучја ка Дабином броду. Наређено је 4. батерији, да отвори ватру на ту непријатељску пешадију. Око 11 часова примећено је са десног одсека опет, да је једна непријатељска колона од 2—3 батаљона ушла челом у с. Скобаљ и ту се зауставила. Непријатељски балон подигнут је на простору Мургаш —Трњаци код Уба. У 13.10 часова отпочела је дјствовати непријатељска артилерија (10.4 см. хаубице) прво на позадиину, а потом на први борбени ред левог одсека. Ватра је била ретка и трајала је до 16.45 часова кад је престала, не учинивши никакве штете. У 14 часова са десног одсека примећена је једна непријатељска колона воловских кола са понтонима у кретању од Скобаља ка Колубари јужно од тога села, а иза колоне креће се пешадија у колони по два. У 14.45 часова примећено је са десног одсека: да је у с. Скобаљ ушла још једна пешадиска колона по четири и једна батерија запрегнута коњима, који се воде. Непријатељ је покушао слабијим одељењима да пређе Колубару на Дабином броду, али су та одељења одбивена ватром.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

У току ноћи 16./17. новембра сем омањих чарки између предстражних делова ове дивизије и непријатељских патрола на р. Лукавици није било ничег значајнијег. Према десном крилу десног одсека, а на левој обали Лукавице, непријатељ у јачини око једног батаљона утврђује се. У 8.35 часова примећен је непријатељски балон код цркве с. Бргуле. У 9 часова непријатељ је од М. Борка на десно крило и центар овог положаја избацио неколико артилериских метака, без сумње, да нас натера, да откријемо свој распоред.

Овог дана због тога, што је упућен 19. кадров. пук и једна батерија команданту Коњичке дивизије у Степојевац, ко-

мандант дивизије издао је ово наређење: „Командант II. армије наредио је: да се још прошле ноћи упути команданту Коњичке дивизије 19. кадров. пешад. пук и једна пољска батерија у Степојевац — што је већ упућено — и да се припреми један пешад. пук ове дивизије, да би напао непријатеља у бок и олакшао одбрану Коњичке дивизије, кад се овај пук буде затражио. Поводом овога мењам у неколико распоред трупа за одбрану положаја ове дивизије и наређујем:

1. Да командант 10. пешад. пука I. позива са својим двема четама смени чете 11. пешад. пука на свом левом крилу и по смени, чете 11. пука упути одмах у састав њиховог пука.

2. Да командант 19. пешад. пука I. позива поседне средњи одсек, који је до сад држао 19. кадровски пешад. пук са потребном снагом, а остатак пука држи у резерви.

3. Да командант 11. пешад. пука I. позива крене одмах свој пук на место, где је до сад био у резерви 19. пешад. пук I. позива т.ј. јужно од коте 160 и да буде приправан, да се може одмах кренути најкраћим правцем, да непријатеља који напада Коњичку дивизију нападне у бок чим се буде наредило. Две своје чете упућене на лево крило левог одсека, чим буду смењене са двема четама 10. пешад. пука, довести у састав пука.

4. Да командант десног одсека са својом артилеријом потпомаже у колико више може, како одбрану Коњичке дивизије тако и акцију 11. пешад. пука I. позива приликом његовог дејства у бок непријатељски.

5. Да командант 11. пешад. пука I. позива проучи путове, који воде левом одсеку Коњичке дивизије, као и терен за случај дејства у непријатељски бок. Леви одсек Коњичке дивизије протеже се од утока Врбовице потока до утока р. Турије у реку Лукавицу и бране га ове трупе: 2. коњички пук и 1 батаљон III. позива, а од Врбовице потока па у десно налазе се трупе Коњичке дивизије, које бране десни одсек и то: 2 коњичка пука, 3 батаљона пешадије III. позива и дивизион коњичке артилерије.

6. О извршењу известити ме.“

Под истим бројем у 8.30 часова команданту Коњичке дивизије послат је овај извештај: „Према наређењу команданта II. армије ОБр. 3649 и ОБр. 3669 од ноћас упућен је јутрос у 5.15 час. 19. кадровски пешад. пук а ускоро за тим и једна пољска батерија за Степојевац. Молим за извештај, кад буду приспели. Сем тога наредио сам према горњем наређењу команданта армије да 11. пешад. пук буде приправан за покрет у бок непријатељу, који би нападао Коњичку дивизију, кад ми командант исти буде затражио; стога молим команданта за што чешће извештаје о ситуацији, јачини непријатеља који напада, распореду његових нападних колона и правцима напада, како би и командант 11.

пешад. пука могао о свему бити оријентисан ради што правилнијег покрета свог пука и дејства у непријатељски бок.“

У 11.50 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3687: „Да се изрекогносцирају путови: Јунковац—Змијан—Стрмово—Равањ—Венчане—с. Раниловић—Крчаник, а нарочито пут: Јунковац—Араповац—Миросаљци—Тулеж—Венчане—Раниловић—Боришинац и извештај поднети односно њихове употребљивости и пролаза свих родова оружја“.

У 15.15 час. примљено је наређење ОБр. 3690 команданта II. армије: „Полубатаљон старача последње одбране отпустите кућама“. На основи овога издато је наређење команданту полубатаљона последње одбране са ОБр. 2307, да одмах крене свој полубатаљон у Аранђеловац, ту да сви обвезници полубатаљона предаду оружје и муницију начелнику станице а комору ставе на расположење команданту колонске коморе ове дивизије. Да обвезницима изда објаве и потом отпусти кућама. Командант и командир да оду у штаб армије у Даросаву, коме су стављени на расположење. О извршењу известити.

Напомена. Ово отпуштање старача наређено је из Врховне команде на представку команданта II. армије.

У 19.30 часова командант дивизије са ОБр. 2303 подноси овај извештај команданту II. армије, Тимочке дивизије I. позива и Коњичке дивизије: „У току данашњег дана на левом одсеку биле су слабије чарке наших и непријатељских патрола на левој обали р. Пештана због пребачених и послатих патрола наших да непријатељске патроле сузбију. На Брзаку пак, а на путу од Вреоци за Цветовац, непријатељска слабија одељења укопавају се. Према десном одсеку пак, као и испред Шумадиског дивиз. коњичког пука, непријатељ је у 15 часова успео да потисне предстраже коњичког пука и ту је преко Лукавице на десну обалу пребацио до једног батаљона пешадије, поводом чега је и десно крило предстража 12. пешад. пука I. позива заломило крило и повукло се мало уназад. Ну наређено је, да се непријатељ са тог дела протера и предстраже опет истуре до р. Лукавице. Уопште наспрам овог десног одсека примећује се, да непријатељ левом обалом Лукавице у групицама пребацује своје трупе на север у правцу положаја Коњичке дивизије, а да је према овој дивизији према досадањим податцима оставио слаб застор. 11. пешад. пук I. позива проучио је правце и терен за рад према наређењу ОБр. 3669, али телефонска веза са Коњичком дивизијом ни до овог часа није постављена, због чега не знам каква је ситуација код Коњичке дивизије, да бих га могао благовремено упутити. Чим будем добио везу са Коњичком дивизијом и сазнам ситуацију која влада тамо, наредићу потребно у погледу употребе 11. пешад. пука. На положају ове дивизије ради се и даље на утврђивању“.

Дејство Коњичке дивизије

У току ноћи 16./17. новембра било је пушкарање предњих делова са непријатељем. У 2.50 час. непријатељ је пребацио извесне делове на десну обалу р. Лукавице на газу код Конатице, који је бранила чета 12. пука III. позива. Наређено је, да се предузму мере да се непријатељ врати натраг.

Командант II. армије са ОБр. 3669 доставио је: Да II. армија има задатак, да одсудно брани положаје које поседа. Коњичка дивизија има задатак, да II. армији осигура бок и позадину. Команданту Шумадиске дивизије I. позива наређено је, да вам упути батерију са пешадиском заштитом. Вашу одбрану потпомоћиће командант Шумадиске дивизије I. позива са једним пуком, само треба благовремено да му се обратите".

У 8.30 часова командант Шумадиске дивизије I. позива са ОБр. 2282 извештава: да је у 5.15 час. упућен 19. кадров. пук и једна пољска батерија команданту, а да је наређено команданту 11. пешад. пука, да буде припрaван за напад у бок непријатеља и тиме потпомогне напад Коњичке дивизије".

У 13.10 часова појавило се чело 10. кадровског пука код Осредка, кога је послао командант Обреновачког одреда команданту десног одсека као појачање на његово тражење телефоном. У 15.35 часова са ОБр. 1898 саопштено је команданту десног одсека, да му се упућује 19. кадровски пук, да замени трупе III. позива сем батаљона 5. пука, који је упућен као појачање. Наређено му је, да команданта 19. пешад. пука упозна са ситуацијом, тако да сутра у свануће изврши смену.

У 20.10 часова са ОБр. 1901 послат је овај извештај команданту II. армије: „Непријатељ је од 2 часа па до 11 часова нападао на фронт ове дивизије правцем: Задњак—Вилина бара снагом од једног батаљона, али је био одбачен и враћен на леву обалу Лукавице. Правцем Лисопоље—Конатица нападао је такође снагом од једног батаљона, где је успео да пређе на десну обалу, где се задржао и почео да се утврђује. Овај свој напад непријатељ је потпомагао са 6 топова. Како изгледа, ово су његови предњи делови. Трупе Коњичке дивизије и овога дана задржале су своје положаје. Губитци: погинуо, коњички ппоручник Жарко Цунић, 3 каплара и редова коњаника. Рањено, ппоручник Ђура Ђуровић, 1 подофицир и 3 каплара коњаника.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У току 17. новембра на фронту ове армије није било ничега значајнијег. Трупе су се уређивале и утврђивале.

У 1.45 час. са ОБр. 2660 учињена је представка Врховној команди, да се 15 см. хаубичка батерија стави на расположење команданту II. армије, пошто је тамо терен пролазнији, те се та артилерија може користити. Две 12 см. хаубичке батерије, ако

буде могућно, да се употребе на положајима ове армије, а ако то не буде могућно, онда би се и оне ставиле на расположење II. армији. О томе одмах је извештена II. армија. По овој представци у 12.30 час. добивено је одобрење, да се сва тешка артилерија, који се не може употребити на терену III. армије, упути II. армији.

У 17.40 часова командант II. армије са ОБр. 3692 јавља, да је за своју армију задржао по 1 вод 12 и 15 см. брзометне хаубице и сву муницију, остало се не може употребити и моли да се што пре уклони са комуникације II. армије. Према овоме издата су наређења команданту тешке артилерије с тим, да једну хаубичку 12 см. (турску) батерију упути команданту Дринске дивизије II. позива, а сву осталу тешку артилерију да води у Крагујевац. Да би дивизије у првој линији могле туђи артилериском ватром на већим даљинама, наређено је команданту Тимочке дивизије II. позива да сутра (18. новембра) зором упути по једну аустриску батерију Дринској дивизија I. и II. позива и Комбинованој дивизији I. позива, пошто те батерије имају већи домет. Сем тога појавом ових батерија на целом фронту армије, уносила се забуна међу непријатељске војнике, који су често пута веровали да их туче њихова артилерија.

У 23.40 часова наређено је да се два митраљеза коњичког дивизиона Тимочке дивизије II. позива упуте у састав 5. пука II. позива, пошто је он био остао без митраљеза. Под ОБр. 2651 извештен је командант II. армије, да је наређено команданту Дринске дивизије II. позива, да распоредом своје артилерије омогући фланкирање положаја левог крила II. армије. За то је већ постављена једна пољска батерија, а поставиће се и једна хаубичка 12 см. турска батерија.

Тимочка дивизија II. позива (армиска резерва) према наређењу команданта армије у 3.30 часова померила се на линију Кик—гробље, истурајући коњицу на уток Оњега, а и једну чету на западну ивицу села Смрдљиковца. 13. пешад. пук задржат је код механе Смрдљиковачке, да би био спреман да помогне Дринску дивизију II. позива, а коњица има да се повуче у Смрдљиковац на преноћиште. 2. артилериски дивизион је расформиран и наређено: да се по једна батерија упути Дринској дивизији I. и II. позива и Комбинованој дивизији I. позива.

Код Дринске дивизије II. позива нема ничега важнијег, она држи положаје на десној страни Љига између реке Грабовице и Црне реке са два пешадиска пука у првој линији, а један у резерви на Виноградима.

Комбинована дивизија I. позива држи одсек на десној обали реке Љига између реке Оњега и Липовице и то за непосредну одбрану Љига. Општа резерва налази се југоисточно од Гаја. Ескадрон је у долини реке Оњега. На левој обали Кацапе

појавила су се 1—2 непријатељска батаљона, а у Доњој Топлици налази се цела дивизија. Непријатељ је потиснуо ескадрон Комбиноване дивизије и официрске патроле на десну обалу реке Љига.

Дринска дивизија I. позива. Једна официрска коњичка патрола од села Дучића рапортом писаним у 6.30 ч. јавља: Непријатељ је заузео с. Д. Топлицу и креће се лагано ка с. Г. Мушић у јачини једног пешад. вода. Непријатељска предња одељења пењу се на Жуто брдо. Предња непријатељска одељења у 8.40 часова прошла су с. Г. Мушић и крећу се ка с. Дучић. Друга официрска коњичка патрола са Јаревца јавља: Непријатељска мања одељења у јачини до једног батаљона крећу се долином реке Рибнице ка Белој стени и Светиљаку. Непријатељске коњичке патроле крећу се из Мионице ка Топлици. Трећа официрска патрола јавља: Непријатељска колона у јачини једног батаљона са ескадроном коњице креће се друмом и до лином реке Рибнице ка с. Топлици. Батаљон 3. пешад. пука II. позива повлачи се пред овом непријатељском колоном путом ка с. Ракарима.“

Дивизија је у току 17. новембра остала у истом распореду као и прошлог дана. На предстражи је 3. прекобројни пук са двема брдским батеријама на Миловцу на левој обали Љига. У току дана непријатељ се појавио код Сикираче и на путу за с. Дудовицу и за Стојковићи (265), у јачини једног ескадрона и појединих предњих пешадиских делова у јачини водова. Дивизиска предстража је у вези лево са 3. пешад. пуком II. позива, а десно нема везе са Комбинованом дивизијом. Главнина дивизије је на положајима код с. Моравци на десној обали Љига.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

ГРУПИСАЊЕ АРМИЈЕ НА ПОЛОЖАЈЕ МАЉЕНА—СУВОБОРА И ДЕСНЕ ОБАЛЕ ЉИГА

Ноћ 16./17. новембра прошла је без борбе и трупе су остале у распореду у коме су и заноћиле. Пошто је III. армија успела, да се још у току 16. новембра пребаци свом снагом на десну обалу Љига, остављајући на левој обали само слабе заштитне делове, то је руководило команданта I. армије, да 16. новембра у вече нареди, да се покрет дивизија, нарочито возова, продужи још у току ноћи 16./17. новембра, те да се путови што пре рашчисте од коморе, како би трупе у току 17. новембра могле избити на одређене им одсеке. Коморски делови дивизија продужили су незадржано даље пут одступним правцима одређеним за њихове дивизије, а покрет трупа продужен је зором 17. новембра.

Моравска дивизија II. позива продужила је покрет правцем: Гукоши—Дић. Маршовски поредак главнине био је: артилерија, 2. пешад. пук II. позива, 8. кадровски пук, I. пешад. пук II. по-

зива; заштитница: 3. пук II. позива са ескадроном коњице кренула се у 7 часова правцем за главнином. Колонски делови упућени су на правац Бољковци Горњи Милановац.

Дунавска дивизија I. позива продужила је покрет преко Гукоши ка Лисини и Букви у оваквом маршовском поретку: артилерија, 9. пешад. пук II. поз. и 4. прекобројни пешад. пук. На Разбојишту 9. пешад. пук I. позива који је био на предстражи отпочео је покрет у 7 часова истим правцем за главнином. Још у току ноћи 16./17. новембра упућен је из 9. пешад. пука II. позива 1 батаљон на одсек Гуњачки вис—Вис (707)—кота северозападно од Медника.

Дунавска дивизија II. позива предузела је 17. новембра зором покрет у циљу заузимања положаја: Бањиновац—Руда—Орловача—Маљен и пре подне овог дана посела је одређени одсек, са оваким распоредом: *Десни одсек:* 1 батаљон 8. пука II. позива на Берковачком вису. *Средњи одсек:* 3 батаљона 8. пешад. пука II. позива и батаљон рекрута на Бањиновцу. *Леви одсек:* 18. пешад. пук I. позива и чета пионира на Руду са ослонцем на Орловачи. *Маљенски одред* на Маљену са пред положајем Јељак—Узуновац, за заштиту правца који од Мељака води преко Риора за Сувобор. У Маљенски одред ушао је 12. пешад. пук II. позива, 1 ескадрон коњице, 3 брдска и 2 Дебанжова топа. *Артилерија* на главном положају груписана је на одсеку Берковачки вис—Бањиновац—Рудо. Коњица је остављена испред Бањинца за осматрање правца ка Ваљеву—Мартишићу и Бањинцу. *Резерва:* 8. пук I. позива и све трупе III. позива, батаљон Крушевачких резервних трупа, допунски батаљон 7. пука II. позива на Концурском брду (594) у близини друма. Колонски делови на правцу: Сувобор—Брајић—Горњи Милановац. —

Трупе Дунавске дивизије I. позива, а нарочито Моравске дивизије II. позива, наишле су у току овог дана на исте, па још и на веће тешкоће. Киша, која је још 16. по подне почела падати, продужила је целе ноћи, те се пут преко Гор. Топлице—Гукоши још више раскаљао. Све даље повлачење трупа повукло је за собом све веће масе избеглица, које су се тискале и увлачиле у колону. На путу ка Гукошу могло се често видети, поред свега настојавања за што правилнији покрет возова, два па и три реда кола. Све то, као и временска непогода, ометала је кретање возова, тако, да су возови просто милели, а тиме је јако успоравано повлачење трупа, нарочито заштитничких делова, који су се морали често задржавати, док комора одмакне. У циљу заштите извлачења возова, морала се заштитница Моравске дивизије (3. пешад. пук II. позива са 1 батеријом) зауставити одмах на положају изнад Горње Топлице, упућујући један батаљон код села Ракара, а за прихват заштитнице морао се на Орловцу задржати и 1. пешад. пук II. позива.

До подне 17. новембра није било додира са непријатељем на фронту Моравске дивизије II. позива. Тек око подне почеле су се појављивати непријатељске пешадиске и коњичке патроле код Гор. Топлице и Дучића, те је између њих и заштитничких делова дошло до слабије чарке. Око 14 часова пут је био прилично рашчишћен, те је 1. пук II. позива са Орловца повучен на десну обалу Љига, а 3. пешад. пук II. позива остављен на левој обали Љига на положају Миловац (254), са једним батаљоном на сеоском путу који из Горње Топлице води на Гукош. На Орловац дошао је 1 батаљон Дунавске дивизије II. позива. По прелазу Мионице и Горње Топлице, а поглавито са отпочетим пребацивањем трупа на десну обалу Љига, престала је опасност, која је грозила трупама I. армије на левој обали Рибнице. Положај трупа у односу распореда III. армије није био сад тако истакнут, веза крила између армија постојала је све чвршћа, распоред трупа у колико се ближио новим положајима све прикупљенији и сређенији, па тиме и опасност мања.

План команданта I. армије и базирао је на томе, да иначе дугачак фронт, за чије је поседање снага била недовољна, не поседа целом дужином, нарочито да не поседа позадњу линију одбране Сувобор—Рајац, која је ималаући тек у доцнијем току у комбинацију за рад, већ да довољним снагама огарантује крила положаја, држећи извесну снагу у резерви и очекујући моменат да се непријатељ утисне између крила у правцу Сувобора и Рајца, па да га са бока нападне. На основи ове одлуке распоред трупа на новој одбранбеној линији према наређењу команданта I. армије био је:

Моравска дивизија II. позива имала је да поседне десну обалу Љига—Осоје—Доње брдо—Спасојевина са предстражом од једног пука и једне батерије на предњем положају код Миловца.

Дунавска дивизија I. позива са једним пуком на центру армије, поседајући Боблије, а са једним батаљоном Јовића бару. Остатак трупа на Дићској главици као резерва десног крила армије.

Дунавска дивизија II. позива са 2 пука на линији: Берковачка главица—Бањинац—Рудо—Орловача.

Одред од једног пука, 3 брдска и 2 пољска Дебанжова топа и 1 ескадрон на Маљену. Резерва један пук I. позива и све остале трупе на Концурском брду.

Као што се из овога распореда види, он је имао у главном две групе: једну на путу Бољковац, другу на путу за Сувобор. За безбедност левог бока образован је специјалан здружен одред на Маљену. На центру на одсеку: Гуњачки вис—Медник—Боблије, а за везу крила, остављен је само један пук. Најзад испред главне линије одбране на линији: Миловац—Јовића баре остали су предстражни делови, чији је задатак био, да заштите пребацивање заосталих возова преко Љига и да створе потребно

време осталим трупама за развој, а команданту прибаве потребне податке за одлуку. Под заштитом ових предстража све трупе I. армије до ноћи 17. новембра искупиле су се на својим одсецима и распоред трупа за ноћ 17./18. новембра био је овакав:

Десно крило: Моравска дивизија II. позива на одсеку: Јасика—Дићска главица и то: 8. кадров. пук са 2 брзометне и 2 Дебанжове батерије: Осоје—Доње брдо. 2. пешад. пука II. позива са 2 брзометне батерије: Спасојевина и коса до Драгобиљске реке. 1. пешад. пук II. позива у резерви на Мајдану (1 Крупова батерија, која је остала без муниције упућена је у Г. Милановац). 3. пешад. пук II. позива, 1 батерија и ескадрон коњице као предстража на Миловцу.

Центар: 9. пешад. пук II. позива (из Дунавске дивизије I. позива) на Боблијама, са предстражом на Јовића баре. Остатак трупа Дунавске дивизије I. позива: 4. прекобројни пешад. пук и 9. пешад. пук I. позива на Дићској главици (1 батаљон 9. пешадиског пука I. поз. остављен је као заштитница, источно од Орловца). Артилерија: 3 батерије на Прострузи, 1 пољска и 1 градска батерија код Лалинаца. Дивизиски штаб је код Дићске механе.

Лево крило: Дунавска дивизија II. позива у овом распореду: *Десни одсек*: 1 батаљон и 1 митраљез 8. пука II. позива поседа Берковачки вис од изворног дела Микића потока до изворног дела Берковачке реке. *Средњи одсек*: 3 батаљона са остатком митраљеза и батаљоном рекрута 8. пешадиског пука II. позива поседа положај Бањинац од изворног дела Буковачке реке до потока који одваја Рудо од Бањинца. *Леви одсек*: 18. пешад. пук I. позива поседа Рудо наслањајући лево крило на Орловачу. *Маљенски одред*: 12. пешад. пук II. позива, 1 ескадрон коњице, 3 брдска и 2 пољска Дебанжова топа поседа Маљен (997) са предњим положајима Јељак—Узуновац (886) штитећи правац, који од Маљена преко Риора води за Сувобор. *Артилерија* на положају Берковачки вис—Бањинац—Рудо. *Коњица* остаје на досадањем месту одржавајући додир са непријатељем, а под притиском повлачи се у с. Планиницу.

Општа резерва: 8. пешад. пук I. позива, батаљон 5. и 10. пука III. позива, батаљон резервних Крушевачких трупа и допунски батаљон 7. пука II. позива на Концурском брду (594).

Трупе досадашњег Рогачичког одреда остале су у саставу Дунавске дивизије II. позива, која је иначе имала да брани широк фронт: Берковачка главица—Бањинац—Рудо—Орловача—Јељак—Маљен и да гарантује оба правца од Мионице и правац Повљенском косом, на којима су се већ били појавили непријатељски делови. Затварајући оба ова правца, Дунавска дивизија II. позива гарантовала је и закриљавала једновремено лево крило и бок осталих трупа ове армије. Трупе III. армије заузеле су биле такође положаје на десној обали Љига и предузеле утврђивање,

а предстраже пред њеним левим крилом (3. прекобројни пук) остале на Миловцу, одржавајући везу са 3. пешад. пуком II. позива Моравске дивизије II. позива. Непријатељ пред фронтом III. армије задржао се на левој обали потока Кацапе, а пред фронтом ове армије слаби његови делови примећени су у покрету од Мионице ка Струганику. Извесни слабији делови, упућени ка Орловцу и Миловцу, пушкарали су се са нашим заштитним деловима. Према левом крилу слаби непријатељски делови допрли су до Брежђа, а једна колона од 1 батаљона и нешто артилерије примећена је у покрету од Бачевца, тако да је непријатељ на фронту Дунавске дивизије II. позива дошао до линије: Паштрић—Попадићи—Брежђе.

ЗАКЉУЧАК

После четвородневног марша у току од 14—17. новембра, армија је дакле под најнеповољнијим приликама успела да, готово неузнемиравана од стране непријатеља, достигне одређени јој циљ — положаје код Гукоша и на Сувобору, успев, да спасе све своје возове, само бројно стање трупа, и ако није било борбе, знатно се смањило. Број несталих достизао је огромне размере. Ранији непрекидни неуспеси, замор, рђаво време, рђава исхрана, неспавање, изгубљена нада на успех, изазвале су дубоку клонулост и растројство код трупа. Последице тога беху жалосне. Поједини војници па и читава одељења изостајала су намерно и предавала се без икаквог отпора чак и непријатељским патролама. Бацање оружја, протести, намерно изостајање и самоосакаћење били су постали већ редовне појаве, нарочито код трупа Дунавске дивизије II. позива. У позадини армије придружени избеглицама, па и иначе по свима путовима и правцима, вијала се маса војника, чак и са оружјем, где узмиче, не знајући и не могући дати одговора, куда и зашто иде. Срећа је, што је и непријатељ имао да савлађује исте па можда и веће тешкоће, те није у стању био, да енергично гони. Енергично његово гоњење, особито мостовима источно од Ваљева и планинском гредом Повљен—Маљен, могло је имати тешких последица, а у најмању руку, компромитовати наш отпор на Сувобору и Гукошким положајима, који би био брзо савладан. По доласку на нове положаје успело се, да се бар остатак трупа прикупи, уреди и одмори. Код људи, нарочито код трупа Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. позива, почела се постепено будити свест, сваки је почео постепено увиђати, коме ће крају одвести, ако се и даље продужи овако повлачење, и расположење, а са њим дух и дисциплина почели су се лагано враћати.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

На фронту Бајина Башта—Рогачица ноћ 16./17. новембра, сем обичног пушкарања, прошла је у главном на миру. У току

17. новембра од команданта коњичког дивизиона добивени су ови извештаји: Патрола, упућена правцем друмом ка Ваљеву, јавља, да је једна непријатељска колона јачине од једног батаљона у покрету преко Ластре ка Буковима; да је заноћио на Буковима са истуреном предстражом на гребену Букова, северно од Ражане. Патрола, упућена правцем Маковиште—Дебело брдо, јавља, да се према Годочеву налази један непријатељски пук и да се његове предстраже налазе дуж реке Рогачице. Да се код механе у близини Дебелог брда налази један непријатељски батаљон и комора бар једног пука, а на самом Дебелом брду до два батаљона, чије патроле долазе до села Зарожја. Патрола, упућена правцем Радановци—Таор, јавља, да је приметила непријатељске коњичке патроле у правцу Таора. Патрола, упућена правцем преко Козомора, јавља, да није наишла на јаче непријатељске делове. Официр за везу са I. армијом јавља, да је 12. пук II. позива са 3 брдска и 3 пољска топа посео Маљен, ради заштите правца Маљен—Сувобор, а 18. пук I. поз. да је посео вис „Руда".

На основи ових извештаја, а у циљу одбране правца Ваљево—Косјерић и заштите бока и позадине трупа ове војске послата су ова наређења:

Команданту Лимског одреда. Да 2. прек. пук III. позива са 4 брдска топа крене преко Карана ка Косјерићу на Црнокос, те да поседне и утврди одсек Сјеровача—Кик—к. 802. Ради одбране правца Црни врх—Поглед—Душковац да упути један батаљон 2. прек. пука III. позива са 3 пољска Крупова топа да поседне, утврди и брани одсек Субјел—Биљег, одржавајући лево везу са својим пуком, а десно преко Тометиног поља са трупама код Маљена. Крупова батерија, под заштитом једне чете, кретаће се од Ужица старим пешачким путом правцем: Трешњица—Тврдићи—Пожега—лева обала Скрапежа—Врановина—Јежевац—Душковац—Биљези. Да упути 1 чету Ибарског пука, најстаријих година, у Чајетину, ради одбране правца преко Златибора. Ова чета извиђаће у правцу Шаргана и Виогора. Остатак Ибарског пука (5 чета) одмаршоваће 18. новембра на Црнокос.

Команданту инжињерије. Да један део последње одбране са делом пионирског полубатаљона отпочне утврђивање Црнокоса; и да остатак обвезника последње одбране и део пионирског полубатаљона отпочне утврђивање одсека: Зелени брег—Зајчица.

Од команданта 4. пука III. позива са одсека: Бајина Башта—Рогачица, добивен је овај извештај: „Непријатељ наступа јужно од Рогачице; његови предњи делови до 10 час. посели су Јелин и к. 719. На овом положају непријатељ се задржао и почео да се утврђује. Јачине је до 6 чета. Тако исто од изаслатих патрола сазнало се, да се непријатељ утврђује на линији: Јасеновац—Звезда и да је са предњим деловима заузео Главицу, Благоје-

вића и Годечево. Са Градине, непријатељ је 17. новембра по подне избацио до 10 граната на караулу Рачу, а кратко време дејствовао је пешадиском ватром против наших стражара код Бајине Баште и Шарампова".

Према овом извештају, а да би се појачала одбрана одсека: Бајина Башта—Рогачица, наређено је команданту Шумадиске дивизије II. позива, да са Кадињаче упути једну брдску Дебанжову батерију ка Дубу, одакле ће један вод отићи долином реке Дервенте на положај Вис (к. 822), где има један батаљон III. позива, а остала 4 топа преко Главице (к. 785) и преко с. Недића на Кик (к. 856), где такође има један батаљон III. позива. Команданту Ужичке бригаде наређено је, да преко Возника и Голог брда упути један Крупов брдски брзометни топ на Вис (к. 822). Од коњичког вода са Шаргана добивен је извештај, да се на правцу: Мокра Гора—Вардиште, непријатељ није још појавио. Ради јаче безбедности трупа Шумадиске дивизије на Кадињачи наређено је, да се једна чета из пука са Бранове Главе, упути са једним водом пионира на Шарган. Вод пионира да изврши квар на путу Мокра Гора—Шарган и онемогући прелаз возова. Коњички вод да избаци једну објавницу код Милошевца, ради осматрања праваца од Заовине и Дервенте. Хаубичка батерија, која је била на Гредици, кренута је у току ноћи 17./18. новембра ка Пожези са задатком, да заузме положај источно од Гугаљског моста, да се утврди и припреми потребне елементе ради дејства и тучења праваца ка Пожези и просторије између Ђетиње и Моравице.

Пошто је према извештају официра, известиоца, лево крило I. армије било на Маљену и јачине једног пука, то су одмах предузете мере за безбедност десног бока и позадине Ужичке војске, прикупљање за одбрану Ужица на Јеловој Гори и Кадињачи, упућујући трупе у правцу Косјерића, као што је горе већ изнето, а које су, као што ће се у току даљег излагања видети, према развоју догађаја, све више појачаване.

На фронту *Шумадиске дивизије II. позива* вођена је 17. новембра слаба борба. Непријатељ се појављивао и према *Лимском одреду,* али борбе није било. У току овог дана дошли су у састав својих пукова: батаљон 10. пука II. позива са Дрине и допунски батаљон 11. пука са Плоче.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Сем омањег пушкарања између наших и непријатељских патрола на левој обали Колубаре, ноћ је прошла на миру. У 1.45 час. из Врховне команде јављају, да је управи Војно-Техничких завода наређено, да један пољски брзометни топ Мод. 907. год. без предњака са целокупним прибором пошаље одреду. По овоме је наређено командиру 2. Дринске батерије II. поз. да прими овај топ.

У 7.30 час. примљен је извештај команданта левог одсека: „Борба се води јужно од воденице на Очаги код Конатице. Од команданта 1. коњичког пука извештен сам, да је се непријатељ према 4. коњичком пуку јужно од с. Конатице пребацио преко р. Пештана".

У 10 час. пре подне послат је извештај Врховној команди Обр. 1474: „Командант 1. коњичког пука извештава ме телефоном: да је непријатељ прешао на десну обалу реке Пештана, јужно од с. Конатице и да он води с њим упорну борбу. Моли да се преко Врховне команде извести II. армија, да му је потребна помоћ и да му се појачање хитно упути. Пуковник Бабић нема тачног извештаја, колико је бројно јак непријатељ према њему, али га цени укупно 4 батаљона пешадије, 6 топова и 1 ескадрон коњице. У исто време напомиње, да је предузео мере да тачно провери снагу непријатеља".

На фронту Обреновачког одреда борба се води. У 10.10 час. примљен је извештај командира 4. ескадрона: „Борба се води на преласку код воденице на Очаги, непријатељ рокира на север ка Дражевачкој води̇ници". Наређено је команданту левог одсека, да појача пажњу на свом левом крилу.

У 10.50 час. примљен је извештај командира 4. ескадрона, где јавља, да је непријатељ незнатним деловима прешао преко р. Пештана према Конатичкој цркви, и да је наређено, да се исти по сваку цену пребаци; да око подне долази у коњичку бригаду 19. кадров. пук, и да се штаб Коњичке дивизије премешта у с. Врбовну. Према наређењу из Врховне команде, упућен је 1 батаљон 10. кадров. пука, да се одмах крене путом од Јасенка ка Конатици и да се на к. 189—Разбигуз јави команданту 1. коњичке бригаде за привремену одсечну резерву као помоћ. По свршеном задатку вратиће се у састав одреда.

У 12.45 час. примљен је извештај од команданта левог одсека, да је у 9.20 час. отпочела борба на левом крилу одсека и трајала је до 10.40 час. Наређено му је, да одмах јави, са коликом га је снагом напао непријатељ, где се задржао и шта је предузето, да се десна обала Колубаре задржи у нашој власти, као и да ли се она држи. На ово је у 13.30 час. стигао одговор, да је непријатељ напао на лево крило са 2 вода пешадије и задржао се на левој обали Колубарине отоке Очаге, а према ушћу Марице па на север. Ја држим десну обалу Очаге са пет водова. Одред је заноћио у истом распореду као и јуче с том разликом, што је 1. батаљон 10. кадров. пука послат као појачање 1. коњичкој бригади и заноћио код Конатице.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Ноћас 16./17. новембра после пола ноћи предузето је било енергично рекогносцирање са Топчидирског одсека у правцу Зе-

муна и Бежаније. Рекогносцирање су изводили четници и одабрани војници пешаци. Успели су, да се приближе до непријатељских ровова код Земунске железничке станице и Бежаниске косе бацајући у ровове бомбе. Непријатељ је одговарао само ватром: пешадиском и артилериском из свију оруђа па и 1 монитора. После пушкарања од 2 часа наши извиђачки одреди повукли су се у реду са врло малим губитцима. Ово рекогносцирање помагала је и сва наша артилерија са ограниченим бројем метака, тукући њихова нова подигнута утврђења на Бежанискоj коси, касарну у Земуну, варош Земун и железничку станицу у Земуну.

У исто време добио је телефонским путом и командант Оструженичког одсека наређење, да са својим трупама на свом одсеку, потпомогне ово насилно извиђање. Резултат овога рада, доставио је командант Оструженичког одсека са извештајем ОБр. Службено од данас у овоме: Правац извиђања био је Фенек—Јаково—Сурчин. Извиђачка одељења наишла су на непријатељски стрељачки строј у јачини до једне чете, и то на правцу Оструженица —Јаково. Рекогносцирање се претворило у борбу, која је отпочела у 5.30 час. и трајала је до 12.30 час. Исход ове борбе био је тај, што су се наше предстражне трупе морале повући. Непријатељ је успео, да према Умци протера наше патроле са леве на десну обалу Саве, а наше предстраже на нашем десном крилу задржале су своје положаје. Наша артилерија са Оструженице нанела је велике губитке непријатељу.

Под ОБр. 1364 наредила је Врховна команда, да се изврши минирање железничког моста на Сави, тако, да се у случају напуштања Београда потпуно поруши и онеспособи за железнички саобраћај. Наређења за рушење издаће командант Одбране Београда, кад и ако потреба за ово наступи. По овоме наређено је шта треба. Других важнијих догађаја овог дана није било.

СИТУАЦИЈА

У току 17. новембра стигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије

ОБр. 3673 (у 5.25 часова)

„Командант Коњичке дивизије јавља ми, да би за одсудну одбрану Конатичког положаја требала цела једна дивизија. Ја сам упутио Коњичкој дивизији за појачање: 19. кадровски пешад. пук и 1 брзометну батерију и наредио му, да задатак дивизије остаје садањи: осигурање деснога бока и позадине армије. Предузете су припреме, да се одбрана положаја Коњичке дивизије помогне нападом једног пешад. пука Шумадиске дивизије I. позива у бок непријатељу, кад се командант Коњичке дивизије за

ово обрати. Пошто ће се Коњичка дивизија, ако буде потиснута, повлачити ка десном крилу Шумадиске дивизије I. позива, то ће бок и позадина Обреновачког одреда остати незаштићене, — па молим, да се за ову евентуалност предузму мере."

ОБр. 3686 (у 13 часова)

„Моравска дивизија I. позива јавља: „На фронту Чук—Ћелије развија се борба. За сад се уочавају три групе артилерије: На Лајковачкој коси—између Лајковца и Пепељевца и на Пепељевачкој коси. Јачина пешадије за сад је до 1 пука. Стање за сад је редовно."

ОБр. 3688 (у 13 часова)

„Стање код армије ноћас и јутрос овако је: Моравска дивизија I. позива. Сву ноћ непријатељске патроле покушавале су да се приближе Колубари, али су их наше трупе увек одбијале. Тимочка дивизија I. позива: ноћ је прошла на миру. Коњичка дивизија: у 2 часа непријатељ је пребацио извесне делове на десну обалу реке Пештана на газу код Конатице, који је бранила чета 12. пешад. пука III. позива. Наређено је да се непријатељ одбаци натраг. Шумадиска дивизија I. позива: Обноћ су била омања пушкарања према десном крилу десног одсека. На левој обали Лукавице непријатељ се једним батаљоном утврђује. У 8.45 часова виђен је 1 непријатељски балон код цркве с. Бргула. У 9. часова од Борка дошло је неколико артилериских зрна на десно крило положаја. Наша артилерија није дејствовала. Положај се утврђује".

ОБр. 3691 (у 16.15 часова)

„12 см. хаубичке батерије могу се употребити, ако буду имале довољно муниције, о чему сам тражио извештај од команданта III. армије. 15 см. хаубичка батерија не може се употребити, те сам јавио команданту III. армије, да са њом располаже, јер сам један део моје тешке артилерије због неупотребљивости на овом терену у Аранђеловац послао."

ОБр. 3692 (у 18.10 часова)

„У вези ОБр. 3691 од данас јављам, да ћу задржати по 1 вод 12 см. и 15 см. брзометних хаубица са свом муницијом што је имају, а за остатак ступио сам у везу са командантом III. армије, да се што пре уклони са правца ове армије. Тај остатак не могу употребити за то, што нема муниције, а код Крупове хаубичке батерије, што је стока сасвим изнурена."

ОБр. 3708 (у 24 часа)

„Стање армије данас и вечерас овакво је:

1. Тимочка дивизија I. позива. У 10 часова 1 непријатељска батерија улази у с. Скобаљ, 2 непријатељска батаљона наступају

од Г. Јабучја ка Дабином броду, једна наша батерија туче их. Око 11 часова 2—3 непријатељска батаљона улазе челом у с. Скобаљ где се заустављају. Код Уба на простору Мургаш—Трњаци уздигнут је непријатељски балон. Од 13.10 до 16.40 часова непријатељска хаубичка батерија 10 см. туче позадину и први борбени ред левог одсека без штете. Око 16.30 часова мања непријатељска одељења покушала су прелаз преко Дабиног брода, но одбивена су. У Скобаљ су ушле и 2 батерије и једна воловска колона са понтонима. Згодне циљеве тукли смо. Губитака нисмо имали.

2. Моравска дивизија I. позива. Код десног одсека непријатељски мањи делови прешав Колубару преко моста (подигнутог на углу Колубаре 3. км. од положаја) рокирали су према десном крилу ове и левом крилу Тимочке дивизије I. позива. Према центру и левом крилу средњег одсека, непријатељ у јачини 1 батаљона укопао се на 300—400 метара од леве обале Колубарине и дејствује непрестано пешадиском и митраљеском ватром. Према десном крилу је кретање јачих патрола. Према левом одсеку 1 непријатељски пук приближио се десном крилу на 3—400 м. и укопао се, а према левом крилу задржао се на левој обали Љига, дејствује непрестано јаком пешад. и артилериском ватром. Према фронту дивизије откривено је 5 непријатељских артилериских група: три на левој обали Колубаре, а две на левој обали Љига. Артилериском ватром непријатељ је успешно тукао средњи одсек и десно крило левог одсека. Непријатељ се развио највише на фронту: Чук—Ћелије, а слабије на фронту: Лазаревац—Чук и Ћелије—Грабовица. Пред вече показао је тенденцију за јаче надирање правцем: Боговађа—Жупањац. Артилериском ватром са Стрмова, Пепељевца и Лајковца непријатељ туче унакрсном анфиладном ватром средњи и леви одсек, а нарочито са Пепељевца згодно се бије позадина Чука—Враче брдо, стога ће се и овај положај у току ноћи евакуисати, што ће непријатељу сутра дати згодан положај. Губитака има и код артилерије и код пешака.

3. Шумадиска дивизија I. позива. На левом одсеку била су слабија пушкарања. На Брзаку и путу: Вреоци—Цветовац непријатељска слабија одељења укопавају се. Према десном крилу и испред Шумадиског коњичког пука непријатељ је успео од 15 часова, да потисне предстраже коњичког пука, а преко Лукавице пребацио је на десну обалу 1 батаљон, због чега су се и пешадиске предстраже мало повукле уназад. Наређено је, да се непријатељ протера и предстраже врате на Лукавицу. Примећено је, да се непријатељ у мањим групицама пребацује на север ка Коњичкој дивизији, а према овој дивизији оставља слаб застор. Телефонска веза са Коњичком дивизијом није постигнута.

4. Коњичка дивизија: Непријатељ напада од 2—11 часова фронт ове дивизије правцем Задњак—Вилина бара са 1 батаљоном, али је враћен на леву обалу Пештана, и правцем Лисопоље—Конатица такође са 1 батаљоном, где је успео да пређе на десну обалу Пештана, задржао се и утврђује се. Напад је потпомаган са 6 топова.

Изгледа, да су предњи делови, а позади вероватно има јачих снага, нарочито на правцу Лисопоље—Конатица, који ће тежити да се дочепају Конатичког положаја „Бељевине". Губитци: 50 избачених из строја. Рањени: пешад. капетан II. кл. Живојин Луковић, коњички ппоручник Ђура Ђуровић. Погинуо коњички ппоручник Жарко Цунић."

Од команданта III. армије

ОБр. 2678 (у 12 часова)

„По наређењу ОБр. 6522 од 16. тек. месеца за сад још не могу да поступим. Трупе су у прикупљању и уређивању. Свака веза између трупа и возова била је покидана, због нагомилаености возова од 5 дивизија на једној комуникацији. Чим се трупе уреде извршићу наређење."

ОБр. 2699 (у 23.30 часова)

„Данас су се дивизије распоредиле за одбрану на одређеним одсецима и предузеле утврђивање. Прикупљали су се заостали делови и уређивали, вршена је попуна храном, размршавана је позадина од нагомилаености возова разних дивизија. Наређено је да се поднесе подробан извештај о материјалним губитцима у повлачењу с Дрине на Љиг. Непријатељ је данас лагано наступао према фронту ове армије и 1—2 батаљона му се задржало на левој обали потока Кацапа, а по исказу мештана у Доњу Топлицу стигла је једна непријатељска дивизија. У 11.30 ч. коњичка официрска патрола наишла је на овом правцу само на колону од 1 батаљона и 1 ескадрона коњице у покрету друмом и долином Рибнице ка с. Топлици. Дринска дивизија I. позива јавља, да је непријатељ пред њеним фронтом слабијим деловима (до 1 вода) избио у висину Сикираче и ту се задржао. Предстража јој је на Миловцу к. 254 имала само пушкарање. Код Чибутковице смо се утврђивали на миру. Вечерас јављају, да је непријатељ осветљавао рефлекторима фронт Комбиноване дивизије."

Од команданта I. армије

ОБр. 2830 (у 10.40 часова)

„Рогачички одред је још од пре у саставу Дунавске дивизије II. позива. Маркантни су положаји у захвату ове дивизије, а обзиром на вероватне правце кретања непријатеља, он је већ

учинио распоред све своје снаге на линији Берковачка главица—Бањевац—Рудо—Орловача—Јељак—Маљен, са јаком резервом на стицају путова код Концулског брда. Одобрио сам учињени распоред као умесан. Он има извештај од јутрос, да се од прилике 1 батаљон са мало непријатељске артилерије креће Маљенском косом од Бачеваца ка Вуковића ливади и Стражари, а према осталом фронту још се непријатељ не појављује. Обзиром на важност левог крила и бока моје армије и обзиром на појављене трупе Маљенском косом и теренске тешкоће, ја за сад не могу извршити разгруписавање Рогачичког одреда, до повољнијих прилика.“

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1559 (у 10 часова)

„Сем омањих пушкарања око Рогачице и Бајине Баште, ноћ је у главном прошла на миру.“

ОБр. 1567 (у 16 часова)

„Од изаслатих официрских коњичких патрола правцем Косјерића—Бачевци добивен је извештај, да непријатеља нема све до Бачевачког виса.“

ОБр. 1570 (у 24 часа)

„Прикупљени податци коњичких патрола говоре: На одсеку код Рогачице је 4. брдска бригада од 5 батаљона. На Дебелом брду је код механе 1 батаљон и комора бар једнога пука; на самом Дебелом брду јачина је до 2 батаљона, чије патроле долазе до с. Зарожја. У правцу Таора примећене су само коњичке патроле. На правцу Косјерић—Ваљево примећен је у покрету 1 батаљон, који је заноћио на Буковима. Патрола у правцу Козомора није наишла на јаче непријатељске делове. Према овоме, а нарочито ако непријатељ јачом снагом предузме наступање од Букова, трупе ове војске биће у незгодном положају, јер се имају бранити на два фронта: према Б. Башти и Рогачици и на северу према Ражани“.

Од команданта Обреновачког одреда

ОБр. 1450 (у 2 часа)

„У току прошле ноћи (15./16. новембра) непријатељ је из Обреновца извлачио храну, која је била по приватним магацинима. Да би прикрио ово, отварао је немилице пешадиску ватру са ивице вароши. Око 10 часова примећен је један батаљон у стрељачким стројевима, да се креће ка Тамнави код Тамнавца и Абулаћа. На десној обали Тамнаве непријатељ је имао само патроле, које су се цело пре подне носиле са нашим патролама на левој обали Колубаре. Прецизном артилериском ватром и

добрим стрелцима овај је батаљон за непун сат натеран на повлачење, оставив на 200 војника ван строја. У исто време непријатељска 4 топа гађала су од с. Стублине а 2 топа од Великог поља. До 12 часова прва четири топа била су ућуткана. Са три топа непријатељ је јужно од Циганског села тукао Бачевце—Чардак и Кик — без успеха. Непријатељ се утврђивао левом обалом Тамнаве на ивици Обреновца. Око 11 часова виђене су 2—3 чете са 30 кола понтона или чамаца од Фенека—Бољевцу. У исто време виђена су 2 непријатељска аероплана над положајима овога одреда — читав сат. Држање трупа је врло добро. Код 1. коњичке бригаде такође се водила борба цело пре подне око реке Колубаре, на чију десну обалу непријатељ тежи да пребаци патроле".

ОБр. 1455 (у 21 час)

„Командант Одбране Београда упутио ми је хаубичку батерију од 2 оруђа, а по вашем наређењу ОБр. 6578 требао је послати три оруђа. Ова два оруђа стигла су и ноћас ће се пласирати".

ОБр. 1494 (у 22 часа)

„По подне, сем омањих чарки према средњем делу фронта, нема ништа ново. Непријатељ је и даље на левој обали Колубаре, местимично на 200 метара од обале. Око 12 часова примећен је један непријатељски биплан потпуно црне боје; код Грабовца цело по подне био је привезан балон на незнатној висини".

Од команданта Одбране Београда

ОБр. 585 (у 8.20 часова)

„Ноћас после пола ноћи предузето је било енергично рекогносцирање четницима и отреситим пешацима, са Топчидерског одсека ка Земуну и Бежанији. Успели су, да се приближе до непријатељских ровова код Земунске железничке станице и Бежаниске косе бацајући у ровове бомбе. Непријатељ је одговорио пешадиском ватром и артилериском из свију оруђа, па и једног монитора. После пушкарања од 2 часа наши извиђачки делови су се повукли у реду са врло малим губитцима. Ово је помагала и сва наша артилерија са ограниченим бројем метака тукући им новоподигнута утврђења на Бежанискоj коси, касарну у Земуну, варош Земун и земунску железничку станицу. Јутрос је непријатељ покушао, да наше делове на левој обали Саве код Оструженице одбаци на десну обалу. Предузете су мере да му се то осујети".

ОБр. 589 (у 20 часова)

„У току дана непријатељска артилерија са Бежаниске косе тукла је: Велику и Малу аду, Савски мост, Чукарицу, Баново

и Топчидерско брдо, без већих резултата. На фронту према Остружници непријатељ је јутрос од Бољевца и Јакова напао наше делове на левој обали Саве. Борба је ишла од 5.30—12 часова. Непријатељ је успео, да према Умци протера наше патроле са леве на десну обалу Саве. Наша артилерија са Остружнице нанела је велике губитке непријатељу. Предузеће се мере, да се према Умци лева обала опет очисти од непријатеља. Према Панчеву нашом артилериском ватром успешно је тучена непријатељска комора. Један непријатељски аероплан летео је од Обреновца до Београда и натраг".

Од делегата ђенерала Јанковића са Цетиња

ОБр. 288 (16. новембра у 20.45 часова)

„Санџачка војска јавља, да је непријатељ прешао Дрину са 2 чете код утока р. Крушевице и да су ту на левој обали Дрине још 6 чета. Због овога њен 1 батаљон са десне обале Лима одступио је на Рудо, где је форсирано упућена Дечанска бригада, 2 брдска топа и 2 митраљеза. Ако би непријатељ продужио уз Лим наређено је Санџачкој војсци, да са Дечанском бригадом формира један одред од 3—4000 људи са 4—6 брдских топова и 4—6 митраљеза, за напад на десно крило и позадину непријатеља. То исто, ако би пошао од Вишеграда—Прибоју. На фронту Лим—Фоча непријатељ још ништа не предузима. На осталим фронтовима дан је прошао на миру".

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6564

Команданту II. армије — Даросава

„Због теренских прилика на одсеку III. армије наређено је, да вам се одмах упути једна 15 см. хаубичка батерија и једна 12 см. турска батерија, ако се не могадну пласирати на одсеку III. армије. Ступите у споразум са командантом III. армије у Белановици и о резултату известите".

Наређење ОБр. 6573

Делегату ђенералу Јанковићу — Цетиње

„Наређено је команданту Ужичке војске, да на ушће Лима, а ради одбране правца ка Прибоју упути један кадровски пук са два брдска топа. Молим наредите, да црногорске трупе огарантују овај правац довољном снагом до доласка наших трупа, а потом и даље споразумно са нашим трупама садејствују при одбрани истога правца."

Наређење ОБр. 6585

Команданту III. армије — Белановица

Телефоном одобрен предлог ОБр. 2678 (види горе овај број).

Наређење ОБр. 6592
Команданту III. армије — Белановица

„Командири 2. и 9. батерије Дринског пољског артилеријског пука задржати су овде, док се ове батерије не комплетирају топовима, ради упућивања у њихов пук.“

Наређење ОБр. 6593 — (у 18 часова)
Командатима I., II. и III. армије, команданту Ужичке војске, Одбране Београда. Браничевског одреда, Обреновачког и Крајинског одреда.

„У вези депеше ОБр. 6524 од јуче наређујем: у армиским штабовима и штабовима одреда, као и у штабовима дивизија команданти да образују преке судове за суђење бегунцима са бојишта. Ови команданти наредиће и подручним командантима пукова, да у смислу раније моје наредбе Бр. 290 образују преке судове за суђење бегунцима са бојишта и кривцима за дела из § 66. вој. казненог законика. Суђење мора бити врло брзо.“

Наређење ОБр. 6597
Команданту II. армије — Даросава

„Обзиром на апсолутну потребу одржања положаја, сву хаубичку артилерију, која има муниције задржите и употребите. Изнурена стока не сме бити узрок враћању батерија, замените је из возова, које враћате натраг.“

Наређење ОБр. 6599
Команданту I., II. и III. армије

„Досадашње наше искуство у операцијама показало је ове главне недостатке:

1. Армије, па и дивизије су у већини случајева остајале без резерава. Због овога распоред је био танак и немоћан, да одоли навали груписаног непријатеља било на фронт, било на бокове и позадину.

2. Танак и једноставан распоред и оскудица резерве учинило је те су армије, дивизије, приковане за своје положаје, због чега је и акција постајала „пасивна“ која не води успеху, као што је се то и искусило.

3. Једино средство, које води успеху, јесте у највећем степену активност изражена у маневровању. За ово је један од првих услова имати јаку резерву. Код непријатеља се ова активност видније још истиче а код нас се на против оскудица довољне активности осећа. У колико су фронтови положаја већи, у толико је значај резерве за активно дејство већи.

4. Често пута је било изненађења и препада од стране непријатеља, поводом чега су се брзо губили положаји и стварала паника и неред код трупа. Бити побеђен да се још и оправдати, кад се употребе сва средства, која су тога тренутка била на расположењу и учинивши све што је у власти старешина, па ипак се изгуби борба. Али бити изненађен, не да се оправдати ничим. Ово је криминал, који треба дати под суд.

5. Пада у очи недовољно извиђање и уопште обавештавање о непријатељу. Често пута данима се стојало према непријатељу а није се знала јачина и састав непријатеља. У овоме погледу непријатељ стоји боље од нас. О сваком нашем покрету он је благовремено обавештен и одмах предузимао противмере да га осујети.

6. Узајамно потпомагање суседних јединица у борби и обавештавање суседа о току борбе и својим намерама не врши се како треба, већ у највише случајева, командант сваке јединице гледа само себе а за потпомагање суседа и на споразум за заједнички рад са њим не стара се, колико је то у датој ситуацији потребно и могућно.

7. У последње време осећа се извесна клонулост духа код неких делова трупа и старешина, због тешкоће и оскудице са којима се морамо неминовно борити. Старешине свих редова треба да су свесне своје улоге, да у овим судбоносним данима по земљу и народ треба сваки на свом месту да истраје до пожртвовања, и да настане свим силама да трупе одрже у руци и да јој поремећену равнотежу духа што пре поврати. Треба бити убеђен и чврсто решен, да се са ове линије не може даље ићи; да је било доста попуштања, и да сада у интересу нашег угледа и до сад стеченога гласа ваља извојевати победу. Са овим убеђењем треба отпочети битку. Нека команданти армија настану свим силама, да се ови недостатци за у будуће отклоне."

18. НОВЕМБАР

Због кише која је почела ноћу 17./18. новембра и која никако није престајала Колубарска долина претворила се у праву баруштину, док је у планинама падао снег преко 1 метра.

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

Трупе овог корпуса на фронту доње Колубаре од Обреновца до ушћа р. Пештан водиле су 18. новембра борбу око прелаза на својим одсецима, али без успеха.

Дејство 8. корпуса

21. ландверска дивизија водила је у току овог дана јаку борбу према Лазаревцу, и успела је да своју пешадију пребаци преко Колубаре и да заузме Лазаревац, али није била у стању да задобије ништа терена у правцу српских положаја, који су били поседнути у више спратова на висовима источно од Лазаревца. *9. пешад. дивизија,* и поред јаке српске артилериске ватре, успела је да пребаци 73. пешад. пук помоћу понтона преко Колубаре код Белог брода источно од Лајковца. Пук се утврдио на подножју Враче брдо и образовао мостобран, под заклоном кога је приступљено ноћу 18./19. новембра подизање понтонског моста. За ово време и 102. пешад. пук ове дивизије успео је, да се пребаци на десну обалу Љига на његовом ушћу у Колубару и да се ту утврди.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Дејство 13. корпуса

36. пешад. дивизија узалуд је покушавала у току 18. новембра, да изврши прелаз преко Љига код Жупањца. На утврђеном положају према овом прелазу (Човка-Чибутковица), према добивеним извештајима, налазила су се око четири пешадиска пука српске војске. *42. хонведска дивизија,* у току овог дана са положаја Сикирача (источно од Мионице) са 83. пешадиском бригадом под командом ђенералмајора Штракера, предузима напад у правцу прелаза преко Љига код Дудовице у циљу олакшања дејства 36. дивизије према Жупањцу, али је и ова бригада наишла на јако поседнути прелаз српским трупама на висовима код Дудовице. —

Сви су знаци показивали, да се испред 8. и 13. корпуса, на десној обали Колубаре више Лазаревца и на десној обали Љига изнад Жупањца и Дудовице, налазе најмање три српске дивизије, а не само слабије заштитнице. Сем тога, извиднички делови VI. армије утврдили су, да се српске трупе не само нису повукле са вододелнице између Колубаре и западне Мораве, већ се спремају за одбрану висова између Мионице и Брежђа. Чак и на Миловцу (254), према десном нападном крилу 13. корпуса налазиле су се српске трупе, које су напред упућивале извиђачка одељења. Али сукоби извиђачких аустриских одељења са овим српским одељењима утврдили су, да је морал српских трупа пао. Тако, на вису Мрамор (258) западно од Миловца после кратке борбе са одредом из 42. хонведске дивизије 13. корпуса, који је био подједнаке снаге са српским одредом, предало се 5 српских официра са 400 војника. Код Г. Топлице југоисточно од Мионице заробљено је у току 18. новембра 540 српских војника.

Сем пушкарања између предњих делова, трупе ове армије провеле су на миру ноћ 17./18. новембра.

У 12.30 часова примљено је наређење ОБр. 6599 Врховне команде, које је горе у целини изнето. У 18.50 часова поводом овога наређења Врховне команде послао је командант II. армије депешу ОБр. 3713 ове садржине: „Поводом наређења Врховне команде ОБр. 6599 тач. 7. част ми је молити: да се по мојим многобројним потраживањима пошаље довољно муниције за брзометне пољске топове, јер се сад располаже просечно са око 150 шрапнела и 20 разорних граната на цев, а то није приближно довољно да се са успехом бије битка. На сва моја досадашње тражења, слало ми се по врло мало и тиме се једва подмиривао врло штедљив утрошак, а стање је остајало, као што сам горе навео. До данас се по предњем наређењу Врховне команде није имало шта више радити, јер сам се увек старао, да, кад год је то било могуће, имам довољно резерве, која се је трошила онако, како је потреба изискивала. За јача активна дејства, ова армија није могла имати резерве, јер јој је недостајало снаге, а водио сам рачуна, да чим се прилике побољшају, саставим резерву, колико буде могуће.“

Командант армије депешом ОБр. 3715 Врховној команди у 4.25 часова: „Командант Моравске дивизије I. позива чини представку: да због изложености Човке обухватној артилеријској ватри, поседне косу Кременице. Ја ово нисам могао да одобрим, а данас ћу лично отићи, да се уверим о стању и поднећу извештај.“ Начелник штаба Врховне команде у 8.10 часова саопштио је заступнику начелника штаба ове армије — преко телефона — наређење: „Да се Човка мора држати по сваку цену.“

У 9.20 часова примљено је наређење Врховне команде ОБр. 6604, које је ниже у наређењима Врховне команде изнето. Помоћник начелника штаба Врховне команде у 10.30 часова телефоном извештава: „да је III. армија добила наређење, да пласира артилерију ближе десном крилу, да продужи десно крило до Жупањца и да нападом потпомаже одбрану левог крила Моравске дивизије I. позива. Том приликом јавља: да је упућен 1 пук пешадије из III. армије у Стубицу, да појача Моравску дивизију I. позива. У 10.30 часова примљено је наређење Врховне команде ОБр. 6597, које је горе у целини изнето.

Командант II. армије са Ар.Бр. 2496 извештава Врховну команду у овоме: „Послата артилериска муниција мод. 907. год. у вези депеше Ар.Бр. 5600 подељена је сва. Молим да се одмах пошаље у Даросаву 400 сандука шрапнела и 100 сандука граната м. 907. год. Оперативном слагалишту у Аранђеловцу да

се пошаље 600 сандука шрапнела и 150 сандука граната мод. 907. год.“ Врховна команда са Ар.Бр. 5688 одговара: „Због ситуације и због тога што муниција са стране стиже у партијама није могуће поступити по захтеву Ар.Бр. 2496 и нагомилавати муницију, али ће се муниција постепено слати у прво време у мањим, а доцније у већим количинама“.

Данас је послата Врховној команди депеша Л.Бр. 417: „Очајно стање избеглица из Мачве, Тамнаве и Колубаре, које је неописана слика беде и јада, постало је страховито на овом хладном времену, киши и блату, а сем тога и њиховог гладовања свршиће се правом пропашћу овога народа. Ја држим, да би овај јад и беду бар у неколико могла блажити дејства наших хуманитарних друштава, која би требала већи део своје снаге да посвете овим избеглицама, те да спасавају бар подмладак, организујући станице, да се нејач огреје и нахрани, да се прибирају изгубљена деца по путовима, за којима мајке запомажу; да бегунцима пруже утеху и наду. Даље налазим, да би требали Министри унутрашњих дела и просвете да обиђу ове бегунце и да им они поред стварне помоћи пруже утеху и наду. Ми војници, ма да чинимо све што можемо да им помогнемо, ипак је то сувише недовољно, јер захтеви наше службе често пута изискују, да се пређе преко сваких обзира, који би ишли у прилог ублажавању суровости“.

Дејство Моравске дивизије I. позива

Ноћ 17./18. новембра прошла је у повременом пушкарању на линији мртвих стража. Код средњег одсека, непријатељ је у току ноћи сем пушкарања патрола, тукао повремено артилеријском ватром пешадиске ровове и позадину, али са мало успеха. Према томе одсеку је стање код непријатеља непромењено. Према левом одсеку је целе ноћи било пушкарања са непријатељским извиђачким патролама, чији је рад непријатељ олакшавао честим бацањем светлећих бомби. Губитци у току ноћи: 2 погинула и 8 рањено.

Око 10.15 часова дошао је на положај ове дивизије командант II. армије, где му је командант дивизије објаснио положај дивизије и стање. Командант армије, видевши какав је пут којим се врши саобраћај возова, наредио је, да се за артилерију пронађу и обележе колонски путови. Међутим на фронту дивизије за то време дешавало се ово: на десном одсеку непријатељски делови, који су прешли Колубару напали су на предстражу 3. пешад. пука, која се повукла и ојачана извршила напад, пребацивши непријатељске делове преко Колубаре. Од једног тешко рањеног војника сазнало се, да је то био ландштурм. Према средњем одсеку водила се стално пешадиска и артилериска борба. Према левом одсеку непријатељ је око 9 часова у јачини 1 ба-

таљона и 3—4 митраљеза избио на Чук (који су наше трупе у току ноћи напустиле) прешавши Љиг на газу код Пепељевца.

Око 10 часова ојачан непријатељ, користећи шуму на левом крилу Чука, отпочео је приближавање према средини одсека и избио на басамак на десној обали потока Жупањца. Лево крило непријатељево, користећи куће, које се налазе према средини положаја Чука, кретало се према десном крилу средњег одсека (западна падина Врачег брда). Око 11 часова непријатељ са положаја, који су јуче држала два батаљона 2. пешад. пука, дејствује јаком ватром. У ово доба примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3721 у овоме: „Врховна команда са ОБр. 6604 од данас доставља: Наређено је команданту III. армије да своје десно крило наслони на Жупањац и на њему или на Чибутковици групише један дивизион артилерије, првенствено хаубичке за парирање дејства на Човки од непријатељске артилериске групе са Пепељевца".

У 11.55 час. командант II. армије телефоном извештава, да је дивизији упућен 13. пешад. пук II. позива у с. Стубицу. У 12 час. ађутант 3. пешад. пука јавља преко телефона, да су мртве straже на десном крилу нападнуте јачом снагом и да би требало 15. пук I. позива да одмах помогне. Одмах је ово саопштено телефоном начелнику штаба Тимочке дивизије I позива који је обећао, да ће послати помоћ. У 12.15 часова командант 2. пеш. пука телефоном јавља, да је непријатељ до Ћелиске косе дошао са 2—3 батаљона и 4 митраљеза до на 800 м. Наређено му је, да се положај мора одржати пошто пото, а за то употребити резерву и артилериску ватру. У 13.15 часова командант коњичког пука јавља, да је на фронту према 16. пешад. пуку примећена једна непријатељска батерија и један митраљез, а пешадије у већој маси није примећено.

У 13.50 час. командант 2. пешад. пука јавља, да је се непријатељ, не успевши у своме нападу, повукао у 13.45 часова на исти положај, одакле је и пошао. У 14.55 часова наређено је да се 1 пољска болница ближе привуче у Даросаву или Трбушницу из Аранђеловца. У 17.5 часова команданту 13. пешад, пука, који се јавио, наређено је, да пук доведе на раскрсницу путова Шушњар—Чибутковица и Вис—Жупањац.

У 17.52 час. командант армије са ОБр. 3737 најхитније наређује: „Због изложености десног бока те дивизије с погледом на конфигурацију самог терена, наређено је команданту Тимочке дивије I. позива, да пренесе одбрану додељеног му одсека на предње тачке. Да би се ово могло успешно извршити неопходно је потребно, да и трупе те дивизије држе предње тачке на северном фронту положаја и да их одсудно бране."

У 19 час. командант дивизије на основи овога са ОБр. 1851 издао је свима командантима пукова I. позива и команданту

13. пешад. пука II. позива наређење: „Командант армије са ОБр. 3737 од данас доставио је: „Због изложености десног бока те дивизије с погледом на конфигурацију самог терена наређено је команданту Тимочке дивизије I. позива да пренесе одбрану додељеног му одсека на предње тачке. Да би се ово успешно могло извршити, неопходно је потребно, да и трупе те дивизије држе предње тачке на северном фронту положаја и да их одсудно бране.“ Наређујем: да пукови који су на фронту према Колубари, задрже своје предње делове до самог тока Колубаре и на тај начин буду у непосредној и тесној вези са деловима Тимочке дивизије I. позива.“ У исто време командант армије са ОБр. 3735 наређује: „По извршеном обиласку, нашао сам да положај Човка нема никаквих нарочитих незгодних особина, сем што има само једну комуникацију и што је Враче брдо изложено и анфиладној и позадњој ватри артилеријској. Ове се незгоде могу колико толико уклонити распоредом, подизањем фортификацискиx објеката за заклон од артилериске ватре и донекле изналажењем колонских путова. Како је положај Човка веома важан положај, то с обзиром на наређење Врховне команде ОБр. 6604 достављеног команданту наређујем, да се тај положај одсудно брани.“ Поводом овога, командант дивизије издао је потребна наређења командантима пукова.

У 19.30 часова командант дивизије са ОБр. 1850 команданту армије: „Стање дивизије овакво је: Код десног одсека непријатељ је у неколико махова покушавао, да заузме линију мртвих стража, нарочито према десном крилу тога одсека. Али је увек био одбивен јаком пешадиском ватром и контра нападом наших предстража. Према средњем одсеку непријатељ је непрестано из својих ровова на 200—300 метара од леве обале Колубаре целог дана дејствовао пешадиском и митраљеском ватром. У 14 часова успео је један неппријатељски митраљез, да се приближи самој левој обали Колубаре, али је убрзо био приморан нашом пешадиском и митраљеском ватром да се врати у свој ров. Против овог одсека непријатељ је целог дана дејствовао слабом артилериском ватром. Код левог одсека према десном крилу непријатељ је око 9 часова користећи се маглом и покривеним тереном а прешавши преко р. Љига, заузео с наше стране напуштени истакнути предњи положај „Чук“. Одавде се је, добивши појачање од 3 батаљона и 4 митраљеза, кренуо на напад, али је убрзо нашом јаком пешад. и митраљеском ватром заустављен на даљини 6—700 метара, где је се угодно заклонио позади зграда засеока с. Ћелије. Због тога је изведен 1 топ на сам гребен положаја „Ћелије“ и после кратког времена, јаком и успешном ватром тога топа, враћен је непријатељ назад са великим губитцима. Сад се непријатељ пред фронтом тога одсека налази на 900—1000 метара. Према левом крилу одсека непри-

јатељ је остао на левој обали Љига, одакле је у току целог дана дејствовао пешадиском и митраљеском ватром. Око подне је са слабијим својим делом покушао прелаз преко каменог моста на Љигу, али без успеха. Артилериска непријатељска ватра у току целог дана према фронту тога крила била је доста јака и успешна. Јачина непријатеља је око 2 батаљона. Губитци: погинуло 13; рањено 2 официра и 66 војника."

У 21.10 часова командант армије са ОБр. 3739 јавља, да је у изгледу, да може овој дивизији послати 1 вод брзометне хаубичке 12 см. батерије и наређује, да му се јави, да ли је потреба и где да се упути, па ће дефинитивно наређење следовати. Одговорено је да је потребно осигурати довољном количином муниције вод, који се већ има. Овога дана предао је команду оболели ђенерал Гојковић ђенералштабном пуковнику Милану Туцаковићу и о томе извештај достављен.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

Ноћ 17./18. новембра проведена је на миру, само спрам левог одсека непријатељ је отварао ретку пешадиску ватру. Ништа се ново о непријатељу није сазнало. Непријатељски омањи делови, који су 18. новембра пре подне успели да се пребаце на ову обалу Колубаре, упутили су се око подне ка левом крилу левог одсека, али су одбивени ватром, кад је погинуло око 20 а заробљено 3 аустриска војника. После овога непријатељски делови покушали су покрет унапред од Дабиног брода, ну и они су одбивени нападом наших трију чета претрпевши велике губитке; том приликом је заробљено још 7 непријатељских војника. Овај напад тих трију чета потпомагала је наша артилерија левог и десног одсека, која је по исказу заробљеника порушила 1 непријатељски провизорни мост код Дабиног брода. Непријатељска артилерија данас је дејствовала мало, избацивши само неколико хаубичких зрна. Борба је трајала до ноћи, па је због мрака прекинута. Због сувише мочарног земљишта и воде до чланака, на представку команданата одсека, предстражарски делови повучени су нешто уназад, да би се избегле баре.

Заробљеници изјављују: Да је код Дабиног брода 8. ландверски пук, низводно од овог је 7. ландверски пук, а иза овог 6. ландверски пук као дивизиска резерва; узводно од 8. ландверског пука је 28. ландверски пук а даље 14. ландштурмски пук. По један до 2 батаљона од ових пукова су на левој обали Колубаре, а остали на десној обали; и једни и други су непосредно уз реку. Сви су пукови од по 3 батаљона, чете су јаке 160—180 људи. Већина вели, да нису три дана добили храну, већ нешто конзерве и кукуруз. Наше одступање веле неки, да су протумачили тиме, што ми немамо муниције, а неки мисле,

да им ми спремамо клопку. О овоме је извештен командант армије, Шумадиске и Моравске дивизије.

Погинуло 6 подофицира, каплара и редова. Рањено 27.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

У току ноћи 17./18. новембра на фронту ове дивизије није било ничег значајнијег, сем слабог пушкарања код предстража Шумадиског дивизиског коњичког пука. Патроле са левог одсека, које су биле спрам Брзака до реке Лукавице, јављају да тамо непријатеља нема, али да се чује некаква лупа у северозападном правцу; поводом чега је наређено, да се патроле поново пребаце преко р. Лукавице, тамо задрже и извиђају.

У 8 часова командант армије са Л.Бр. 710 доставља: „1. пољска болница подручне вам дивизије не функционише, јер нема локала. Овде је монтирана резервна пољска болница Тимочке дивизије, зато сам мишљења да 1. пољска болница иде за Аранђеловац". У 10.10 часова поводом овога са ОБр. 2317 наређено је команданту колонске коморе у Аранђеловцу ово: „У вези моје заповести ОБр. 2252 наређујем, да се 1. пољска болница премести у Аранђеловац код 3. и 4. пољске болнице; чим болница стигне у Аранђеловац известите ме. Референт санитета регулисаће евакуацију рањеника и болесника са дивизиског завојишта".

У 14.45 часова са ОБр. 2321 наређено је команданту 12. пешадиског пука ово: „Из извештаја Коњичке дивизије види се, да је део између десног крила 12. пешад. пука I. позива и левог крила Коњичке дивизије недовољно осигуран и слабо поседнут, стога наређујем: да командант 12. пешад. пука I. позива, у састав чијег одсека да уђе и Шумадиски дивизиски коњички пук, још данас поседне и осигура фронт све до р. Турије, где да ухвати што тешњу везу са левим крилом Коњичке дивизије. О извршењу известите". Ово наређење достављено је и команданту Шумадиског дивизиског коњичког пука.

У 18.10 часова командант 11. пешад. пука спроводи извештај вође бомбашког одељења који гласи: „Пошто је у овом одреду остао врло мали број четника — око 20 — са којим је бројем тешко обављати задатак, који је овом одреду поверен, а зашта сам се осведочио приликом испада, који сам извршио пред вароши Убом, то учтиво молим команданта, да се умоли командант дивизије, те да ми се одобри да скупим из пукова још 30 војника тако, да одред броји до 50 четника, на који би се начин могао обављати тачно сваки добивени задатак. Ако ми се ово не одобри, онда не само што ћу тешко свој задатак вршити, но нећу моћи више ни функционирати". Према овоме са ОБр. 2324 наређено је команданту 10., 11., 12. и 19. пешад. пука ово: „Бомбашко одељење по моме наређењу ОБр. 2016

укидам, с тим, да команданти пукова образују бомбашка одељења и употребљују их по своме нахођењу".

У 19.50 часова са ОБр. 2326 послат је команданту армије овај извештај: „У току данашњег дана, борбе на фронту ове дивизије није било. Патроле испред левог одсека слате до Лукавице у извиђање нису приметиле непријатеља. Испред средњег, пак, одсека примећен је непријатељ слабије јачине како између Брезака и Лукавице, тако и између Лукавице и Колубаре и опажен је на удаљењу од 1500 метара од реке а јужно од пута који од Вреочке механе води преко Лукавице. Непријатељ ради ровове са надстрешницама у дужини око 100 метара. Фронт. који је до реке Турије од десног крила десног одсека до сад држао Шумадиски дивиз. коњички пук, ушав у састав десног одсека, поседнут је по подне са једном четом и једним митраљезом код моста на Турији. Непријатеља, који се задржао у шуми у углу између Лукавице и Турије где се и утврдио, трупе десног одсека покушаће да га сутра протерају".

Дејство Коњичке дивизије

Ноћ 17./18. новембра, проведена је на миру сем омањег пушкарања. У току дана 18. новембра, непријатељ је нападао на правцу: Задњак—Вилина бара са једним батаљоном и једним ескадроном, али је дочекан јаком карабинском и митраљеском ватром и одбачен са знатним губитцима тако, да је на самој обали Лукавице оставио преко 30 мртвих. Непријатеља, који је у току јучерашњег дана прешао на десну обалу реке Лукавице, у јачини око 1 батаљона на прелазима западно од села Конатице, напао је батаљон 10. кадровског пука, протерао га, али се непријатељ одмах појачао и понова успео, да се пребаци на десну обалу реке Лукавице. Наш се батаљон повукао на десну обалу реке Бељанице. Губитака наших има око 60 коњаника и пешака и 1 официр рањен. Коња погинуло 4 и угинуло 4.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

До овога времена армиски положај био је дефинитивно заузет и у велико су се изводиле мере за упорну и одсудну борбу. Рекогносцирањем се сазнало да је положај одговарао саставу армије, која је у овом времену имала 4 дивизије, јако смањеног састава; да је тактички довољно јак и за одбрану подесан. Облик му је у виду потковице, са крилима наслоњеним десно на II. армију, а лево на I. армију тако, да док су у нашим рукама групе Човка—Враче брдо, и Осоје—Спасојевина—Главица—Мајдан, непријатељ би све своје нападе према III. армији морао изводити фронтално, што би било скопчано са великим губитцима. Мостови на Љигу порушени су и чим река јаче набуја, постаје непријатељу озбиљнија препона; али је зато пре-

пона и нашим офанзивним покретима. Велика и тешка мана положаја била је недостатак комуникација. Десни одсек није имао за возове никакве директне везе са позадином, већ се морало ићи преко Бугарског брда, Смрдљиковца и Кика на Чикор — преко одсека Комбиноване дивизије. Пут долином Качера и пут Бугарско брдо—Смрдљиковац—Чикор—Белановица, званично су носили назив „срески друм", али они то у стварности нису били, пошто махом нису имали подлоге, или је она била сасвим недовољна, те су се путови убрзо испроваљивали у толикој мери, да су постајали неупотребљиви. Сеоски путови толико су били пролокани кишом и лапавицом, да су топови и каре њима кретани поглавито на рукама војничким. Најслабији део армиског фронта био је према утоку Оњега, па је зато Тимочка дивизија као армиска резерва и постављена код Смрдљиковца (Брајковца), одакле је релативно брзо могла притећи у помоћ и крилима и центру, а ако потреба захте и левом крилу II. армије.

У 1.30 часова II. армија шаље извештај, у коме између осталог јавља, да ће се Враче брдо у току ноћи евакуисати, јер је тучено унакрсном ватром у позадину. О овоме је одмах обавештена телефоном Врховна команда и тада је пуковник Живко Павловић одговорио, да то неће допустити, а у 9.30 часова добивено је под ОБр. 6604 наређење, које је изнето горе у наређењима Врховне команде. Одмах је зват на телефон начелник штаба II. армије у циљи споразума и обавештења. Он је тада изјавио да положај Човка трпи за сад само од артилериске ватре, да је пешадиски напад још слаб, али ће вероватно бити још јачи. После овога командант III. армије наређује ово:

1. Да се артилерија Дринске дивизије II. позива тако групише, да може туђи анфиладном ватром Човку. У том циљу ојачана је једном турском хаубичком батеријом и једном аустриском пољском батеријом.

2. Да се 13. пешад. пук II. позива упути у Моравску дивизију I. позива преко Стубице, где ће га очекивати наређење за даљи покрет и употребу.

3. Да резерва Дринске дивизије II. позива буде на крајњем десном крилу, те да може и активно помагати Моравску дивизију I. позива.

О свему је извештена телефоном Врховна команда. Том приликом је командант III. армије питан, да ли треба и сада да се једна дивизија из ове армије упути у састав I. армије. Напоменуто је, да ово давање помоћи час I., час II. армији слаби ову армију и чини да она неће имати снаге да штогод предузме, а нарочито сад кад су јој дивизије сасвим смањеног састава. Најзад, за сад би још требало размислити, да ли ће бити упутно, да се још једна дивизија увлачи у планине код I. армије, и да ли није вероватније да ће непријатељско надирање у будуће бити више

на наше десно крило, те да одсече Београд и продире Крагујевцу. После кратког времена пуковник Живко Павловић из Врховне команде јавио је телефоном, да су одобрене све предузете мере за одбрану Човке, да се дивизија за сад не шаље у I. армију, но задржи у армискоj резерви, и да се што пре сазна шта има пред фронтом III. армије и где је главна маса непријатељева, да ли према II. или III. армији. По свима извештајима о непријатељу од прошлог и овог дана могло се закључити, да непријатељ подилази фронту ове армије двама правцима: од Словца преко Стрмова и Брачевића и од Мионице па преко Топлице ка Бабаjићу и Цветановцу. Додира је било само са његовим мањим предњим деловима, али се још није ништа знало о ђруписању његових јачих снага.

У 15 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2522 у овоме: „О непријатељу пред фронтом ове армије имају се непотпуни податци. За сад се зна, да непријатељ има само предње мање делове са два брдска топа пред предстражом Дринске дивизије I. позива која је на Пландишту, мања извиђачка одељења на левој обали Љига према Комбинованој и Дринској дивизији II. позива и јачу артилерију код Пепељевца, одакле туче лево крило Моравске дивизије I. позива. Наша заштитничка одељења, пешад. и коњичка, повукла су се без потребе и јачег притиска на главни положај не доневши тачније податке о непријатељу, сем предстраже Дринске дивизије I. позива, која је код Пландишта. За даље операције и сагласан рад са I. армијом потребно је што пре имати подробније податке о непријатељу пред фронтом и огарантовати правац у офанзиви левог крила ове армије. Наређујем:

1. Дринска дивизија I. позива да што дуже и упорније брани предњи положај Пландишта и одржава што тешњу везу са предњим трупама Моравске дивизије II. позива на Миловцу. Дивизиски коњички пук да одмах одашље на Пландиште, те да овај ослањајући се на посаду овог положаја по сваку цену и што дуже остане у служби извиђања непријатеља, у правцу Мионица—Дивци—Г. и Д. Топлица—Табановић. Врло је важно да се што пре сазна, колика је непријатељска снага у Мионици а колика у Д. Топлици.

2. Комбинована дивизија посешће једним батаљоном и митраљезима Тополско брдо и одржавати одатле везу са трупама Дринске дивизије на Пландишту. Батаљон да се на овом положају утврди што јаче и упорно га брани. Организовати прелаз преко Љига и прихват батаљона на случај принудног повлачења. Артилеријом са Закинца анфиладно туђи падине Кацапа потока и помоћи што дужу одбрану Тополског брда и Пландишта.

3. Дринска дивизија II. позива и Комбинована дивизија скупиће своје коњице под командом команданта Дринског ко-

њичког дивизиона II. позива код Дудовице. Овде ће коњица прећи Љиг, изаћи испред фронта армије и остати у извиђању, докле надмоћном снагом не буде приморана на повлачење. Ако би код Дудовице било немогуће прећи Љиг због техничких тешкоћа или дотле већ прикупљеног јачег непријатеља, коњица ће прећи Љиг код Моравца или код Бабаића на мостовима позади предстраже Дринске дивизије I. позива и изаћи у извиђање непријатеља правцем: Доња Топлица—Маркова црква—Словац и Сикирача—Врачевић—Пепељевац—Словац—Уб. Врло је важно што пре сазнати шта има непријатељ у околини Д. Топлице, а шта око Пепељевца.

4. Одашиљање коњице ради извиђања по овој заповести извршити одмах. Под личном одговорношћу команданата коњичких дивизиона, коњица се не сме враћати на главни положај докле год не буде на то приморана огромном снагом непријатељевом. Даљне официрске патроле треба и могу да се пробију и кроз врло густ распоред непријатељевог осигурања, а у толико пре, када непријатељ има још само врло мале предње делове пред нама. Очекујем највећу активност и пожртвовање коњице у овом њеном раду.

5. О пријему заповести известити.

6. Комбинована дивизија саопштиће ову заповест телефоном Тимочкој дивизији II. позива, а ова Дринској дивизији II. позива."

У 15.15 часова Тимочка дивизија II. позива јавља, да се 13. пук II. позива кренуо у 12.30 часова на одређено му место у састав II. армије.

Тимочка дивизија II. позива. Није се ништа особито десило, сем што је, као што је и горе речено, 13. пешад. пук II. позива упућен у Жупањац у састав Моравске дивизије I. позива, а коњички дивизион је имао да затвори уток Оњега. Пукови су код ове дивизије у јачини око 3000 људи.

Дринска дивизија II. позива. На левој обали Љига примећене су непријатељске пешадиске патроле, које су од предстражних делова растеране. Са одсека ове дивизије примећена су два батаљона непријатељске пешадије са неколико митраљеза и одатле отварају ватру. Једна непријатељска батерија пласирана је на коси села Пепељевца и дејствовала је данас потив Човке и Жупањца. Укупан број бораца 5814.

Комбинована дивизија упутила је према наређењу армије један батаљон 2. прекобројног пука правцем Гај-ушће Липовице потока—Тополско брдо. Батаљон је добио задатак, да поседне Тополско брдо као предњу тачку фронтом ка реци Кацапи и да ухвати везу са трупама Дринске дивизије I. позива на Пландишту и са 5. прекобројним пуком. Патроле да шиље преко Кацапе ка селу Латковићу. У случају непријатељског напада јачим снагама а пошто се непријатељ натера на развијање, и пошто прође на

ближе одстојање, батаљон ће се прихватом повлачити на лево крило 5. пука, а потом у састав свог пука. Пошто је Љиг био надошао и батаљон није могао да пређе на газу код ушћа Липовице, то је отишао на Гукош, да тамо пређе Љиг на мосту.

Напомена. Батаљон је стигао тек 19. новембра у 12 часова на Тополско брдо и посео га.

Непријатељ је у 15 часова почео стрељачким стројевима да силази у долину Кацапе, али је задржат ватром на 400—600 м. испред наших стрељачких ровова. Јачина један батаљон и једна брдска батерија. Око 16.30 часова, непријатељ је на десни одсек избацио око 100 метака из два брдска топа. У 18 30 часова чула се пуцњава на левој обали Љига. У селу Латковићу налазио се непријатељ у јачини једног пука пешадије и једне батерије. О непријатељу у току 18. новембра сазнало се: дивизије 13. корпуса кренуле су напред, и то 36. дивизија прикупила се на линији Латковић—Лајковац—Боговађа, покушавајући да пребаци предње делове на десну обалу Љига; 42. дивизија отишла је да потисне предстражне делове I. армије и Дринске дивизије I. позива са линије Пландиште—Миловац, а 40. дивизија према Орловцу.

Број бораца је око 9000.

Дринска дивизија I. позива. На предстражи ове дивизије око 7 часова развила се слаба пешадиска ватра према фронту 3. батаљона 3. прекобројног пука. Два непријатељска брдска топа од јутрос су гађала Сикирачу. У 15 часова командант левог одсека извештава, да га је командир мртве страже № 1 известио, да се делови 3. прекобројног пешад. пука повлаче са предстражног на главни положај. На ово је одмах послата коњичка официрска патрола у сусрет одступајућим деловима 3. прекобројног пешад. пука и да најстарији официр преда наређење ОБр. 1451. 3. прекоброј. пешад. пук одређен је на дивизиску предстражу на линији Миловац, к. 254, 248 са задатком, да тамо остане, непријатеља борбом нагна на развијање, и са предстражног положаја дође на главни положај само у случају јаког надирања непријатеља. Међутим овога момента командант дивизије био је извештен од команданта левог одсека, да су 3 батаљона 3. прекоброј. пука одступила са предстражног положаја и дошла на главни, а на предстражи остао је само 1 батаљон. Овај рад 3. прекобројног пука противан је био изричној заповести команданта дивизије, те је наредио да се цео 3. прекоброј. пешад. пук одмах врати на своје место — предстражни положај — а о целокупном данашњем раду да командант предстраже поднесе извештај по доносиоцу наређења. Још се ова патрола није вратила са одговором, а у 14.30 часова командант дивизије прима извештај од команданта предстраже: „Због непријатељевог притиска на леви бок 3. пеш. пука II. позива, који је био на

предстражи лево од Миловца и отпочео повлачење на мосту на реци Љигу, а из узрока, што на реци Љигу само тај један прелаз има и што је река надошла и сад није нигде газна, отпочињем постепено повлачење са предстражног положаја."

Од команданта III. армије добивена је заповест ОБр. 2722, која је горе у целини изнета. Према овој заповести командант Дринске дивизије I. позива издао је заповест команданту предстраже и Дринског дивизиског коњичког пука ОБр. 1453 у овоме: „Заповешћу ОБр. 2722 од 18. ов. месеца командант III. армије наређује: Дринска дивизија I. позива да што дуже и упорније брани предњи положај Пландишта и одржава одатле везу са предњим трупама Моравске дивизије II. позива на Миловцу. Дивизиски коњички пук да одашље одмах на Пландиште, те да овај ослањајући се на посаду овог положаја, по сваку цену и што дуже остане у служби извиђања непријатеља у правцима: Мионица—Дивци и Доња Топлица—Табановић. Врло је важно, да се што пре сазна, колика је непријатељева снага у Мионици а колика у Д. Топлици. Комбинована дивизија посешће једним батаљоном и митраљезима Тополско брдо и одржавати везу са трупама Дринске дивизије на Пландишту. Артилеријом са Закинца анфиладно ће тући падине Кацапа те тако и потпомоћи што дужу одбрану Тополског брда и „Пландишта." Наређујем

1. Да командант предстраже ппуковник Стојшић коју сачињавају 3. прекобројни пук, два брдска топа и Дрински дивизиски коњички пук, истраје на предстражном положају до крајњег самопожртвовања, и да се само под притиском јаких непријатељских снага повуче на главни положај.

2. Да командант Дринског дивизиског коњичког пука посредством даљних официрских коњичких патрола дође до сазнања, колика је непријатељска снага прикупљена око Мионице, а колика око Доње Топлице. Даљне официрске патроле треба и могу да се пробију и кроз врло густ распоред непријатељског осигурања у толико пре, кад непријатељ има врло мале делове пред нама. Очекујем највећу активност и пожртвовање од коњице у овом раду. Командант Дринског дивизиског коњичког пука отићиће одмах по пријему овог наређења на Пландиште у састав дивизиске предстраже."

У 22 часа командант предстраже доставио је: „Мојим извештајем од 14.30 часова имао сам част известити команданта због чега сам наредио повлачење. Овом приликом била је потиснута и 3. чета 1. батаљона 3. прекобројног пеш. пука, која је одржавала везу са 3. пешад. пуком II. позива. Због тога сам наредио да левокрилни батаљон заломи своје лево крило и образује фронт и ка селу Бабаићу. Доцније известио сам, да сам ступио у везу са командантом 3. пешад. пука II. позива. Сем тога, после овога споразума, послао сам ордонанса и наредио

да се оба батаљона са десне обале Љига врате у Бабаић. Сад по наређењу од данас ОБр. 1451 упутићу један батаљон на коту 248, а преко ноћ ћу и резерву са батеријом привући ближе тако, да у зору буде на положају ближе десном крилу. У овом случају молим само, да ми се нађе прелаз на реци Љигу ван моста, јер је у питању да ли ће 3. пешад пук II. позива моћи осигурати прелаз преко моста, пошто по извештају извиђача и овдашњих мештана Љиг се ван моста, сада, нигде не може газити. Молим да се има у виду да 3. прекобројни пешад. пук није пук, већ батаљон од 800 пушака и да је његово одржање овде под питањем.“ Ноћ је прошла без икаквих важнијих догађаја. Укупан број бораца у дивизији је 5.559.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

БОРБЕ НА ПРЕДСТРАЖНИМ ПОЛОЖАЈИМА ЛЕВЕ ОБАЛЕ ЉИГА И КОД СЕЛА СТРУГАНИКА

Ноћ 17/18. новембра прошла је на миру, али је непријатељ, наступајући слабијим својим предњим деловима, успео да на правцу код Гукоша и Струганика подиђе нашим предстражним положајима. Распоред дивизија у току ноћи остао је исти.

Предстража Моравске дивизије II. позива (3. пешад. пук II. позива) заузимала је са 3 батаљона Миловац, а 1 њен батаљон истакнут је ка Орловцу. Лево од овог батаљона, јужно од пута Топлица—Гукоши, на коси између Глумач и Гачић потока налазио се 1 батаљон 9. пешад. пука I. позива остављен из састава Дунавске дивизије I. позива, за заштиту извлачења возова, а на север од Миловца на одсеку: Миловац—Пландиште и даље били су предстражни делови III. армије, 3. прекобројни пешад. пук I. позива. Око 7.30 часова јутра непријатељ је почео подилазити Орловцу са правца од Мрамора јачине 2 чете и 2 брдска топа и од Горње Топлице јачине око 1 батаљона. Батаљон 3. пешад. пука II. позива са Орловца, не давши никакав отпор, одступио је право ка Гукошима, а неки делови у правцу Миловца. Поводом овог одступио је и батаљон 9. пешад. пука I. позива, не узнемираван од стране непријатеља, и преко Гукоша кренуо се ка Дићу у састав свога пука. Непријатељ је избио на Орловац и око 11.30 час. почео подилазити Миловцу тежећи, да кроз Годојевац поток обухвати лево крило предстражног пука. Непријатељска артилерија са Орловца тукла је Миловац. Извештај о нападу на предстражне делове Моравске дивије II. позива стигао је армији око 10.15 часова, па како је било потребно да се ови предстражни положаји одрже ради евентуалног преласка у офанзиву, наређено је да пук са Миловца, ако услови за успех буду повољни, извршн испад уз припомоћ пука Дринске дивизије I. позива на Пландиште. У истом циљу, да би се јаче огарантовао међупростор између Љига и Берковачке главице, на-

речено је и команданту Дунавске дивизије I. позива, да батаљон на Јовића бари ојача са још једним батаљоном. Непријатељ пак, наступајући постепено са косе на косу и пребацујући се слабијим деловима, подишао је главном предстражном положају до на 900 метара. Око 16 часова предстража Моравске дивизије II. позива предузела је испад слабијим деловима, потпомогнута ватром 2 брдска топа са Миловца. Овај испад дочекан је одмах јаком пешадиском и артилериском ватром, али се ипак успело, да се протерају непријатељски делови, који су били искупљени у Годојевачком потоку. У сумрак борба је прекинута, и предстражни делови Моравске дивизије II. позива остали су на својим положајима на Миловцу.

Предстражни делови Дринске дивизије I. позива отпочели су се у сумрак повлачити ка Гукошима, остављајући један батаљон на Миловцу, а други упућен у правцу Орловца. 2 брдска топа остала су на Миловцу. Везе лево са Дунавском дивизијом I. позива није било. За ово време на предњим положајима Дунавске дивизије II. позива борба се била јаче ангажовала. Нападајући од Горње Топлице на Орловац, непријатељ је једновремено отпочео напад на предстражне делове Дунавске дивизије II. позива и око 9 часова потиснуо прихватницу истурену на Локви (северно од Бањинца) и натерао је, да се повуче на главни положај. Непријатељ по избијању на Локву задржао се и није даље нападао, само његова слабија одељења и патроле појављивале су се и са правца од Локве. Међутим по телефонском извештају добивеном око 17 часова из Врховне команде, коњица Ужичке војске приметила је једну непријатељску колону јачине 2 батаљона са митраљезима у покрету од села Ражане преко села Росића ка Маљену, вероватно побочница неке јаче колоне, која наступа од Букова ка Маљену. На ово је одмах скренута пажња команданту Дунавске дивизије II. позива и наређено му је, да предузме нужне мере извиђања и те непријатељске делове разбије и одбаци и да осматра и чува добро правац преко Дивчи бара на Краљев сто ка Стражари, које не сме напуштати.

Маљенска група била је слаба, да све ово сама постигне јер, узимајући у обзир све досадање прилике и околности, као и велику важност и утицај левог крила ове армије у односу целокупног нашег стратегиског фронта, већ се унапред могло знати, да ће непријатељ на правцу Маљена ангажовати доста јаке сваге, па да би се намеравани напад боље огарантовао тражено је од Врховне команде, да од Косјерића, правцем села Росића и Ражане, упути, ако има могућности, једну јачу колону у непријатељски бок, ради садејства Маљенској групи. Извештаји, које је армија имала, наговештавали су, да непријатељ извесним деловима наступа од Букова преко Вуковића ливада и Ражане ка Дивчи барама и Краљевом столу и од Топлице ка Гукошима,

али којим правцем тачно, које јачине и састава, о томе се нису имали тачни податци, а то је знатно кочило акцију целе армије. Са ових разлога наређено је команданту Моравске дивизије II. позива, да што пре расветли просторију између Колубаре, Рибнице и Љуга, а команданту Дунавске дивизије II. позива, да на правцу ка Буковцу и Косјерићу и долином Крчмарске реке ка Стражари и Брежђу предузме енергично извиђање, групишући јаку снагу на фронту Стражара—Маљен, одакле би могао снажно напасти и растерати непријатеља. Само што се ово није могло остварити, јер прилике и ситуација у том моменту на левом крилу Дунавске дивизије II. позива нису то дозвољавале. Непријатељ, који се по заузећу Локве задржао ско 9 часова, отпочео је у 16 часова понова напад у правцу Бањинца. 1 батаљон 8. пешад. пука II. позива, који је држао Бањинац, напустио је без борбе овај положај и одступио испред непријатеља, који није био јачи од 2 чете, остављајући на положају и своју батерију. Због повлачења овог батаљона одмах за њим одступио је такође без борбе и други батаљон овог пука са десног крила Бањинца, којом се приликом предало непријатељу око 200 војника. Напуштање овако јаког положаја као што је Бањинац пред овако незнатном снагом непријатеља без борбе, нарочито овако велики број војника који су се предали, био је јасан доказ деморализације и растројства трупа Дунавске дивизије II. позива. Командант дивизије, извештавајући о напуштању Бањинца, у извештају свом констатује, да се на жалост ни трупе ни официри неће да боре. Војници одричу послушност, једном ручју, зло је тако велико, да му је тешко наћи лека. Код Маљенског одреда стање такође ништа није било боље, а још због ужасног времена, снега и мећаве на Маљену, командант одреда сумњао је, да ће се моћи одржати.

У даљем току ноћи 18/19. новембра развиле су се понова борбе на Бањинцу, са наизменичним нашим и непријатељским нападима. 2 батаљона 8. пешад. пука I. позива и 1 батаљон 18. пешад. пука I. позива упућени, да још у току ноћи носедну Бањиновац, благодарећи енергији и личној храбрости официра, успели су најзад да преконоћ протерају непријатеља са Бањиновца и да положај понова заузму. На тај начин распоред трупа I. армије за ноћ 18/19. новембра остао је без мало исти као и у току тога дана. Измене у распореду учињене су у толико, што је предстража Моравске дивизије II. позива била сва на коси Миловца; градска батерија из састава Дунавске дивизије II. позива ушла је у састав Моравске дивизије II. позива и пласирана у крај друма западно од Дићске механе, а Дунавском дивиз. коњичком пуку I. позива наређено је, да се из Дунавске дивизије II. позива врати у састав своје дивизије. Утврђивање главне линије одбране продужено је на целом фронту. Трупе III армије

остале су на њиховим положајима водећи у току дана слабу пешачку борбу са непријатељским предњим деловима и патролама, а предстража Дринске дивизије I. позива остала је на левој обали Љига. Непријатељски предњи делови пред фронтом и десним крилом задржали су се код села Ракара, а пред фронтом Дунавске дивизије II. поаива испод самог Бањинца, успев, да задрже у својим рукама само један део на левом крилу нашег положаја. По извештајима, непријатељска колона која је прошла кроз Мионицу, упућена је делом за Боговађу, а делом ка Брежђу и избила на Велико брдо. Од Ваљева примећене су непријатељске колоне у покрету друмом за Београд и за Ужице. По изјави једног заробљеника пред фронтом Дунавске дивизије II. позива била је 14. бригада, а лево од ње 10., 11. и 12 бригада.

Стање трупа Моравске дивизије II. и Дунавске дивизије I. позива било је добро. Поред свих ранијих тегоба, рђавог времена, планинског змљишта и осталих тешкоћа, ипак се код војника није могла запазити клонулост и неподобност за акцију. Кратко време, које су имале трупе за одмор, повратило је у неколико снагу и са њом и душевно расположење. Повлачењу предстражног батаљона Моравске дивизије II. позива без борбе са Орловца изгледа, да су били узрок само официри, који су већ изгубили наду на даљи успех. Напротив стање код трупа Дунавске дивизије II. позива било је врло тешко тако, да је и сам командант почео стицати уверење, да је овом злу тешко наћи лека. Онако брзо напуштање Бањинца, без борбе, већ је показало немоћ и нерасположење трупа за борбу, што се убрзо почело и јавно манифестовати. Готово исте прилике биле су и код трупа Маљенског одреда, и ако не баш у толикој мери. Поједини војници других команада, пролазећи преко Маљена за Пожегу, кроз положаје Маљенског одреда, драли су се на глас како немају хлеба, обуће, одела и да неће да се бију. Ово је у ствари и било. Непрекидна мећава са сметовима претила је да прекине сваки саобраћај трупа Маљенског одреда од својих извора за снабдевање. Предео у наоколо био је пуст и ненасељен и ништа се на њему није могло наћи. Одело и обућа код људи била је сасвим дотрајала, рекрути који су упућени пуку на попуну, дошли су без икакве спреме, а логорске спреме ни код једне јединице није било. Под оваквим околностима и под утисцима изгубљене наде на даљи успех, под утисцима рђавог времена, сметова, никакве исхране, духови су се морали бунити и већ из потаје почело је међу војницима гунђање као први израз незадовољства, расула и деморализације. Сви напори да се из бегли војници врате остали су безуспешни. Под оном општом депресијом, војници су потрзавали оружје на ордонансе па чак и на официре, који су им пречили пут. Под оваким околностима, а без довољних података и оријентације о снази, јачини и на-

мерама противника и намера команданта I. армије, изражена у његовој заповести команданту Дунавске дивизије II. позива, да трупе држи тако груписане, да се може прећи у офанзиву са фронта Стражара—Маљен, морала је за овај мах да изостане и да се офанзива одложи до бољих прилика.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

У току ноћи 17/18. новембра, непријатељ према појединим одсецима није ништа предузимао. Али с обзиром на извештаје, који су добивени у току јучерашњег дана од коњичких патрола о покретима и појави појединих непријатељских колона, а у циљу јаче безбедности десног бока и позадине Ужичке војске, под ОБр. 1578 наређено је 18. новембра у 9 час. команданту Шумадиске дивизије II. позива:

1. Да 10. пук II. позива са брдском брзометном батеријом одмах упути правцем: Кадињача—Ђаков камен—Петострука буква—Преведене воде—Каран—Црнокос (Клупа). По доласку на Црнокос, пук ће остати или на овом месту и командант пука организовати одбрану правца: Ражане—Косјерић на положају Црнокос, или предузета даљи покрет преко с. Тубића на Околиште позади фронта: Брезов брег—Субјел—Биљези (где је упућен један батаљон 2. прек. пука III. позива са *3* Крупова пољска топа), ради одбране овог фронта и заштите праваца ка Добрињу и Гојној Гори;

2. Да Кадињачу, место 10. пука, поседне 1—2 батаљона допунског пука, пошто ће се на овај положај, кад ситуација захте, повући 4. пук III. позива са одсека источно од Бајине Баште;

3. Да пољску Дебанжову батерију са Кадињаче упути за Ужице, којој ће се по доласку издати наређење, да преко Пожеге и Овчарско—Кабларске клисуре продужи покрет преко Врнчана на положај „Шиљковица".

У току 18. новембра стање на појединим одсецима било је овако: *На одсеку Мокра Гора—Вардиште.* Од извиђачког вода са Шаргана добивен је извештај, да су се непријатељске пешадиске патроле појавиле око хана Јагодине. Јачи непријатељски делови нису примећени. У исто време командант Санџачке војске извештава, да је непријатељ непознате јачине прешао Дрину код с. Пијавице, јужно од Вишеграда, и да је предузео мере за заштиту Прибоја и Рудо до доласка 5. кадров. пука.

На одсеку Бајина Башта—Рогачица. Са леве обале Дрине, са Градине и Ђурђевог брда, непријатељ је дејствовао артилериском ватром од 9—11 час. на Мусино брдо и Кик. Под заштитом артилериске ватре, са једним батаљоном пешадије (3 чете), посео је одсек од с. Црвице до Јелина. Између 15 и 16 час. непријатељ је понова отпочео дејство артилеријом са Гра-

дине и пешачком ватром са леве обале Дрине на наше предње делове на ушћу реке Пилице. Наша артилерија са Мусиног брда избацила је неколико метака. По исказу једног одбеглог аустриског војника, на Јелину се налази 2. батаљон 23. ландштурмског пука са 4 топа и 2 митраљеза; један батаљон у с. Свој-другу; 1 батаљон Мађара је у Рогачици. По његовом исказу 37. домобрански пук отишао је левом обалом Дрине спрам Бајине Баште.

На одсеку Јелова Гора. У току овог дана непријатељ према овом одсеку није ништа предузимао. Наше трупе утврђивале су своје положаје и упућивале даљне патроле, од којих се сазнало: Од патроле долином реке Рогачице (изворни део) ка с. Вујетићу, да у овом селу има непријатељских делова, чију јачину није могла да сазна. Од патроле упућене ка с. Ралићу и Маковишту, да непријатељски делови долазе до Г. Зарожја, до близу Маковишта и Таора. Патрола упућена преко Полошнице ка В. Брези, сазнала је преко коњичке патроле, да се једна непријатељска колона са Дебелог брда креће на Мравињце, северно од Маковишта, а око подне дошао је један непријатељски батаљон на Маковишко поље.

На одсеку код Косјерића. Од изасланих коњичких патрола добивени су ови извештаји: Патрола, која је заноћила јужно од непријатељске колоне на Буковимг, јавља да је иста колона јутрос продужила покрет правцем ка Ражани и даље ка Косјерићу. Јачина колоне је један батаљон са товарним коњима, на којима је или брдска артилерија или митраљези. Коњички дивизион прикупио се код Тулимирског брда, сјахао за борбу пешке и поставио за дејство своја два митраљеза. Кад је чело ове колоне било близу Косјерића, отворена је карабинска и митраљеска ватра. Изненађена овом ватром, непријатељска колона и не ступајући у дејство повукла се готово у нереду. Ово је било између 15 и 16 час. Патрола, упућена правцем Радановци —Таор, јавља да су се на томе правцу појавиле непријатељске коњичке патроле и да се овим правцем од Дебелог брда преко Повлена и Мравињака креће једна непријатељска колона, јачине 1 пука и 2 ескадрона. Пошто се према добивеним извештајима већ могло да закључи о намери непријатеља, да ће иза појављених делова наступати јача снага на простору Косјерић—Маљен, то су одмах предузете мере, те да се групише јача снага око Косјерића у циљу активног дејства против појединих непријатељских колона на правцима ка Косјерићу. Ради овога у 18.40 час. издато је под ОБр. 1583 команданту Шумадиске дивизије авизо наређење:

1. Да 2 батаљона 11. пука са брдском брзометном батеријом, под командом мајора Светозара Филиповића упути са

В. Приседола косом Мачковца и преко Тавница на Сјеровачу (Црнокос).

2. Да на В. Приседо упути један батаљон допунског пука;

3. Да се 4. цук III. позива са придатом му артилеријом повуче у току ноћи са фронта: Вис—Кик—Мусино брдо—Главица на одсек: Ђаков камен—Кадињача—Поникве. Ради одржавања додира са непријатељем заштитница овог пука да остане на положајима на левој обали реке Дервенте. Батаљон 10. пука III. позива да се упути на положај „Трешњевица" на раскрсници путова за Каран и Пожегу.

4. Да са 4. пуком III. позива, једним батаљоном 15. прек. пука III. позива и остатком допунског пука, организује одбрану правца: Бајина Башта и Мокра Гора—Ужице. Командант одбране овог одсека, командант 11. пука II. позива пуковник Стеван Васић.

5. Да се чета са Шаргана повуче у састав свога батаљона, а вод коњице да и даље врши осматрање у правцу Мокре Горе.

6. Да командант дивизије прими команду над трупама око Косјерића.

У 21 час., под ОБр. 1585 издата је диспозиција за даљи рад Ужичке војске у овоме:

„1. Трупе Ужичке бригаде: 4. и 12. кадровски пук и 2 батаљона 11. пука II. позива, брдска брзометна батерија и једна пољска брзометна батерија, као десни одсек, а 4. пук III. позива, 1 батаљон 15. прек. пука III. позива и допунски пук Шумадиске дивизије II. позива, као леви одсек — остају на својим положајима, са главном одбранбеном линијом: Црни врх—В. Приседо—Ђаков камен—Кадињача—Поникве са задатком, да упорном одбраном ове линије огарантују правце: Бајина Башта —Мокра Гора—Ужице и леви бок и позадину Косјеричког одреда, правцем Маковиште—Сјеча река.

3. Косјерички одред: коњички дивизион, 10. пук II. позива, 2 батаљона 11. пука II. позива, 2. прек. пук III. позива, 1 батаљон 15. пука III. позива, Ибарски батаљон, 2 брдске брзометне батерије, 1 брдска Дебанжова батерија = 11 батаљона и 12 топова под командом команданта Шумадиске дивизије II. позива, да се прикупи на положајима јужно од Косјерића на Црнокосу, на фронту: Цикоте—Шарампов, са бочним обезбеђењем на фронту: Субјел—Биљези, где се за сад налази један батаљон 2. прек. пука III. позива са 3 Крупова пољска топа. Задатак је овог одреда: да се непријатељска слабија колона од Ражане нападне и протера пре но што би пристигла колона од Таора. Остављајући потребан застор према овој, бацити се свом снагом против колоне која наступа од Таора преко с. Радановца.

3. Пољске болнице биће у Ужицу и Пожези, где су и слагалишта хране и муниције.

4. Ситуација захтева највеће пожртвовање и истрајности старешина и војника.

Распоред Шумадиске дивизије II. позива 18. новембра у вече: На Брановој глави—Главици: допунски батаљон 10. пука са једном пољском брзометном батеријом. Од овог батаљона једна чета на Шаргану са једним коњичким водом и одељењем пионира, коме је стављено у дужност да поквари пут Шарган —Мокра Гора. На Буљи—Поникве: 1 батаљон 15. пука III. позива и батаљон 4. пука III. позива, од кога је 1 вод остављен на Јарчевом брду. На Кадињачи: штаб допунског пука, допунски батаљони 11. и 12. пука II. позива, 1 пољска брзометна и 1 пољска Дебанжова батерија. На В. Приседу: штаб 11. пука II. позива са два батаљона и 1 брдском брзометном батеријом. Код Бајине Баште на линији: Кик—Шарампов—Мусино брдо—Главица 3 батаљона 4. пука III. позива са 1 брдском Дебанжовом батеријом. Штаб дивизије, телеграфско одељење, болничарска чета и санитетска колона у с. Дубци.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Ноћ је прошла на миру. У 2 часа примљен је извештај команданта 1. коњичке бригаде, да је непријатељ успео у току прошле ноћи да пребаци извесне делове на десну обалу Пештана, да је у циљу пребацивања ових делова вођена с њим и пешадиска и артилериска борба до 12 час., да је од 10.40 час. продужена слаба артилериска борба и тада је настало затишје; да је за протеривање непријатеља са десне на леву обалу реке Пештана наредио, да у току ноћи батаљон 10. кадров. пука, потпомогнут 1. и 4. коњичким пуком и трупама III. позива протера непријатеља и утврда се на десној обали р. Пештана. На питање телефоном, колика је ту снага непријатељева и докле је у напредовању доспео: из штаба 1. бригаде нису могли дати други одговор до, још нема тачних података.

У 10 час. примљен је извештај команданта 10. кадровског пука, да већ 10 часова не може да добије никакав извештај о своме батаљону, јер у бригади не знају где је сада батаљон и шта је ноћас урадио. По извештају ађутанта бригаде, батаљон је упућен на предстражу противно задатку за који је упућен. Да би могао људе уредно снабдевати, моли да се извести, где је батаљон сада и кад ће се вратити у састав пука. На питање из штаба одреда телефоном из бригаде су одговорили, да је батаљон употребљен за предстражу и да га не мисле смењивати.

Због овога извештена је Врховна команда: „Командант 1. коњичке бригаде употребио је послати му батаљон 10. кадров. пука за предстражу на једном делу свога фронта, а своју коњицу и III. позив повукао, велећи, да му нису сигурни. Ноћ је прошла без икаквог покушаја, да се непријатељски слаби де-

лови пребаце преко реке. Ни до 10 час. командант 1. коњичке бригаде не зна о снази непријатеља на своме фронту и вели ми, да ће питати команданта батаљона, кад ће да пребаци непријатеља преко реке. У току јучерашњег дана првим извештајима јављено ми је, да непријатељ надире и да је прешао реку према десном крилу његовог одсека, а по подне да је све то било на левом крилу његовог одсека. Уопште из свих извештаја види се пометња, збуњеност и збрка, која се само повећава тиме, што се бригадни штаб сваки час сели, чим почне борба и тиме кида постојећу везу."

Из Врховне команде пуковник Живко Павловић наредио је, да се команданту 1. коњичке бригаде саопшти: „Наређује вам се, да одмах пребаците непријатеља преко Колубаре и то да се сврши још данас. Зато сте и добили 19. кадров. пук и батаљон 10. кадров. пука. Чим се непријатељ протера, вратите батаљон 10. кадров. пука у састав Обреновачког одреда. О овоме наређењу известите одмах и команданта Коњичке дивизије, а о извршењу поднесите одмах извештај преко Обреновачког одреда." Ово је телефоном саопштено команданту 1. коњичке бригаде са ОБр. 1508.

У 13.05 час. добивен је одговор команданта 1. коњичке бригаде под ОБр. 588: „командант Коњичке дивизије наредио је, да батаљон 10. кадров. пука не враћам без његовог писменог наређења." Због овога је упитана Коњичка дивизија са ОБр. 1511 преко бригаде, да ли је примила рапорт одреда Бр. 1508 којим се саопштава наређење Врховне команде (пуковника Павловића), да се непријатељ одмах протера и батаљон 10. кадров. пука врати у састав одреда. У 15.15 час. 1. коњичка бригада извештава телеграмом: „Извештај на који очекујете послат вам је данас под ОБр. 588". Одговорено му је под ОБр. 1516: „Од вас нисам извештај ни тражио, већ од команданта Коњичке дивизије, коме сте требали одмах отправити моје ОБр. 1508 и 1511. Молим да га одмах отправите, иначе ћу известити Врховну команду, да га нисте хтели отправити, јер све ово радим по њеном наређењу".

У 16.45 час примљен је рапорт 1. коњичке бригаде: „Ваш рапорт ОБр. 1508 и 1511 одмах сам отправио команданту Коњичке дивизије. Томе команданту не дозвољавам да прави произвољне претпоставке како о мени лично тако и о мојој дужности." Одговорено му је: „Ваш извештај био је толико нејасан, да је морао изазвати мој акт (а не рапорт) ОБр. 1516. Због те нејасности и захтевао сам у име наређења Врховне команде, да се мој акт ОБр. 1508 и 1511 достави команданту Коњичке дивизије. Јер, у место да добијем јасан извештај и то од команданта Коњичке дивизије и повраћај батаљона 10. кадров. пука, ви ми одговарате: „извештај на који очекујете послат вам

је данас под ОБр. 588", у коме о ономе, о чему ја питам командант Коњичке дивизије нема ни речи."

У 17.30 час. командир 4. ескадрона извештава, да се једна непријатељска чета укопала у близини леве обале Очаге за 4—500 м. јужно од воденице Очаге. У 19 час. командант 1. коњичке бригаде моли, да се са артилеријом на крајњем левом крилу омета прелаз непријатељу, који припрема прелаз јужно од Стублинске воденице, и по могућству да се неутралише непријатељска батерија од два топа, која туче наше стрелце у стрељачким заклонима на самој речној обали, пошто је то немогуће постићи са положаја једне коњичке батерије, која је на десном пододсеку. Непријатељ је са једним топом данас по подне једно краће време тукао леви одсек—Благојев камен—без икаквог резултата.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Нема ништа важније. — Избачен је по који артилериски метак и било је пушкарање од стране непријатеља.

СИТУАЦИЈА

У току 18. новембра стигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од командата II. армије

ОБр. 3715 (у 4.30 часова)

„Командант Моравске дивизије I. позива чини представку, да због изложености положаја Човке обухватној артилериској ватри, поседне косу Кременица. Ја ово нисам могао да одобрим, а лично ћу отићи, да се уверим о стању и поднећу извештај."

ОБр. 3713

„Поводом наређења Врховне команде ОБр. 6599 тачка 7 част ми је молити: да ми се по мојим многобројним потраживањима пошаље довољно муниције за брзометне пољске топове, јер се сад располаже просечно са око 150 шрапнела и 20 разорних граната на цев, а то није ни приближно довољно, да се са успехом бије битка. На сва моја досадашња тражења, слало ми се по врло мало и тиме се једва подмиривао врло штедљив утрошак, а стање је остајало, као што сам горе навео."

ОБр. 3728 (у 12.25 часова)

„Стање код армије ноћас и јутрос овакво је:

1. Моравска дивизија I. позива. На десном одсеку било је повремено пушкарање. Према средњем одсеку код непријатеља стање је непромењено. Артилериско дејство било је само на стрељачке заклоне и позадину одсека — без успеха. На левом

одсеку била су патролна пушкарања; рад непријатељских патрола олакшан је бацањем светлећих бомби. Погинуло 2; рањено 8.

2. Тимочка дивизија I. позива. Према левом одсеку је ретка пешад. ватра, иначе дуж целог фронта је мир. Ништа ново нема о непријатељу. Рањен 1 војник.

3. Шумадиска дивизија I. позива. Слабо пушкарање било је пред Шумадиским коњичким пуком. Спрам Брзака до реке Лукавице непријатеља нема, али се чује нека лупа у северозападном правцу. Патроле извиђају.

4. Коњичка дивизија. Обноћ нема ништа ново; око 7 часова омање пушкарање.

5. Командант армије је на положају".

ОБр. 3736 (у 17.45 часова)

„У вези ОБр. 3715 јављам, да сам се вратио са обиласка полажаја Човке; налазим, да положај Човка сем онога што се види и са карте, нема неких нарочитих незгодних особина. Једино Враче брдо изложено је и анфиладној и позадњој артилериској ватри, али се и та незгода мора отклонити распоредом и фортификацијом. Према овоме наредио сам, да командант Моравске дивизије I. позива са својом дивизијом мора извести одсудну одбрану на овом положају".

ОБр. 3746 (у 24 часа)

„Стање код армије данас и вечерас овакво је:

1. Тимочка дивизија I. позива. Пребачени непријатељски делови преко Колубаре упутили су се ка левом крилу левог одсека, али су одбивени ватром оставив 20 мртвих и 3 заробљена. Потом непријатељ покушава покрет у напред од Дабиног брода, али га наше три чете нападом одбијају. Наш напад помаже нам артилерија, која том приликом поруши импровизовани мост код Дабиног брода. Борба је прекинута у мрак. Непријатељска хаубичка батерија избацила је свега неколико метака. Због мочарног времена и бара повукли смо предстраже за нешто уназад. Заробљенаци веле: код Дабиног брода је 8. ландвер. пук, низводно од њега 7. а позади овога у дивиз. резерви 6. Узводно од 8. је 28. ландверски и даље 14. ландштурмски. Наше одступање тумаче тиме, што немамо муниције, а неки мисле, да им спремамо клопку.

2. Шумадиска дивизија I. позива. Борбе није било. Патроле слате на л. обалу Лукавице нису приметиле непријатеља. Пред средњим одсеком примећено је да се непријатељ укопава. Са десног одсека покушаће трупе, да протерају непријатеља из шуме у углу између Лукавице и Туриje.

3. Моравска дивизија I. позива. Неколико непријатељских покушаја према десном крилу одбивено је. Према средњем од-

секу непријатељ из ровова на 2—300 м. до леве обале Колубаре, непрестано дејствује пешадиском ватром; артилерија је слабо дејствовала. Према десном крилу левог одсека непријатељ је око 9 часова, користећи маглу и покривен терен, прешао преко Љига и заузео наш напуштени истакнути положај „Чук", одакле се, добив појачање од 3 батаљона и 4 митраљеза, кренуо на напад, али је убрзо заустављен јаком пешадиском и митраљеском ватром иза зграда засеока села Ћелије. Изведен један наш топ на гребен положаја Ћелија, успео је јаком ватром, да непријатеља са знатним губитцима натера на одступање. Сад се непријатељ пред фронтом левог одсека налази на 1000 и више метара. Према левом крилу левог одсека непријатељ је целог дана остао на левој обали Љига, одакле је дејствовао пешадиском и митраљеском ватром. Око подне је покушао прелаз са слабијим деловима преко каменог моста на Љигу, али је одбивен. Непријатељска артилериска ватра према овоме крилу била је доста јака и успешна, јачина непријатеља је око 2 батаљона. Губитци: погинуло 13, рањено 66 војника и активни потпоручници Благоје Костић и Милован Станковић.

4. Од Коњичке дивизије извештај није добивен; телефонска веза је прекинута. Накнадно ће се послати".

Од команданта III. армије

ОБр. 2711 (у 12.30 часова)

„Сходно наређењу ОБр. 6604 за помагање левог крила II. армије учињено је: На Виноградима постављена је једна пољ. батерија тако, да може дејствовати у правцу левог крила II. армије и да туче цео предтерен тога крила до највећег домета. Та батерија од јуче дејствује. На истом месту од јутрос се пласира једна турска хаубичка батерија са истим задатком. Данас се на то крило шаље и једна аустриска батерија. 13. пешад. пук упућен је под команду Моравске дивизије I. позива за појачање Жупањевца. Резерва Дринске дивизије II. позива — 6. пук — налази се на крајњем десном крилу те дивизије."

ОБр. 2732 (у 24 часа)

„На фронту армије у току данашњег дана није било значајнијих новости. На десно крило Комбиноване дивизије непријатељ је избацио неколико артилериских метака — но без резултата. Предстраже Дринске дивизије I. позива (1 пук) и Комбиноване дивизије (1 батаљон) су на Пландишту и Тополском брду".

Од команданта I. армије

ОБр. 2853 (у 16.15 часова)

„Предузео сам могуће мере, да се осујети непријатељски покрет од Букова и Ражане према фронту: Маљен-Узуновац и

Стражара. Сообразно многим околностима у непријатеља, сва је прилика, да ће они горњим правцима упутити доста јаку снагу, појимајући велики утицај уопште ове армије на садашњим положајима. Ако би имало могућности, био бих мишљења, да се правцем села: Росића и Ражане упути једна јача колона од Косјерића у бок непријатељу, те би на тај начин и мојим дејством са Маљена непријатељ био доведен у незгодан положај и сатрвен. Молим за благовремени одговор."

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1581 (у 12.35 часова)

„Коњичка патрола јавља: два непријатељска батаљона од јутрос су у наступању од Букова ка Ражани. Патрола са правца: Радановци—Таор јавља, да су на томе правцу примећене непријатељске коњичке патроле. Наредио сам, да се 1 пук са 1 брдском брзометном батеријом крене за Црнокос. Ако бих напао непријатеља у десни бок, бациће га на положај ка Гојној Гори, који нисам досада могао да поседнем. Један батаљон стиже на Субјел; ако непријатељ предузме покрет јачом снагом у правцу Гојне Горе настаје питање у погледу пребацивања трупа за затварање теснаца на левој обали Мораве, пошто је даљина до досадањих положаја најмање један и по дан марша."

ОБр. 1582 (у 19.45 часова)

„Коњички дивизион са правца: Косјерић—Таор—Маковиште јавља: Непријатељска колона (1 пук и 2 ескадрона коњице) креће се од Дебелог брда преко Повљена и Мраљинци; а колона, која се кретала друмом од Ражане, избила је челом код с Брајковића. Данас у 14.40 часова северно од Косјерића чула се митраљеска паљба, која је трајала 30 минута. Од једног Србина заробљеника 2. батаљона 23. ландштурмског пука сазнало се, да је овај батаљон на Јелину (јужно од Рогачице) са 4 топа и 2 митраљеза; један батаљон у с. Своједругу, а један батаљон Мађара у Рогачици. 37. домобрански пук, да је отишао уз Дрину левом обалом ка Бајиној Башти; држи се да ће оба пука сутра вршити напад. Око хана Јагодина јужно од Велетова појавиле су се непријатељске патроле."

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6604 (у 8.50 часова)

Команданту III. армије — Белановица

„Због тога што је положај Човка лево крило II. армије стављено под јаку унакрсну артилериску ватру и грози јој опасност од Боговаће, померите ваше десно крило на Жупањац и

групишите на њему или на Чибутковици један дивизион артилерије првенствено хаубичке за парирање дејства на Човку од непријатељске артилериске групе са Пепељевца. По потреби нападните Пепељевац и пешадијом.“

Команданту II. армије — Даросава

„Наређено је команданту III. армије, да своје десно крило наслони на Жупањац и на њему или на Чибутковици групише један дивизион артилерије, првенствено хаубичке, за парирање дејства на Човку од непријатељске артилериске групе са Пепељевца. Човка се ни у ком случају не сме напустити.“

Наређење ОБр. 6608

„Команданту II. армије телеграфски је наређено, да се положај Човка ни у ком случају не сме напуштати. III. армији наређено је, да десно крило наслони на Жупањац и да групом артилерије одавде или са Чибутковице, као и нападом пешадије, парира дејство непријатељске артилериске групе са Пепељевца.“

Наређење ОБр. 6619 у 16.35 час.

Команданту I. армије — Бољковци
Команданту III. армије — Белановица

„Све неборце, који су вам били придати за утврђивање положаја око Ваљева, упутите одмах са придатим им официрима у Крагујевац, команданту Шумадиске дивизиске области.“

Наређење ОБр. 6645
Команданту I. армије — Бољковци

„Поводом извештаја команданта Ужичке војске, да се од Таора појављује једна непријатељска колона јачине 1 пука и од Ражане јачине 2 батаљона, војвода је наредио, да командант I. армије са једним јачим одредом од Маљена загрози левом боку и позадини непријатеља, који подилази Црнокоси, те да потпомогне команданта Ужичке војске на Црнокоси.“

19. НОВЕМБАР

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Трупе ове армије у току 19. новембра водиле су безуспешну борбу око прелаза преко Колубаре односно њене отоке Луковице на фронту од Обреновца до реке Пештан.

Дејство Комбинованог корпуса

104. ландштурмска бригада борила се око прелаза преко Колубаре код Обреновца, а са *29. и 7. дивизијом* око прелаза преко р. Лукавице према Конатици и сел. Црљени, али без успеха. Сем тога, 7. дивизија је својом артилериском ватром потпомагала напад суседне 21. ландверске дивизије 8. корпуса на висове изнад Лазаревца.

Дејство 8. корпуса

21. ландверска дивизија, у нападу на висове изнад Лазаревца, користила се садејством артилер. ватре суседне 7. дивизије Комбинованог корпуса, јер је врло споро пребацивала преко Колубаре своје топове, чији су точкови, због раскаљаног земљишта, упадали до главчина. Без својих топова, ова дивизија није могла кренути у току 19. новембра ни корака напред. *9. пешад. дивизија*, благодарећи постројеном понтонском мосту преко Колубаре код Белог брода и садејству левог крила суседне 36. дивизије 13. корпуса, на коме је пуковник Луксардо превео преко Љига тешке хаубице и посео падине висова Човке, дивизија је успела да са 6 батаљона потисне српске трупе са Врачег брда заробивши 2 официра са 257 војника. Али заузимање овог брда није се показало одлучујуће, како се мислило. Срби су стајали непоколебљиво на вису Човка (259).

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Дејство 13. корпуса

36. дивизија продужавала је напад на свом фронту од Жупањца до Дудовице, лево крило (пуковник Луксардо) успело је да пребаци код Жупањца преко Љига тешке хаубице и да садејствује суседној 9. дивизији 8. корпуса на Враче брдо, које је овог дана пало у руке ове дивизије. Иначе трупе ове дивизије у току 19. новембра никакав већи успех нису могле постићи. *42. хонведска дивизија* упућена је ка вису Миловац (254) у циљу заштите десног бока аустриских нападних трупа на Љигу и Колубари. Извидничко одељење ове дивизије, које се кретало према вису Бањиновац (700) јужно од Г. Топлице довело је око 1000 српских заробљеника.

Дејство 15. корпуса

1. дивизија упућена је 19. новембра из Ваљева ка Церовом брду (348) јз. од Мионице у циљу, да српским трупама отежава поседање овог предела. Остатак трупа 15. корпуса, као и цео 16. корпус, одмарао се и даље у рејону Ваљева. —

Трупе, које су водиле борбу код Лазаревца и на Љигу, биле су у тешкој ситуацији: трпеле су велике губитке, а нису

постигле никакав успех од веће вредности; у муницији почела се осећати оскудица; са претераном издржљивошћу трпљена је оскудица у свима потребама, јер су трупе биле лишене своје коморе, која је остала далеко у позадини.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

У 16.45 часова извештен је командант III. армије телефоном: „да је непријатељ напао Моравску дивизију I. позива на Врачебрдо са јаче од једне дивизије; да је тамо употребљен и 4. пук I. позива „Стев. Немање", да је дирижиран и 13. пук за тамо. Тражено је, да артилерија III. армије парира дејство непријатељске артилерије — Пепељевачку групу. Напоменуто је, да је још у 9 часова тражено садејство III. армије."

У 17.30 час. примљен је из Врховне команде извештај ОБр. 6700 ове садржине: „Наређено је команданту III. армије, да непријатеља нападне у правцу: Жупањац—Пепељевац, да олакша ситуацију код Човке. Ово да учини одмах. Ступити у споразум са III. армијом".

У 17.35 часова послата је депеша команданту III. армије ОБр. 3764 у овоме: „Депешом ОБр. 3645 од 16. тек. месеца молио сам команданта да изда потребно наређење, да се мост на Љигу код с. Жупањца поруши одмах од стране трупа те армије, чим исте изврше прелаз, јер су се оне њиме служиле, као и да се о резултату извести. Нисам добио никакав извештај од стране тога команданта, међутим ме командант Моравске дивизије I. позива извештава, да камени мост на Љигу није порушен и да непријатељ врши прелаз преко њега. Ово ми је част доставити команданту на увиђај".

У 18 часова примљен је извештај команданта III. армије ОБр. 2748 писан у 15.15 часова: „Да га је командант Дринске давизије II. позива известио: да помагање одбране Човке артилериском ватром са његовог положаја Виноградине не може да буде довољно јако и моћно због велике даљине непријатељских батерија код Пепељеваца. Стога је неопходно потребно, да одбрана тога положаја буде директном артилериском ватром ваших тешких оруђа, па ма она, због тешко пролазног терена, на случај повлачења морала и остати. Моли, да командант Моравске дивизије I. позива обавештава команданта Дринске дивизије II. позива о распореду и ситуацији своје дивизије".

У 20.25 часова командант III. армије са ОБр. 2760 пита: „Ради боље оријентације за сутрашњи рад молим да ми се јави: Да ли је познато место непријатељских батерија на Пепељевцу, колико их има, какве су и шта им је био објекат дејства. Тако исто молим да ми се јави, да ли су од Лајковцн дејствовале

непријатељске батерије, ако јесу, онда колико, какве су и да ли зна њихов положај и шта им је био објекат дејства као и колико и каквих је батерија Моравске дивизије I. позива узело учешћа данас у одбрани нападнутог одсека и какав им је распоред".

У 21.45 час. командант III. армије са ОБр. 2759 доставља II. армији: „По наређењу Врховне команде ОБр. 6700 наредио сам команданту Тимочке дивизије II. позива, да са 14. и 15. пуком још ноћас одмаршује на Виноградине, где се налази и резерва Дринске дивизије II. позива (6. пук). Молим за извештај, каква је ситуација код Моравске дивизије I. позива, као и о томе у коме је правцу по ту дивизију најподесније да се упути напад и у које време". Поводом овога, преко телефона се споразумевало о правцу за напад.

Дејство Моравске дивизије I. позива

На целом фронту дивизије, сем повремених предстражарских и патролних пушакарања, ноћ 18/19. новембра прошла је на миру. Непријатељ је остао на својим положајима. Губитци: 4 рањена.

У 10.50 часова командант дивизије са ОБр. 1865 извештава команданта армије: „Вод хаубица био би потребан, но с обзиром на комуникацију ове дивизије и на то, што би се по усменом извешћу команданта тешке артилерије, тај вод морао извући из састава. Тимочке дивизије I. позива, било би боље да он тамо остане." У исто време извештава команданта армије телефоном о нападу непријатеља на Враче брдо.

У 13 часова развила се веома јака борба на западном делу Врачег брда. Унакрсном артилериском ватром, тај је део просто претрпан. Затим је предузет напад са 3—4 батаљона. Упућена су 3 батаљона 4. пешад. пука I. позива „Стев. Немање", да тај напад одбију. Резултат се још не зна.

У 16.20 часова примљен је извештај команданта армије са ОБр. 3767, да је са положаја Дринске дивизије примећено: да су 2 непријатељске чете код механе у с. Латковцу, од којих се једна спустила ка Љигу, који се сада нигде не може газити. У исто време примљено је наређење команданта армије ОБр. 3770, да ће Дринска дивизија II. позива потпомагати својом артилеријом ову дивизију. У 19.5 часова примљено је наређење ОБр. 3775 да су упућени 13. и 14. пеш. пук у с. Шушњар и да се пукови дочекају.

У 19.50 часова командант Моравске дивизије са ОБр. 1874 подноси овај извештај команданту армије: „Непријатељ је отпочео још јутрос зором напад на положај ове дивизије и то фронтом преко Колубаре на линију наших положаја Лазаревац—Петка—кота 276 и дејствује пешачком ватром са положаја леве обале Колубаре. Није успео на томе делу фронта да пређе реку. Но главни напад противник је предузео са правца „Чук" на „Враче брдо". Овај напад предузет је јачином од једне дивизије и про-

тивник је успео да узме засеок на Врачем брду и потисне моја два батаљона. У критичном моменту око 14.30 часова ангажовао сам дивизиску резерву 4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање" и извршио контранапад. Противник је задржат у своме надирању и делимично одбачен натраг. Детаљно јавићу накнадно. Велике штете имао сам од умножених против батерија, које су дејствовале са линије: Остењак—Лајковац и са Пепељевачке косе. Њихова унакрсна ватра тешко се даје паралисати а ако су наше батерије врло енергично дејствовале".

У 22.50 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3790: „Умољен је командант III. армије, да трупе његове армије, одређене за напад у десни бок непријатељски, предузму исти сутра у 7 часова у правцу с. Жупањца. Та дивизија са придатим јој појачањима задржаваће непријатеља, док се напад трупа III. армије не изјави, а потом ће и сама прећи у напад, те да се непријатељ потуче и пребаци преко Љига и Колубаре".

Дејство Тимочке дивизије I. позива

На фронту ове дивизије било је с времена на време ређе пушкарање. Иначе је ноћ 18/19. нонембра прошла на миру.

У 7 часова примећено је наступање непријатеља од Дабиног брода ка с. Шопићу. Трупе левог крила десног одсека и десног крила левог одсека мотриле су на ово наступање непријатеља и пустиле га да приђе ближе положају. Око 8 часова непријатељ је почео дејствовати артилеријом и потпомагати своју пешадију у наступању. Око 8.50 часова непријатељ је отпочео наступати и једним делом од шумице, која се налази између Лазаревца и с. Петке ка Лазаревцу. И како се овај део брзо приближио роововима левог одсека, отворена је на њега јака ватра, због чега је одмах одступио и заклонио се шумом. Овај непријатељски део, који је наступао ка Шопићу, пришао је до западне ивице овог села и почео заузимати прве куће. Па како је већ био пришао на блиско одстојање од наших предњих делова, ови су наједаред отворили јаку ватру и кад се је непријатељски први борбени ред почео колебати, извршен је једним батаљоном испад и непријатељ натеран у одступање. Пошто је земљиште ка Колубари било све мочарније и теже за кретање, непријатељски војници су се почели заглављивати у блато, те су том приликом многи побијени или заробљени. За све ово време непријатељ је тучен и артилериском ватром из батерије једног и другог одсека, која му је — по казивању самих аустриских војника — нанела велике губитке. Борба је свршена пред подне.

У 14.10 часова непријатељски делови, потпомогнути дејством своје артилерије, понова су покушали напад на лево крило левог одсека. Ти су делови прво задржани ватром, а потом је ово крило левог одсека извршило испад и натерало непријатеља у бегство, којом му је приликом поубијано и заробљено доста вој-

ника. Више у току овог дана непријатељ није покушавао напад на делове дивизије. Продужено је само дејство артилеријом и омање чарке предњих пешадиских делова, па је се и то утишало у 17.10 часова.

У 10.35 часова примљено је наређење од команданта армије ОБр. 3759: „Из извештаја тога команданта Обр. 1381 не види се, да ли је поседнут одсек између р. Лукавице и потока, који протиче кроз с. Стубицу (на секцији новог издања одсек носи назив „Дебело брдо") и да ли су предузете мере за његово утврђивање, јер је овај одсек врло важан за опстанак Моравске дивизије I. позива на њеном положају. Ако случајно то није урађено, да се одмах поседне и утврди и да ми се јави о извршењу." Одговорено је одмах са ОБр. 1341: „Одсек између р. Лукавице и потока, који протиче кроз с. Стубицу, утврђује се. На њему су пласирани: једна брзометна батерија и вод аустриских хаубица. Тај део није поседнут пешадијом због тога, што се налази напред („Лазаревац").

У 12.15 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3719: „Упутите сутра рано једног официра и 20 коњаника из Шумадиског ескадрона III. позива команданту места у Аранђеловац, где ће остати до даљег наређења". Упућено је.

У 12.50 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3742: „Према до сада добивеним податцима о непријатељу, није се могао утврдити распоред његових снага, као ни његова јачина према фронту ове армије. Да би се могла уопште постићи сагласност, која би одговарала стварној ситуацији, потребно је, да се ови податци што скорије и исцрпније прикупе и пошаљу са назначавањем назива броја јединица, које се налазе према фронту појединих дивизија. Да командант предузме према овоме мере и поднесе извештај". По овоме је настављено прибирање нових података о непријатељу.

У 20 часова са ОБр. 1435 послат је овај извештај команданту армије: „Данас око 7 часова непријатељ је предузео напад на десно крило левог одсека, прво пешадијом а око 8 часова напад је отпочео потпомагати и артилеријом. При овоме нападу, непријатељ је успео да заузме предње куће села Шопића и почео да се ту групише за даљи напад, али је задржан нашом пешадиском и артилериском ватром. Пошто је Колубара све више надолазила а стварала све већу препону за лећима непријатеља, један батаљон левог одсека извршио је испад на непријатеља. Резултат овог испада био је тај, што је заробљено од аустриске војске: 2 официра, 1 подофицир и 107 редова, а по тврђењу официра из првог борбеног реда остало је на бојишту још око 600, које мртвих које тешко рањених. Око 14.10 часова непријатељ је поново покушао напад на лево крило левог одсека, потпомогнут својом јаком артилериском ватром. Против овога дела непријатељске снаге, трупе левог крила левог одсека направиле су испад и

нанеле непријатељу велике губитке, заробивши: 1 официра, 2 кадета и 38 редова. После овога, непријатељ није више предузимао нападе, већ је само заштићавао одступање својих делова. Пошто је непријатељ оба пута покушавао напад више према левом одсеку, трупе овог одсека у 15 часова ојачане су 3. батаљоном 14. пука I. позива, који је постављен у одсечну резерву (западно од Лукавичке школе). У 17.10 часова борба је прекинута и настало затишје. Код десног одсека, сем омањих чарки, било је цео дан релативно мирно. Данас је свега заробљено: 3 официра, 2 кадета, 1 подофицир и 145 редова. Судећи по заробљеницима, данас су према фронту ове дивизије били непријатељски делови из 7., 8. и 28. ландверског пука. Број наших губитака јавиће се накнадно. По подацима, који су до сад прикупљени, имаће свега 72, које погинулих које рањених војника".

Овог дана је поднет извештај команданту армије, према наређењу ОБр. 3687, о путовима: Барошевац—Рудовци—Даросава, Даросава — Венчани—Медведњак, Медведњак — Дрењар —Каменити оглавак—Жути Оглавак—Кљештевица и о попречним путовима између путова: Барошевац—Рудовци—Даросава и Трбушница—Лазаревац. Овога дана командант армије лично телефоном наредио је, да се одмах упуте 3 батаљона 14. пеш. пука I. поз. и цео 13. пеш. пук I. позива команданту Моравске дивизије I. позива у с. Шушњар, где да му се ставе под команду.

Команданту Шумадиске дивизије I. позива наређено је, да одмах упути овој команди два батаљона у с. Дрен, да се батаљони сачекају и приме. Ово је извршено. Штаб дивизије овога дана премештен је из Лукавичке школе у с. Дрен. Губитци: погинуо 1 официр и 7 редова. Рањено; 1 официр и 48 подофицира, каплара и редова.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

У току ноћи 18/19. новембра, сем слабијег пушкарања патрола левог одсека, није било ничег важнијег. Због воде која нагло надолази, објавнице које су биле на левој обали р. Пештана повукле су се на десну обалу исте. Сви јачи осигуравајући делови повукли су се нешто уназад ка предњој ивици главне линије одбране због велике воде у равници, а само су патроле и омања одељења остала на десној обали реке Пештана и Лукакавице. Приликом јучерашњег испада предњих делова десног одсека против непријатељских делова пребачених преко Пештана и Лукавице, било је губитака 6 рањених војника.

Комуникациски правац ове дивизије веома је рђав и за возове врло тешко пролазан, ма да се на оправци његовој стално ради. Са ОБр. 2335 о овоме је извештена армија.

У 9.10 часова наређено је команданту десног, средњег и левог одсека са ОБр. 2333: „Пошто се из до сада добивених

података није могао тачно утврдити распоред снага и јачина непријатеља према фронту ове дивизије, то наређујем: да командант средством патрола, извиђањем и заробљавањем појединих непријатељских војника прикупи податке о називу и броју непријатељских јединица, као и о распореду његовом и исти ми што пре достави.“ Командант дивизије са ОБр. 2336 подноси ову представку команданту армије: „Због кише и снега сва долина р. Пештана и Лукавице тако је баровита и подводна, да су сви ровови пуни воде и осигуравајућа одељења налазе се ван заклона потпуно изложена непријатељској ватри и непогоди. Како су још војници и врло рђаво одевени, то молим команданта за одобрење, да делове истурене за непосредну одбрану прелаза преко Пештана и Лукавице повучем на предњу ивицу главне линије одбране а напред истурим само мртве straже и стражарења одељења, која би се често смењивала и непријатељу спречавала прелаз преко реке и ширење на десној обали р. Пештана и Лукавице.“

У 13.50 часова командант армије са ОБр. 3758 доставља: „Одобравам предлог ОБр. 2336 од данас, али само тако, да се тиме ни у колико не слаби одбрана изложене просторије.“ У 17 часова на основи овога командант дивизије са ОБр. 2346 издао је ово наређење: „Због тога што су долине Пештана и Лукавице сада поплављене, одобравам да се осигуравајући делови нешто повуку уназад но с тим, да се ипак огарантује обрана те просторије јаком ватром и иста просторија и даље осигурава патролама, које ће одржавати додир са непријатељем и пратити сваки његов покрет. Међусобну везу, као и везу са суседним дивизијама, оржавати што тешње. Нарочиту пажњу обратити на прелазе куда воде путови од Скобаља и Цветовца; на долине Пештана и Турије где се одржава веза са суседним дивизијама, а особито на друм од с. Црљенци од Турије и од Белићског потока до с. Пештана“.

Са ОБр. 2340 командант дивизије наредио је команднру болнич. чате, да болнич. чета одмах оде у Барошевац, где је и дивизиска санитетска колона и тамо да подигне дивизиско завојиште. О овоме су извештене команде.

У 16.15 часова командант Коњичке дивизије са ОБр. 1943 тражи, да му командант ове дивизије упути два батаљона пешадије у с. Врбовну, за општу резерву његовог фронта. Батаљони се имају јавити команданту 5. пука III. позива, чији је штаб поред друма. Упућен је ордонанс у с. Степојевац да батаљоне сачека. На основи овога под ОБр. 2349 команданту 11. пука I. позива наређено је ово: „Два батаљона са водом митраљеза упутите одмах команданту Коњичке дивизије најкраћим путом, који сте изрекогносцирали у с. Врбовну, где да се јаве команданту 5. пука III. позива чији је штаб поред друма. Командант

Коњичке дивизије упутио је ордонанса у с. Степојевац, да батаљоне сачека и одведе на одређено им место, где ће образовати општу резерву. Тај командант са остала своја два батаљона и водом митраљеза остаће и даље на досадањем месту. О пријему и извршењу овог наређења одговорити.“ О овоме је извештен командант армије и Коњичке дивизије.

У 18.30 часова послат је извештај команданту армије са ОБр. 2352 ове садржине: „У току данашњег дана непријатељ је слабом артилериском ватром тукао лево крило положаја ове дивизије без икаквог резултата. Патроле левог одсека са десне обале р. Пештана с времена на време дејствовале су на непријатељске патроле. Од 14 часова непријатељ из батерије код Малог Борка отворио је јаку ватру против десног крила десног одсека, која је брзо уњуткана ватром двеју батерија са положаја. Вода у Пештану и Лукавици стално надолази и разлива. У току данашњег дана било је губитака 6 војника рањено, 1 коњ убивен и 3 рањена.“

У 20.10 часова примљено је наређење команданта армије ОБр. 3785: „Наредите, да се два батаљона из резерве одмах упуте команданту Тимочке дивизије I. позива у с. Дрен привремено на расположење.“ У 20.15 часова са ОБр. 2353 команданту 11. пеш. пука наређено је: „Према наређењу команданта II. армије ОБр. 3785 од вечерас са остатком пука — два батаљона и вод митраљеза — крените се одмах преко Барошевца на Дрен и ставите се на расположење команданту Тимочке дивизије I. позива. До Барошевца користите путовође мештане из с. Јунковца или Сакуље, а од Барошевца водиће вас ордонанс, кога ће тамо упутити командант Тимочке дивизије I. позива. Чим стигнете у Дрен, известите команданта Тимочке дивизије I. позива која се са штабом налази у с. Лукавици. Трупна комора нека остане до сутра у с. Стрмово, само нека јој командант одмах изда наређење за поделу, па ће се одавде наредити, чим се буде попунила храном. да један део оде у састав трупне коморе Тимочке дивизије I. позива. Снабдевање муницијом регулисаће се одавде. О пријему овог наређења одговорити одмах.“

У 21 час са истим бројем извештен је командант Тимочке дивизије I. позива о упућивању ова два батаљона. У ово време примљен је извештај од команданта Тимочке дивизије I. позива, да је се од заробљеника сазнало, да су код непријатеља знаци распознавања за вечерас: „Вендиг“ и „Валери“, а за сутра „Београд“ (Белград) и „Барбара“. Достављено је свима командантима ове дивизије.

Дејство Коњичке дивизије

У току ноћи 18/19. новембра није било ничег значајнијег сем омањег пушкарања. У току дана 19. новембра ситуација је

код трупа Коњичке дивизије остала непромењена, положаји, на којима су трупе заноћиле синоћ, задржани су. Командант армије са ОБр. 3747 тражи опис распореда трупа Коњичке дивизије а доцније и скицу.

Са ОБр. 1933 достављен је одмах распоред трупа Коњичке дивизије у овоме: „Трупе ове дивизије бране фронт од Благоја конака па до утока р. Турије са оваквим распоредом: *Десни одсек* од Благоја конака – утока потока Врбовице бране трупе: 1. коњичка бригада, 19. кадров. пешад. пук, 1 батаљон 10. кадров. пука, 1 батаљон 5. пука III. позива, 3 брзометне батерије и 1 чета комита. *Леви одсек* од утока потока Врбовице, па до утока р. Турије бране трупе: 2. коњички пук, 1 батаљон 5. пука III. позива. *Општа резерва*: 3. коњички пук, 3 батаљона III. позива и четнички одред (200 четника), на просторији: с. Врбовна, с. Лесковац—с. Степојевац."

У 11.50 часова командант армије са ОБр. 3762 саопштава: да ће непријатељ без сумње предузети напад на фронт те дивизије, да се дочепа узвишенијих положаја и тамо утврди, пошто због кише и надоласка Колубаре неће се моћи утврдити на левој обали те реке и наређује, да се предузму мере, да се то непријатељу спречи. На основи овога под ОБр. 1941 наређено је командантима одсека да предузму све мере, да се сваки покушај непријатеља, да се дочепа Конатичких положаја, спречи. Од команданта Шумадиске дивизије тражено је са ОБр. 1943 два батаљона пешадије у с. Врбовну за општу резерву овог фронта. Исти су упућени из 11. пука I. позива и на тај начин је фронт ове дивизије ојачан са 2 батаљона I. позива.

У 19.40 часова са ОБр. 1946 извештен је командант армије у овоме: „У току дана није ничег значајнијег било на фронту ове дивизије сем пушкарања. Непријатељ је тукао Конатичке положаје артилеријом. Наша артилерија је одговарала. Колубара, Пештан и Бељаница надошле су, због чега су се предњи делови на десном одсеку повукли на десну обалу р. Бељанице с тим, да се врате на своја места чим вода опадне. Рањено 2 каплара коњаника и 4 коња угинуло.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

Снег и киша, које су падале ноћу 16., 17. и 18. новембра учиниле су те је Љиг надошао и испунио своје корито, искваривши путове у толикој мери, да је ма какав покрет за теже возове био немогућан, а нарочито сад са овако изнуреном и још неодморном стоком. Па како су догађаји код II. армије уливали бојазан, то је Врховној команди са ОБр. 2735 у 4.05 часова од стране команданта III. армије на ову околност обраћена пажња са напоменом, да и то треба да буде један од разлога, да се

са ових положаја не одступа, јер би се одступање вршило под врло тешким условима.

У 10.20 часова командант II. армије под ОБр. 3757 јавља: да непријатељска артилерија са Пепељевачке косе туче уздужно и успешно бок и позадину Врачег брда, и моли да одређене батерије Дринске дивизије II. позива неутралишу дејство тих непријатељских оруђа и да уопште воде рачуна о олакшању положаја Моравске дивизије I. позива. Одмах је наређено команданту Дринске дивизије II. позива, да поступи у духу раније добивених наређења. Одмах је извештен командант II. армије о наређењу, које је издато Дринској дивизији II позива с напоменом, да ће она ту улогу вршити само у колико дозвољава даљина домета нашег пољског топа и турске хаубичке батерије. Сем тога напоменуто је, да су II. армији од стране III. армије стављене на расположење српске брзометне хаубице 12 и 15 см., који имају и већи домет и снажније дејство. О свему овоме је извештена и Врховна команда.

У 13 часова начелник штаба Врховне команде војвода Путник скренуо је пажњу телефоном команданту III. армије, да се имају у виду нове браничке линије у висини Вагана и Аранђеловца и да се рекогносцирају комуникације.

На основи добивених обавештења од Дринске дивизије II. позива у 14.55 час. јављено је II. армији, да одбрана положаја Човка не може бити помагана снажном артилериском ватром са Виноградина због велике даљине непријатељских батерија код Пепељевца. Стога је потребно да одбрана тога положаја буде помогнута директном ватром тешких оруђа II. армије, па ма се та оруђа и жртвовала при евентуалном повлачењу.

У 16.40 час. Врховна команда са ОБр. 6700 наређује ово: „Човка је у опасности да буде изгубљена. Једини је начин да се она спасе, да непријатеља нападнете у правцу Жупањац—Пепељевац. Извршите одмах ово и о резултату известите. Ступите у споразум са командантом II. армије.“

И ако је наређење било овако категоричко, командант III. армије сматрао је за дужност, да предочи корисне и штетне последице, које би могле наступити од оваког рада, а поглавито да се узму у оцену и неке околности, које Врховној команди нису биле довољно познате у моменту издавања ове заповести. До овога момента, стање трупа, онако како је овде представљено, ни у ком погледу није још било поправљено. Морално стање тек је почело помало да се поправља, а код непријатеља оно је за сада морало бити бар задовољавајуће. Још један неуспех наших бројно слабих дивизија, а које су и физички и морално биле сасвим расклиматане и поколебане, могао би довести до потпуног слома, а нарочито на овом терену, где комуникација није било и где би се за леђима имали и река и планински

теснац. Оделите офанзивне радње појединих армија доводиле би у најбољем случају до почесних успеха, али би се снага трупа и даље постепено трошила и крај би био сасвим близу. Група Човка—Враче брдо тако је незгодно постављена у линију целокупних положаја, да је унапред била осуђена да падне, сем кад би благовремено била фортификациски нарочито припремљена. Заузимањем групе Пепељевац—Стрмово, ситуација се не би поправила, већ би само променила улоге, т.ј. група Пепељевац—Стрмово дошла би у положај групе Враче брдо—Човка с том само разликом што би њен положај био још тежи. Сем тога, напад у правцу Пепељевца не би могао бити праћен артилеријом због сасвим рђавих путова и стања, у коме се тада стока налазила. Љиг је био надошао и испунио своје корито. Одлучан и користан резултат могао се очекивати само тако, да се трупе прво одморе и освеже, да се попуне муницијом и материјалом бар у неопходној мери; да се непријатељ пусти да он ломи своју физичку и моралну снагу по овом тешком терену и непогодном времену; да се код наших туупа побољша морално стање, па кад се осети да је наступио психолошки моменат, онда да се са свом снагом свију армија ризикује један енергичан и општи напад. О поменутим тешкоћама обавештена је телефоном и Врховна команда, па је онда решено; да се Тимочка дивизија II. позива из армиске резерве упути на Виноградине, да одатле нападне непријатеља на његово десно крило кад он буде у нападу на Човку прешав Љиг, те да се том приликом баци на Колубару.

Према томе, у 17.50 часова издато је ово наређење команданту Тимочке дивизије II. позива: „Са оба пешад, пука ваше дивизије крените се одмах, најкраћим путом на положај Дринске дивизије II. позива на Виноградине, одакле се има извршити напад на десно крило непријатеља, који данас напада Човку. За овај напад добићете накнадно подробније наређење на Виноградинама. Ради тога одржавајте сталну везу са армиским штабом. Вашу артилерију ставите под заштиту Комбиноване дивизије."

У 19.50 часова са ОБр. 2760 питана је II. армија, да ли је познато место непријатељских батерија на Пепељевцу и код Лајковца, какве су и колико их има; шта им је био објекат дејства? Колико је и каквих батерија Моравске дивизије I. позива узело учешћа у данашњој борби у одбрани нападнутог одсека и какав им је распоред. У 21 час са ОБр. 2795 команданту II. армије јављено је о наређењу, које је издато Тимочкој дивизији II. поз. и умољен је да пошље извештај о томе, каква је ситуација код Моравске дивизије I. позива као и о томе, у ком је правцу по ту дивизију најподесније да се упути напад и у које време.

У 21.30 час. командант III. армије издаје трупама заповест ОБр. 2764 у овоме: „Данас 19. ов. месеца непријатељ је нападао на положаје Моравске дивизеје I. позива Жупањац—Човка; ње-

гова артилериска група са Пепељевца потпомагала је овај напад. Пред сумрак опажен је један непријатељски артилериски дивизион код Латковића пред фронтом Дринске дивизије II. позива. Две чете непријатељске напале су на предстражни положај Дринске дивизије I. позива, али су артилериском ватром распрштене. Врховна команда наређује, да се одбрана положаја Моравске дивизије I. позива снажно потпомогне трупама ове армије. Наређујем:

1. Тимочка дивиз. II. позива одмах ће се кренути са својих досадањих положаја и доћи на положај Виноградине тако, да рано у јутро 20. ов. месеца може напасти непријатеља код Жупањца. Подробније о овом нападу накнадно ће се наредити, док се добију извештаји из II. армије.

2. Дринска дивиз. II. позива, Комбинована и Дринска дивизија I. позива биће спремне да одсудно одбију непријатеља, ако би их напао. Дринској дивизији II. позива и Комбинованој дивизији нарочито наређујем, да буду спремне да концентрисањем ватре што већег броја топова уђуткају и неутралишу непријатељски артилериски дивизион код Латковића, као и сваку другу групу непријатељске артилерије, која би се пред њима појавила.

3. Дринска дивизија II. позива и Тимочка дивизија II. позива постараће се, да на сваки начин успоставе везу са Моравском дивизијом I. позива релејом, и што пре сазнаду ситуацију код ње и да ту везу стално одржавају. Учињен је корак да се Моравска дивизија I. позива телефоном веже са Дринском дивизијом II. позива на положају Виноградине.

4. Армиски штаб у Белановици.

5. Ову заповест предаће Комбинована дивизија Дринској дивизији II. позива, а она Тимочкој дивизији II. позива."

У 22.50 часова II. армија под ОБр. 3790 јавља: „У вези извештаја ОБр. 3782 од данас молим да изволите наредити, да трупе ваше армије одређене за напад, предузму исти сутра (20. ов. месеца) у 7 часова, у правцу с. Жупањца у десни бок непријатељски. Трупе Моравске дивизије I. позива за то време задржаће противника и чим се изјави напад ваших трупа, прећиће и саме у напад." У току 19. новембра, непријатељ је на фронту III. армије показивао и артилерију, а пешадија се још појављивала у слабим деловима. Једино је ка Дудовици наступала снага 1—2 батаљона, где је отварана и пешадиска и артилериска ватра на наше предстраже. Непријатељ је овде покушавао да пређе Љиг, али је био одбивен са знатним губитцима, а нарочито од наше артилерије са Страже. Наше предстрже и даље су држале Пландиште и Тополско брдо.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

Коњичке патроле јављају о појави непријатеља код Дудовице. Око 17 часова телефоном из армије је авизиран покрет и трупама телефоном достављено на знање, у 18.30 часова наређена је спрема за марш и покрет ка механи Смрдљиковачкој.

У 20 часова издата је лично усмена заповест командантима пукова, да крену путом Смрдљиковац—Жупањац и то 15. пеш. пук II. поз. на челу, а за њим 14. пешад. пук II. позива. Пукови су продужили марш означеним правцима. Пут је био ужасан, студена киша, блато житко, местимице до преко колена, војници заостају пред ватром и пред кућама да се греју, што је одужавало и растројавало колону. Артилерија је остављена под заштиту Комбиноване дивизије. Овај је марш продужен и у току целе ноћи 19/20. новембра. Из помрчине чули су се знаци негодовања војника, нарочито због блата, помрчине и недобијања хлеба. Тек у зору 20. новембра 15. пешад. пук II. позива челом стиже на Виноградине. Због овога напад означен за 20 новембар одложен је за 21. новембар.

Дејство Дринске дивизије II. позива

У 9.30 часова непријатељ је у јачини једног батаљона, са леве обале Љига отворио јаку пешад. ватру на предње делове на десној обали Љига, западно од села Дудовице. Прихватнипа левокрилне предстражне чете и даље држи село Дудовицу. Мост на Љигу према селу Дудовици порушен је. Уопште на целој линији Љига пред фронтом ове дивизије од јутрос биле су чарке између предстражних делова и непријатељских пешадиских омањих одељења на левој обали Љига. Око 10 часова, непријатељ је из једне своје батерије, чије се место није могло запазити, избацио неколико метака на лево крило положаја без резултата. Један вод пољске артилерије са левог крила дејствовао је против непријатељских пешад. одељења на левој страни Љига. Артилерија десног крила дејствовала је данас пре подне против непријатеља испред левог крила Моравске дивизије I. позива. Непријатељ је извесним својим деловима био извршио прелаз на десну обалу реке Љига, али је сузбивен.

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

Код ушћа Липовице није се могао подићи мост на Љигу, али су подигнута брвна. Командапт левог одсека пребацио је 20 војника на леву обалу Љига, за везу са батаљоном на Тополском брду. Овог дана по подне, пред фронтом ове дивизије појавила се једна непријатељска пољска батерија од 5 топова и једна брдска батерија од два топа и дејствовале су против десног одсека. Наша је артилерија дејствовала против непријатељске и артилерије и пешадије, која се спуштала низ косу Латковића ка Љигу, у јачини два батаљона, од којих су две

чете силазиле ка ушћу потока. У току ноћи 19/20 новембра непријатељ је тукао слабом артилеријском ватром Стражу. Код ушћа Оњега пребацило се ½ до 1 батаљона непријатељске пешадије и утврђује се на самој обали.

Дејство Дринске дивизије I. позива

Наређено је команданту инжињерије, да подигне мост на Љигу код села Моравца, да би се осигурала веза и одступница предстраже са Пландишта на главни положај. У 12.10 часова, од воће официрске патроле добивен је извештај: Непријатељска коњичка патрола од 11 коњаника и за њом 2 чете крећу се путом од Јовића бара ка вису к. 707; и да из села Гуњице излазе ка к. 707 и 705 с времена на време слаба непријатељска одељења у јачини 10—15 пешака. Око 15 часова непријатељ је упутио по 2 чете на Миловац и Пландиште, ове су чете ватром одбивене. Пред фронтом предстраже на Пландишту у току целог дана јављала су се непријатељска извиђачка одељења. Опажен је пред мрак један непријатељски артилериски дивизион код Латковића. У 20.50 часова добивена је заповест од командадта III. армије ОБр. 2764, која је горе у целини изнета.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

По заузећу Бањинца на левом крилу армије код Дунавске дивизије II. позива и на предстражама Моравске дивизије II. позива на Миловцу и у правцу Орловца било је само слабог пушкарања. На Бањинцу, слабији непријатељски, делови, који су избили на лево крило овога положаја, успели су, да се на истом одрже у непосредној близини наших трупа на Бањинцу. На осталим деловима и на главном положају I. армије продужено је и даље утврђивање. О непријатељу није било нових података, нарочито није било података о његовим трупама, које су биле пред фронтом предстража Моравске дивизије II. позива. Одаслате патроле са предстража од Миловца, да заробе неког од непријатељских војника, нису у томе успеле. Распоред I. армије на заузетим положајима остао је исти, само мале измене учињене су код предстражних делова.

Код Моравске дивизије II. позива због померања предстража Дринске дивизије I. позива на Пландиште, 3. пешад. пук II. позива заузео је цео Миловац, запречавајући делом трупа и сеоски пут, који из Горње Топлице води за Гукоше (јужно од друма). Смена предстража извршена је без узнемиравања од стране непријатеља. Само батаљон, упућен на лево крило предстражног распореда на правцу од Бабајића ка селу Велишевцу (стара секција), наишао је на мали отпор слабијих непријатељских одељења код овог села, али их је убрзо протерао.

Код Дунавске дивизије I. позива батаљон 9. пеш. пука II. позива, упућен рано из јутра, да појача батаљон на Јовића бари стигао је на Вис (к. 707).

Код Дунавске дивизије II. позива предузете су биле зором мере, да се трупе на Бањинцу после синоћњег неуспеха и ноћашње борбе уреде, а од трупа, ангажованих у ноћашњој борби, издвојен је: 1 батаљон 8. пука I. позива и 1 батаљон 18. пешад. пука I. позива и као одсечна резерва постављен је позади Бањинца.

У даљем току дана 19. новембра вођена је борба само на предстражама Моравске дивизије II. позива код 3. пеш. пука II. позива на положају Циганске куће—Миловац—Бабајићи, као и на Бањинцу са непријатељским деловима, који су успели, да се и даље задрже на левом крилу Бањинца. Већ око 9 часова непријатељ је отпочео напад са Орловца, нападајући лево крило предстражног положаја код села Бабајића. Непријатељ је више пута понављао напад, али увек без успеха. Према десном крилу предстражног положаја непријатељ није озбиљно нападао. На овом правцу виђали су се само појединии пешачки делови и водила се чарка између патрола. Око 16 часова борба се почела стишавати, а са Миловца је примећено да непријатељ напушта Орловац и рокира на север. Тек у сумрак борба се стишавала сасвим. На левом крилу код Дунавске дивизије II. позива пушкарање, које је трајало целе ноћи 18/19. новембра на Бањинцу, почело је зором 19. новембра постајати све јаче и у даљем току целог дана, вођене су кратковремене борбе са непријатељским деловима, који су остали на левом крилу Бањинца. Сви непријатељски напади одбивени су, и положај је одржан, али је непријатељ исто тако успео, да задржи у својим рукама и раније отети део Бањинца. На центру армије према фронту Дунавске дивизије I. позива није било борбе. У циљу појачања фронта на међупростору од Љига до Берковачке главице, наређено је команданту Дунавске дивизије I. позива да на одсек Медвик—Вис (707)—Гуњачки вис упути и остатак 9. пешад. пука II. позива; да Боблије заузме једним од пукова из резерве, а да батерије са положаја Букве—Лисине свуче код резерве. Ово је изазвало промену распореда и код ове дивизије: 9. пешад. пук II. позива упућен је цео на поменути одсек; 4 прекобројни пешад. пук заузео је његов положај на Лисини (западно од Букве) са једним батаљоном на Боблијама (лева обала Драгобиљске реке), а у резерви остао је само 9. пешад. пук I. позива код Дићске механе.

На крајњем левом крилу Маљенског одреда владала је потпуна тишина. О непријатељу пред фронтом овог одреда није било још тачних података. Одаслате патроле да извиде правце преко Дивчи баре ка Вуковића ливадама и преко Росића ка Ражани, нису се још биле повратиле. Непријатељ пак, пред фронтом овог одреда нигде се није појављивао. Међутим стање трупа на Маљену сваким часом постојало је све горе,

У близини нигде није било насељених места, ни склоништа за људе и стоку. Снег је био завејао све путове. саобраћај са позадином био је сасвим прекинут. Предузете су мере, да се са мештанима прокрчи пут, али су слаби резултати били. Због овако несрећних прилика, у којима се налазио Маљенски одред, а и због случаја, који се десио на Бањинцу, где су два батаљона без борбе напустили били положај, командант Дунавске дивизије II. позива повукао је из састава Маљенског одреда 2 батаљона и 2 митраљеза у општу резерву. Груписање јаче снаге на фронту Маљен—Стражара, којом би се изашло у сусрет непријатељу, било је немогуће. Командант Дунавске дивизије II. позива са великом муком, а са оваким трупама, једва је држао и ове положаје, а о заузимању Стражаре није могло бити ни говора. Са бољим трупама и са наслоном на овако јаке положаје могло се и мислити о нападу и маневру, али са оваквим не. Морал код трупа све је више опадао, због ранијих неуспеха, растројства, а сад још и рђавог времена и зиме, која је затекла људе готово без одела и обуће. Једини излаз из овог положаја по мишљењу команданта Дунавске дивизије II. повија био је само офанзива једне нове дивизије с крила армије. Ово гледиште команданта Дунавске дивизије II. позива било је оправдано, а одговарало је и духу замишљене идеје команданта I. армије, који је тежио да од Маљена и Бањинца упути напад директно у бок непријатељских трупа на простору између Љига и Рибнице. Било једно или друго, требало је имати резерава, а у овај мах команданту I. армије стајали су на расположењу само још неангажовани делови Дунавске дивизије I. позива, Према томе јасно је. да се ови делови нису могли упутити за појачање Дунавске дивизије II. позива. А кад Дунавска дивизија II. позива са трупама, које је имала на расположењу, није могла сама да изведе напад у правцу Повљенске греде или доле ка Љигу и Рибници, онда је било потребно, да бар што јаче огарантује одсек Маљен—Стражара, који се морао имати као ослонац за маневар, било да буде упућем у правцу Повљена, било ка Љигу и Рибници. У томе духу учињен је и распоред трупа. Али због овако неповољних прилика, а уз то и нејасног стања код непријатеља, нарочито према Маљену и на простору северно од пута Мионица—Гукоши, није се још могло приступити остварењу идеје о преласку у офанзиву.

Но да трупе на положајима не би остале неактивне, што би још горе могло утицати на морал код људи, препоручено је командантима да буду што активнији. Због тога командант Моравске дивизије II. позива решио се, да сутра 20 новембра предузме напад трупама са предстража. Овоме нападу по узајамном споразуму команданата дивизија имао је садејствовати

један батаљон 9. пешад, пука II. позива (из Дунавске дивизије I. позива) са Јовића бара, а Дринска дивизија I. позива, која је иначе била јако ослабљена, да ватром потпомаже напад. Дунавска дивизија II. позива, да би протерала непријатељска одељења, која су држала лево крило Бањинца, имала је да сутра 20. новембра, што јачом резервом са одсека Бањинац —Рудо нападне непријатеља и протера са заузетих положаја.

По завршеној борби у току 19. новембра, распоред трупа код Моравске дивизије II. и Дунавске дивизије II. позива остао је исти. Маљенском одреду наређено је, да се повуче у с. Планиницу, остављајући на главним правцима довољно јаке straже, а чим се време пролепша да одмах изађе на Маљен. Код Дунавске дивизије I. позива 9. пешад. пук II. позива до 23 часа заузео је са 3 батаљона одсек Медник—Вис (707)—Гуњачки вис а са једним батаљоном Јовића баре; 4. прекобројни пешад. пук до поноћи 19/20. новембра стигао је на Лисину, а једним батаљоном на Боблије; 1 батерија са Лисина спуштена је код села Лалинаца, а друге 2 остале су за ноћас на Буквама; дивизиски коњички пук, који је стигао око 18 часова у састав дивизије, задржан је код Лалинаца. Везе са предњим положајима између Дунавске дивизије I. позива и Моравске дивизије II. позива није било, јер је непријатељ предњим деловима био подишао Јовића бари. На осталим деловима према фронту трупа ове армије непријатељ је држао Орловац, а пред левим крилом Дунавске дивизије II. позива Локве и делом Бањинац. Извесне његове трупе избиле су биле и на Велико брдо. Јачина непријатеља пред предстражама Моравске дивизије II. позива била је: 2 батаљона са 3 митраљеза и 2 топа. По исказима заробљеника пред фронтом ове армије била је 42. дивизија 13. корпуса, чији се штаб налазио у Доњој Топлици. На правцу Бањинца према добивеним податцима био је 25. домобрански пук 83. бригаде 43. дивизије, а пред фронтом предстража Моравске дивизије II. позива делови 26. и 78. пука.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

У току ноћи 18./19. новембра и у току дана 19. новембра на фронту Ужичке војске није се десило ништа значајније. Према диспозицији ОБр. 1585 од јучерашњег дана, у току овог дана вршено је груписање трупа и извиђање.

Леви одсек: Ђаков камен — Кадињача—Буља. На овом одсеку извршено је овако груписање снаге: *На Кадињачи*: 2 батаљона 4. пука III. позива, допунски батаљон 12. пука II. позива, 1 пољска брзометна и 1 пољска Дебанжова батерија. Оштра стена и Грађевинар као предње тачке поседнуте су са по једном четом. За одржавање додира са непријатељем

налазе се слабија одељења на Мусином брду, Кику и Вису. *На Буљи—Поникве:* 1 батаљон 4. пука III. позива, 1 батаљон 15. пука III. позива и 4 брдска Дебанжова топа. На Јарчевом брду 1 вод. *На Брановој глави—Главици*. допунски батаљон 10. пука II. позива. Једна пољска брзометна батерија упућена је са овог положаја у току данашњег дана у састав Косјерићског одреда. *На Шаргану*: један вод коњице. *На В. Приседолу:* допунски батаљон 11. пука II. позива као резерва трупама на Црном врху и Кадињачи. *Стање на овом одсеку*: једна непријатељска јача патрола, јачине 10 пешака и 4 коњаника, око 7 час. сусрела се са нашом патролом код моста на реци Рзаву. Наша коњичка патрола сјахала је за борбу пешке. После неколико избачених плотуна, непријатељска патрола одступила је ка Вардишту. Због појаве непријатељске патроле од Вардишта у правцу Шаргана, наређено је командиру Ибарске чете у Чајетини (на Палисадима) да шаље извиђачка одељења преко с. Семегњева у правцу Мокре Горе и карауле Дубља, а преко с. Рибнице у правцу Оштреља и карауле Гуманци. Команданту 5. кадров. пука, који је стигао на Увац и који има по једну чету на Бјелом и Равном брду наређено је, да са Бјелог брда шаље јача извиђачка одељења у правцу с. Трнаваца и Д. Вардишта.

Десни одсек: Црни врх—Вис—Варда. Даљна пешачка патрола послата у правцу с. Вујетића (изворни део р. Рогачице) сукобила се са једном непријатељском патролом, из које је један војник погинуо, а један заробљен. Патроле упућене ка Маковишту, Радињу и Радановцу нису наишле на непријатеља, а казале су, да његове патроле долазе до Г. Зарожја, близу Маковишта и Таора. Један непријатељски логор налази се на Пашиној равни, јужно од Дебелог брда. Иначе, према овом одсеку непријатељ у току данашњег дана није ништа предузимао.

Косјерићски одсек. У току ноћи 18./19. новембра на Црнокос стигла су 3 батаљона 10. пука. Остале трупе по диспозицији ОБр. 1585 су у покрету ка овом одсеку, а које ће се у току овог дана и ноћи прикупити.

Коњички дивизион упућен је у извиђање правцима ка Радановцу, Таору и Маковишту. Један вод коњице упућен је ка Ражани, ради одржавања додира са непријатељем. У правцу ка с. Глоговцу упућене су и 2 чете Ибарског батаљона. Коњичка патрола са правца Радановци—Таор извештава. да је једна јача непријатељска патрола јачине једног вода наступала од Кичера преко Парамуна и да се спустила до близу с. Годљева, где је и остала на путу Годљево—Сјеча река. Ова патрола даље јавља, да на Мравињцима нема јаче непријатељске снаге, јер су по исказу мештана отишле у правцу

Ваљева (вероватно у правцу с. Бачеваца), али да има извесне снаге око Чикера и Глога, и да све непријатељске патроле и долазе са те стране. Даљне пешачке патроле у правцу Глоговца нису до тога места наишле на непријатеља, али су његове патроле долазиле до с. Брајковића и по исказу мештана узимале храну и вратиле се. Од једног нашег војника из 4. прек. пука, који је заробљен па побегао, сазнало се, да се на Буковима налази знатна непријатељска снага и да израђује колебе. Иначе и на овом одсеку, у току данашњег дана није се десило ништа значајније. Покрети, које је непријатељ вршио, били су само у циљу извиђања распореда наше снаге.

Према заповести команданта Ужичке војске ОБр. 1585 овога дана је Шумадиску дивизију II. позива сачињавао само допунски пук и 4. пук III. позива са артилеријом, а она је имала на линији: В. Приседо—Кадињача—Буља—Поникве—Бранова глава—Главица, да упорно брани и затвара тај правац, те да обезбеђује операције Косјерићског одреда; а одред пуковника Павловића (4. и 12. кадров. пук са 2 батаљона 11. пука II. позива и нешто артилерије) да брани линију: Вис—Црни врх—Цикоте. Према овоме командант Шумадиске дивизије II. позива извршио је распоред овако:

На Кадињачи: 2 батаљона 4. пука III. позива, допунски батаљон 12. пука II. позива, 1 пољска брзометна и 1 пољска Дебанжова батерија, под командом пуковника Јанкуре. Као предње тачке поседа: Оштру Стену и Грађеновац са по једном четом; унапред на Мусином брду, Кику и Вису налазе се слаби делови с којима одржавати додир.

На Буља—Поникве: 1 батаљон 4. пука III. позива, 1 батаљон 15. пука III. позива и 4 брдска Дебанжова топа, под командом потпуковника Петра Тодоровића. Као предње тачке поседа Јарчево брдо једним водом.

На Брановој глави—Главици: допунски батаљон 10. пука, 1 пољска брзометна батерија, под командом команданта дотичног допунског батаљона.

На Шаргану налази се 1 коњички вод, ради благовременог извештавања о непријатељу.

На Приседу: допунски батаљон 11. пука II. позива у припремном распореду, одакле ће се према ситуацији употребити као резерва према Црном врху, или за удар у бок оних непријатељских делова, који би надирали ка Кадињачи. Овај батаљон избацује један вод на Водице (к. 800).

У 14 час. са Бранове Главе пољска брзометна батерија упућена је у Косјерић команданту Косјерићског одреда. У 15.30 час. 2. батаљон 4. пука III. позива упућен је у Ужице, где да се јави команданту Ужичке војске.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Ноћ је прошла на миру сем омањих чарки између патрола. Непријатељске патроле где — где су на 2—300 м. од леве обале Колубаре. У 9.30 час. примљен је извештај од командира 4. ескадрона, да је непријатељ јутрос почео артилериском ватром да туче пешадију нашег левог крила, но да његова зрна пребацују. Јутрос око 6 час. једна непријатељска десетина покушала је да пређе Колубару на брани код Дражевачке воденице и да је ватром спречена и одбивена. На обали Колубаре води се местимично и повремено пушкарање. Командир 4. ескадрона доставља у 16.45 час. извештај своје официрске патроле, да је непријатељ артилериском ватром обасуо положај коњичке батерије и да је на Очаги пушкарање. По подне непријатељ је дејствовао једним топом на крајње лево крило, које је непосредно на отоци Колубаре, као и на ровове на Благојевом конаку, али без успеха. На фронту према положају Чардак, на левој обали Колубаре, непријатељ се утврђује. Око 15 час. дошла су низ Саву 2 монитора до Забрежја, који су се ту мало задржали, а потом отпловили ка Прогару. Одред је заноћио у истом распореду као и јуче. Колубара надолази. Снег је пао.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Нема ништа важније на фронту, сем што је непријатељ ретком артилериском и пушчаном ватром тукао предње положаје код Вишњице и В. Села без резултата.

СИТУАЦИЈА

У току 19. новембра стигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије
ОБр. 3752 (у 10.55 часова)

Доставља извештај Коњичке дивизије од 18. новембра у 19.15 часова: „Данас је непријатељ нападао једним батаљоном и једним ескадроном у правцу Задњак—Вилина Бара, али је одбачен јаком карабинском и митраљеском ватром, уз велике губитке. Наш кадровски батаљон успео је да протера на леву обалу Пештана непријатељске делове код Конатице, али се непријатељ, ојачавши се понова, дохватио десне обале. Наш се батаљон повукао на десну обалу р. Бељанице. Имали смо око 60 избачених из строја, рањен је и 1 официр 10. кадровског пука. Наређено је команданту Коњичке дивизије, да предузме све мере, да непријатеља протера, и тра-

жено је да извести, које је мере употребио и да ли се је обраћао за помоћ команданту Шумадиске дивизије I. позива, као што му је то раније наређено да чини у случају потребе као и да извести: што не јавља ништа о јачини непријатеља."

ОБр. 3763 (у 12 часова)

„Стање код армије ноћас и јутрос овакво је:

1. Моравска дивиз. I. позива. Обноћ су била пушкарања. Непријатељ је остао на својим положајима. Рањено 4. У 9.15 часова непријатељска артилерија са Пепељевачке косе успешно дејствује против бока и позадине Врачег брда тукући га уздужно.

2. Тимочка дивиз. I. позива. Омање пушкарање било је на левом одсеку; нових података о непријатељу нема. По телефонском извешћу у 9.30 часова непријатељ је напао на леви одсек дивизије, али је одбивен са великим губитцима (заробљено је неколико официра и 50 војника). Непријатељ се гони ка Колубари.

3. Од Шумадиске дивиз. I. позива и Коњичке дивизије до сада извештаја нема, јер се је тек јутрос успостављена телефонска веза поново прекинула."

ОБр. 3768 (у 16 часова)

„Шумадиска дивизија I. позива јавља: Прошле ноћи било је слабо пушкарање. Због јаког надоласка воде све објавнице са леве обале Пештана прешле су на десну, и цео распоред се за нешто померио ка предњој ивици главне линије одбране. При јучерањем испаду предњих делова десног одсека било је свега 6 рањених војника из 12. пука I. позива. Комуникациски правац ове дивизије веома је рђав, каљав и за возове тешко пролазан, ма да се са доста снаге на њему ради."

ОБр. 3773 (у 16.30 часова)

„Доставља извештај Моравске дивизије I. позива од 14.17 часова: „У 13 часова развила се веома јака борба на западном делу Врачег брда. Унакрсном артилериском ватром тај је део просто претрпан. Затим је предузет напад са 3—4 батаљона. Упућена су 3 батаљона 4. пешад. пука I. позива „Стев. Немање" да тај напад одбију; резултат се још не зна."

ОБр, 3780 (у 20 часова)

„Командант III. армије извештава: Командант Дринске дивизије II. позива извештава ме, да помагање одбране положаја Човке артилериском ватром са његовог положаја Виноградине не може да буде довољно јако и моћно због велике

даљине непријатељских батерија код Пепељевца. Достављам ради знања."

ОБр. 3782 (у 21.45 часова)

„Моравска дивизија I. позива данас у 19.50 часова јавља: Јутрос зором непријатељ је почео напад фронтом преко Колубаре на линију наших положаја: Лазаревац—Петка—к. 266 и дејствује пешадиском ватром са положаја леве обале Колубаре. Није успео на томе делу фронта да пређе реку. Но главни напад непријатељ је предузео са правца Чук на Враче брдо. Овај напад предузет је јачином до једне дивизије и непријатељ је успео да заузме засеок на Врачем брду и потисне наша два батаљона. У критичном моменту око 14.30 часова ангажовао сам дивизиску резерву — 4. пешад. пук I. позива „Стев. Немање" и извршио контранапад. Непријатељ је задржан у своме надирању и делимично пребачен натраг. Детаљно јавићу накнадно. Велике штете имао сам од умножених непријатељских батерија, које су дејствовале на линији: Остењак—Лајковац и са Пепељевачке косе. Њихова унакрсна ватра тешко се даје паралисати, и ако су наше батерије врло енергично дејствовале."

ОБр. 3798 (у 24 часа)

„Стање код армије данас и вечерас овакво је:

1. Шумадиска дивиз. I. позива. Непријатељска слаба артилериска ватра против левог крила дивизије, но без штете. До 14 часова било је патролно пушкарање на обалама Пештана. У 14 часова непријатељска батерија код Малог Борка отворила је јаку ватру против десног крила десног одсека, али је брзо ућуткана. Вода у Пештану и Лукавици надолази и разлива се. Рањено је 6 војника. Коњ 1 убивен, 3 рањена.

2. Коњичка дивизија. Било је омање пушкарање; непријатељска артилерија тукла је Конатичке положаје; наша је повремено одговарала. Колубара, Пештан и Бељаница јако су надошле, због чега су се предњи делови на десном одсеку повукли на десну обалу р. Бељанице, с тим да се врате на своје место чим вода опадне.

3. Тимочка дивизија I. позива. Око 7 часова непријатељ је почео напад пешадијом на десно крило левог одсека, а око 8 часова и артилеријом. Успео је, да заузме предње куће с. Шопића, али је ту и задржан ватром. Око 8.50 часова покушај напада на лево крило левог одсека одбивен је пешадиском ватром. Надошла Колубара иза леђа непријатељу потпомогла је испад једног нашег батаљона са левог одсека, те је заробио два официра, 1 подофицира и 107 непријатељских војника, а остало је на бојишту око 600 које мртвих, које тешко рањених. Око 14.10

часова непријатељ понова покушава напад против левог крила левог одсека, потпомаже га јака артилериска ватра, али је напад одбивен и заробљено: 1 официр, 2 кадета и 38 редова. После овога непријатељ није покушавао напад, већ само заштићавао одступање. Око 17 часова борба је прекинута. Код десног одсека било је омање чарке. Заробљеници веле, да су према фронту ове дивизије били делови 7., 8. и 28. ландверског пука. Било је око 72 војника избачених из строја.

4. Моравска дивизија I. поз. На фронту десног одсека: Лазаревац—Петка—к. 253 било је пушкарање. Од зоре непријатељ предузима главни напад на Враче брдо—Ћелиску косу са јачином од 1 дивизије. Напад је припремљен артилериском ватром из 7 група са линије: Остењак—Лајковац—Пепељевац. Наши батаљони: један из 1. и један из 2. пука упорно бране положај; непријатељ јако надире; послато је у помоћ: прво 1 батаљон 4. пука I. позива „Стев. Немање", а одмах затим цео 4. пук I. позива. „Ст. Немање" у контра напад, да би се заузели стари положаји. Непријатељ се задржао на западној коси Врачег брда и држи засеок источно од к. 159. Наређено је, да се прикупи 1. и 4. пук и да до зоре овлада целим положајем. То је сад у извршењу (2 часа по поноћи). Губитака имамо врло много, нарочито од унакрсне артилериске ватре. Непријатељски губитци су огромни, а командант 4. пука јавља, да се много непријатељских војника предаје; има и 2 официра. Крајње лево крило: фронт Жупањац било је обасуто јаком артилериском ватром; а нападано је ватром слабих пешадиских јединица. Непријатељ има 7 артилериских група: две на коси Пепељевачкој, две југозападно од с. Лајковца на к. 135 (1 хаубичка) и три северозадно од с. Лајковца између Остењака и Лајковца (1 хаубичка). 18. тек. месеца пало је неколико зрна из оруђа великог калибра, али данас се та група није јавила. Распоред наших батерија: на простору к. 159—к. 243 четири пољске батерије и вод хаубички. Објекат дејства: Лајковац—Остењак. На фронту Ћелија—Жупањац пласиране су 3 пољске батерије са кругом дејства: Рубрибрез—Пепељевац. Под ОБр. 6752 телефоном је достављено о овом успеху I. и III. армији".

Од команданта III. армије

ОБр. 3734 (у 6.30 часова)

„У погледу моралног, бројног и материјалног стања код дивизија ове армије: командант Дринске дивизије II. позива јавља ово: бројно стање трупа ове дивизије знатно је смањено и сада код пукова ове дивизије има укупно: 5814 пушака. Ну заостали војници постепено пристижу. Сви су ти заостали са територије која је напуштена. Војници желе да се бију и да се прекине са одступањем. Преоружање је штетно утицало на морал, јер војници у нове пушке још немају довољно вере. Командант

Дринске дивизије I. позива јавља: бројно стање: 6. пук 1403 пушке; 5. пук 1809 пушака; 17 пук 1697 пушака; 3, прекобојни пук 6800 пушака. Укупни број бораца данас износи дакле: 5857.—6. пук и поред тога што је јако проређен представља јединицу, на коју се у потпуности може рачунати. Овај пук у свима приликама до сада борио се одлично, што је заслуга команданта пука, команданата батаљона и свију осталих официра. Губитци 5. пешад, пука последица су више самовољног удаљења војника тога пука својим кућама, да своје породице спасавају, али има основа веровању, да ће се ипак на тај пук моћи у потпуности рачунати. 17. пешад. пук од како је ппуковник Стојшић отишао из пука, нагло је попустио; у његове редова ушла је малодушност и колебљивост. Бројно стање је ослабљено због самовољног удаљења својим кућама ради спасавања породица. 3. прекоброј. пук рђаво се држао у свима борбама до данас. Ислужени војници из коњице и артилерије упућени у другом периоду рата за ојачање тога цука, сматрали су упућивање у пешад. пукове као казну и борили су се врло рђаво. Оружје и материјална спрема је доста лоша; велики број пушака мод. 80/907. рђаво функционише. Вазелин се тешко добија. Одело је поцепано; велики број војника ни данас нема шињела; обућа је такође поцепана. Логорска спрема у многоме недостаје; пионирског алата много је пропало и у њему се осећа оскудица- И код Комбиноване дивизије бројно стање јако је смањено, а код Тимочке дивизије II. позива пукови су јаки око 3000 људи. О њима поднећу накнадни извештај.

Код свију дивизија осетила се јака морална поколебаност. Разлози су ови: недаће које смо имали на линији Гучево—Костајник; силно дејство непријатељске артилерије: тешке и брдске хаубичке, а пред којом је наша артилерија била немоћна штедећи увек муницију. Војници су због тога добили страх од непријатељске артилерије и у последње време не издржавају је; непрекидно повлачење од Лознице па до ових положаја, велики замор и рђава исхрана; на војнике са територије Дринске дивиз. области нарочито је јаког утицаја имала селидба становништва и ужасна беда, у којој су они вићали поједине збегове. Због тога је знатан део напустио команде и отишао да тражи своје фамилије; малобројан а у понеким командама и рђав старешински кадар; недостатак одела и логорске спреме.

Има доста војника, који су залутали при повлачењу и враћају се у своје команде. Предузимају се све мере, да се пукови уреде и поколебани морал поврати."

ОБр. 2735 (у 8 часова)

„Дивизије ове армије овако су распоређене: Дринска дивизија I. позива од р. Качера па до потока Липовице. Ком-

бинована дивизија од потока Липовице па до реке Оњега. Дринска дивизија II. позива од Црне реке па до потока Грабовице, њој је придата и турска хаубичка батерија. Тимочка дивизија II. позива: свој 13. пук ставила је на расположење команданту Моравске дивизије I. позива за одбрану Жупањца. Од свога аустриског дивизиона дала је по батерију: Комбинованој, Дринској I. и II. позива. Њен 14. и 15. пеш. пук са $2^1/_2$ Шнајдерове брзометне батерије налазе се у армискоj резерви на линији: Кик—Смрдљиковац (Брајковац). Један пук Дринске дивизије I. позива и 1 батаљон Комбиноване дивизије налазе се на Пландишту и Тополском брду на предстражи. Веза са суседним армијама одржава се стално. Од прошле ноћи 17./18. новембра почела је да пада јака лапавица. Од тога сеоски путови постају непролазни. Због тога напомињем, да поред осталих и ово мора бити разлог, да се са ових положаја ни у ком случају не треба повлачити, јер би се оно због путова и осталих теренских околности вршило под тешким погодбама."

ОБр. 2742 (у 10.45 часова)

„На фронту ове армије у току прошле ноћи није било значајних новости. Са левог одсека Дринске дивизије II. позива примећене су две непријатељске чете код механе с. Латковића, од којих се једна спустила ка Љигу. Љиг је испунио своје корито и не може се газити. Пао је доста велики снег. Трупе раде себи склоништа; шатора нема."

ОБр. 2752 (у 14.15 часова)

„Командант II. армије тражио је да мојим батеријама уђуткам непријатељску артилерију, која туче положаје Моравске дивизије I. позива. Дринска дивиз. II. позива добила је наређење у овом смислу, у колико допушта домет пољских батерија и турске хаубице (домет 5.5 км.). За неутралисање те непријатељске артилерије ја сам команданту II. армије ставио на расположење по 2 цеви 12 и 15 см. хаубице, које имају већи домет и снажније дејство. Међутим сазнао сам, да их је он пласирао код Дрена, одакле ту улогу не могу вршити."

ОБр. 2769 (у 24 часа)

„На фронту Дринске дивизије II. позива целога дана било је чарки између наших предстражних и непријатељских делова на левој обали Љига. Око с. Латковића примећена је непријатељска артилериска група од 2—3 батерије. Артилерија са десног крила Дринске дивизије II. позива тукла је артилериском ватром испред левог крила Моравске дивизије I. позива. Коректуру и осматрање

ометала је магла, а нема се ни телефонске везе са Моравском дивизијом I. позива. Десно крило Комбиноване дивизије тучено је једном батеријом од с. Латковића. Тукли смо артилеријом два непријатељска батаљона при спуштању низ косу Латковић. Дринска дивизија I. позива. Неколико непријатељских шрапнела пало је на предстражни положај Пландиште—Тополско брдо. Око 15 часова непријатељ упућује две чете у правцу Миловца и Пландишта; но ватром нагонимо их на одступање. Коњице дивизија: Дринске I. и II. позива и Комбиноване, такође су на предстражном положају; врше извиђање нарочито у правцу: Д. Топлица и Пепељевац".

Од команданта I. армије

ОБр. 2878 (у 15.30 часова)

„Дунавска дивизија II. позива јавља о делу непријатељске снаге, који је 17. ов. месеца прошао кроз Мионицу, кренуо је ка Боговађи, а један пешад. пук ка Брежђу. Један заробљеник вели: на Брежђу према Дунавској дивизији II. позива наступа 13. бригада са 26 лаких и 10 тешких топова. У исто време командант Дунавске дивизије II. позива јавља, да су његове трупе на Бањевцу напустиле овај положај без борбе и ако је према њима било свега 1—2 непријатељске чете. Командант дивизије наредио је, да се напуштени положај заузме, резултат је још непознат. По извештају пак команданта Маљенског одреда непријатеља нема у правњу Крчмара и Дивчибара. Командант Дунавске дивизије II. позива завршава, да због зиме, снега и мећаве и због оскудице топлог одела и хране, војници почињу да отказују послушност и да подижу оружје и против официра. Држи, да одрицање послушности долази и због неког нарочитог договора и агитације, о чему раније није било никаквих знакова. Наредио сам најенергичније мере против оваквих појава. Дунавска I. и Моравска II. позива држе своје досадање положаје од Качерске реке до Гуњачког виса, предњи делови држе: Миловац —Јовића баре. Према њима нема појаве јачих непријатељских снага. Молим да се трупама ове армије што пре пошаље што год од топлог одела, нарочито опанака и шаторских крила".

Под ОБр. 6718 наређено је Главном интенданту, да одмах пошаље одело и обућу, а за храну да је што пре дотури, те да се не трпи оскудица".

ОБр. 2886 (у 18.45 часова)

„Због великих сметова снега који су до јутрос достигли читав метар висине на Маљену, те је саобраћај по питању исхране трупа онемогућен на оној ненасељеној просторији, наредио сам вечерас команданту Дунавске дивизије II. позива, да на Маљену и свима прилазима остави јаке страже, да их снабде хра-

ном, а остатак скантонује у најближе куће и колебе с. Планинице са јаком опрезом. Чим се укаже повољна прилика, да одред опет изађе на положаје, упутиће једну стражу и у с. Тометино поље ради мотрења на правац од Косјерића."

Од команданта Ужичке војске
ОБр. 1589 (у 9.45 часова)

„У току јучерашњег дана претходница непријатељске колоне, која је наступала ка Косјерићу дочекана је митраљеском и карабинском ватром коњичког дивизиона, и она се готово у нереду повукла ка с. Глоговцу. Непријатељска колона од Дебелог брда наступа и до 10 часова досегла је Таорско брдо. Ноћ на фронту ове војске прошла је без значајнијих догађаја. Трупе код Косјерића у току ноћи ојачане су са 3 батаљона, а пристићиће још 3 батаљона са двема брдским брзометиим батеријама. Пошто све трупе пристигну, ова група биће јачине: 12 батаљона са 6 брдских топова. Командовање над овом групом примио је командант пуковник Милутиновић. На његово место команду над одбраном одсека код Кадињаче примио је пуковник Стеван Васић".

ОБр. 1590 (у 11.55 часова)

„Командант Косјерићског одреда стигао је на положај и примио команду. Чим прикупи трупе предузеће напад на непријатељску колону око Ражане. До тога времена упутио је коњицу у извиђање у правцу Таора и у правцу Ражане ради одржавања додира."

ОБр. 1595 (у 21.50 часова)

„5. кадров. пеш. пук стигао је на Увац. Од Вардишта данас су се појавиле непријатељске патроле око Мокре горе, где су се са нашим патролама пушкарале. На фронту према Кадињачи дан је прошао на миру. На фронту према Косјерићу није се десило ништа значајније. Упућене су 2 чете у извиђање у правцу Ражане ка Глоговцу, а коњички дивизион у правцу Таора. Резултат извиђања јавићу накнадно. У току ове ноћи прикупиће се и трупе код Косјерића."

Од команданта Обреновачког одреда
ОБр. 1537 (у 20 часова)

Ноћ је прошла на миру сем омањих патролних чарки. Позициска батерија на свака два сата слала је на Обреновац по 2—3 метка. Синоћ око 22 часа на моје питање телефоном о стању код 1. коњичке бригаде, као и где су њени предњи делови, а где непријатељски, нисам могао бити обавештен.

Ни јутрос нисам о овоме добио извештај.“ Под ОБр. 6690 саопштено је телефоном начелнику штаба II. армије, да се нареди команданту Коњичке дивизије, да 1. коњичка бригада стално одржава везу са Обреновачким одредом.“

Од команданта Одбране Београда

ОБр. 599 (у 20 часова)

„Град, Савски мост и Топчидерско брдо тукао је непријатељ са Бежаниске косе. Према Дунаву: од Вишњице до Великог села, непријатељ је тукао обдан повремено наше положаје артилериском и митраљеском ватром. Наши нису одговарали. Данас у Земунским пристаништима опажено је 8 лађа под паром, од којих су 3—4 монитори. Лађе су и до овога часа на истоме месту. Губитака на нашој страни није било.“

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6680 (у 11.30 час.)

Команданту Одбране Београда—Торлак

„Чим најмање два француска топа буду готова за дејство, отворите ватру против одређених им циљева.“

Наређење ОБр. 6700 (у 16.20 часова)

Команданту III. армије — Белановица

„Човка је у опасности да буде изгубљена. Једини је начин да се она спасе, да непријатеља нападнете у правцу Жупањац—Пепељевац. Извршите ово одмах и о резултату известите. Ступите у споразум са командантом II. армије.“

Команданту II. армије — Даросава

„Наређено је команданту III. армије, да непријатеља нападне у правцу Жупањац—Пепељевац, да олакша ситуацију код Човке. Ово да учини одмах. Ступите у споразум са командантом III. армије.“

Наређење ОБр. 6731

Команданту I. армије — Бољковци

„Наређено је да вам се упуте из Крагујевца 3 батерије 2. Круповог дивизиона. Маршрута: 21. Баре; 22. Г. Милановац; 23. Бољковци.“

20. НОВЕМБАР

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

На фронту V. армије никакве значајније промене у току овог дана није било. Безуспешне борбе продужаване су.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Дејство 13. корпуса

36. дивизија и даље је водила безуспешну борбу на фронту: Жупањац—Дудовица. *42. дивизија* успела је да заузме Миловац (254), али није била у стању да форсира прелаз преко р. Љига код Гукоша.

Дејство 15. корпуса

И поред тродневног одмора код Ваљева, трупе овог корпуса нису успеле да се попуне и снабду потребама, јер у току овог времена није могла стићи из позадине ни храна ни муниција у довољној количини. По наређењу команданта VI. армије, 15. корпус морао је кренути из Ваљева у помоћ 13. корпусу. Али пре но што се помоћ 15. корпуса могла осетити на Љигу на фронту 13. корпуса, морале су бити протеране српске трупе (Дунавске дивизије I. и II. позива, као што се доцније увидело) са утврђених положаја између Брежђа и реке Љига. Због овога наређен је покрет 15. корпуса и то: *48. дивизија* преко Мионице и Г. Топлице, да фронтално нападне положај: Бањинац (700)—Медник (450). *1. дивизија* од Церовог брда (348) преко Брежђа да нападне на лево крило положаја: Руда (622)—Кик (712). *40. хонведска дивизија* да дође у Г. Топлицу и образује корпусну резерву. Покрет трупа 15. корпуса имао се предузети 21. новембра пре подне.

Трупе 16. корпуса и то: Комбинована и 50. дивизија код Ваљева, а 18. дивизија код с. Тубравића припремале су се овог дана за покрет.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

Трупе ове армије, сем пушкарања предњих делова, прсвеле су на миру ноћ 19./20. новембра.

У 7.20 часова послат је са ОБр. 3802 извештај Врховној команди у овоме: „Ова армија има свега један насут пут из Лазаревца у Аранђеловац, па и тај је проваљен и једва тешко употребљив, а сви остали путови, којима се дивизије служе, обично су сеоски путови толико проваљени, да се њима једва могу кретати само лакши возови. Стока се заглављује и гине,

па и поред друма расути су лешеви угинуле стоке. Поред овога сви ти путови изводе на поменути друм и не гранају се упоредо са њим, те је саобраћај ове армије врло критичан. Ја ове чињенице саопштавам Врховној команди, да их има при састављању својих комбинација."

У 7.30 часова са ОБр. 3803 послат је извештај Врховној команди: „По наређењу И. Бр. 1138 Врховне команде послати су сви мостовни тренови у Ћуприју, пошто по садањем задатку који армија врши, нису потребни."

У 9. час. примљен је извештај ОБр. 2776 писан у 8.30 час. од команданта III. армије у овоме; „Командант Тимочке дивизије II. позива извештава, да му се 14. пук још прикупља, те напад не може почети у 7 часова. Свога начелника штаба послао је у Моравску дивизију I. позива, те да се тамо обавести о ситуацији и узме потребне податке за организацију напада."

У 9.25 час. са ОБр. 3828 послат је Врховној команди извештај у овоме: „Приликом последњег повлачења напуштене су 20 пећи пољских и 2 пумпе за пумпање воде са цевима из пекарске чете Моравске дивиз. I. позива а на простору између Боговађе и Љига. За ово је крив командир пекарске чете, над којим је поведена истрага ради стављања под суд". У 11.55 часова са ОБр. 3812 послат је извештај Врховној команди и команданту III. армије о стању код дивизија ове армије, што је изнето ниже у ситуацији за овај дан.

У 12 часова послат је извештај Врховној команди са ОБр. 3839 у овоме: „Командант Шумадиске дивизије I. позива јавља: да је јутрос између 8 и 9 часова нагрнула читава чета војника 11. пешд. пука I. позива у желез. станицу Барошевац тражећи од шефа воз, да иду кућама. Командир болничарске чете наредио је овим војницима да одмах иду у своју команду; они нису послушали, већ почели да прете. Кад је командант употребио репресивне мере, онда су се они разишли, али не у команду већ кућама. Сем тога стално промичу кроз Барошевац 2—3 војника са пушкама и све некуд послом иду. Узроци овом удаљењу су: раније помиловање бегунаца, ноћни маршови по рђавом времену и путу; одилажење кући да донесу топло одело и да се постарају за сигурност својих породица бојећи се даљег повлачења". О овоме извештавам Врховну команду ради знања с тим, да су предузете мере да се овом злу стаје на пут.

Дејство Моравске дивизије I. позива

У току ноћи 19/20. новембра није се десило ништа важније сем патролних сукоба. 4 пешад. пук I. позива „Стев. Немање" вршио је два јуриша на ј. з. плато Врачег брда али је непријатељ успео да стане на положају. По исказу заробљених офи-

цира, на правцу преко Чука ка Врачем брду непријатељ напада са 3 ландверска пешад. пука и то: 73., 91. и 102, и 11. пешад. пуком заједничке војске. Од јутрос води се слаба ватра на целом фронту, непријатељ се укопава на јз. платоу Врачег брда. Послати пукови овој дивизији као појачање тек сада стижу и прикупљају се у великом нереду. Колона упућена из III. армије креће се одређеним правцем, али по мишљењу команданта Моравске дивизије I. позива биће изложена дејству непријатељске артилерије. Трупе ове дивизије на Врачем брду такође су изложене бочној артилеријској ватри са положаја Пепељевачког. Командант дивизије предузео је, да са својом артилеријом паралише њихово дејство и наредио је утврђивање положаја очекујући покрет главне колоне. Са ОБр. 1893, писан у 10.40 часова, о овоме је поднет армији извештај.

У 8.15 часова командант Тимочке дивизије II. позива извештава команданта Моравске дивизије I. позива: „да напад по заповести команданта III. армије не може отпочети 20. новембра у 7 часова, јер због напорног марша и страховитог пута 14. пук има прикупљен 1 слаб батаљон, а 15. пук 3 врло слаба батаљона.“ У 8.45 часова са ОБр. 1889 извештен је о овоме командант II. армије. Поводом овога командант II. армије око 10.30 час. наредио је команданту Моравске дивизије I. позива ово: „Ступите у споразум са командантом Тимочке дивиз. II. позива, који се везао телефоном 16. пука и чије су трупе заноћиле позади 16. пука. Њихов покрет за напад почеће 21. новембра у 7 часова са места преноћишта.“

У 18.50 час. са ОБр. 1900 команданту армије достављен је извештај команданта инжињерије ове дивизије писан у 18.15 часова: „Према извештају команданта инжињерије једини комуникациски правац за дотурање потреба за ову дивизију: к. 232—Вис—Кременица—друм Лазаревац—Аранђеловац, због великих киша, постао је потпуно неупотребљив за возове, а нарочито за пролаз артилерије.“

У 19.6 часова са ОБр. 1899 поднет је команданту армије овај извештај: „У току данашњег дана непријатељ је обасипао снажном артилериском ватром цео фронт положаја, који поседају трупе ове дивизије, нарочито јака и унакрсна ватра била је на западном делу Врачег брда. Пешадиски напад непријатељ је предузимао делимично снагом 2—3 батаљона тако, да је целокупна снага којом непријатељ напада на фронт ове дивизије 4—5 пукова, од којих су 3 груписана према Врачем брду. Намеравани напад у садејству са нападном колоном III. армије, није вршен из познатих разлога. Распоред непријатељев у главном је овакав: Према десном крилу ове дивизије: један пешад. пук (28.) налази се још на левој обали Колубаре, и напад не предузима. Према центру лучно око западног дела Врачег брда

нападају 3—4 пешад. пука (8., 91., 102. и 93.) и извесни делови држе Чук са засеоком села Ћелије и са неколико батаљона западни плато Врачег брда. Према левом крилу непријатељ је у јачини 2—3 батаљона посео косу Пепељевац—Прњавор и слабијим делом налази се западно од каменог моста на Љигу, ту се утврдио и прави приближнице ка мосту. До сада су на фронту ове дивизије запажене 7 артилериских група од којих 2 хаубичке.“

Дејство Тимочке дивизије I. позива

На фронту ове дивизије ноћ 19./20. новембра прошла је на миру. О непријатељу није добивено никаквих нових података. У 8.2 часова командант 11. пешад. пука са два батаљона и митраљеским одељењем дошао је у састав ове дивизије и убиваковао се код 14. пеш. пука. О овоме је са ОБр. службено извештена армија, као и о промени места штаба дивизије на источном делу с. Дрена—Ивковица.

У 9.30 часова са ОБр. 1443 извештен је командант армије: пут Барошевац—Црљеници—Рудовци поправља се већ три дана, но толико је покварен, да је за кретање возова неупотребљив. Принуђен сам, да за саобраћај возова ове дивизије привремено користим пут: Лазаревац—Трбушница—Даросава.“ Овај предлог је одобрио командант армије. По овоме одобрењу, командант дивизије известио је команданте пукова: „Борбени део 1. степена колонске коморе и трупна комора биће од сада на путу Лазаревац—Трбушничка механа—Даросава и то: борбени део источно од Виса (к. 295) а трупна комора код к. 261.“ У ово време непријатељ је покушао наступање омањим деловима према десном крилу левог одсека пребацујући се у групицама од Дабиног брода, али је у наступању задржат нашом ватром и том приликом заробљено је 18 непријатељских војника.

Око 10.50 час. непријатељ је се прикупио у јачини до једног батаљона између Дабиног брода и с. Шопића и почео да рокира спрам левог крила десног одсека, ну одмах је задржат нашом артилериском и пешадиском ватром, претрпевши велике губитке, а потом отпочео и повлачење ка Дабином броду, кад је заробљено још 7 војника.

Око 13 часова отворена је пешадиска ватра између непријатељских и наших предстражарских делова, али непријатељ није предузимао више напад. У 13.45 час. непријатељ је отворио артилериску ватру на цео фронт левог одсека, дејствујући на наше ровове и цркву у с. Шопићу. Према левом крилу десног одсека примећен је и део непријатељске коњице. По изјави заробљеника на фронту ове дивизије су 6., 7., 8. и 28. ландверски пук (21. ландверска дивизија); десно (узводно) је 11. пук из 9. дивизије заједничке војске; 21. ландверска и 9. дивизија заједничке војске

образују 8. корпус; десно од 8. корпуса је 13., а лево 9. корпус или делови овог корпуса. Број губитака јавиће се накнадно.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

Сем омање чарке патрола на левом одсеку, ноћ 19./20. новембра прошла је на миру.

У 10.30 часова издато је наређење ОБр. 2364 у овоме: *Командиру 2. рефлекторског одељења.* „Крените се одмах са целим одељењем друмом за Аранђеловац и кад тамо стигнете улогорите се на д. обали р. Кубршнице источно од друма Аранђеловац—Орашац и уђите у састав колонске коморе.“ *Командиру Шумадиске дивиз. алатне колоне:* „Пошто оставите потребан алат и експлозивни материјал команданту Шумадиског пионир. полубатаљона I. позива, и пошто прикомандујете људство са колима команданту Шумадиског пионирског полубатаљона I. позива који се сад налази на путу Волујак—Стрмово, крените се одмах са алатном колоном из Стрмова преко Стражевице—Равље—Медведника—Кљештевице—Нерезије у Аранђеловац и улогорите се на десној обали р. Кубршнице источно од друма Аранђеловац—Орашац и уђите у састав колонске коморе.“

У 12.30 часова са ОБр. 2350, а по добивеним извештајима, поднет је команданту армије овај извештај: „Положај ове дивизије од р. Турије—р. Пештана подељен је на 3 одсека и то: Десни одсек од р. Турије до безименог потока сев. од с. Вреоци, који тече од безимене коте на запад. Исти одсек држи 12. пешад. пук I. позива са дивизиским коњичким пуком, три пољске брзометне батерије 1. дивизиона и једном хаубичком батеријом м. 97. год. Распоред трупа је овакав: мост преко р. Турије и друм на југ у равници до механе с. Црљенца држи једна чета 4. батаљона, 45 коњаника коњичког пука и један митраљез коњичког пука. Остатак коњичког пука је позади друма и сев. кућа с Црљенци. Остатак овог одсека (два пододсека које дели безимени поток јужно од с. Црљенци) држе 1. и 2. батаљон са по две чете у првом борбеном реду, чији осигуравајући делови држе друм а патроле и стражарења одељења истурена су у правцу Лукавице докле дозвољава непоплављен терен. По две чете ових батаљона су у пододсечним резервама на главној линији одбране. Одсечна резерва је 3. и 4. (без једне чете) батаљон позади гребена главног положаја према средини положаја. Артилерија је распоређена: 2. пољска батерија на десном крилу позади ћувика где је гробље с. Црљенца, одакле успешно анфилира и предтерен левог одсека Коњичке дивизије; 1. и 3. пољска батерија позади гребена косе „Планина“ поред друма који води гребеном а између њих и нешто уназад хаубичка батерија. Оба батаљона првог борбеног реда имају по један вод митраљеског

одељења, а у одсечној резерви налази се вод митраљеза Шумадиског дивиз. коњичког пука (који има свега три митраљеза а један је на оправци). Превијалиште је позади гребена за левим крилом. Средњи одсек од безименог потока сев. од с. Вреоци па до кафане с. Вреоца хватајући већи део села. Овај одсек држи 19. пеш. пук I. позива са Дебанжовом батеријом (4 оруђа). У првом борбеном реду су два батаљона 1. и 4., са по три прихватнице (чете) поред друма, а по једном четом у резерви (потпорнице). У колико пиштољина дозвољава истурене су ка р. Пештану мртве straже и стражарења одељења. Два батаљона су у одсечној резерви западно од Радошине код изворног дела потока Церовца где је и превијалиште. Дебанжова батерија (4 оруђа) је јужно од Крченика који иде преко Радошине близу изворног дела Церовачког потока. Код 19. пука су 6 митраљеза (2 митраљеза прекобројна) и пласирана су 4 у првом борбеном реду код 1. батаљона а 2 код 4. батаљона.

Леви одсек: од Вреочке механе до р. Пештана. Овај одсек држи 10. пешад. пук I. позива са три пољске брзометне батерије 2. дивизиона (4., 5. и 6.) и једним водом Дебанжове батерије. У првом борбеном реду су три батаљона и то с десног крила почев 2. па 4. па 3., од којих сваки држи по једну косу до Белићанског потока са по две чете у резерви, а по две чете су истурене напред као прихватнице до друма и до моста преко р. Пештана. Мртве straже и стражарења одељења избачена су у колико излив воде дозвољава до р. Пештана. Одсечна резерва је један (1.) батаљон позади гребена у висини изворног дела Церовачког потока. Артилерија је пласирана: две пољске брзометне батерије позади гребена Радошине у висини изворног дела Церовачког потока на растојању 4—500 метера; вод Дебанжов пласиран је на кљуну косе на дес. обали Церовачког потока а на левом крилу средњег пододсека (4. батаљона), а позади овог вода на 4—500 метара пласирана је 4. пољска батерија која анфилира предтерен Тимочке дивизије I. позива. По један вод митраљеза пласиран је код десног и средњег пододсека (2. и 4. батаљон). Превијалиште је код сев. кућа с. Медошевца.

У дивизиској — општој — резерви налазе се две пољске брзометне батерије 8. и 9. а био је и 11. пешад. пук I. позива, који је са два батаљона упућен 19. тек. месеца команданту Коњичке дивизије у с. Врбовну, а са два батаљона и командантом пука команданту Тимочке дивизије I. поз. у с. Дрен тако, да су сада у општој резерви само 2 пољ. брзометне батерије на Радошине јужно од к. 160. 7. пољска брзометна батерија упућена је команданту Коњичке дивизије 17. тек. месеца према наређењу ОБр. 3669, а 19. кадров. пешад. пук исто тако истог дана из јутра према наређењу ОБр. 3649 од 19. тек. месеца. Последња одбрана старача, која је била у саставу ове дивизије,

отпуштена је кућама (упућена је у Аранђеловац да преда оружје и да се распусти) 19. тек. месеца према наређењу ОБр. 3690 од 17. тек. месеца. 4. батаљон 4. пешад. пука II. позива и пионирски полубатаљон раде на оправци пута — комуникацискога правца ове дивизије: Волујак—Стрмово—Равањ—Медведњак—Кљештевица—Аранђеловац с тим, да 4. батаљон 6. пука ради део Волујак—Змијан и бивакује на Волујаку, да би се на случај потребе могао употребити као дивизиска резерва. Пионирски полубатаљон пак, издвојио је један вод за довршавање утврђивања ослоних тачака главне линије одбране.

Дивизиско завојиште и санитетска колона су код с. Барошевца. Борни део 1. степена колонске коморе (по једно одељење за пешадиску и артилериску муницију) на Змијану. Све су трупне коморе на јужном делу с. Стрмова поред пута. До ње се доноси храна из Аранђеловца са ешелонима профијантске колоне, а она даље довлачи до трупа. Све три пољске болнице (I., III. и IV.), остатак 1. степена колонске коморе, 2. степен колонске коморе, балонско и рефлекторско одељење су у Аранђеловцу, на левој обали Кубршнице а источно од друма Аранђеловац—Орашац. Оба аероплана упућена су према наређењу Пов. ИБр. 326 од 18 тек. месеца један у Младеновац, а други у Крагујевац. Дивизиски штаб, телеграфско одељење и војна пошта код с. и. кућа с. Сакуље поред друма који води гребеном. За називе коришћене су секције: Уб—ново издање, Сопот и Аранђеловац—старо издање. Скица са уцртаним распоредом трупа и позадњих установа ове дивизије послаће се накнадно. Санитетску колону због тешких возова и рђавог пута — комуникацискога правца ове дивизије — морао сам оставити код Барошевца (железничке станице). Болничарска чета пак, образовала је била завојиште код с. и. кућа с. Сакуље, поред пута који води гребеном, али на предлог командира чете упутио сам је 19. тек. месеца у Барошевац код санитетске колоне из тог разлога, што би иначе због рђавог времена и транспорта рањеника од завојишта до Барошевца реквирисаним колима завоји рањеника искисли и ране би се инфицирале. Сем тога, биће бољи надзор над евакуацијом рањеника било санитетском колоном, било санитетским железничким возом, кад је ту и командир болничарске чете. Према овоме, ван комуникацискога правца ове дивизије само се налази дивизиско завојиште и санитетска колона у с. Барошевцу на правцу Тимочке дивизије I. позива. На положају ове дивизије довршава се утврђивање како предње, тако и главне линије одбране. Тесна веза ухваћена је како десно са Коњичком дивизијом, тако и лево са Тимочком дивизијом I. позива".

У 18.40 часова са ОБр. 2369 послат је команданту армије, Тимочке дивизије I. позива и Коњичке дивизије овај извештај:

„Око 10 часова командант 2. коњичке бригаде вршио је напад на непријатеља, који је успео да пребаци омања одељења на десну обалу Бељанице, а овај напад потпомагала је ватром деснокрилна батерија десног одсека ове дивизије и пре и по подне успешно. Цело по подне непријатељска батерија од М. Борка тукла је положај левог одсека, против ове батерије отворила је ватру левокрилна батерија десног одсека ове дивизије и ућуткала је".

Дејство Коњичке дивизије

У току ноћи 19/20. новембра, сем омањег пушкарања код предњих делова, није се ништа значајније десило. У 9 часова упућен је један батаљон 11. пешад. пука I. позива команданту десног одсека на Конатичке висове, да у току идуће ноћи смени батаљон 10. кадровског пука, који се по свршеној смени имао упутити одмах команданту Обреновачког одреда. Команданту левог одсека са ОБр. 1949 наређено је: да 3. батаљон 12. пука III. позива у општој резерви може употребити у случају неодложне потребе, но с тим, да одмах извести, као и да предузме утврђивање предње ивице села Степојевца. У 14.40 час. наређено је команданту десног одсека, да један вод 7. батерије спусти и пласира на к. 147. Команданту четничког одреда, да са једном четом поседне косу, која се спушта од друма Лазаревац—Београд ка потоку Врбовици, те да се на тај начин спречи непријатељу, да се провуче између левог и десног одсека. Ово због покушаја непријатељских двеју чета да прећу преко р. Бељанице у правцу с. Степојевца.

У 20.40 часова са ОБр. 1960 поднет је команданту II. армије овај извештај: „Јутрос рано под закриљем мрака непријатељ је успео да пребаци на десну обалу реке Бељанице један вод пешака на мосту према селу Степојевцу. У 10 часова предузет је напад за пребацивање непријатеља на леву обалу. Том приликом утврђено је, да непријатељ намерава прелаз преко Бељанице са две чете. После успешно вођене борбе на прелазу према селу Степојевцу, непријатељ је одбачен од моста са јаким губитцима око 13.30 часова. Око 14. 20 часова непријатељ је предузео накнадно прелаз са два батаљона, код ушћа реке Врбовице, али је и ту одбивен са великим губитцима од трупа левог одсека. Око 14.30 часова 19. кадровски пук са десног одсека извршио је јуриш преко газова, одбацио непријатеља од реке Бељанице и прешао на леву обалу. Резултат је данашње борбе: стање на фронту левог одсека повољно је, на десној обали реке Бељанице нема ни једног непријатељског војника. Губитци: погинули: коњичкн ппоручник Драгутнн Глишић и 7 редова коњаника. Рањени: коњички ппоручник Радосав Тодоровић и 24 редова коњаника. Погинуло је 2 а угинуло 3 коња. Овај

напад потпомагала је Шумадиска дивизија I. позива својом артилеријом успешно.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У 3 часа под ОБр. 2774 издата је Тимочкој дивизији II. позива ова заповест: „У вези заповести ОБр. 2764 за напад те дивизије на непријатеља код Жупањца, а по извештају команданта II. армије ОБр. 3782 наређујем: Да напад те дивизије буде управљен у правцу Жупањца у десни бок непријатељских трупа, и да напад отпочне у 7 часова. Док се напад ваше дивизије не изјави, Моравска дивизија I. позива задржаће непријатеља на својим досадањим положајима, па ће потом и она прећи у напад. По добивеном извештају непријатељ је нападао Моравску дивизију I. позива са ширином фронта: Лазаревац—Петка—Враче брдо—Ћелиска коса. Главни напад извео је на део Враче брдо—Ћелиска коса јачином до једне дивизије. Акцијом дивизиске резерве напад је задржат; непријатељ се зауставио на западној коси засеока Враче брдо, а неким делом на Ћелискоj коси. Непријатељска артилерија има 2 групе на коси Пепељевачкој, 2 групе југозападно од Лајковца на коти 135 (овде је 1 хаубичка), 3 групе северозападно од Лајковца између Лајковца и Остењака (овде је 1 хаубичка); 18. овог месеца пало је неколико зрна великог калибра, али 19. овог месеца није се појављивала ова артилерија. Распоред наше артилерије овај је: на фронту к. 159—к. 243 четири пољске батерије и вод хаубица, са објектом дејства Лајковац—Остењак. На фронту Ћелије—Жупањац, три пољске батерије чији је објекат дејства Рубрибреза—Пепељевац. Циљ дејства непријатељске артилерије је Враче брдо—Човка, кога туче унакрсном ватром. Напомиње се команданту, да се акција Моравске дивизије I. позива продужује ноћас; да развијање пешадије Тимочке дивизије II. позива треба подесити тако, да лево крило што мање буде изложено артилериској ватри са Пепељевца и Латковића; да свој рад изводи споразумно са командантом Моравске дивизије I. позива и најзад, ако би командант ма из којих разлога морао напад на одложи, да одмах извести ову команду као и II. армију".

У 7.15 часова Тимочка дивизија II. позива под ОБр. 1135 јавља, да због напорног марша и рђаве хране 14. и 15. пук још нису прикупљени, а напад који према заповести треба да отпочне у 7 часова не може почети у то време. Јавиће се накнадно кад ће почети напад. О овоме је од стране III. армије извештен командант II. армије са ОБр. 2776. Одмах за овим, од команданта Тимочке дивизије II. позива добивен је овај извештај: „Од начелника свога штаба кога сам рано јутрос послао у штаб Моравске дивизије I. позива примио сам овај извештај о стању на бојишту: „Синоћ око 17 часова, контра нападом повраћен је положај Враче брдо—Ћелиска страна. Жупањац није ни губљен.

Непријатељ је одбачен за један километар од положаја, његови ноћашњи напади одбивени су".

Достављајући ово командант Тимочке дивизије II. позива са своје стране додаје ово: „На том фронту сад се већ налазе у селу Жупањцу 16. пук Моравске дивизије. До овог тренутка стигао је 13. и 14. пук I. позива, а 13. пук II. позива и 4. пук I. позива „Стев. Немање" од јуче су тамо. Према томе сад са посадом, на фронту налазе се 7 пешадиских пукова. Молим да ми се јави, да ли се остаје при том наређењу ОБр. 1135 нарочито с обзиром на бројно стање пукова имајући у виду, да кад сад пођем, на нападни положај могу стићи тек пред мрак с обзиром на тешке путове, и да према томе могу предузети само неприпремљени ноћни напад. Хоћу ли овако да полазим на напад или да чекам прикупљање јединица. Молим под чијом сам командом и под којим стојим."

Поводом тога тражено је обавештење из II. армије и у 14.45 часова из штаба те армије јављено је, да је командант армије на положају код Моравске дивизије I. позива. Одмах је ово саопштено команданту Тимочке дивизије II. позива, с тим да се за свој рад по данашњој заповести обрати команданту II. армије.

У 15.45 часова командант I. армије саопштава телефоном команданту III. армије, да је пуковник Васић (командант Дунавске дивизије II. позива) имао успеха на Бањиновцу и да непријатељ одступа ка Мионици; 3. пук II. позива (из I. армије) на Миловцу нападнут је, а 3. прекобројни пук I. позива (из III армије) не потпомаже га. На основи овог саопштења, командант армије лично је одмах наредио команданту Дринске дивизије I. позива, да трупе на Пландишту потпомажу одбрану Миловца. Исто је наређено и Комбинованој дивизији за њен батаљон на Тополском брду. О томе је издато писмено наређење ОБр. 2799 у овоме: „Командант I. армије јавља, да је 3. пешад. пук II. позива на Миловцу јаче нападнут на десном крилу и да га трупе Дринске дивизије I. позива са Пландишта не потпомажу. Трупе са Бањиновца имале су успеха и непријатеља гоне ка Миловцу. Наређујем:

1. Да командант Дринске дивизије I. позива нареди, да трупе са Пландишта одмах потпомогну 3. пешад. пук II. позива ради одржања положаја Миловца, било одашиљањем помоћи, било активно и да увек раде споразумно са 3. пешад. пуком II. позива.

2. Да командант Комбиноване дивизије I. позива нареди, да његов батаљон на Тополском брду такође помаже трупе на Пландишту.

Уопште солидарност — узајамна помоћ — у свима ратним приликама први је услов за успех и победу и основно начело, но о које се већ више пута грешило код нас. Позивам коман-

данте дивизија да енергично настану, да се потчињени у овом правцу упуте.“

У 16 часова за целу армију издата је заповест ОБр. 2798 у овоме: „Непријатељ је јуче 19. ов. месеца у нападу на II. армију претрпео велике губитке пред фронтом Тимочке дивизије I. позива и натеран на повлачење ка Колубари, којом је приликом зарсбљено три официра, 2 кадета и око 200 војника. Пред фронтом Моравске дивизије I. позива у нападу на Враче брдо и Човку претрпео је такође јаке губитке, и контра нападом резерве задржан је у покрету. Данас ће тамо предузети акцију по заповести ОБр. 2764 и делови трупа ове армије, те да се непријатељ и одатле протера. Коњица ове армије, одаслатим официрским патролама са положаја Пландиште, прибавила је ове податке: У селу Латковићу на левој обали Кацапа налази се један пешадиски пук, а у шуми више потока Мацаревца два пољска топа. На источној ивици села Латковића виде се два рова и више војника око кућа. Један батаљон са 2 митраљеза држи Орловац. На маршу има два топа који су дејствовали на Годојевац и Миловац. Од заробљених војника 25. домобранског пука на Тополском брду сазнало се, да је цео 13. кор у околини Боговађе, фронтом: Боговађа—Д. Лајковац—Латковић, са предњим деловима на левој обали Кацапа и Грмикоже. Да би се служба извиђања коњицом и обавештавања концентрисала и убрзала, а пошто су коњице стигле на своје место, наређујем:

1. Да се целокупна коњица стави под команду команданта Дринског дивизиског коњичког пука I. позива.

2. Да своје извештаје шаље преко команданта предстраже Дринске дивизије I. позива, а овај да доставља команданту Дринске дивизије I. позива, одакле ће се извештавати армиска команда.

3. Предстражу везати телефоном са дивизиским штабом, у недостатку овог поставиће коњица што чешће релеје.

4. У вези заповести ОБр. 2764 и 2774 наређујем, да Комбинована дивизија заштити артилерију Тимочке дивизије II. позива до њеног доласка на нове положаје. У случају преке потребе може се користити њеном муницијом.

5. Комбинована дивизија доставиће ову заповест Дринској дивизији II. позива и Тимочкој дивизији II. позива.“

У 20.10 часова из II. армије добивена је ова депеша: „Са знао сам да су се трупе те армије, одређене за напад бока противничког, који напада положај Враче брдо, прикупиле и заноћиле позади 16. пука, те изгледа као да хоће да нападну десно крило противника, а не његов бок. Молим јавите ми какве сте наредбе издали овим трупама и исправите их, ако су погрешно упућене. Њихов је објекат десни бок, а не крило противничко.“ Командант III. армије у својој релацији на овом месту приме-

ње ово: 16. пук налазио се на положају код с. Жупањца, дакле на путу кретања Тимочке дивизије II. позива, те јој њено прикупљање код овога пука ништа није сметало да се развије у одређеном правцу, а у смислу представке команданта II. армије ОБр. 3790 од 19. новембра.

У 20.15 часова из II армије добивена је ова депеша: „Трупе те армије нису извршиле напад данас у 7 часова. У 11.50 часова добио сам извештај од команданта Тимочке дивизије II. позива, писан у 11.15 часова, да је до тога времена прикупио из оба пешад. пука одређена за напад до 3000 људи на Виноградинама, који су преморени и пита да ли да се одмах крене у напад преко Жупањца, па ма у које доба тамо стигао. Нашао сам, да такав напад, са оваквом трупом и у време кад би командант могао добити наређење од мене, не би донео користи које су се од њега очекивале, стога сам тај напад одложио за сутра 21. тек. месеца у 7 часова. Због овога је и Моравска дивизија I. позива, која је била ојачана и потпуно спремљена за овај напад, одложила исти за сутра и ограничила се на сузбијање противника и то док сам се бавио на положају са врло повољним успехом. Молим команданта, да се предузму мере те да се бар сутра 21. тек. месеца изврши напад и са потребним ентузијазмом."

У 20.55 часова из Врховне команде телефоном је питан командант III. армије, да ли је извршен напад у правцу Пепељевца. Пошто је дато обавештење о свему шта је урађено, одговорено је из Врховне команде: „Војвода жели, да цела армија нападне у правцу Пепељевца." Одговорено је да је Љиг сада непролазан, а мостови порушени и да се наша артилерија са положаја може скидати само далеким обиласком уназад, где су путови сада такође скоро непролазни. Тада је војвода Путник наредио, да се напада преко Страже у правцу Пепељевца, наштa је тражено да се остави времена да се напад припреми и подигну мостови. На основи овога телефонског наређења, командант III. армије 21. нов. у 3 часа са ОБр. 2815 наређује да почну припреме ноћас, да се продуже у току дана 21. и ноћу 21./22. новембра за прелаз преко Љига и покрет возова, пошто је вероватно да ће 22. ов. месеца III. армија прећи у напад.

У 22.30 час. 20. новембра са ОБр. 2807 јављено је команданту II. армије ово: „У смислу ваше представке ОБр. 3782 и 3790 од 19. ов. месеца наредио сам команданту Тимочке дивизије II. позива да 20. новембра у 7 часова изврши напад у правцу села Жупањца у десни бок непријатеља. Тиме сам команданту дивизије одредио његов задатак, а у подробностима и даљем извршењу, молим да га ви диригујете, пошто ја не знам ни какав правац има фронт непријатеља и пошто ви командујете целином,

а он се налази у рејону вашег дејства. Овог момента немам са њиме ни телефонске везе, пошто је отишао у правцу Жупањца."

На фронту армије у току дана, није било других значајних новости, сем што је код Комбиноване дивизије I. позива и Дринске дивизије II. позива било повремене борбе, а нарочито артилериске. О непријатељу се досад сазнало, из свију извештаја, да се са јачим деловима налази на линији: Боговађа—Д. Лајковац —Латковић—лева обала Кацапа—с. Грмикоже — изворни део потока Годојевца. Према Чибутковици и Дудовици су му делови на самом Љигу, а код Дудовице један вод прешао је на десну обалу. На коси села Латковића има 2—3 батерије, а такође има артилерије и на Мрамору и Оровцу (по пола до једне целе батерије). Уопште, сад се могло закључити да је 36. дивизија на фронту од Боговађе до Кацапа потока; десно од ње према Миловцу и Пландишту 42. домобранска дивизија, а од Топлице и Дучића потока долазила је 40. дивизија.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

Дивизија је стигла у зору 20. новембра на Виноградине са 14. и 15. пешад. пуком II. позива. Прикупљање дивизије иде споро, војници су преморени, те командант II. армије одлаже напад за 21. новембар. У 6.35 часова примљена је заповест команданта III. армије ОБр. 2774, која је горе у целини изнета.

У 9.45 часова обавештен је командант Тимочке дивизије II. позива од команданта Моравске дивизије I. позива, да је Моравска дивизија I. позива синоћ 19. новембра извршила контранапад и да је непријатеља одбацила за један км. назад; да дивизија држи део Врачег брда и Ћелиску страну; да су ноћни непријатељски напади одбивени; да се на положају код Жупањца налази 16. пешад. пук I. позива, да је Моравској дивизији I. позива пристигао 13. и 14. пеш. пук 1. позива и 13. пешад. пук II. позива. Око 10 часова кренута су оба пука Тимочке дивизије II. позива са Виноградина ка Жупањцу и заустављена су позади 16. пеш. пука I. позива на јужној ивици села Жупањца поред друма Жупањац—Лазарац, где су и заноћили 20./21. новембра. У 10.10 часова извештен је командант Моравске дивизије I. позива, да је непријатељ целог дана нападао на његову дивизију са 4—5 пукова, од којих су три била груписана према Врачем брду.

Распоред непријатељев био је од прилике овакав: Према десном крилу Моравске дивизије један пешад. пук. Према центру —Врачем брду—3—4 пешад. пука, чији делови држе Чук, а са неколико батаљона западни плато Врачег брда. Према левом крилу 2—3 батаљона. Према целом фронту непријатељ је имао 7 артилериских група, од којих су две хаубичке.

У 22 часа примљено је наређење команданта II. армије, да 21. новем. у 7 часова отпочне напад, рачунајући почетак рада са места преноћишта. Правац напада у бок непријатеља, а даље дејство да подеси према упуствима, која је добио од команданта III. армије, јер дивизија није стављена под команду II. армије.

Дејство Дринске дивизије II. позива

У току готово целог дана 20. новембра било је чарки између наших предстражних делова и смањих непријатељских делова на левој обали Љига. Пре подне вођена је само артилериска борба. Вод аустриске батерије постављен на Виноградини с успехом је дејствовао против непријатељске батерије код манастира Боговађе, која је, пошто је пронађена јуче по подне, променила место. Непријатељска батерија са Латковачке косе дејствовала је против левог одсека и том приликом један случајни метак дохватио је послугу нашег једног вода пољске батерије, око средине пута Виноградине—Дудовица и том приликом погинуо један, а рањена два војника. По извештају команданта предстраже левог крила, предстраже Комбиноване дивизије повукле су се са Љига на главну одбранбену линију. Према извештају команданта Комбиноване дивизије један непријатељски батаљон пребацио је се на десну обалу реке Љига према Стражи. У околини села Латковића примећена је једна непријатељска артилериска група од 2—3 батерије. Једна њена батерија избацила је неколико метака на лево крило дивизије без резултата. Једна непријатељска батерија налази се и код Боговађе. Артилерија са десног крила Дринске дивизије II. позива дејствовала је испред левог крила Моравске дивизије I. позива.

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

У току целог дана 20. новембра једна непријатељска батерија од 6 пољских топова дејствовала је од Латковића на десни одсек. Наше батерије дејствовале су против горње батерије и против непријатељске пешадије између Љига, Латковића и Кацапе. Због надирања непријатеља јачом снагом на Тополско брдо, а пошто је 3. пеш. пук II. позива почео напуштати Миловац и 3. прекобројни пеш. I. позива Пландиште, један батаљон 2. прекобројног пука повукао се под борбом ка Гају на десну обалу Љига, где је у састав пука ушао 21. новембра у 11 часова. 20. новембра пред вече утврђено је, да се само један непријатељски вод налази на десној обали Љига и то код ушћа Оњега на једном спруду, који је са свих страна опкољен блатом и водом. Према овом воду истурена је наша једна чета, која је приликом напада добијала јаку ватру са леве обале Љига. На Љигу било је пушкарања између предстража и слабо дејство непри-

јатељске артилерије на десно крило. Један непријатељски вод, који је напао на делове који одржавају везу између Тополског брда и ушћа Липовице, одбивен је. Из досадањих података види се, да непријатељ продужава офанзиву, али врло споро и опрезно. Он сваког дана заузима по мало земљишта, потискујући наше предње делове; 36. дивизија потпомаже напад једне дивизије 8. корпуса ка Човки, држи фронт према Дринској дивизији II. позива, а 52. пук из дивизиске резерве, један од најсвежијих и најјачих пукова, шиље ка Дудовици. 42. дивизија почиње напад на фронт Тополско брдо—Пландиште, потпомажући напад 40. дивизије на Миловац.

Дејство Дринске дивизије I. позива

У 9 часова извештен је телефоном помоћник начелника штаба III. армије, да 3. пеш. пук II. позива предузима напад са Миловца у правцу Оровца; 3. прекобројни пешад. пук који је у дивизиској предстражи потпомоћиће овај напад ватром, а са једним батаљоном посешће Миловац. Због малобројног стања пука већа се напрезања не могу учинити, а да се држање предстражног положаја потпуно огарантује. На предстражи ове дивизије ухваћени су војници 52. пука заједничке војске 13. бригаде 13. корпуса.

У 12.10 часова извештен је командант армије, да 3. пеш. пук II. позива, који је јутрос наступао у правцу Оровца, овог часа одступа под борбом и са Миловца. Командант III. армије у 15.30 часава наређује телефоном команданту Дринске дивизије I. позива, да предстражне трупе дивизије потпомогну 3. пеш. пук II. позива на Миловцу, чије је одржање од нарочитог значаја, обзиром на офанзиву I. армије, која ће се предузети 21. ов. месеца. Одмах је послато наређење команданту предстраже: „Ситуација захтева да се Миловац по сваку цену одржи. По наређењу команданта III. армије потпомогните са 3. прекобројним пуком и батаљоном мајора Ценића из 3. пука II. позива те да се на Миловцу одржи. За ово ступите одмах у везу са командантом 3. пешад пука II. позива".

Команднру мостовног трена наређено је да не иде у Крагујевац, већ да се упаркира код механе у с. Блазнаве. Командант дивизиске предстраже извештава у 9.50 часова: „Према батаљону из Комбиноване дивизије налази се један батаљон непријатеља код села Латковића, са истуреним предњим деловима код реке Кацапа; извесни делови непријатеља спуштају се од села Врапчевића ка селу Бошњаковићу; 3. пеш. пук II. позива отпочео је напад у правцу Оровца, кога је пре два дана његова предстража напустила; његов напад потпомаган је артилериском ватром. Примећује се непријатељско кретање у правцу Боговаће, а у том правцу дејствује и непријатетска артилерија. Води се

јача борба у правцу II. армије, али ипак слабија но јуче по подне". Воћа официрске патроле у 16.20 час. шаље извештај: Напад на Оровац одбивен је непријатељским контра нападом, кад је 3. пешад. пук II. позива пришао на 600 метара непријатељским положајима. Овај батаљон је растројен и бачен уназад, сад се прикупља на Миловцу. Јучерашњи положај од Циганских кућа, па јужно од друма, држи се са два батаљона. Један батаљон који је нападао сеоским путем, који од Гукоша води Топлици, сузбио је непријатељске делове и држи се добро, али је јако нападнут. Пошто је сада истакнут, тешко да ће се моћи одржати, јер му непријатељ грози боковима. Због покривеног терена и недовољне везе са артилеријом, ова није могла снажно потпомагати напад. Командант пука стараће се, да се прикупи и одржи на старом положају. Јачина непријатеља изгледа да је један пешад. пук и једна батерија. Према изјавама заробљеника, 52. пешад. пук заједничке војске и 27. домобрански пук, а један од заробљеника чуо је, да су у близини и 25., 26. и 28 домобрански пукови.

Од команданта III. армије у 16.15 часова примљена је заповест ОБр. 2798, која је горе у целини изнета. На основи ове заповести командант Дринске дивизије I. позива издаје своју заповест ОБр. 1501 у овоме: „Непријатељ је јуче 19. ов. месеца у нападу на II. армију претрпео велике губитке пред фронтом Тимочке дивизије I. позива и натеран на повлачење ка Колубари, којом је приликом заробљено: 3 официра, 2 кадета и око 200 војника. Пред фронтом Моравске дивизије I. позива у нападу на Враче брдо и Човку претрпео је такође јаке губитке и контра нападом резерве задржан је у покрету. Данас ће тамо продужити акцију по заповести команданта III. армије и делови Дринске дивизије II. и Тимочке дивизије II. позива, те да се непријатељ и одатле протера. Коњица III. армије, официрским патролама одаслатим са положаја Пландиште, прибавила је ове податке: ит.д. (цитирана је цела заповест команданта III. армије). Наређујем: Да командант Дринског дивизис. коњичког пука I. позива прими под своју команду уједињену коњицу дивизија: Комбиноване I., Дринске II. и Тимочке дивизије II. позива; да све извештаје шаље преко команданта предстраже ове дивизије потписатоме; да командир телеграфског одељења још ноћас подигне између предстраже и дивизиског штаба телефонску везу, да командант Дринског дивиз. коњичког пука постави релејну везу између предстраже и дивизиског штаба, те да брзо извештавање буде огарантовано и ако би наступио прекид у телефону. За надзор над релејима командант ће одредити једног водног официра, који ће ми бити лично одговоран за сваку неуредност и спорост у преношењу извештаја".

Командант левог одсека доставља у 16.25 часова сво: „Још ни до овога часа нисам добио везе са 8. кадровским пуком. На

мој писмен захтев да се та веза постигне, командант 8. кадровског пука одговорио је да због малог броја пушака у пуку он не може да поседа све тачке, већ је посео главну линију одбране Доње Поље. Поново сам писмено молио команданта, да Осоје поседне бар са једним водом и тражио сам одговор, али до овога часа добио га нисам. На тај начин између мене и њега остао је простор од 1 километра непоседнут. Извештавам о овоме команданта и молим, да се код команданта Моравске дивизије II. позива подејствује, да се Осоје поседне у толико пре, што је на Осоје пројектован 1 брдски топ 2. брдске батерије. Командант предстраже у 17.15 часова доставља ово: „Непријатељ обасипа јаком артилериском ватром Миловац, а 3. пеш. пук II. позива напушта постепено положај. Наша два брдска топа, који су мени придодати, не могу да потпомогну одбрану, јер немају муниције. Сви су изгледи, да ће непријатељ до мрака заузети Миловац".

У 17.40 часова добивен је извештај да је непријатељ контра нападом одбивен на Миловац. Од команданта III. армије добивена је у 17.50 часова заповест ОБр. 2799, која је горе у целини изнета. Ова заповест команданта III. армије достављена је команданту предстраже на Пландишту дословно с тим, да командант предстраже одмах извести, с обзиром на ранија наређења, шта је све у току данашњег дана радио у циљу потпомагања акције 3. пешад. пука II. позива

Од команданта дивизиске предстраже у 19.50 час. добивен је извештај писан у 18.10 часова, у овоме: „Част ми је известити команданта, да је непријатељ под борбом заузео Миловац у 15.45 часова а Пландиште је почело да попушта у 16 часова и једва су се до мрака извесни делови 3. прекобројног пука задржали на задњој ивици Пландишта. Сад покушавам свима силама, да војнике задржим на положају између Цветановачке цркве и Љига и ту прикупљам батаљоне. Како су лево и десно од мене наше трупе одступиле, то је питање докле ћу се моћи овде задржати. Поново молим за одговор, да ли да се задржим на положају код Цветановачке цркве или да идем у резерву на Округло поље. О поновном заузећу Пландишта и Миловца са овим трупама не може се ни мислити, а камо ли привести у дело. На положају Пландишту, чак је и један брдски топ картечно дејствовао да задржи непријатеља и једва се извукао, да не буде заробљен. Заробљен је и један рањени непријатељски официр, који тврди, да од прошле ноћи па овамо на овај фронт нападају 4 пешадиска пука и један батаљон из његовог 5. пука. Затим, од команданта предстраже добивен је извештај писан у 17.15 часова у овоме: „Пошто је у 15.45 час. заузет Миловац, то је свом снагом непријатељ напао Пландиште с левог бока, стога се и левокрилни батаљон око 16 часова морао

постепено повући, што је повукло и остале батаљоне. Са предстражним сам трупама источно од Цветановачке цркве, на положају, где сам наредио да се прикупе батаљони. Овде сам у 17.15 часова стигао. Овај се положај налази на левој обали, на један километар од реке Љига, и немогуће га је држати и до сутра упорно бранити стога, што му је лево крило покривено. Река је позади, која није газна, нити има мостова позади положаја. 1. батаљон 2. прекобројног пука са предстраже на Тополском брду почео је да се повлачи пре повлачења нашег десног крила, а због притиска непријатељске артилериске ватре, а и његове пешадије. Сада је ватра престала. 3. пешад. пук II. позива одступио је. Молим за наређење."

У 20.30 часова командант дивизије издаје заповест команданту предстраже у овоме: „С обзиром на предстојећи рад трупа III. армије, неопходно је потребно да се држите на линији, на којој сте застали: десна обала Јошевачког потока—село Цветановци. Настаните свима силама да се 3. прекоброј. пук прикупи, уреди и утврди на садашњем положају. Мост израђен на Љигу код села Моравци мора се по сваку цену одржати у исправности, јер је исти сграђен с обзиром на предстојећу офанзиву. Ова заповест није могла бити извршена, јер су се предстражарски делови већ били повукли на десну обалу Љига.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

Продужење борбе на Миловцу и Бањинцу

Ноћ 19./20. новембра прошла је на миру. Само на фронту Дунавске дивизије II. позива преко целе ноћи било је слабог пушкарања са непријатељским деловима на левом крилу положаја Бањинца. Ово чаркање узело је зором веће размере. Према одлуци команданта армије у току 20. новембра, а у циљу подизања духа и морала код трупа, имале су трупе Дунавске дивизије II. позива да предузму делимичан напад на Бањинцу, а Моравска дивизија II. позива са предстражним пуком од Миловца ка Орловцу. По заузећу Орловца пук је имао да се одржи, не истичући се сувише напред, те да се не би изложио бочном дејству непријатељских трупа, које су већ запажене код села Латковића. Нападу 3. пешад. пука II. позива са Миловца имао је да садејствује један батаљон 9. пешад. пука II. позива; деловима Дунавске дивизије II. позива са Бањинца и са Рудо имало се нападати на непријатељске трупе на коси Струганика.. Напад на Бањинцу отпочео је око 7 часова. Нападнут непријатељ на Бањинцу после кратке борбе напустио је овај положај и у нереду, претрпив велике губитке, бачен је ка Мионици. Гонећи непријатеља, предњи делови Дунавске дивизије II. позива избили су на Локву и Говеђе брдо. Даље гоњење продужено је само

ватром, јер би се трупе иначе сувише истакле, што би у овој прилици могло бити и опасно, обзиром на појаву једне непријатељске колоне јачине 1—2 батаљона, која је наступала од Брежђа ка Рудо, а коју је наша артилерија успешно тукла. Приликом гоњења непријатеља у правцу Лоске и Говеђег брда заробљено је око 100 војника, 1 лекар и батаљонско превијалиште. Овај делимични успех подигао је мало дух код трупа Дунавске дивизије II. позива и поправио моментано рђаво стање ове дивизије. Међутим, стање и на осталим деловима фронта ове дивизије, у овом моменту, није било рђаво. На Маљену време је било попустило, те су 2 батаљона 12. пешад. пука II. позива, остављена за одбрану Маљена, понова заузели своје положаје. Остала 2 батаљона 12. пешад. пука II. позива задржао је командант Дунавске дивизије II. позива и даље код себе у општој резерви. немајући много поуздања у 8. пешад. пук I. и II. позива, као и у остале комбиноване допунске трупе III. позива. Пред фронтом Маљенског одреда, тек су се почеле појављивати непријатељске трупе. Једна његова колона, јачине око једног батаљона, запажена је у покрету из Крчмарске реке преко Шевуље ка Маљену. На тај начин дакле, стање на левом крилу армије, на фронту Дунавске дивизије II. позива до подне 20. новембра, било је уопште повољно.

На десном крилу армије, на предстражним положајима Моравске дивизије II. позива и Дунавске дивизије I. позива, напад је отпочео око 9 часова јутра. Непријатељ, успев да још изранише својим предњим деловима заузме село Велишевац (код Липа—стара карта), прекинуо је био сваку везу између предњих делова Дунавске дивизије I. позива на Јовића бари и Моравске дивизије II. позива на Миловцу. Са ових разлога и комбиновани напад предстражних делова обеју дивизија није био у чврстој тактичкој вези. 3. пешад. пук II. позива, под заштитом ватре из два топа (једног брдског и једног пољског) и потпомогнут ватром предстражних делова Дринске дивизије I. позива са Пландишта, отпочео је напад правцем Оровца, а левим крилом са косе Бабајића у правцу Горње Топлице. Али непријатељ, чија је јачина на Оровцу била око једног пука пешадије и једне батерије, убрзо је успео да овај напад задржи. За време пак, док су његови делови јачине око 3 чете са митраљезима држали батаљон 9. пешад. пука II. позива према селу Ракарима, непријатељ је, обасипајући снажном артилеријском ватром са Оровца и Мрамора предстражни положај Моравске дивизије II. поз., предузео око 10.30 часова и сам напад са Оровца, успевши да потисне најпре наше делове, који су наступали јужно од друма, затим да их разбије и натера у бегство. Повлачење ових делова пренело се постепено на десно крило 3. пешад. пука II. позива северно од друма, те је почело

повлачење овог крила ка својим одсецима на Миловцу. Под заштитом резерве и једног батаљона, који је за сваку евентуалност остављен био на Миловцу, командант 3. пешад. пука II. позива успео је да одступеле делове прикупи позади положаја. На левом крилу 3. пешад. пука II. поз напад је успевао. Батаљон на правцу Бабајић—Топлица успео је да заузме село Велишевац, и да протера непријатељске делове, који су били заузели овај положај. Непријатељски против напад према овом крилу, предузет у 14 часова, био је одбивен. Према центру и десном крилу Миловца непријатељ је прикупљао све већу снагу, приближавајући се постепено положају 3. пешад. пука II. позива. Правцем од Горње Топлице уз Глумач поток наступали су такође неки непријатељски делови, који су хитали вероватно ка Оровцу. Појава ове колоне укочила је савим наступање батаљона 9. пеш. пука II. поз. са Јовића баре. Око 15 часова непријатељ је на Оровцу и Мрамору увео у борбу 3 батерије (1 брдску и 2 хаубичке) и отпочео напад на Миловац, притискујући све више десно крило 3. пеш. пука II. поз. које је убрзо без великог отпора попустило и у нереду се повукло. Повлачење десног крила убрзо се пренело и на лево крило. На положају Миловац још је била резерва, дајући отпора непријатељу и заштићавајући повлачење осталих ка прихватном положају. До 15.30 часова цео пук је већ био одступио на прихватни положај. О нападу непријатеља на 3. пешад. пук II. позива, армија је извештена тек око 15.45 часова, дакле у тренутку, кад је Миловац већ био напуштен. У извештају стајало је, да је пук само јаче притешњен и да ће се тешко моћи одржати. Поводом овог, наређено је команданту Моравске дивизије II. позива, да 3. пешад. пук II. позива појача са једним батаљоном, а одбрану овог пука потпомоћиће и 3. прекобројни пешад. пук Дринске дивизије I. позива са Пландишта. Међутим до тог времена Миловац је био потпуно напуштен. Делови 3. пеш. пука II. позива, искупљени на прихватном положају, покушавали су да пређу у напад ка Миловцу али су одмах задржани. Непријатељ је успео, да већ јаком снагом избије на Миловац, а око 16.30 часова продужио је даљи напад, нападајући 3. пешад. пук II. позива на прихватном положају знатно надмоћнијом снагом на десни бок. После мањег колебања делови 3. пешад. пука II. позива напустили су и овај последњи положај на левој обали Љига и одступили у правцу Гукоши на десну обалу. Само батаљон на правцу Бабајић—Велишевац остао је и даље испред овог села.

О повлачењу 3. пешад. пука II. позива са леве обале Љига командант дивизије сазнао је тек од појединих група, које су почеле силазити са положаја и прелазити на десну обалу Љига, о чему је одмах известио команданта I. армије. Губитак Миловца реметио је план команданта армије, који је сутра 21. новембра намеравао прећи целом армијом у напад. Због надоласка

воде, Љиг је престао бити газан и једино се могао прећи преко моста код Гукоша. Да сутра при намераваном нападу не би трупе морале прелазити Љиг под врло неповољним условима, а с друге стране, да би се имао јачи ослонац за напад, било је неопходно потребно пошто пото одржати положај Миловац —Пландиште, са којега је, а у вези дејства са правца од Јовића баре и Струганика, напад давао много повољнијих услова и више шанса на успех. Са ових разлога и било је наређено команданту Моравске дивизије II. позива, да Миловац по сваку цену одржи и да 3. пешад. пук II. позива ојача по потреби још једним целим пуком и једном батеријом. Командант Моравске дивизије II. позива предузео је одмах нужне мере. Поред батаљона, који је раније био упућен, да подржи 3. пешад. пук II. позива, кренуо је и остатак 2. пешад. пука. II. позива са остала три топа оне батерије, чији је један топ већ био у саставу 3. пешад. пука II. позива на Миловцу. Леви одсек главног положаја Доње брдо—Спасојевина имао је да заузме један батаљон 1. пешад. пука II. позива из дивизиске резерве. Али овај покрет није ни изведен, јер су до тога времена већ и последњи делови 3. пешад. пука II. позива напустили чак и прихватни положај и у приличном нереду и са доста губитака одступили на десну обалу Љига код Гукоши. Ноћ се већ ближила. Прелаз преко Љига по ноћи и напад по незгодном терену и у непознатој ситуацији могао је бити доста ризичан. Сем тога, на 3. пешад. пук II. позива командант дивизије није могао више ништа рачунати, јер је био растројен и у току ноћи тешко га је било прикупити и уредити. Са ових разлога, командант Моравске дивизије II. позива молио је, да за ноћас обустави слање 2. пешад. пука II. позива на леву обалу Љига, већ да зором предузме напад целом дивизијом, или, ако је потребно јаче огарантовати положаје на левој обали Љига у циљу намераваног сутрашњег прелаза у офанзиву, онда да још у току ноћи пребаци преко Љига целу дивизију, јер би сутра по дану имао да прелази Љиг под борбом, а заостали делови на левој обали Љига из састава Моравске дивизије II. позива и Дринске дивизије I. поз. били су слаби и после борбе растројени, да се на њих није могло ослонити. Овакав захтев команданта Моравске дивизије I. позива одговарао је само локалној потреби за постизавање делимичног циља, али се није могао дозволити са гледишта опште ситуације на целом фронту. Прелаз у напад у току ноћи са оваквим трупама мало је давао изгледа на успех. Поред тога, ангажујући читаву дивизију, а поред ње и трупе са суседних одсека само у једном правцу и циљу, да се Миловац преотме, ослабио би знатно снагу на осталом делу фронта, те би се тешко могло парирати дејство осталих непријатељских трупа (2., 10., 11. и 12. брдске бригаде) које су по извештајима већ биле

искупљене источно од Мионице, а нарочито не би се могло изаћи у сусрет евентуалностима за случај да непријатељ почне јаче надирати у правцу левог крила и бока армије, према коме су се такође са више праваца почеле појављивати непријатељске колоне.

Стање на левом крилу и боку армије било се до тог тренутка изменило. На правцу од Брежђа и Крчмара ка Рудо примећени су били знатни делови око 5—6 батаљона. Пред мрак непријатељ је већ био успео да са двема четама заузме и Стражару а један батаљон његов подишао је нашим положајима на Узуновцу и Јељаку. Према Бањинцу налазили су се делови 25. пешад. пука 42. дивизије, а извесне непријатељске трупе предузеле су понова покрет од Мионице ка Струганику. Да би парирао непријатељско дејство по свима овим правцима и одржао свој иначе широки одбранбени фронт, командант Дунавске дивизије II. позива имао је само 12. пешад. пук II. позива и 18. пешад. пук I. позива, у које се још могао поуздати и на које је имала пасти одбрана целе линије Бањинац—Рудо—Маљен. Према оваквом стању на целом фронту I. армије и извештају команданта Дунавске дивизије II. позива да сматра, да ће се непријатељ јаче груписати према његовом левом крилу, морало се одустати не само од намераваног напада на Миловац, него и од намераваног сутрашњег напада целом армијом. Очекујући да се за такву акцију створи погоднији моменат, командант I. армије одлучује се, да за сада огарантује што дуже заузете положаје, да пусти непријатеља да се о њих ломи и на тај начин првенствено ослаби. Према овакој одлуци послато је у току ноћи 20./21. новембра овако наређење:

Команданту Моравске дивизије II. позива, да цео 3. пешад. пук II. позива повуче у дивизиску резерву позади положаја код Гукоши, остављајући на предстражи на одсеку од утоке Жеравице до р. Качера батаљон 2. пешад. пука II. поз. са леве обале Љига.

Команданту Дунавске дивизије II. позива, да одмах још у току ноћи упути и остала 2 батаљона 12. пешад. пука II. позива на Маљен са задатком, да нападну непријатеља на правцу Узуновац-Стражара, ако има изгледа на успех, у противном, да упорно брани Маљен и правац преко Риора и Дружетића ка Горњем Милановцу као и правац од Брежђа.

Команданту Дунавске дивизије I. позива, да 2 батаљона из 9. пешад. пука II. поз. са Јовића бара одмаршују 21. новембра рано из јутра преко Берковачке главице и ставе се привремено на расположење команданту Дунавске дивизије II. позива на Бањинцу. До повратка пак ових батаљона ако буде потребно, да командант дивизије ојача трупе, које остају на Јовића бари, нека их појача са деловима из одсечне резерве. У извештају

Врховној команди, у коме је изнесено целокупно стање армије и намера за даљи рад, тражено је да се у састав армије упути обећана дивизија из III. армије, ако се до сутра, у истини, осети јаче груписање непријатељске снаге према левом крилу и боку армије. Са одступањем 3. пешад. пука II. позива на леву обалу Љига борба је сасвим престала. Трупе све три дивизије I. армије заноћиле су 20./21. новембра у оваквом распореду:

Моравска дивизија II. позива на одсеку од Качерске до Драгобиљске реке, са предстражом од једног батаљона на левој обали Љига, а на одсеку од утоке Жеравице до р. Качера, са по једном четом испред Гукоша и код Гачића (нова карта); 2. пешад. пук II. позива, чији је покрет обустављен, остао је на Спасојевини; 8. кадров. пешад. пук на Осоју; 1. пешад. пук II. позива у резерви на Главици, где су се искупљали и разбивени делови 3. пешад. пука II. позива. У току ноћи 20./21. новембра у састав 3. пешад. пука II. позива дошао је и батаљон са леве обале Љига.

Код Дунавске дивизије I. позива распоред је остао исти као и у току дана. Батаљон, упућен од Јовића бара, ради садејства нападу 3. пешад. пука II. позива, задржао се пред селом Ракари.

Дунавска дивизија II. позива, код које је и по поновном заузећу Бањинца, Струганика и Локве, а због растројства пукова, учињена мала измена у распореду, заноћила је са једним батаљоном 8. пешад. пука II. позива на Берковачком вису; 3 батаљона 8. пешад. пука I. позива и 1 батаљон 8. пеш. пука II. поз. (формиран од растурених делова 2., 3. и 4. батаљона) на Бањинцу са предстражама на Говеђем брду и Локви; 18. пешад. пук I. позива на Рудо

Маљенски одред: 2 батаљона 12. пешад. пука II. позива са придатом артилеријом остао је на Маљену, осматрајући правце: Букови—Вуковића ливаде; Ражана—Дивчи бара—Краљев сто; Крчмарском реком—Кик (717)—Гола коса—Стражара и друм Брежђе—Јељак.

Напомена. Предстража Дринске дивизије I. позива на Пландишту, због напуштања Миловца, нанаднута и сама знатно јачом снагом, која је по оцени команданта предстраже износила око 4 пука пешадије, напустила је око 16 часова Пландиште и до ноћи остала на левој обали Љига на коси између Цветановачке цркве и Љига (нова карта) а по ноћи одступила је на десну обалу.

Непријатељ пред десним крилом I. армије избио је у току 20. новембра на линију: Пландиште—Миловац—Ракари—Раскрсница, а пред левим крилом допро је на линију: Велико брдо (Брежђе)—Шевуља—Стражара. Према исказима заробљеника пред фронтом ове армије дејствовала је 42. хонведска дивизија

13. корпуса и 14., 2., 10., 11. и 12. брдска бригада 16. корпуса. 13. корпус дејствовао је једним делом према десном крилу ове а остатком према фронту III. армије. На одсеку од пута Мионица—Горња Топлица—Гукоши била је његова 42. дивизија; северно 7. дивизија, а јужно од 42. дивизије дејствовао је 16. корпус. На правцу Миловац био је 78. и 26. ландштурмски пук а у близини његовој били су 27. и 28. пук. На Бањинац нападао је 25. пук 42. дивизије.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

У току ноћи 19./20. новембра ни на једном одсеку није се десило ништа значајније. У току 20. новембра на појединим одсецима стање је било овако:

Леви одсек: Ђаков камен—Кадињача—Буља. Према овом одсеку, непријатељ је у току 20. новембра предузео наступање у циљу протеривања наших слабијих извиђачко-заштитничких делова, који су остали на линији Вис—Вишесава—Мусино брдо. Одељење са Виса повукло се око 6 час. ка Вишесави. Око 11 час. непријатељ је изашао и на Вишесаву, снагом до 1 батаљона и отпочео даље наступање ка Пилици. Због незгодног положаја, а да не би била одсечена од својих трупа, чета са Мусиног брда повукла се на Рајчевића брдо, пошто је и са фронта од Бајине Баште била такође нападнута. Од два непријатељска бегунца сазнало се да од Бајине Баште наступа део а можда и цео 37. домобрански пук (мало је вероватно да је цео пук, вероватније је један батаљон овог пука), а од Рогачице 2 батаљона ландштурма и 1 батаљон Мађара из 69. пука.

Према оваквом стању наређено је команданту левог одсека, да одмах са Кадињаче упути једну чету на Рајчевића брдо, те да чети са Мусиног брда омогући повлачење ка Рајчевића брду и протерује слабије непријатељске делове, који се буду кретали са Вишесаве. Од коњичког вода, који је остао на Шаргану, добивен је извештај, да су његове патроле, упућене ка Вардишту, задржате непријатељском ватром са граничне карауле. Извиђачко пешадиско одељење упућено из с. Семењева ка Вардишту извештава, да се непријатељ налази у Вардишту и околини на њиховој страни а од патрола из 5. кадров. пука сазнало се, да у касарни на Бјелом пољу, правац Добрун—Прибој, има око 70 непријатељских војника. Командант пука предузео је мере да се протерају.

Десни одсек: Варда—Црни врх—Вис (Игњатовићи). Према овоме одсеку, непријатељ у току 20. новембра ништа није предузимао. Од патрола упућених 19. новембра у извиђање сазнало се: да се око Маковишке суднице налазе извесни непријатељски делови; у Радановцима наишле су на једну не-

пријатељску чету са неколико коњаника, а од мештана сазнали су, да се северно од Ражане налази непријатељски логор, јачине једног пука; на Лијепој равни, западно од Ражане, други логор јачине до 2 пука и да на Дреновачком кику има једна непријатељска брдска батерија. Због непријатељских покрета левом обалом реке Дервенте, правцем: Вис—Вишесава—Главица и спуштања његових појединих делова ка Дубу бочно према нашим трупама на десној обали Дервенте, наређено је команданту оног одсека, да упути 2 чете 12. кадровског пука те да заузме Вис (822) и Главицу—Вишесаву. Чета, упућена на Вис, успела је да заузме ову тачку и продужи извијање ка Вишесави, али чета, упућена ка Главици, није успела, да у току овог дана избије на Главицу, због јако испресецаног земљишта.

Да би се пак сазнало право стање ствари на овом одсеку, као и ако су то слабији непријатељски делови, да би се протерали, под ОБр. 1614 у 20.30 час. наређено је командантима одсека:

1. Да једна чета 4. пука III. позива са Варде, са бомбама, извршн 21. новембра преко с. Благојевића препад на непријатељске делове на Главици (јужно од Јасеновца), а са једним водом преко с. Годечева, на Вртаче.

2. Чета 12. кадров. пука, која је избила на Вис, да се ојача још са једном четом, те да изврше препад у правцу Јелина и у позадину Вишесаве, а чета упућена ка Вишесави, на ову тачку и даље ка Кику.

3. Да се чета левог одсека код Рајчевића брда ојача бар још са једном четом и одељењем добровољаца са бомбама, те да изврше препад и заузму Главицу (к. 785).

4. Ако препад успе, све чете да предузму даље гоњење непријатеља ка Дрини и да се зауставе на заузетим положајима.

5. Препад да отпочне 21. новембра у 3 часа. До тога времена све чете треба да подиђу тајно ка положајима, који имају да нападају, како би препад могао да отпочне у одређено време.

Косјерићски одсек. У циљу сазнања правог стања и протеривања непријатељских слабијих делова, који се са гребена Повлен—Маљен спуштају ка Косјерићу, командант трупа са овог одсека наредио је наступање у правцу севера и то:

Десна колона: 1½ батаљон, 1 брдски брзометни топ и 2 митраљеза, наступа правцем Косјерић—Ражана ка фронту Глоговац—Стојићки рид. Ради олакшања овог напада на Глоговац, упућена је једна чета са Субјела преко Мионице и Великог брда.

Лева колона: 2 батаљона 10. пука, 2 митраљеза и 2 брдска брзометна топа, наступа правцем: Цикоте—Сјеча река—Годљево—Радановци у циљу протеривања непријатељских делова, који се појављују на томе правцу, и да садејствује при заузимању Стојићког рида.

По заузећу напред поменутог фронта, трупе да се утврде и извиђају даље у правцу севера. Да би дејство ових колона било што успешније и да би се непријатељске трупе, које се појављују на овом правцу, биле одбачене од осталих њихових трупа, које су према фронту I. армије, захтевано је под ОБр. 1601 од Врховне команде, да се трупама левог крила I. армије нареди, да ма и слабијим деловима преко Дивчи бара дејствују на бок и позадину непријатељских делова, упућених ка Ражани. Овог садејства није било, вероватно стога, што је непријатељ већ у току 20. новембра отпочео напад против левог крила I. армије, како се то доцније сазнало. Због тога, што су напред поменуте колоне отпочеле покрет тек у подне, оне нису могле доспети до одређених објеката, те је десна колона заноћила на Алабаби и Орницама а лева код Рајића брда, северно од Сјече реке.

У току овог дана о непријатељу се сазнало:

1. Од заробљеника, да је у Ваљеву остала 14. брдска бригада, јачине 4 батаљона из 42., 72., 91. и 98. пука са 4 пољске хаубице и 4 брдска топа, вероватно као посада и нека резерва. Од ове бригаде упућен је ка Косјерићу 2. батаљон из 72. пука и један батаљон из 42. пука. Батаљони су се задржали северно од Ражане. Позади њих има још неких трупа, али не знају из којих су јединица.

2. Од коњичког дивизиона из Сјече реке добивен је извештај, да се непријатељ у појединим групама налази: код Дебелог брда и око Маковишта; код Лисине, Мравињака (Говеђа глава), код Црвеног брега и код Дреновачког кика. Свака од ових група је јачине 1—2 батаљона. Непријатељ има нешто и коњице. Своје извиђачке делове шаље са поменутих тачака ка Сјечој реци. Вероватно је, да су ово побочнице, истакнуте према трупама ове војске.

3. Официрска патрола, упућена у правцу с. Радановци јавља, да је у своме извиђању наилазила на непријатељске патроле и да их је протеривала. По доласку у Радановац, приметила је једну јачу непријатељску колону, која се од Козомора почела да спушта у правцу Ридова (вероватно преко с. Росића) и у правцу Лијепе Равни, јужно од Дреновачког кика. Колона је састављена од пешадије и митраљеза. У правцу пак Таора, патрола је наилазила на њихове патроле, које су долазиле до Годљева и враћале се. На Мравињацима примећени су логори.

На основи прикупљених извештаја, да непријатељске патроле и поједина одељења крстаре ка Сјечој реци појединим косама, које се од планинског ланца Дебело брдо—Букови спуштају ка Сјечој реци, наређено је команданту Косјеричког одреда, да батаљон са Цикота постави тајна одељења, јачине до $^1/_2$ вода, код Громиља и села Годљева, а трупе код Стојићског рида око с. Радановца, са задатком, да врше препаде и заробљавају непријатељске крстареће патроле и одељења.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Сем омањег местимичног пушкарања између наших и непријатељских патрола на левој обали Колубаре, ноћ је прошла потпуно на миру. Од 10 час. непријатељска артилерија дејствује на Бањевицу, тражећи наше батерије. Код каменог моста на Тамнави непријатељ се утврђује, и једним топом гађа гвоздени мост на Колубари. Примећују се поједине групе непријатељских војника на левој обали Саве у растовој шуми. Са око 40 шрапнела непријатељска артилерија тукла је наше ровове на десној обали Очаге. Непријатељ је цело по подне тукао просторију између реке Марице и Дражевачке механе но без успеха. Одред је заноћио у истом распореду као и јуче.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Ноћ 19./20 новембра прошла је потпуно на миру. У току данашњег дана непријатељ, користећи се маглом, успео је да пребаци нешто своје пешадије на острво Чакљанац. Наши делови, који су били на томе острву, морали су се повући. Одмах су са наше стране пребачени на о. Чакљанац јачи делови пешадије и потпомогнути и артилериском ватром после борбе од два часа, протерали су непријатеља са о. Чакљанца, које је сада у нашим рукама. Непријатељ је имао приличне губитке и одступио је на остр. Форконтумац. Наши су губитци незнатни. На осталом фронту било је пушкарање и ништа важније.

СИТУАЦИЈА

У току 20. новембра стигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије
ОБр. 3812 (у 11.50 часова)

„Стање код армије ноћас и јутрос овакво је:

Коњичка дивизија. Било је омање пушкарање код предњих делова. Губитака нема.

Шумадиска дивизија I. позива. Било је омање пушкарање патрола на левом одсеку. Новога ништа нема. Губитака нема.

Тимочка дивизија I. позива. Ноћ је прошла на миру. Нема ништа ново о непријатељу.

Моравска дивиз. I. позива. У току ноћи патролни сукоби. 4. пеш. пук I. позива „Стев. Немање" синоћ је вршио два јуриша на јз. плато Врачег брда, али је противник остао на положају. По исказу заробљених официра на правцу Чука на Враче брдо непријатељ је нападао са 73., 91. и 102. ландверским пуковима и 11. пешад. пуком. Јутрос се води слаба борба на целом фронту, а противник се укопава на ј.з. платоу Врачег брда. Пукови из Тимочке дивиз. I. позива (13. и 14. пеш. пук), послати још синоћ, сад се тек прикупљају у доста великом нереду. Колона III. армије до 7 часова није се могла прикупити, али се доцније кренула одређеним правцем; она ће бити изложена дејству непријатељске артилерије. Трупе Моравске дивизије I. поз. изложене су анфиладној ватри са положаја Пепељевачког; предузете су мере, да се артилеријом ово дејство паралише.

Командант армије отишао је на положаје."

ОБр. 3825 (у 17.25 часова)

„Бавећи се данас на положају Моравске дивизије I. позива сазнао сам неповољне вести о стању пешадије. Бегства се знатно шире; осетно се јавило и у 1. и 3. пуку, који су до сада сматрани за одличне. Морал је код пешадије знатно опао и једино успешно дејство артилерије одржаће пешадију на положају. Оскудица официра погоршава ово стање. Ја сам наилазио на велики број заосталих војника из пукова, који су се ноћас груписали код Моравске дивизије I. позива за данашњу борбу и што је жалосно, ти војници лутају, не знају где им је команда, а многи од њих упутили су се у назад у место напред. Јавља се бојазан, да не дође оно што је најгоре: отказивање послушности. Сматрам за дужност да ово саопштим Врховној команди."

ОБр. 3823 (у 19.30 часова)

„Молио сам команданта III. армије, да напад његових трупа у бок непријатеља, који је нападао положај Враче брдо, почне данас у 7 часова, али то није извршено. У 11.50 часова добио сам извештај од Тимочке дивизије II. позива (писан у 10.15 час.) да је до тога времена прикупио из оба пука одређена за напад до 3000 људи на Виноградинама, који су преморени; и пита да ли да се одмах крене у напад преко Жупањца па ма у које доба тамо стигао. Нашао сам, да такав напад са оваквом трупом у време, кад би командант могао добити наређење од мене, не би донео користи, које су од њега очекиване, стога сам тај напад одложио за сутра 21. тек. месеца у 7 часова. Због овога је и Моравска дивиз. I. позива, која је била ојачана и потпуно

спремна за овај напад, одложила исти за сутра и ограничила се на сузбијање противника, и то док сам се бавио на положају са врло повољним успехом."

ОБр. 3831 (у 19.30 часова)

До сад се сазнало: према Моравској дивизији I. позива је 9. дивизија заједничке војске из 8. корпуса са пуковима: 11., 37., 91. и 102. и са 7 артилериских група распоређених на два фронта: Остењак—Лајковачка коса и Рубрибреза—Пепељевац; поред ових још по једна хаубичка група на сваки фронт. Према Тимочкој дивизији I позива је 21. ландверска дивизија из 8. корпуса (пукови 6., 7., 8. и 28.), 23. пољски артилериски пук, 1 дивизион 8. хаубичког пука — 12 оруђа од којих 4 тешке хаубице. Заробљеник један вели, да су на овом фронту још: 14. хонвед. пешад. пук, улани и драгони 6. пука и 1 коњичка батерија. Да се на фронту III. армије око Боговађе и на линији Латковић—Дудовица налази цео 13. корпус. Заробљеник који је дао ове податке је из 25. домобранског пука 42. „врашке" дивизије. На фронту према Шумад. дивиз. I. позива и Коњичке дивизије сада нису утврђени пукови по броју, већ је само опажено место њихове појаве. Али рачунајући по ранијем распореду непријатељевом а и по овоме, у колико је констатовано према дивизијама: Моравској I. позива, Тимочкој I. позива и III. армији, да се закључити: да су према Шумадиској I. позива, Коњичкој дивизији и Обреновачком одреду ове непријатељске јединице: пучки усташи (пукови 25., 26., 27. и 28.), један пучки мађарски пук, 38. и 68. заједнички пук (мађарски) и 29. дивизија заједничке војске из 9. корпуса са пуковима: 42., 92., 94. и 28. јегерски батаљон и то јаче груписани према Коњичкој дивизији и Обреновачком одреду, а слабије према Шумадиској дивизији."

ОБр. 3838 (у 23.10 часова)

„Стање код армије данас и вечерас овакво је:

Моравска дивиз. I. поз. Цео дан била је јака непријатељска артилер. ватра, а унакрсна још према западном делу Врачег брда. Целокупна непријатељска снага у нападу је 4—5 пукова, од којих су 3 груписани према Врачем брду. Није вршен заједнички напад са колоном из III. армије. Непријатељски распоред је овакав: према десном крилу један пук (28.) на левој обали Колубаре; напад не предузима. Према центру нападају 3—4 пешад. пука (8., 91., 102. и 93.) и извесни делови држе Чук. Према левом крилу 2—3 батаљона на коси Пепељевац—Прњавор, а слабији део западно од каменог моста на Љигу, где се утврдио и прави приближнице ка мосту.

Шумадиска дивизија I. позива, Деснокрилна батерија десног одсека помагала је напад 2. коњичке бригаде против непријатеља, који се пребацио на десну обалу Бељанице.

Тимочка дивизија I. позива. У 9.10 часова покушај непријатељских мањих делова за наступање према десном крилу левог одсека пребацујући се код Дабиног брода, задржан је. Око 10.50 часова, један непријатељски батаљон између Дабиног брода и Шопића почео је да рокира спрам левог крила десног одсека, ну дочекан је јаком пешад. и артилериском ватром и одбивен. У 13.45 часова непријатељ је отворио артилериску ватру на цео фронт левог одсека тукући наше ровове и цркву у с. Шопићу. Према левом крилу десног одсека примећен је део коњице. Заробљеници веле да су на фронту ове дивизије 6., 7., 8. и 28. ландверски пук (21. ландверска дивизија), узводно је 11. пук из 9. дивизије заједничке војске. 21. ландверска и 9. дивизија заједн. војске образују 8. корпус од кога је у десно 13. корпус а лево 9. корпус или делови му.

Коњичка дивизија. Леви одсек: јутрос под заклоном мрака непријатељ је успео да пребаци на д. обалу реке Бељанице један вод пешадије на мосту према с. Степојевцу; у 10 часова предузет је напад, да се непријатељ пребаци на леву обалу, што је и учињено око 13.30 часова. Око 14.20 часова непријатељ са два бтаљона покушава прелаз код ушћа потока Врбовица, али је и ту одбачен са великим губитцима. Око 14.30 часова 19. кадровски пук вршио је јуриш преко газова, одбацио непријатеља од р. Бељанице и прешао на леву обалу. На десној обали р. Бељанице непријатеља нема више. Погинули: коњички ппоручник Драгутин Глишић и 7 редова; рањен коњички ппоручник Радослав Тодоровић и 24 редова. Напад је потпомагала успешно артилерија Шумадиске дивизије I. позива."

Од команданта III. армије

ОБр. 2771 (у 1 час)

„У вези ОБр. 2734 од 19. ов. месеца шаљем као допуну: Комбинована дивизија: 1. прекобројни пук има 2337 пушака. Одела и логорне спреме нема, обућа рђава. Морал и здравље је добро. 2. прекобројни пук има 3303 срп. брзом. пушака, 257 руских и 135 ненаоружаних војника. Морал и здравље је добро. 5. прекоброј, пук има 1791 српских брзомет. пушака, 338 преправљевих, 152 руске и 66 ненаоружаних. Одела и обуће код већине нема. Рекрута има у гаћама и кошуљама. Морално стање није најбоље. 6. прекобројни пук има 1731 пушку, одела и обуће вема. Морално стаље није добро. Код артилерије здравље и морал су добри, нарочито од кад се дознало, да ће муниције бити у изобиљу. Тимочка дивизија II. позива: пукови су јаки око 3000 људи. Код ове дивизије највећа је мана, што је њен старешински кадар врло слаб и бројно и квалитативно, што повлачи за собом слаб морал. Материјално стање слично ономе код

Комбиноване дивизије. Товарна и теглећа стока за артилерију код свију дивизија је у великом броју угинула, а остатак изнурен. Потребна је брза попуна. Преоружање и попуна рекрутима вршена је под најтежим околностима. Неке су партије рекрута при одступању вођене засебно, те су се рекрути у знатној мери растурили".

Под ОБр. 6744 извештен је о овоме Главни интендант и начелник артилериског одељења. Главном интенданту наређено је да што пре дотури одело и осталу спрему што има на расположењу."

Од команданта I. армије

ОБр. 2916 (у 24 часа)

„Дунавска дивизија II. позива, која је јутрос напала и потисла непријатеља са Бањинца, продужила је енергично гоњење и поново заузела Локву и Говеђе брдо до десне обале Рибнице. Непријатељ је са великим губитцима и у нереду одступио ка Мионици. Овом приликом заробљено је: батаљонско превијалиште са лекаром и око 100 војника, сви из 25. домобранског пука. По исказу овог заробљеног лекара близу Мионице 1. батаљону овог пука предало се 17. ов. месеца 250 наших војника—не зна из којих јединица. Према левом крилу Дунавске дивизије II. позива примећене су две непријатељске колоне укупне јачине од 5—6 батаљона у покрету од Брежђа и Крчмара ка Рудом. Моравска дивизија II. позива. На предстражном положају Миловац водила се цео дан борба. Притиснут знатно јачом снагом, предстражни пук отпочео је вечерас повлачење преко Гукоша на десну обалу Љига. Одбрану овог положаја по споразуму између команданта пука из Моравске дивизије II. поз. и 3. прекобројног пука (Дринске I.) требао је да потпомогне и овај централни пук. У колико сам до сад сазнао овај то није учинио, те је командант 3. пука II. позива морао продужити повлачење".

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1600 (у 7 часова)

„Ноћ је прошла без значајних догађаја. Непријатељски делови, који су се јуче спустили од Таора преко Радановца, појавили су се синоћ око Сјече реке. Предузете су мере, да се протерају".

ОБр. 1601 (у 7 часова)

„Косјерићски одред предузеће данас протеривање непријатеља, који се појавио правцима: Букови—Ражана—Косјерић и Таор—Радановци—Сјеча река. Молим за наређење, да трупе

левог крила I. армије, ма и слабијим деловима, преко Дивчи Баре и Козомора дејствују на позадину непријатељску, те да би се одбацио од својих трупа, за које ми јављају да су око Крчмара". Под ОБр. 6761 команданту I. армије (преко помоћника начелника штаба) саопштен је овај захтев команданта Ужичке војске и стављено је до знања, да се учини све, што се може и да се Врховна команда о томе обавести".

ОБр. 1607 (у 19 часова)

„Извиђачко одељење из Чајетине са Палисада јавља, да се непријатељ налази у Вардишту и околини на њиховој страни. Коњичка патрола правац Радановци—Таор извештава, да су се у току јучерашњег дана непријатељски извиђачки делови кретали тим правцем ка с. Дубици, а неколико извиђачких водова од Чикера ка Таору преко с. Парамуна ка Годљеву према Сјечој реци. На Мравинцима источно од М. Повљена и на Чикеру нема јаке снаге. По њеном сазнању већи део са артилеријом отишао је за Ваљево. Даљне пешад. патроле у правцу Степанових вода и Црног врха, а тако и патроле које су јуче упућене ка Рожанима до с. Глоговца нису наишле на непријатеља. На Буковима се налази знатна непријатељска снага, која израђује колебе. Косјерићски одред упутио је потребну снагу ради протеривања непријатеља у правцу Ражане".

ОБр. 1613 (у 19.50 часова)

„На фронту северно од Косјерића наше трупе заузеле су положаје: Стојићев рид—Глоговац. Непријатељ је одступио ка северу. Заробљено је 20 непријатељских војника; они веле, да је овим правцем био упућен један батаљон 2. и један батаљон 42. пука из 14. бригаде, која у своме саставу има још по један батаљон из 91. и 98. пука, 4 пољске хаубице и 4 топа. Ова бригада дошла је са Дрињаче; у борби до сада није учествовала. Од коњичких патрола дознало се: непријатељ се налази по групама око Лисине, на Дебелом брду, на Говеђој глави (код Мравињака) и на Црвен брегу (кога на карти нема). Јачина ових група је 1—2 батаљона.

Фронт Бајина Башта—Рогачица. Непријатељ је данас нападао наше предње делове левом обалом р. Дервенте, који се повлаче ка Пилици. Од непријатељских трупа учествовале су: домобрански пук, који је до скоро био на л. обали Дрине и од Рогачице 2 батаљона ландштурма и 1 батаљон 69. мађарске регименте".

ОБр. 1617 (у 22.45 часова)

„Коњичке патроле јављају, да се једна непријатељска колона (непознате јачине) спустила са Козомора у Лијепе равни

западно од Ражане. Од Таора непрестано крстаре непријатељске патроле ка селу Годљеву".

Од команданта Обреновачког одреда

ОБр. 1572 (у 12.10 часова)

„Јутрос од 10 часова непријатељска артилерија дејствује против наших положаја на Бањевици тражећи наше батерије. Ватра још траје. Непријатељ се утврђује код каменог моста испред Обреновца, а једним топом дејствује на гвоздени мост. Са осматрачнице на Голем броду примећене су на левој обали Саве поједине групе војника у растовој шуми".

Од команданта Браничевског одреда

ОБр. 1607

„Непријатељ у последње време стално нешто ради ноћу на острву према Смедереву и железничкој станици Иберфору. Како ту у рукавцу има 2—3 лађе са неколико шлепова и око 80 чамаца, то се из свега може закључити, да ту спрема поново прелаз. Пушке и Дебанжови топови, као што се већ искуством показало, не могу омести превожење на лађи и шлеповима, стога молим, да се за овај одсек пошаље што пре бар вод брзометних хаубица или брзометних пољских топова, којима би се у исто време покушало и да се уништи тај пловни парк док је још у рукавцу". Под ОБр. 6768 наређено је, да се пошаље једна хаубичка Крупова батерија".

Од команданта Тимочке дивиз. области

ОБр. 2051 (у 1 час)

„Стање на фронту Крајинског одреда редовно је. У 11 часова непријатељска 15 см. батерија са Добре испалила је 30 метака ка Џеврину. Од 14—16.30 часова наша артилерија са Старе Барзујке почела је да туче непријатељску царинарницу између Черне и Верчиорове, групу кућа око ње и фабрику гаса, где се осматрањем видело да је некакав штаб, једно одељење војника и најзад магацин ратног материјала. Утрошено је 101 метак и гађање је испало врло успешно, зграде су запаљене, а видели су се и већи губитци у људству. У исто време артилерија са центра десног одсека успешно је тукла једно непријатељско одељење и нека кола на путу Оршава—Јеселница. Непријатељска 15 см. батерија са Добре и хаубичка са косе с.з. од Алијона отворила је ватру на нашу артилерију, која је трајала до мрака; испалила је преко 150 метака, без икакве штете на нашој страни."

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6758

Команданту трупа Нових области.

„Брдску брзометну батерију, коју сте телефонским споразумом ставили на расположење Врховној команди, молим транспортујте одмах за Крагујевац."

Наређење ОБр. 6788 (у 20.30 часова)

Команданту Ужичке војске—Ужице

„Правац Вардиште—Мокра гора—Ужице извиђајте и обезбеђујте са потребним делом снаге, ако налазите, да отуда може да вам запрети опасност. Известите о јачини непријатеља код Вардишта."

Наређење ОБр. 6789

Команданту II. армије — Даросава

„Настаните свим силама, да се поколебани морал код трупа поврати, те да не би дошло до немилих појава, чије би последице могле бити судбоносне. Веза ОБр. 3825."

Наређење ОБр. 6793 (у 24 часа)

Команданту III. армије — Белановци

Начелник штаба наредио је, да упутите резервни инжињерски батаљон у Крагујевац на расположење начелнику инжињерског одељења Врховне команде."

21. НОВЕМБАР

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

104. ландштурмска бригада продужавала је борбу код Обреновца око прелаза преко Колубаре без успеха. *29. и 7. дивизија* најзад су добиле могућности, да отпочну прелаз преко Лукавице. Понтонски мостови довучени су на места прелаза са највећим тешкоћама. Обе дивизије покушале су прелаз преко реке и то: 29. дивизија према Конатици, а 7. дивизија према Вел. Црљени, али због разлива Колубаре и њене отоке Лукавице ово је био врло тежак задатак. Па ипак, 7. дивизија успева 21. новембра да пребаци седам батаљона преко Лукавице према Вел. Црљени, заробивши око 600 српских војника.

Дејство 8. корпуса

Дивизије овог корпуса (21. ландверска и 9. пешадиска) застале су у своме нападу на српске положаје између реке Пештана и Љига због јаког отпора Срба, продужујући вођење безуспешних бобри.

Дејство 13. корпуса

36. дивизија водила је безуспешну борбу на фронту између Жупањца и Дудовице. Успело се, истина, пребацити неколико одељења преко Љига код Дудовице, али су се она, запавши под надмоћну ватру српске артилерије, морала повући натраг на леву обалу реке. *42. хонведска дивизија* водила је безуспешну борбу на прелазима преко Љига код Гукоши.

Дејство 15. корпуса

48. дивизија водила је безуспешну борбу на фронту: Бањинац-Медник. *1. дивизија* (7. и 9. брдска бригада) успела је да заузме вис Рудо (622), заробивши 300 српских војника и запленивши два топа. Овим успехом наступио је преокрет у корист аустриске војске. Трупе 1. дивизије предузеле су гоњење Срба у правцу Сувобора. *40. хонведска дивизија* појачала је са 80. бригадом лево крило 48. дивизије на правцу Медника (450), а са 79. бригадом остала је и даље у корпусној резерви код Г. Топлице.

Дејство 16. корпуса

Комбинована дивизија кретала се овога дана из околине Ваљева ка Брежђу, у циљу потпомагања 1. дивизије 15. корпуса.

50. дивизија кретала се овога дана из околине Ваљева и са неисказаним тешкоћама стигла је доцкан у вече код с. Равње јужно од Ваљева. *18. дивизија* добила је задатак, да предузме осигурање на путу Ваљево—Косјерић према Ужицу. Али, директан марш из с. Тубравића преко планинског предела, јако завијеног снегом, био је немогућан, због чега је дивизија била принуђена да маршује заобилазним путом Тубравић—Ваљево—Равње ка превоју на Буковској планини.

4. брдска бригада (самостална) имала је одмор на Јасеновцу код Рогачице закључно са 20. новембром, а 21. новембра је протерала Србе, који су били на висовама јужно од Рогачице. Међутим Срби су се прикупили на главном положају: Варда (946)—Вишесава (915), који је затварао правце од Рогачице и Ваљева ка Ужицу, те је ова бригада предузела покрет ка овом положају.

Трупе ове армије провеле су ноћ 20/21. новембра на миру, сем омањег пушкарања код предњих делова. У 5.40 час. командант Тимочке дивизије II. позива извештава, да ће његове трупе, које имају од Жупањца да нападају у десни бок непријатеља, бити подухваћене јаком артилериском ватром с фронта, бока и с леђа; да непријатељска артилерија није ни мало везана нашом артилеријом и да морал његове пешадије није најчвршћи. Командант II. армије наређује, да приступи извршењу наређења смотрено, да се не би трупе растројиле и да се врло брижљиво одржава ред. Ако налази, да је немогућно извршити напад, нека га одложи и извести команданта II. армије, као и команданта Моравске дивизије. У 5.50 час. примљен је извештај од команданта III. армије под ОБр. 2818 (писан у 4 часа) о ситуацији армије у току јучерашњег дана, као и да је Тимочка дивизија II. позива преко ноћ 20/21. упућена Моравској дивизији I. позива ради напада у десни бок непријатеља у правцу с. Жупањца, а по захтеву команданта II. армије.

Од Врховне команде тражено је са АрБр. 2580 објашњење: „Вод хаубица мод. 1910. год., који је утрошио своју муницију, скинуо сам са положаја и сад упутио у Аранђеловац. Молим за објашњење, где да упутим даље ове калибре". У 20.45 час. командант Тимочке дивизије II. позива са ОБр. 1167 извештава: „По налогу команданта III. армије ОБр. 2843 од данас, ова дивија има кад сврши свој задатак доћи у армиску резерву III. армије".

Командант армије са ОБр. 3841 наређује командантима дивизија: „Имам извештаја, а и личног уверења, да је код пешадије морал почео да опада, да се шире бегства и неред и да неке јединице напуштају положаје чим артилерија умањи своје дејство. Ово зло мора се одмах у почетку искоренити".

Дејство Моравске дивизије I. позива

Ноћ 20/21. новембра у главном је прошла на миру сем пушкарања и са једне и са друге стране код предстражарских делова.

У 12.48 час. са ОБр. 1907 командант дивизије извештава команданта армије: „Напад ће се извршити с наслоном на положај к. 159 и то у две колоне: *Лева колона* 4. пешад. пук I. позив „Стев. Немање" правцем од коте 159 ка Чуку. *Десна колона* 1. пешад. пук правцем ка мосту на Колубари, обухватајући развојем ту просторију. *Резерва* 15. пешад. пук I. позива позади десне колоне. Напад ће потпомагати целокупа артилерија. Остале трупе биће на својим положајима, пошто се више трупа не може ни развити

на овом простору. Са командантом Тимочке дивизије II. позива ступио сам у споразум."

У 12.30 час. командант Тимочке дивизије II. позива са ОБр. 1146 извештава команданта Моравске дивиз. I. позива о овоме: „Од команданта Дринске дивизије II. позива добио сам извештај, да се јуче 20. овог месеца у први мрак приметило рокирање непријатељских пешад. делова са косе између села Латковића и с. Доњег Лајковца ка линији манастир Боговађа мост на Љигу (камени). Јачина тих делова непријатељских није утврђена". Од команданта II. армије добивено је наређење ОБр. 3847 у овоме: „Пошто је на браничком одсеку те дивизије прикупљена и пешадија Тимочке дивизије II. позива, то нека тај командант врати Тимочкој дивизији I. позива један од његових пукова, ако налази, да му он није потребан. За враћање користите маглу и ноћ; о извршењу известите". Са ОБр. 1916 послат је извештај команданту армије:

„13. пешад. пук I. позива упутиће се ноћу 21/22. у састав своје дивизије".

Командант армије са ОБр. 3833 наређује: „Постарајте се, да се пут оправља и да се непролазна места обиђу колонским варијантама. За пролазак артилерије нека пут проуче стручњаци и нађу могућност за кретање. За превлачење потреба да се употреби товарна стока и лакша кола".

Око 8.30 часова послат је команданту II. армије овај извештај: „Борба се развила са јаком артилериском ватром. Нападне колоне Тимочке дивизије II. позива кренуле су на напад и стигле до Ћелиске косе. Кретање се продужава." У 15 часова непријатељска пољска артилерија на Пепељевцу била је ућуткана од наше артилерије, само је досађивала једна хаубичка батерија од Пепељевца. Од Дринске дивизије II. позива је тражено да тешким оруђима и хаубицама ућутка ову непријатељску батерију.

Дејство Тимочке дивизије I. позива

На фронту ове дивизије ноћ 20/21. новембра прошла је на миру. Непријатељ је с времена на време отварао ретку пушчану ватру и осветљавао предтерен са ракетлама. Рањено је 5 војника.

У 9.10 часова са ОБр. 1456 послат је извештај команданту II. армије: „Јутрос у 7 часова непријатељ дејствује ретком артилериском ватром на леви одсек тражећи наше батерије. Штете до сада од ове артилериске ватре није било. Наша артилерија не одговара. Сада је заробљено на левом одсеку 1 официр и 22 редова непријатељских."

У 11.45 час. са ОБр. 1459 наређено је команданту 6. пешад. пука III. позива ово: „Са пуком се одмах крените и одмаршујте на место, где су до сада два батаљона 11. пешад. пука I. по-

зива један км. с.з. од к. 191, где ћете остати до даљег наређења. За војнике подићи заклоне од непогоде. Чета на раду на оправци путова остаће и даље тамо.“ У овом времену један вод хаубица 120 мм., пошто је утрошио муницију, упућен је у Крагујевац. Од команданта армије са ОБр. 3862 добивено је наређење: „Командант Моравске дивизије I. позива упутиће вам ноћас 21./22. тек. месеца 13. пешад. пук I. позива. Споразумите се са њим, где да вам га упути. Кад тај пук буде стигао, командант ће вратити батаљоне Шумадиске дивизије I. позива и известити.“

У 13.50 часова непријатељ је привукао и пласирао једну своју батерију код Дабиног брода и отворио из ње ватру на десно крило десног одсека. У 16.30 час. ова је батерија поновила своје дејство, које је трајало до 17 часова. Око 15 часова непријатељ је неколико пута покушавао покрете унапред омањим групицама (водовима и полућетама) против левог крила десног одсека, али је био увек одбивен са великим губитцима. У 17.15 часова непријатељ је обуставио своју артилериску ватру. Градска батерија и хаубичка 15 см. повремено су дејствовале против непријатељских батерија на Остењаку и Лајковачкој коси, а које су дејствовале против Моравске дивиз. I. позива.

Са ОБр. 1411 командант дивизије подноси извештај команданту армије о стању путова:

1. Пут Барошевац—Црљенци—Рудовци—Даросава је доста искварен, глибовит, пун локви и преко Пештана и његових приточица нема мостова. Да би овај пут био употребљив за кретање возова, потребно је да се нарочито поправи.

2. Пут Даросава—Венчани до Медведника је добар и употребљив за све возове. Пут који везује онај под 1. од Рудовца са путом под 2. је веома стрм и скоро неупотребљив за лакше возове.

3. Пут Медведњак—Дрењар—Каменити Оглавак—Жути Оглавак—Кљештевица сеоски је са већим успонима код к. 365 и 388, где би се возови морали гурати људима. Иначе, са омањим оправкама, овај би се пут могао користити за кретање свију родова оружја. Део пионира ове команде оправља од пре два дана путове: Барошевац—Црљенци—Рудовци и Барошевац—Ивковача—Дрен.

Дејство Шумадиске дивизије I. позива

На фронту ове дивизије ноћ 20./21. новембра прошла је на миру. Непријатељ је преко дан 21. новембра с времена на време тукао положаје ове дивизије из хаубичке батерије од М. Борка са крајњом даљином терања без резултата. Дебанжов вод са левог одсека ове дивизије дејствовао је против непријатеља Тимочке дивизије I. позива.

У 15.30 час. непријатељска пешадија кренула се на напад на крајње десно крило десног одсека (с. Црљенци—мост на Турији) ове дивизије. Непријатељ наступа уз реку између Бељанице и Лукавице. По извештају команданта 2. коњичке бригаде, а по податцима коњичких предстража, непријатељ је јак око 3 батаљона. По извештају команданта десног одсека, непријатељски стрељачки стројеви упутили су се на крајње десно крило, а највише на део друма од с. Црљенци до моста на Турији, који су у надирању заустављени јаком ватром наше друге батерије, као и пешадиском ватром са положаја на 5-600 метара од предње линије одбране, односно од друма од села Црљенци до моста на Турији. Командант десног одсека појачао је десно своје крило са 4. батаљоном из резерве с тим, да је чета у долини на друму ојачана са још једном четом. У резерви му је остао још један батаљон. У 17. час. ватра је била најјача и по свему је изгледало, да непријатељ намерава у том праћу да изврши удар у десни бок. Командант дивизије наређује, да и друге две батерије десног одсека окрену фронт више у десно, да би тукле непријатеља, а команданту 10. пешад. пука I. позива, да један свој батаљон из резерве стави на расположење команданту десног одсека, кад му се за исти буде обратио. Са командантом Коњичке дивизије учињен је споразум, да и он са делом својих најближих трупа садејствује. Пред вече борба се утишала.

Дејство Коњичке дивизије

Ноћ 20./21. новембра прошла је на миру сем омањег пушкарања код предњих делова. У току дана 21. новембра није се ништа значајније догодило на фронту ове дивизије. У 20 часова добивено је извешће од команданта Шумадиске дивизије преко телефона, да је непријатељ са три батаљона покушао напад на крајње десно крило 12. пешад. пука I. позива. Из овога извештаја закључило се, да непријатељ намерава вероватно, да сутра предузме напад јачом снагом на трупе левог одсека Коњичке дивизије у намери да се дочепа с. Степојевца и Степојевачке косе и на тај начин принуди трупе Коњичке дивизије на повлачење са Конатичких положаја и загрози десном боку и позадини II. армије, Стога је командант Коњичке дивизије са ОБр. 1981 у 21.35 часова наредио команданту десног одсека, да 7. батерију још ноћас стави на расположење команданту левог одсека, да је пласира југозападно од с. Степојевца, а тако исто, да ће сутра (22. новембра) у 6 часова бити три чете 11. пешад. пука I. позива на северној ивици с. Степојевца, које може, ако треба, употребити с тим, да о употреби извести. Под истим бројем наређено је команданту 4. коњичког пука из опште резерве, да буде спреман за покрет. Губитци: рањено је три коњаника. Коња погинуло 4 и 1 рањен.

Са ОБр. 1964 послат је извештај команданту II. армије у овоме: „Од команданта левог одсека: ноћас око 22 часа послао сам официрску патролу да пређе р. Бељаницу и зађе у позадину непријатељских ровова ради сазнања, које су непријатељске трупе према нама. По извештају ове патроле, аустриски војници довикивали су српским језиком: „Је ли 23-ћи“ — док су други одговарали: „ово је 28 регимента“. Наредио сам да се ово провери. Командант II. армије одговорио је са ОБр. 3869: „Извештај 1964 примио сам к знању, али се он не може да употреби, јер је и сувише непоуздан. Проверено ми стање доставите, јер на оваким нетачним извештајима не могу да оснивам свој рад.“ Овога дана батаљон 10. кадровског пука упућен је Обреновачком одреду а његово место заузео је батаљон 11. пешад. пука.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

У 1.30 часова са ОБр. 2812 учињена је Врховној команди представка, која је у целини изнета ниже у ситуацији за овај дан.

Напомена. У 10.15 часова под ОБр. 6807 добивен је од Врховне команде одговор, у коме се усвајају разлози изнети у овој представци за обустављање напада.

У 2.50 часова I. армија извештава, да се 3. пук II. позива после неуспешне борбе 20. новембра на Миловцу повукао на десну обалу Љига. Према себи имао је до 8 батаљона пешадије, једну брдску и 2 хаубичке батерије. Једна непријатељска колона, јачине једног пука осмотрена је у покрету од Мионице ка Г. Топлици. У 8.55 часова обавештена је телефоном Дринска дивизија II. позива о нападу Тимочке дивизије II. позива и наређено јој, да тај напад помаже артилеријом према ранијим датим упуствима.

У 9 часова начелник штаба Врховне команде телефоном је саопштио команданту III. армије, да непријатељ јако напада лево крило I. армије и да је потребно да се I. армија потпомогне деловима левокрилне дивизије III. армије, и заузимањем правца Гукош—Бољковац. Одмах је позват на телефон командант I. армије, који је поводом овога изјавио, да очекује, да му се пошаље цела дивизија из III. армије, и да III. армија поседне простор од Качера до Славковачког потока. Одговорено му је да је то немогуће, пошто би положаји ове армије остали сасвим без одбране. Тада је направљен споразум, да III. армија својим деловима заузме одсек до Драгобиљске реке. У 10.30 часова јављено је телефоном команданту I. армије, да је пребацивање возова преко Качера моментано немогуће. Споразумно с њим утврђено је, да се на тај одсек пребаци за сад само пешадија, а топови сем брдских, да за сад остану на својим местима.

У 10.50 часова са ОБр. 2830 послат је I. армији овај писмени извештај: „За извршење усменог наређења Врховне ко-

манде да се трупама ове армије заузме и правац Гукош—Бољковац, потребно је знатно време, нарочито за прелаз артилерије на нови одсек, јер се ово мора вршити из позадине, пошто је пут на фронту под ватром непријатељском. Стога молим наредите одмах, да Моравска дивизија II. позива на досадашњем свом положају остави довољан број артилерије за одбрану, док не стигне артилерија моје левокрилне дивизије. Наредићу да се одмах два пешад. пука пребаце на одсек Осоје—Доње брдо—Спасојевина па до Драгобиљске реке."

У 11.30 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2834 у овоме: „Да би се могло ојачати лево крило I. армије Врховна команда наређује, да трупе ове армије заузму и одсек до Драгобиљске реке. У тој циљи наређујем:

1. Комбинована дивизија заузеће и посести одсек до потока Казанџице са Округлим пољем.

2. Дринска дивизија I. позива заузеће и посести одсек од Казанџице па до Драгобиљске реке.

3. Смена пешадиских делова да се изврши постепено у току данашњег дана и ноћи тако, да делови I. армије са одсека између Качера и Драгобиљске реке могу бити на расположењу 22. овог месеца.

4. Артилерија, која се сад налази на одсеку између Качера и Драгобиљске реке, остаће на своме месту, док се не створи могућност за померање возова.

5. Делови I. армије држе сад Медник—Јовића бару—Гуњачки вис и са њима одржавати везу.

6. Тимочка дивизија II. позива кад сврши свој задатак доћиће опет у армиску резерву.

7. Магацин хране постоји у Бољковцу.

8. Ову ће заповест Дринска дивизија II. позива предати Тимочкој дивизији II. позива."

Затим је команданту Дринске дивизије доставио ово: „У погледу употребе своје дивизиске резерве командант ће се управљати према ситуацији и свом нахођењу. Комбинована дивизија већ је напала и потисла део непријатељске снаге упућене према њој. Наређено јој је, да помогне лево крило те дивизије."

Напомена. Ноћу 20/21. новембра непријатељ је заиста био пребацио цео 52. пук на десну обалу Љига, али је само један батаљон упутио преко Дудовице на лево крило Дринске дивизије, а остатак пука на десно крило Комбиноване. Обе ове непријатељске колоне нападнуте су од делова Комбиноване и Дринске дивизије II. позива, и пребачене преко Љига са таквим губитцима да је 52. пук готово преполовљен. По исказима заробљеника, непријатељ је сматрао да ми овде само имамо јаке заштитнице, које се ту морају упорно борити док се наша артилерија не извуче из теснаца. Овим делимичним успехом

морал се почео дизати код наших трупа, а непријатељ је увидео да има посла са трупама, које нису сатрвене, како се то код њега веровало.

У 14.50 часова са ОБр. 2931 командант I. армије извештава команданта III. армије: „Команданту Моравске дивизије II. позива наредио сам, да кад стигну пукови Дринске дивизије I. позива и заузму садашње положаје Моравске дивизије II. позива, да командант Моравске дивизије II. позива упути одмах један свој пук на положај Боблије на левој обали Драгобиљске реке. Остали пукови ове дивизије биће на вису Палеж. Командант Моравске дивизије II. позива предаће команданту Дринске дивизије I. позива своја два градска 12 см. топа, као и једну Дебанжову батерију. Остала артилерија Моравске дивизије II. позива остаће на својим положајима све дотле, док не пристигне на њено место артилерија Дринске дивизије I. позива."

У 15 часова начелник штаба II. армије јавља телефоном, да се нападне колоне Тимочке дивизије II. позива и Моравске дивизије I. позива спремају да изврше јуриш. Потребно је да се уђутка непријатељска хаубичка артилерија на Пепељевцу. Батерије код Остењака и Рубрибрезе уђуткане су. Одмах је у овоме смислу издато наређење команданту Дринске дивизије II. позива.

Пошто су се пешадиски делови повукли са Миловца, Пландишта и Тополског брда, то се је коњица која је била на томе правцу повукла на десну обалу Љига и због тога је командант III. армије у 23.30 часова издао заповест ОБр. 2856 у овоме: „Према новој ситуацији наређујем: Да се коњички дивизиски пукови Дринске дивизије II позива, Комбиноване дивизије I. позива и Тимочке дивизије II. позива, прикупе у долину Оњега код Бугарског брда и ставе под команду најстаријег команданта дивизиског коњичког пука. Задатак: заштита бокова Комбиноване дивизије I. позива и Дринске дивизије II. позива и одбрана правца долином реке Оњега. Коњички пук Дринске дивизије I. позива остаје на расположењу команданту те дивизије, који ће му и задатак одредити. Ову заповест да саопшти коњици командант Дринске дивизије I. позива."

У 23.15 часова са ОБр. 2857 послат је Врховној команди извештај, који је изнет ниже у ситуацији за овај дан.

На основи извештаја овога дана о груписању непријатеља, могло се закључити да се 36. дивизија прикупила више на линији: Боговађа—Латковић; 42. дивизија на линији: Дудовица—Тополско брдо—Пландиште, а 40. дивизија око Цветановца и Бабајића. Сви наши делови са предстраже повукли су се на десну обалу Љига. Артилерија Комбиноване дивизије успешно је тукла и распрштала јаче непријатељске делове, који су се спуштали низ Тополско брдо. Артилерија Дринске дивизије II. позива тукла је непријатељску артилериску групу код Пепељевца и једну пе-

шадиску непријатељску колону јачине једног пешадиског пука, која се је око подне кретала путом од Страже ка манастиру Боговађи.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

У 4 часа издата је заповест за напад:

„14. пешад. пук образује десну колону, правац напада кроз село Жупањац—Ћелиска коса, не пружајући се источно више од средње косе. 15. пешад. пук образује леву колону, правац напада западна група кућа села Жупањца, па на северну групу кућа и Ћелиску косу, одржавајући тесну везу са десном колоном, а нарочито водити рачуна о обезбеди свог левог бока у долини реке Љига. Артилерија Моравске дивизије I. позива и Дринске дивизије II. позива снажном својом ватром потпомагаће напад ових двеју колона. При нападу водити рачуна о непријатељској артилерији, која се налази на Пепељевцу. Командант колоне да обрати пажњу на то, да се приликом напада не згомилавају батаљони и тиме непријатељској артилерији створе добри циљеви, већ да се снага ангажује према потреби и постепено.

Напад Моравске дивизије I. позива изводиће се такође у две колоне и то: левом са 4. пуком I. позива „Стев. Немање" правцем од коте 159 ка Чуку и десном са 1. пуком I. позива ка мосту на Колубари, а 13. пешад. пук I. позива биће за десном колоном. Напад има отпочети у 7 чисова са линије: друм Жупањац—Лазаревац".

Тачно у 7 часова лева колона је отпочела покрет, а десна је сасвим одоцнила и појавила се тек у 9 часова на Жупањској коси, јер је изгубила правац, те је командант дивизије морао исти исправљати. У 13.30 часова десна колона стигла је на 700 м. испред непријатељске пешадије. У заклону се прикупљала и одатле се развијала за напад са три батаљона у првом борбеном реду и једним батаљоном у пуковској резерви. Напад десне колоне развијао се врло споро, скокови су чињени врло мали, а непријатељска пешадиска и артилериска ватра била је врло јака, нарочито од непријатељске артилериске групе са Пепељевца, која је тукла целу нападну просторију од самога почетка развоја, јер наша артилерија није имала сигурне елементе, а ни муниције да ову групу паралише. При свем том успева у 16.30 часова први борбени ред десне колоне да заузме предње непријатељске ровове и да непријатеља потисне на сам врх косе Враче брдо. Овако је стање код десне колоне остало и преко ноћи 21./22. новембра.

Док се ово дешавало код десне нападне колоне, догађаји код леве колоне текли су овако: Док је 15. пук излазио у еволуционом поретку на Жупањску косу, био је непрекидно тучен бочном артилериском ватром са Пепељевца. По изласку на Жу-

пањску косу одређена су два батаљона у први борбени ред, а два у пуковску резерву. Наступање је ишло споро због страховито тешког терена. Кад је први борбени ред почео наступати са Ћелиске косе ка Врачем брду, упућен је један батаљон из пуковске резерве ка Чуку са циљем дејства на одступницу непријатеља преко Љига. Али због врло јаке ватре, а нарочито што је 14. пеш. пук био и сувише изостао. морала се лева колона зауставити. У 13.10 часова, кад је десна колона избила на 700 м. испред непријатеља, продужила је лева колона са три батаљона напад на Враче брдо, а једним батаљоном на Чук.

У 17 часова, после смањене ватрене припреме, батаљон који је упућен ка Чуку предузео је јуриш на непријатеља. Али како командант батаљона није приметио, да се непријатељ ојачавао на Чуку резервама, то је био изненађен. Употребивши своје резерве непријатељ је одбацио наш батаљон, команданта батаљона са две чете заробио, а остале две чете распрштале су се. Покушај непријатељски, да даљим наступањем овим правцем омета рад наше леве колоне; није успео, јер је употребљен један батаљон 2. пешад. пука I. позива ка Ћелиској коси, који је спречио надирање непријатеља.

Остала три батаљона леве колоне, под ужасном ватром, изгубивши сва три команданта батаљона, успевају, да заузму јужну ивицу Врачег брда и да непријатеља одбаце на сам плато коте 159. Даље наступање, како леве тако и десне колоне није се могло продужити, једно због врло јаке непријатељске ватре, а друго због и сувише спорог наступања 4. пешад. пука I. позива, који се кретао самом косом, те су се обе колоне Тимочке дивизије II. позива задржале преко ноћи 21/22. новембра у непосредној близини непријатеља, а на местима где су биле избиле.

Дејство Дринске дивизије I. позива

Предстража је заноћила 20/21. новембра на десној обали Јошевог потока на коси села Цветановца. Непријатељ се прикупљао на Миловцу и Пландишту.

У 7.45 часова официрска патрола са моста код Гукоша јавља, да је у овоме моменту разрушена ћуприја на Љигу код Гукоша. Непријатељска мања пешадиска и коњичка одељења наступају ка Љигу према Моравској дивизији II. позива, а лево од села Моравци.

У 8.25 часова по извештају официрске патроле, непријатељ је заузео Бабајић. У Бабајићу се могу видети непријатељски пешаци, који се спуштају ка Љигу. Патроле непријатељске већ су стигле испод села Бабајића и задржале су се по врзинама и заклонима на 300—400 м. од Љига. Непријатељски заробљеници изјављују да су чули, да су према Србији упућени 13., 15., 16., 8. и 5. корпус. Други пак изјављују, да се према овој дивизији

налази 27. домобрански пук, 16. и 53. пук заједничке војске и то десно од 27. пука, а у истој околини да се налазе и 25., 26. и 28. домобрански пук и цео 13. корпус.

У 10.45 часова командант левог одсека извештава: заповест коју ми је начелник штаба пратио преко телефона не могу да извршим, јер немам људи. Командант ми не шаље рекруте; ја не могу да одговарам више за одбрану положаја. Под оваквим условима командовање ми је немогуће, о чему се командант може лично уверити.

У 13.30 часова добивена је заповест команданта III. армије ОБр. 2834, која је горе у целини изнета. На основи ове заповести, командант Дринске дивизије I. позива издаје своју заповест ОБр. 1525 у 15 часова: „Да би се могло ојачати лево крило I армије Врховна команда наредила је, да трупе III. армије заузму одсек до Драгобиљске реке. Комбинована дивизија заузеће и посести одсек од Казанцинице па до Драгобиљске реке. Делови I. армије држе сада Медник—Јовића бару—Гуњачки вис. Са овим деловима одржавати тесну везу. Наређујем:

1. Десни одсек, командант пуковник Душан Туфегџић (6. пешад. пук, 1 батаљон 17. пеш. пука, 8 пољских и 2 брдска топа) остаје на данашњем одсеку од Казанцинице до Качера.

2. Леви одсек, командант пуковник Стев. Милетић (17. пешад. пук (3 батаљона), 5. пешад. пук (2 батаљона), 10 пољских и 2 брдска топа) да заузме и поседне одсек од ушћа реке Качера до ушћа Драгобиљске реке: Осоје—Доње брдо—Спасојевине—Боблија.

3. Дивизиска резерва: 2 батаљона 5. пешад. пука на Главици (к. 322) и 3. пешад. прекобројни пук са пионирским полубатаљоном у долини реке Качера, према слову „а“ у речи „Транчић“. Командант 3. прекобројног пука изрекогносцираће најближе прилазе до на Орници и на Доње брдо.

4. Уједињена коњица под командом пуковника Блазнавца, поставиће се око ушћа Качера, одакле ће извиђати у правцу Миловца, Топлице и Мионице.

5. Смена пешад. делова извршиће се постепено у току данашњег дана и ноћи, тако да делови I. армије са одсека између Качера и Драгобиљске реке могу бити на расположењу 22. ов. месеца. У тој цељи три батаљона 17. пешад. пука, који се сад налазе на Округлом пољу, одмаршоваће одмах и заузети и посести одсек Осоје—Доње брдо, смењујући тамо трупе I. армије. Исто тако командант 5. пука извући ће одмах са одсека Липље два своја батаљона и упутити на одсек Спасојевина—Боблије, а друга своја два батаљона привући ће на Главицу, пошто их смене трупе Комбиноване дивизије.

6. Командант Дринског артилер. пука пласираће одмах два своја брдска топа на леви одсек; у први мах на левом

одсеку остаће она артилерија, која се већ тамо налази, све док се не оствари могућност за померање возова.

7. Командант инжињерије израдиће што пре потребне комуникације за везу левог одсека са друмом, који иде долином Качера, а на Качеру подићиће потребне мостове.

8. Комуникациска линија за дивизију остаје и даље долином Качера, с тим да магацин хране постоји у Бољковцу и да се одатле трупе могу снабдевати храном.

9. Дивизиско телеграфско одељење устројиће одмах везу између команданта одсека и дивизиског штаба и штаба III. армије.

10. Дивизиски штаб биће према потоку Грожичавцу у долини Качера. Све остало остаје као и до сада".

У 18.30 часова добивена је заповест команданта III. армије ОБр. 2841 ове садржине: „Командант I. армије саопштава: команданту Моравске дивизије II. позива наредио сам, да кад стигну пукови Дринске дивизије I. позива и заузму садање положаје Моравске дивизије II. позива, командант Моравске дивизије II. позива упутиће одмах један свој пук на положај Боблије на левој обали Драгобиљска реке. Остали пукови Моравске дивизије II. поз. биће на Маљену. Командант Моравске дивизије II. позива предаће команданту Дринске дивизије I. позива своја даа градска топа 12 см. као и једну Дебанжову батерију, остала артилерија Моравске дивизије II. позива остаће на својим садањим положајима све дотле, док не пристигне артилерија Дринске дивизије I. позива, Артилерију премештати с положаја тек пошто јој се осигура пут за кретање, а дотле нека остану батерије где су са својим досадањим задатцима. Батерије које привремено остају на одсеку Комбиноване дивизије биће под командом њеног команданта све док се одатле не скину. О померању ових топова благовремено известити команданта Комбиноване дивизије, а такође га известити и о томе, колико оруђа тамо остаје, где и са којим задатцима". На основу ове заповести командант Дринске дивизије I. позива издао је своју заповест: „Према наређењу команданта III. армије, командант Моравске дивизије II. позива предаће команданту Дринске дивизије I позива 2 градска топа 12 см. као и једну Дебанжову батерију. Остале артилерије Моравске дивизије II. позива остаће на својим положајима све дотле, док не пристигне артилерија Дринске дивизије I. позива. Батерије Дринског артилериског пука, које се сад налазе на одсеку Округло поље-Липље, на одсеку Комбиноване дивизије, биће привремено под командом команданта Комбиноване дивизије, све док се с положаја не скину. Командант Дринског артилериског пука изрекогносираће сутра путове за извлачење артилерије на нов одсек и, пошто ми о томе поднесе извештај, приступиће скидању батерија са одсека Комбиновене дивизије у циљу пласирања на нове одсеке. По пријему овог наређења

известите ме, колико је топова пласирано на одсеку Комбиноване дивизије и са каквим циљевима. Аустриску батерију пласирати још ноћас на одсеку пуковника Туфегџића".

У 23.50 часова добивена је од командната III. армије заповест ОБр. 2856, која је горе изнета. На основи ове заповести, командант Дринске дивизије I. позива наредио је команданту Дринског коњичког пука I. позива, да до даљег наређења остаје на досадашњем месту са досадашњим задатком, који је имала армиска коњица.

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

У духу примљеног наређења за припрему офанзиве предузете су мере за израду мостова и брвана; за рекогносцирање праваца за наступање и спрему трупа. По добивеној армискоj заповести ОБр. 2834, која је горе изнета, наређено је одмах, да се 6. прекобројни пук из опште резерве са Гаја крене на одсек ушће Липовице—ушће Косанице и поседне га. У вече 21. новембра пук је био на овом месту и сменио трупе Дринске дивизије I. позива. У општој резерви сад је остало свега 3 батаљона 2. прекобројног пука код Закинца.

У току овог дана вођена је борба на фронту ове дивизије. Командант десног крила из предњих ровова 21. ов. месеца изјутра изрекогносцирао је предтерен и осмотрио, да је непријатељ потиснуо предстраже Дринске дивизије II. позива код Дудовице и да се у јачини једног батаљона развија за напад у правцу гробља. Осмотривши то, командант десног крила обуставља намеравани напад чета за протеривање непријатеља и наређује, да се непријатељ сачека да подиђе положају. План је био, да се непријатељ дочека јаком пешад. ватром на блиском одстојању, а потом да се изведе против напад са две чете са Страже фронтално а са три чете низ Љиг у десни бок. Предњи непријатељски делови стигли су већ на 200 метара пред ровове и почели да вичу ура. Одмах се отвори из наших ровова брза ватра и чете одређене за против напад пођоше на јуриш. Непријатељ је био тренутно збуњен, одмах поколебан и отпочео неуредно одступање, гоњен пешадиском и артилериском ватром до Љига и преко њега. Дејство артилерије, нарочито 8. батерије, било је одлично. Непријатељско одступање брзо је прешло у бегство. Непријатељски војници бацали су пушке, ранчеве и давили се на Љигу. Одељења, која су гонила непријатеља ка Љигу, појачана су са још две чете са Страже, тако да су у против нападу учествовале 7 чета. Са четама ношен је и један митраљез Непријатељ је дуго на левој обали Љига пружао слику највећег нереда. Борба која је почела у 7, завршена је у 15.30 часова. Десна обала Љига на фронту Комбиноване дивизије била је очишћена од непријатеља. Чете са десног пододсека са Страже ватром су

потпомагале и лево крило Дринске дивизије II. позива, које је једновремено вршило против напад на Дудовицу. У току дана примећено је наступање непријатељ. делова у јачини око два пука низ Латковићску косу и Тополско брдо. Наше су батерије против њих одлично дејствовале и већину распрштале. Две непријатељске батерије јако су гађале цео десни одсек, а нарочито 8. батерију.

Непријатељских лешева нађено је око 300, међу којима и три официра, Заробљено је 45 војника, међу њима један кадет и један наредник. Заплењено је 150 здравих пушака и много поломљених. Карактеристично је, да непријатељ према фронту двеју наших дивизија истиче само један пук и то правцем где се дивизије додирују, ма да је по изјави заробљеника у овом правцу имао још 53., 16. и 78. пук. Значи, непријатељ после великог гоњења од Дрине до Љига постаје дрзак у раду. Вероватно, да је непријатељ мислио, да пред собом има само заштитнице, које морају овако крваво да се боре, као и да је сва наша артилерија заглављена у позадини. Овог дана непријатељски 13. корпус продужио је наступање и успео, да са 40. и 42. дивизијом избије на Љиг, док је 36. дивизија, после данашњег неуспеха њеног десног крила повила исто ка Д. Лајковцу. 42. дивизија заузев Пландиште и Тополско брдо сменила је 52. пешад. пук на Латковићској коси са својим 28. пуком; а 40. дивизија заузела је линију Бабајић—Цветановић. Са наступањем ноћи настало је и затишје на фронту ове дивизије.

Дејство Дринске дивизије II. позива

Пошто је непријатељ у јачини једног пешадиског пука извршио прелаз преко Љига с леве на десну обалу, према селу Дудовици, омањим одељењима још у току ноћи 20./21. новем., то је прелаз извршен на једном ширем фронту тако, да је по извршеном прелазу упутио два батаљона против левог крила ове дивизије. Предњи делови ове дивизије, обасути јаком пешадиском и артилериском ватром, били су принуђени да се повуку од обале тако, да је непријатељ својим предњим деловима био заузео село Дудовицу. Одмах је са левог одсека упућен један батаљон и са Бугарског брда две чете, који су, потпомогнути снажном артилериском ватром, напали непријатеља. Поколебан, још из раније нашом ватром, непријатељ је почео у нереду да се повлачи и најзад, потпуно растројен, пребачен је на леву обалу Љига. Даље гоњење вршено је артилериском и пешадиском ватром. У овој борби заробљено је 27 непријатељских војника, међу њима и известан број рањених, који су упућени на превијалиште, а нађено је 60 лешева непријатељских. Пошто је непријатељ протеран на леву обалу Љига, трупе левог одсека заузеле су ранији распоред, са предстражним деловима на самом

Љигу. Напад је вршио 52. пешад. пук, а по исказу заробљеника у близини овога налазио се и 53. и 27. пешад. пук.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

По паду предстражних положаја на левој обали Љига и на правцу ка Горњој Топлици и Струганику, тежиште рада и борбе пренело се на главну линију одбране. 21. новембра отпочели су озбиљнији сукоби, особито на левом крилу, где се бој све више ангажовао. Непријатељ, који је у свом надирању са широког фронта Дрине и Саве имао такође да савлађује огромне тешкоће због тешког планинског терена, искварених и тешко пролазних путова, рђавог времена, наступао је лагано и под заклоном својих извидничких делова, истурених на широком фронту, на свима правцима, успео је, од 15. до 21. новембра да прикупи у долини Колубаре своје снаге и да их групише пред фронтом ове армије, бацајући и у даљем току рада тежиште на своје десно крило у правцу Маљен—Сувобор.

БОЈ НА ФРОНТУ: МАЉЕН—СУВОБОР—ГУКОШИ—ДЕСНА ОБАЛА ЉИГА

Пред почетак боја ка горе поменутом фронту, кога ћемо ради краткоће назвати Сувоборски бој, трупе I. армије 21. новембра изјутра на главној линији одбране заузимале су овакав распоред:

На десном крилу, Моравска дивизија II. позива, држећи положај десне обале Љига на линији: Осоје—Доње брдо—Спасојевина, на одсеку од Качерске до Драгобиљске реке и то: *Десни одсек:* 8. кадров. пук са 2 брзометне и 2 Дебанжове батерије на Осоју—Доњем брду. *Леви одсек*: 2. пешад. пук II. позива са једном брзометном и једном Дебанжовом батеријом на Спасојевини до Драгобиљске реке. *Резерва* 1. и 3. пешад. пук II. позива јужно од Мајданске главице; 2 градска топа на Мајдану. Од пукова у првој линији по две чете на предстражи на левој обали Љига, на простору од утока Жеравице до Качерске реке.

На центру, Дунавска дивизија I. позива на линији Боблије —Медник—Вис (707)—Гуњачки вис и то: 4. прекобројни пук на десној обали Љига са једним батаљоном на Боблијама а са два батаљона на Лисини. Од 9. пешад. пука II. позива два батаљона, упућена на десно крило Дунавске дивизије II. позива, у покрету су преко Берковачке главице ка Бањинцу, а два батаљона развијена на одсеку: Медник—Вис (707)—Гуњачки вис. Батаљон 4. прекобројног пука, упућен у зору за појачање 9. пешад. пука II. позива, стигао је доцније око 10 часова позади Виса (707) у резерву 9. пешад. пука II позива. 9. пешад. пук I. позива на Дићској главици; артилерија, која због теренских тешкоћа и трајне магле није могла да се изведе и да се упо-

треби на главном положају, остављена је на десној обали Љига, те су тако трупе на фронту: Медник—Вис (707)—Гуњачки вис силом околности морале остати без њене непосредне помоћи.

На левом крилу, Дунавска дивизија II. позива, на одсеку: Берковачка главица—Бањинац—Рудо и то: један батаљон 8. пешад, пука II. поз. са једним митраљезом на Берковачкој главици; три батаљона 8. пешад. пука I. позива и један батаљон 8 пешад. пука II. позива (формиран од три растројена батаљона) и две чете рекрута на Бањинцу. 18. пешад. пук I. поз. на Рудо, а делом на Орловачи. Резерва јужно од Бањинца: један батаљон. 8. пешад. пука I. позива; све трупе III. позива (осим два батаљона 4. пука), допунске и резервне трупе.

Маљенски одред: два батаљона 12. пешад. пука II. позива са 3 брдска топа на Маљену и Јељаку, осматрајући правце ка Краљевом столу—Стражари и Бањинцу. Зором упућена су на Маљен 2 батаљона 4. пука III. позива, а доцније око 10 часова и остала два батаљона 12. пешад. пука II. позива. На тај начин Маљенски одред са овим упућеним трупама имао је 6 батаљона: 4 батаљона 12. пешад. пука II. позива и 2 батаљона 4. пешад. пука III. позива.

ТОК БОЈА 21. НОВЕМБРА

Ноћ 20/21. новеибра прошла је на миру на целом фронту. Близина непријатељска није се тако осећала, нити је непријатељ предузимао што у току ноћи. Предстражни батаљони Моравске дивизије остали су на левој обали Љига. Али рано из јутра непријатељ се под заклоном магле почео лагано приближавати на правцу ка Гукошима—Јовића бари—Говеђем брду. У први мах, активност непријатељска осетила се једино у правцу Јовића баре, где је непријатељ убрзо успео да потисне слабе делове 9. пешад. пука II. позива, који су још били остали на Јовића бари и почео се приближавати на целом фронту 9. пешад. пука II. позива на одсеку: Медник—Вис (707)—Гуњачки вис. О нападу на Јовића бару извештена је одмах и армија. Поводом тога наређено је команданту дивизије да се Јовића бара упорно брани и ако је потребно, онда да се трупе на њој и појачају. Али пре но што је ово наређено и могло бити достављено, трупе су већ напустиле Јовића бару, пошто је по оцени команданта пука овај положај био незгодан за одбрану. Јача активност непријатељска осетила се тек око 9 часова јутра.

Нападајући знатно јачом снагом, а под заклоном магле на слабе предстражне делове Моравске дивизије II. позива на левој обали Љига, непријатељ је успео, да их потисне и пребаци на десну обалу Љига. У исто време непријатељ је почео нападати са снагом око једног пука и на фронт Дунавске дивизије I. позива на одсеку: Медник—Вис (707).

На фронту Дунавске дивизије II. позива у том моменту стање је било овако: према Берковачкој главици непријатељ још није избио; Говеђем брду подилазио је од прилике један батаљон, а на Рудо се почела ангажовати слабија борба са непријатељским предњим деловима са правца од Брежђа и Гор. Лајковца.

На фронту Маљенског одреда до тог времена није било борбе. Маљенски одред, ојачан са два батаљона 4. пешад. пука III. позива и са придоласком и остала два батаљона 12. пешад. пука II. позива, имао је овакав задатак: ако се на Стражари налазе слаби непријатељски делови, да их нападне и протера, у противном, да овако ојачан, одсудно брани Маљен са положајем Узуновац—Јељак и штити лево крило и позадину осталих трупа од непријатељских покушаја преко Стражаре—Узуновице и Јељака ка Планиници или преко Маљена ка Риору и Сувобору.

Напад непријатељски, упућен на фронт Дунавске дивизије I. позива, постајао је све јачи. Око 9 часова непријатељ је успео да се приближи одсеку Медник—Вис (707) до на 800 метара, обасипајући нарочито Медник јаком артилеријском и митраљеском ватром, а једна његова пешачка колона, око једног батаљона, почела је око 13 часова нападати и сам врх Медника. Па како је фронт Дунавске дивизије I. позива био доста слабо поседнут, нарочито одсек: Гуњачки вис—Берковачка главица, а ситуација је код Дунавске дивизије II. позива у том моменту била повољна, наређено је да се из Дунавске дивизије II. позива упуте на Гуњачки вис два батаљона Дунавској дивизији I. позива, док њене трупе са десне обале Љига не стигну. Командант Дунавске дивизије I. позива пак, још по добивеном наређењу да Јовића бару пошто пото одржи, а и да би јаче огарантовао свој фронт, према коме је непријатељ већ јаче почео нападати, решио се био, да са дивизијом заузме одсек: Боблије—Медник—Вис (707)—Гуњачки вис и протера непријатеља са правца преко Јовића баре. 9. пешад. пук I. позива упућен је да са једним батаљоном заузме Боблије, а остала три батаљона да држи у дивизиској резерви јужно од Боблија; 4. прекобројни пеш. пук да заузме одсек: Медник—Вис (707), држећи и косу ка Јовића бари; 9. пешад. пук II. позива (2 батаљона) да се искупи и заузме Гуњачки вис; 3 батерије да дођу на Проструту, а једна да остане на путу Дићи—Лалинци, где је и коњички пук. Смена и распоред на положају да се изврши, кад ситуација дозволи.

У то време, на фронту Моравске дивизије II. позива борбе није било. Само је њена артилерија са левог одсека тукла непријатељску колону која је подилазила Меднику. Командант дивизије, ценећи да према себи нема јачих непријатељских трупа, наредио је око 10 часова да се предстражни делови, који су се повукли са леве обале Љига, понова врате на своје положаје на леву обалу Љига, што је око подне и извршено. Ситуација

пред фронтом Дунавске дивизије II. позива у то време била је оваква: непријатељ по избијању на линију: Стражара—Краљев сто задржао ее и почео утврђивати на Стражари. Једна његова колона јачине око три батаљона кретала се ка Узуновцу и Краљевом столу, а друга колона јачине једног батаљона подилазила је ка Говеђем брду. На Рудо није било борбе, а према Берковачкој главици непријатеља нема. На Бањинац непријатељ дејствује само артилеријом, а два батаљона 12. пешад. пука кренута су од Бањинца за Маљен.

Око подне, готово на свима правцима, па и пред фронтом Дунавске дивизије I. позива, непријатељев напад почео је слабити. У даљем току непријатељ је дејствовао само артилериском ватром тукући Медник и Бањинац. Ватра у правцу Медника била је врло јака; непријатељ је на Медник концентрисао јаку ватру, те да олакша напад своје пешадије на десно крило и бок Медника, куда његова пешадија није могла никако да успе, јер ју је стално ометала ватра батерија са левог одсека Моравске дивизије II. позива. Око 11 часова, једна непријатељска колона јачине два до три батаљона запажена је у покрету на друму код Орловца, вероватно у циљу да појача нападне трупе према фронту Медник—Вис (707). Али, обасута ватром батерија са десног одсека Моравске дивизије II. позива, рокирала је на север. У даљем току дана на фронту Моравске дивизије II. позива безначајне борбе пребачених предстражних делова продужене су до мрака. Покушај непријатељски да их по мраку понова пребаци на десну обалу, и његов напад на Гукошки мост у циљу да овај заузме, одбивени су, и предстражни делови остали су до ноћи на левој обали Љига. Артилерија Моравске дивизије II. позива и даље успешно је тукла леву обалу Љига потпомажући одбрану трупа Дунавске дивизије I. позива на левој обали Палежничке реке. Борбе на центру и левом крилу армије продужене су само са мањом интензивношћу. Око подне стигао је армији извештај из III. армије, да ће још у току данашњег дана отпочети упућивање Дринске дивизије I. позива по деловима, а за први мах упућена су само два пешадиска пука.

Напомена. Дринска дивизија I. позива упућује се I. армији по наређењу Врховне команде ОБр. 6815 од данас у 9 часова.

Једно због померања целог одбранбеног распореда армије у лево и потребе груписања јачих снага на левом крилу, које је иначе било истакнуто, а друго и због тога, што се у овом времену за офанзивне намере највише могло ослонити на трупе Моравске дивизије II. позива, као најпоузданије, командант армије решио је, да Дринска дивизија I. позива замени Моравску дивизију II. поз. на њеним досадањим положајима десне обале Љига код Гукоша, а трупе Моравске дивизије II. позива да повуче назад у армиску резерву. Моравска дивизија II. позива по пристизању пукова Дринске дивизије I. позива и по смени на до-

садањим положајима, имала је да један свој пук упути на Боблије (за смену делова Дунавске дивизије I. позива) на левој обали Драгобиљске реке, а са остала три пука најкраћим путем да дође на Вис—Палеж, на раскрсницу сеоских путова између Лалинаца и села Славковице. Два градска топа и једна Дебанжова батерија из састава Моравске дивизије II. позава да уђу у састав Дринске дивизије I. позива. А да Дринска дивизија I. позива не би на положају код Гукоша била без артилериске одбране, док јој артилерија не стигне, наређено је, да Моравска дивизија II. позива у покрету ка Палежу поведе само једну батерију, а остатак артилерије остане, док је не смени артилерија Дринске дивизије I. позива Овакав распоред Моравске дивизије II. позива имао је циљ, да се сменом делова Дунавске дивизије I. позива са Боблије на левој обали Драгобиљске реке створи могућност, да Дунавска дивизија буде прикупљенија на свом природном одсеку: Медник—Гуњачки вис, и тиме јаче огарантује центар армије заузимањем самих Боблија, које су имале да се упорно бране. Тежило се, да се постигне чврша тактичка веза десног крила и центра армије, односно Медника, као десног крила Дунавске дивизије I. позива и Спасојевине као левог крила Дринске дивизије I. позива, а поред тога, да се потпуно затвори и огарантује правац долином Љига, ако би непријатељ покушао да се тим правцем пробије ка Славковици и Прострузи. Групишући пак остатак Моравске дивизије II. позива као армиске резерве, на просторији око села Славковице (на Палежу), имале су се у виду колико дефанзивне толико и офанзивне намере. Налазећи се на средокраћи десног крила и центра и на раскрсници путова, којима су се, с обзиром на овако планинско и раскаљано земљиште, трупе једино могле кретати, армиска резерва могла је лако потпомоћи или кренути у напад било у правцу Бањана и Дића ка десном крилу, било у правцу Кадине луке ка центру, било најзад гредом Проструге и Рајца ка левом крилу и боку армије, базирајући у свима овим случајевима на главни комуникациски правац армије: Гукоши—Бољковци—Горњи Милановац.

ПАД МЕДНИКА, БАЋИНЦА И ОРЛОВАЧЕ

По подне 21. новембра непријатељ је продужио даљи напад на фронт Дунавске дивизије I. позива обасипајући све јачом артилериском ватром Медник и потпомажући напад своје пешадије, која се почела сад развијати и десно према Гуњачком вису, Берковачкој главици и Бањинцу.

Око 14 часова стигла су два батаљона Дунавске дивизије II. позива и појачали батаљон 9. пешад. пука II. позива на Гуњачком вису, а око 15 часова почели су пристизати на фронт Медник—Вис (717) и делови Дунавске дивизије I. позива.

У то време стање на осталим деловима фронта било је овако: код Моравске дивизије II. позива води се само слаба

борба. Непријатељска артилерија са велике даљине тукла је врло слабо десни одсек Гукошких положаја, а артилерија Моравске дивизије II. позива са левог одсека снажно потпомаже одбрану Медника. Код Дунавске дивизије II позива према Берковачкој главици непријатељ није нападао. Његов напад на десно крило Бањиновца одбивен је са великим губитцима и непријатељ се задржао на коси, која се са десног крила Бањинца пружа ка Говеђем брду. Према левом крилу у правцу Рудо непријатељ је јаком артилериском и пешадиском ватром задржан у нападу, утврђује се код Струганичке механе и на косама десне обале Рибнице. Према Маљенском одреду, непријатељ јачине једног батаљона и 3 брдске хаубице од јутрос предузео је напад од Стражаре ка Узуновцу, тежећи више у правцу Зебалца; напао је нашу чету на Узуновцу и протерао је ка Јељаку. На Зебалцу примећена је једна непријатељска колона јачине око I пука пешадије. Лагано напредовање непријатеља; слаба пешадиска борба; обасипање предњих тачака јаком артилериском ватром; појава многих непријатељских колона на разним правцима према фронту ове армије, — очито је изражавало, да непријатељ под заштитом својих слабих делова тек припрема одсуднији напад, групишући, како се могло видети, знатне снаге према левом крилу и боку армије, и ширећи све више свој стратегиски фронт на југ.

Непријатељски напад према свему могао се очекивати већ сутра 22. новембра из јутра. Али је непријатељ, успев да подиђе нашим положајима и да групише потребне снаге, већ у сумрак 21. новембра предузео напад готово у исто време у више праваца (на правцу Медник—Бањинац—Рудо и Орловача) концентришући нарочито јачи напад на лево крило Бањинца и лево крило Рудо, где је по извештају команданта Дунавске дивизије II. позива имао на сваком од ова два правца по један пешад. пук. Према фронту Стражара—Краљев сто непријатељ је већ имао 5—6 батаљона. Напад непријатељских делова према Меднику убрзо је успео. Батаљон 4. пешад. прекобројног пука, тек што је стигао на овај положај и сменио делове 9. пешад. пука I. позива, био је изненада нападнут од стране непријатеља, па, довољно неоријентисан, одступио је у нереду ка Кадиној луци, а непријатељ у јачини 2 чете избио је на Медник. Готово једновремено са падом Медника пала је у руке непријатељу и Орловача. Напад на Бањинац и Рудо постајао је све јачи. По исказима једног заробљеника на фронт Бањинац—Рудо нападала је цела 40. хонведска дивизија јачине 16 батаљона. Да би одржао у својим рукама Бањинац и Рудо, командант дивизије увео је у борбу све трупе на томе одсеку; у општој резерви остали су му једино још два слаба батаљона 9. пешад. пука II. позива и један батаљон 5. пешад. пука III. позива. Доведен у овако

тежак положај командант Дунавске дивизије II. позива, извештавајући о ситуацији своје дивизије, молио је, да му се још за ноћас упуте појачања преко Берковачке главице на Бањинац. И ако је стање код Дунавске дивизије II. позива било тешко, општа ситуација на целом фронту армије није била неповољна.

Стога се командант армије и решио, да пружи хитну помоћ Дунавској дивизији II. позива и ојача њено лево крило толиком снагом, да се оно не само одржи на положајима, него да може са успехом прећи и у напад, пре него што се непријатељ јаче групише на овом правцу. Поводом тога наређено је у 20.20 часова команданту Дунавске дивизије I. позива, чим препадом заузме Медник, да пошље два батаљона 9. пешад. пука II. позива са Гуњачког виса на Бањинац, а сутра 22. новембра најдаље до 3.30 часова да упути најкраћим правцем и три батаљона 9. пешад. пука I. позива на Бањинац. Фронт: Медник—Вис (707)—Гуњачки вис да држи са 4. прекоброј. пешад. пуком. Два батаљона 8. пешад. пука II. позива и један батаљон 8. пешад. пука I. позива од трупа Дунавске дивизије II. позива, који су данас пре подне послати као помоћ Дунавској дивизији I. позива на Гуњачки вис, враћени су у 19.30 часова такође натраг истим правцем својој дивизији. На тај цачин Дунавска дивизија II. позива имала је да се ојача још у току ноћи са два батаљона, а из јутра још са три батаљона, што са три батаљона из резерве чине укупно 8 батаљона.

Али све комбинације о нападу морале су убрзо да се напусте. Између 19 и 20 часова непријатељ је извршио препад јаком снагом на Бањинац и заузео га. Трупе, које су га браниле, растуриле су се. Командант дивизије покушао је да трупе уреди и поново заузме Бањинац, али није успео. Батаљони 9. пешад. пука II. позива из резерве били су јако заморени. Опасност је била, да артилерија на Рудо не падне непријатељу у руке. Извештај о паду Бањинца стигао је армији око 21 час. И кад је командант дивизије упитан, да ли се и на који начин према сад створеној ситуацији код његових трупа може поправити стање, одговорено је, да је мишљење свих његових команданата, па и његово, да се садање стање не може поправити, сем ако би се при руци имао довољан број свежих и поузданих батаљона; да на све трупе не може рачунати, јер су поред непоузданости, још и доста заморене, и да би најцелисходније било, кад би се трупе у току ове ноћи повукле на нову главну браничку линију. Захтеву команданта Дунавске дивизије II. позива није се могло изаћи на сусрет. Свежих трупа није било, а да се са других тачака упуте у току ноћи појачања Дунавској дивизији II. позива у циљу преотимања изгубљених положаја постојала је опасност, да их непријатељ не туче делимично, како буду пристизали Бањинцу, те да се са претрпљеним њиховим неуспехом не компро-

митује чак и одбрана главног одбранбеног положаја: Сувобор—Рајац—Проструга. Под оваким околностима, а нарочито обзиром на опасности у које су падом Медника биле доведене трупе на левој обали Пележничке реке, и у коју су могле падом Бањинца и Орловаче бити доведене трупе левог крила Дунавске дивизије II. позива при свом одступању по планинском терену и уској планинској греди ка Сувобору, командант армије нашао је за најцелисходније, да повије лево крило армије са наслоном на Сувобор—Рајац—Проструга и да армију прикупи на линији: Гукоши—Боблије—Палеж—Проструга—Рајац, остављајући и даље Маљенски одред на досадањим његовим положајима. Нову одбранбену линију да упорно брани, док наступи погодан моменат за прелаз у напад.

Све ово изнето је одмах и начелнику штаба Врховне команде, саопштене му прилике и одлука, па кад се начелник штаба сложио са овим решењем, јер другог излаза није било, командант армије издао је најпре у 22.30 часова телефоном наређење командантима дивизија за искупљање трупа на нове положаје, а у доцнијем току ноћи послата је дивизијама у целости заповест за овај покрет под ОБр. 2960 ове садржине: „Због неповољне ситуације код Дунавске дивиз. II. позива, армија има одмах предузети покрет и заузети нову браничку линију од Драгобиљске реке преко Палежа—Проструге—Рајца закључно са Сувобором и одвојеним Маљенским положајем. Овоме је покрету циљ, да армија на горе означеном фронту као прикупљенијем, упорном одбраном спречи непријатељу даље надирање, а у повољном тренутку да одговарајућим маневром пређе и у офанзиву. Према овоме.

1. Дрнинска дивизија I. позива још у току ове ноћи са својим пуковима: 3. прекоброј. пешад. пуком, 5. и 17. пешад. пуком, посешће досадање положаје Моравске дивизије II. позива између Качерске и Драгобиљске реке (Гукошке положаје).

2. Моравска дивизија II. позива, пошто је са садањег положаја смени Дринска дивизија I. позива, заузеће једним својим пуком Боблију, а са остала три избиће на простор: Палеж—Буква, тако да два своја пука држи на најповољнијем месту на Палежу, а један на Простругзи. Своја досадања два 12 см. топа, као и своје две Дебанжове батерије, оставиће на досадашњим њиховим положајима и предати их у састав команданту Дринске дивизије I. позива. Сва остала артилерија ове дивизије остаће и даље на својим садашњим положајима све донде, док их са тих положаја не смени артилерија Дринске дивизије I. позива, после чега ће отићи на положај Проструту. Команданту Моравске дивизије II. позива придаје се 2. брдска Данглисова батерија, којој је већ наређено да изађе на положај Палеж и ту се стави под команду команданта Моравске дивизије II. позива.

3. Дунавска дивизија I. позива извршиће покрет са фронта Гуњачки вис—Вис (707)—Медник—Боблија правцима, које сам команданту преко телефона саопштио и поседа фронт од Шиљкове косе преко Рајца до Проструге (к. 746). Своју пољску артилерију, која се сада налази на Прострузи, привућиће к себи на Рајац. Команданту Дунавске дивизије I. позива придаје се брзометна брдска Данглисова батерија, којој је наређено, да изађе на Рајац и стави се под команду тога команданта. Команданти Дунавске дивизиие I. и II. позива извршиће покрет својих пешад. делова по претходном споразуму, и то онда, кад командант Дунавске дивизије II. позива буде евакуисао своју артилерију и возове са досадашњих положаја. За време овога покрета положај Медник опсервирати са два батаљона, а сваки покрет непријатељски са Медника онемогућити артилериском ватром са Гукошких положаја.

4. Дунавска дивизија II. позива извршиће покрет тако, да њене трупе са Рудо и Орловаче избију преко Планинице на Игриште, и ту се задрже као бочно закриље оних делова, који се буду повлачили главним друмом Бањинац—Сувобор. Како ће се и кад употребити ове трупе (18. пешад. пук са нешто артилерије) наредиће накнадно команданту дивизије. Остали делови Дунавске дивизије II. позива извршиће покрет правцима телефоном саопштеним и поседају положај на Сувобору á cheval пута Бањинац—Сувобор. Маљенски одред остаје и даље на истом положају, са задатком упорне одбране правца од Брежђа—Букова и Дивчи баре.

5. Све дивизије извршиће своје покрете под закриљем јаких заштитница и предузети све мере ради отклањања ма каквог изненађења, нарочито, ако би се ови покрети вршили по магли, ради чега препоручујем командантима што већу прикупљеност код трупа са изашиљањем јаких патрола у свима потребним правцима. Сваки непријатељски покушај у току овога покрета најенергичније одбити до употребе ножа и бомби.

6. По доласку дивизија на ново додељене им одсеке, команданти ће предузети све потребне мере, да се положаји припреме за упорну одбрану и оспособе их за евентуалан прелаз у напад, кад то ситуација дозволи.

7. Како за време покрета тако и по доласку на нове положаје, команданти ће одржавати стално телефонску и релејну везу са армиским штабом, који ће до даљег наређења остати у Бољковцу.

8. Базирање армије је на Горњи Милановац. О пријему ове заповести одговорити".

КРАТКА ОЦЕНА НОВЕ БРАНИЧКЕ ЛИНИЈЕ

Нова браничка линија у основи задржала је исти облик, наслањајући се десним крилом и на даље на положаје десне обале Љига код Гукоши и лево крило трупа III. армије, а са

крајње левим крилом на Маљену. Повијањем центра и левог крила на главну планинску греду, фронт положаја постао је још удубљенији, а крила више истакнута, нарочито лево крило на Маљену, које иначе није било довољно наслоњено на трупе Ужичке војске. Међутим поред свих тешкоћа, са којима је била везана одбрана Маљена, Маљен се није смео напуштати. Његовим напуштањем не само да би се дао непријатељу моћан ослонац за даљи рад гредом Сувобора, него би се потпуно открио бок и позадина Ужичке војске, па и правац преко Дружетића и Кошутића, на лево крило, бок, па и позадину наших трупа на Сувобору и Рајцу. Са ових разлога одбранбена линија I. армије пошав од Маљена, ишла је планинском гредом Сувобора—Рајца и Проструге, ломећи се даље, готово под правим углом, код Проструге, силазила је на север преко Палежа—Букве—Боблије ка Гукошима.

Грађеник, који у ствари није никакав положај, већ један каменити шиљак, могао је примити само један мали део трупа, искључујући уопште сваку употребу артилерије нарочито пољске. Према томе природно је било да се могао узети само као предњи положај ради везе крила на Боблијама и Сувобору.

Лисине представљају само предњи положај, па чак и доминиран од Медника, морао би се бар за прво време узети у састав главне линије одбране, јер напуштањем Боблија било би отворено лево крило Дринске дивизије I. позива на положајима код Гукоши, те би се Дринска дивизија морала повући даље од Гукоша. Повлачењем Дринске дивизије на позадне положаје, пре свега открило би се лево крило трупа III. армије, а с друге стране напустиле би се све користи упорне одбране, које су Гукошки положаји, у вези са надошлим Љигом, давали.

На тај начин главна одбранбена линија имала је два фронта један на запад, други на север са заломљеним крајњим левим крилом на Маљену, окренутим и према Повљенској греди. Нова браничка линија била је у главном састављена из три одвојене групе положаја: на десној обали Љига, на Сувобору и на Маљену. Међусобна веза ових трију група била је једино могућа уском планинском гредом, по којој је кретање и маневровање било веома тешко и ограничено једино на стазе и сеоске путове а узајамно потпомагање појединих трупа готово је искључено. Дужина фронта, несразмерна снази, испољавала је и све раније незгоде и тешкоће за успешне операције. Знатно ослабљеним трупама остало је, да се и на даље боре на широким фронтовима који су знатно премашали њихову снагу. Долазак Дринске дивизије I. позива поправио је у неколико ово тешко стање. Поред свих тешкоћа у тактичком погледу, трупе на овој одбранбеној линији у планинама и на висовима морале су да подносе јаку зиму, без топлог одела, добре обуће и скоро без икакве ло-

горске спреме. Непрекидна магла са вејавицом и испресецано земљиште утицало је и на даље штетно на дух и расположење иначе морално поколебаних и изнурених трупа, а стална магла у овим планинама ишла је још и на руку непријатељу, да препадима ствара изненађење код наших већ поколебаних трупа. Најзад у овако планинском земљишту пољска артилерија ограничена искључиво на путове, који су због рђавог времена постали готово непролазни, кретала се врло тешко, и била је ограничена, да заузме положаје једино у непосредној близини друмова, те није била у стању помоћи пешадију у одбрани. Брдска артилерија, која би још могла наћи озбиљне примене за рад у оваком земљишту, недостајала је за овај мах. Код Моравске дивизије II. позива налазила су се само два брдска топа, а две нове Данглисове брзометне баттрије, упућене у састав ове армије, тек су 21. новембра стигле у Бољковце. Исхрана и снабдевање трупа било је такође отежано, а одступни правци ограничени само на готово непролазне путове и планинске стазе.

ОПЕРАЦИЈЕ УЖИЧКЕ ВОЈСКЕ

У току 21. новембра, стање на појединим одсецима било је овако:

На фронту према Прибоју. Из ухваћеног телефонског извештаја сазнало се, да ће непријатељ у току овог дана наступати једним делом преко Сухе горе за Голеш (једна чета, са једним водом јегера и једном машинском пушком), а другим делом (јачине једног батаљона 27. домобранског пука) од Добруна ка Бјелом брду. На фронту око Вишеграда налази се 79. пук и један батаљон из 41. пука. По другом ухваћеном извештају, непријатељ је упутио извесна одељења преко Мокре Горе ка Кремни. 5. кадровски пук избио је на линију: Варда—Врановина—Паштано брдо, а граничари са једном четом 5. пука на Бијело брдо. Непријатељско одељење са Бијелог брда протерано је. У току овог дана предузето је извиђање ка Сухој Гори, где је дошло и до борбе, пошто је непријатељ изашао на Суху Гору пре наших трупа. Због извештаја да ће непријатељ упутити извесна одељења у правцу Кремне, наређено је:

1. Да командир Ибарске чете из Чајетине упути два вода на Виогор, те да извиђа у правцу Мокре Горе и сузбијају непријатељска одељења, која се буду појављивала од Мокре Горе.

2. Да командант левог одсека са Вранове Главе упути једну чету на Шарган а од ове један вод на Милошевац, те да извиђају и сузбијају непријатељске делове од Мокре Горе и Заовина. Покретом делова 5. кадров. пука ка Сухој Гори, граничара ка линији Четаљ—Тамнице, извиђачких делова од Виогора и Шаргана, непријатељ се повукао из Вардишта ка До-

бруну. Коњичка патрола са Шаргана долазила је у току данашњег дана до Вардишта и на непријатеља није наишла.

Према овоме, због веће истакнутости 5. кадров. пука, захтевано је од команданта црногорске Санџачке војске, да његове трупе у Руду са 5. пуком заједнички дејствују у циљу протеривања непријатеља преко Дрине, пошто по добивеним подацима изгледа, да није толико јак, да га мање трупе не би могле сузбити.

Стање на левом и десном одсеку. Чета, упућена са Рајчевића брда, у вези са четама 12. пука, успела је да избије и заузме Мусино брдо. Чете 12. кадров. пука са десног одсека, упућене да изврше препад на непријатељске делове, избиле су на линију Вишесава—Главица, а потом се упутиле ка Кику и успеле да непријатељске делове око 17 час. протерају. На овај начин ове чете овладале су линијом: Вис—Главица—Вишесава —Кик. Чета 4. кадров. пука избила је на Главицу (932) а једним водом на Вртаче. Али око 11 час. примећени су јачи непријатељски покрети. Са Јасеновца ка Главици и Вртачи кретале су се две колоне, јачине од по два батаљона; са Шарампова ка Јасеновцу једна колона, јачине такође два батаљона. Због покрета и напада непријатеља, делови 4. кадров. пука са Главице и Вртача повукли су се на своје положаје на леву обалу реке Рогачице. Непријатељ се груписао на Вртачама и Јасеновцу, обрazујући фронт мањом снагом према Вису (900)—Игњатовићи а јачом према Годановцу—Црном врху. На Вртачи и Јасеновцу непријатељ је отпочео да се утврђује, али је спречен нашом артилеријом. Око 18. час. отпочели су пребацивање непријатељски делови од Ћебића и Маковишта и дошли у додир са нашим предњим деловима од Варде. Поред ових покрета, непријатељ је предузео покрете и ка Вису (к. 822), те је истуреним четама наређено, да се на случај, да их непријатељ нападне јачом снагом, повуку ка Вишесави.

Стање према Косјерићу. Од команданта појединих колона, упућених у току јучерашњег дана ка Глоговцу, сазнало се: да се непријатељ у току јучерашњег дана утврђивао на положајима код с. Глоговца, где је поставио и три топа; да по исказу мештана непријатеља има на Равном Маковишту, Таорским стенама и Дреновачком кику, а да јачу снагу са ових положаја пребацује ка Козомору. Тако исто од мештана сазнало се, да је јача непријатељска снага 18. новембра дошла са Дебелог брда на Маковиште и да се и ове трупе упућују ка Козомору. У правцу Таора, Радановаца и Дреновца упућују се слабији делови. Са покретом колона у току овог дана ка одређеним објектима ка фронту Глоговац—Стојићи, непријатељ од Ражане и Глоговца отпочео је покрет у правцу Козомора и Дивчи бара. Обе наше колоне избиле су у подне без борбе и то: десна колона

на одсек Глоговац—Стојићски рид, а лева колона, главнином код с. Поповића а са предњим деловима код с. Стојића на к. 731. Као лева побочница упућене су две чете леве колоне код с. Парамуна и на Вис (878) код с. Радановаца. О покрету непријатељске колоне ка Козомору известила је и коњичка официрска патрола из с. Мионице, северно од Субјела. Ова колона отпочела је покрет у 7 час. и то: слабијим делом, јачине до две чете и око 100 товарних коња ка Буковима и јачом од три батаљона са 50—60 товарних коња ка Козомору. Код Козомора ова је колона мало застала, па је потом продужила кретање ка Дивчи барама. На положајима код Глоговца, наше су трупе заноћиле и отпочеле утврђивање.

Од коњичког официра код левог крила I. армије добивен је извештај, да су трупе код Маљена (12. пук II. позива) ослабљене са 2 батаљона, који су повучени у резерву ка Бањиновцу, пошто се у току 19. и 20. новембра развила борба на фронту Рудо—Берковачка Главица. На овај начин Маљен је остао поседнут само са 2 батаљона, а то је било мало. Према телефонском наређењу Врховне команде, ради дејства у бок и позадину непријатеља који напада на I. армију, наређено је, да се из Ужичке војске упути један јачи одред преко Црног врха и Дивчи бара. Према овоме наређењу, у 21.40 час. команданту Косјеричког одреда (команданту Шумадиске дивизије II. позива) под ОБр. 1628 наређено је, да под командом команданта 10. пука II. позива упути одред од 4 батаљона, 4 митраљеза и једне брдске брзометне батерије 22. новембра правцем: Глоговац—Скакавци—В. Козомор—Дивчи баре и даље са задатком, да на томе правцу најенергичније нападне непријатеља и олакша дејство левом крилу I. армије на Маљену, обезбеђујући се са запада преко с. Мрчића ка фронту Крушик—Баре и источно, десном обалом Росићске реке ка Степановим водама и Црном врху. За обезбеђење овог дејства наређено је даље, да један батаљон Косјеричког одреда са 2 митраљеза и 2 брдска топа заузме са по једном четом положај Ивашевину и к. 695 ка с. Радановцима; да остану у резерви на положају код с. Поповића; а један батаљон 2. прек. пука III. позива да поседне Биљеге, к. 760, с тим, да једну чету упути на Мали Маљен ради што јаче везе са левим крилом I. армије. Остатак снаге: 5 батаљона са пољском брзометном и брдском Дебанжоном батеријом, командант Косјеричког одреда да прикупи на Црнокосу, да исти утврди и буде у могућности да спречи дејство непријатеља са Таора.

По накнадном усменом обавештењу преко телефона са начелником оперативног одељења Врховне команде, у састав одреда упућена су још 2 батаљона са једном брдском брзометном батеријом у правцу Дивчи бара. Прикупљање овог одреда имало се извршити тако, да покрет отпочне у 4 часа са фронта Сто-

јићев рид—Глоговац. Упућивањем овог одреда од 6 батаљона посада фронта Цикоте—Црнокос—Субјел—Биљеге сведена је на 3 слаба батаљона трупа III. позива, те и покрете каквих јачих непријатељских делова са фронта Таор—Дебело брдо тешко је парирати, па тиме и безбедност бока и позадине осталих трупа на фронту Бајина Башта—Рогачица није довољно огарантована. Поред овог и успех упућеног одреда на бок и позадину непријатеља у правцу Дивчи бара, Краљевог стола и Стражаре у зависности је од тога, да ли је непријатељ сву своју снагу ангажовао, или има још јаке резерве и на коме су месту резерве; од сигурности бока и позадине самог одреда и садејства суседних трупа левог крила I. армије.

По покретима, које је непријатељ вршио у току овога и ранијих дана и према местима, на којима су се његови поједини делови појављивали, са фронта Дебело брдо—Маковиште—Букови, могло се закључити, да је непријатељ груписао знатну снагу према левом крилу I. армије, на коју овај одред у своме наступању мора да наиђе и тако исто, да му је леви бок од Букова и Крчмара изложен, те нападајући у бок и позадину непријатеља излаже и сам свој бок и позадину. Дејство овог одреда било би успешно, кад би се комбиновао са прелазом у напад I. армије, или бар груписаном снагом њеног левог крила, према коме изгледа, да непријатељ има намеру, да управи главни напад. Међутим по добивеном извештају од коњичког официра ово крило било је ослабљено, те настаје питање, да ли и дефанзивом може да буде сигуран ослонац маневру, који је стављен у задатак упућеном одреду.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

Сем пушкарања на предстражи ноћ је прошла на миру. Непријатељска артилерија дејствује једним водом пласираним западно од Обреновца на наше положаје на Чардаку, а једним водом пласираним северно од Криваче на Бањевицу и Ивојевцу. Непријатељска ватра ретка је и без резултата. Исто тако око 16 час. непријатељска батерија са ивице растове шуме на левој обали Саве, дејствовала је на наше положаје на Голом брду без резултата. Са наше стране одговарано је ретком артилериском ватром. Око 14 час. један мањи реморкер довукао је од Скеле ка Забрежју једну дереглију, у којој изгледа да је било непријатељских војника. Наша артилерија дејствовала је против овог брода.

Из Врховне команде јављају, да се у састав одреда упућује 4. Моравска позициска батерија, која се данас транспортује из Младеновца за Ресник, а одатле за Мељак. Одред је заноћио у истом распореду.

Целе ноћи 20./21. новембра и преко дана било је пушкарање и по који артилериски метак од стране непријатеља. Наши нису одговарали. Других важнијих догађаја није било.

СИТУАЦИЈА

У току 21. новембра, у Врховну команду стигли су ови важнији извештаји:

Од командата II. армије
ОБр. 3844 (у 5.40 часова)

„Тимочка дивизија II. позива извештава ме, да ће јој трупе, које имају од Жупањца да нападну десни бок, бити подухваћене јаком артилериском ватром с фронта, бока и леђа, да непријатељска артилерија није ни мало везана нашом артилеријом и да морал њене пешадије није најчвршћи. Наредио сам команданту, да приступи извршењу опрезно да се не би трупе растројиле и да се врло брижљиво одржава ред. Ако налази да је немогућно извршити напад, нека га одложи и нека ме извести".

ОБр. 3865 (у 12.15 часова)

„Стање армије ноћас и јутрос овакво је:

1. Тимочка дивизија I. позива. Ноћ је прошла на миру; повремена непријатељска пушчана а ретка ватра; осветљавање предтерена (рефлектором)-ракетлама. Рањено је 5 редова. Јутрос од 7 час. ретка непријатељ. артилер. ватра на леви одсек. Непријатељ је почео напад, који је одбивен. Заробљено: 1 официр са 22 непријатељска војника.

2. Шумадиска дивизија I. позива. Ноћ је прошла на миру.

3. Коњичка дивизија; у вези ОБр. 3838 још и ово: Непријатељ је јуче тукао артилеријом Конатичке положаје. Покушај му да продре између левог и десног одсека код потока Врбовице — одбивен је. Десни одсек; на десној обали Пештана нема непријатеља; на левој обали се утврђује. На газовима на левој обали Пештана непријатељ намешта жице.

4. Моравска дивизија I. позива. Ноћ је у главноме прошла на миру. Од јутрос се развила борба јаком артилериском ватром око 8.30 часова. Нападне колоне Тимочке дивизије II. позива кренуле су на напад и стигле до Ћелиске косе; око 11 часова кретање се продужава".

ОБр. 3886 (у *24* часа)

„Стање код армије данас и вечерас овакво је:

1. Шумадиска дивиз. I. позива. До 3.30 час. непријатељ повремено туче хаубицама из Малог Борка — без успеха. Наш

Дебанжов вод тукао је непријатеља испред Тимочке дивизије I. позива. У 3.30 час. непријатељска пешадија креће у напад на крајње десно крило десног одсека: село Црљенци—мост на Турији, Непријатељ је наступао између Бељанице и Лукавице јачином око три батаљона. Непријатељски стрељачки стројеви упутили су се највише на део друма од с. Црљенца до моста на Турији, ну заустављени су нашом артилериском и пешадиском ватром на 5—600 метара. Командант десног одсека појачао је своје десно крило једним батаљоном. Око 5 часова ватра је била најјача и по свему изгледа, да је непријатељ намеран да изврши удар у десни бок. Наређено је, да и друге две батерије десног одсека окрену фронтом више у десно, а 19. пуку, да један свој батаљон из резерве стави на расположење команданту десног одсека. Борба се утишала око 7 часова. Ступиће се у споразум са командантом Коњичке дивизије, да са једним делом својих трупа садејствује.

2. Тимочка дивизија I. позива. Од 7 часова непријатељско артилериско дејство; од 8 час. тражи наше ровове и туче их на левом одсеку. Око 9.30 часова прикупља непријатељ по један батаљон на оба крила левог одсека. Растурени су. Батерија им са леве обале Колубаре туче центрум и десно крило десног одсека. У 10 часова непријатељска артилериска ватра против левог одсека и прве батерије; то се понавља у 13.35 часова. У 13.50 час. непријатељ привлачи једну своју батерију Дабином броду, одакле туче десно крило левог одсека и лево крило десног одсека; од 17—18 часова ово се дејство поновило. Од 16 часова непријатељ покушава мањим одељењима напад на лево крило десног одсека, но бива одбивен са великим губитцима. У 18.15 часова непријатељ обуставља сваку ватру. Градска и хаубичка 15 см. батерија тукле су непријатељске батерије на Остењаку и Лајковачкој коси.

3. Код Коњичке дивизије није било ништа значајније.

4. Моравска дивизија I. позива. У току дана (21. новембра) вршен је напад на западни басамак Врачег брда простирући се десно на косу Чука а лево долином Колубаре до наспрам коте 159. Тимочка дивизија са своја два пука вршила је напад са наслоном на Ћелиску косу, у бок противничких трупа на Врачем брду и Чуку. Моравска дивизија I позива са 1. и 4. пуком I. позива „Стев. Немање" вршила је напад наслоном на к. 159 против фронта непријатељског. Борба је била веома упорна, јер се јачина непријатеља цени на три пешадиска пука. Противник је потиснут у крајње куће засеока на западном делу Врачег брда и у овом се моменту (2 часа јутра) спрема последњи јуриш, да се положајем потпуно овлада. Губитака има много, али према извештајима, противнички су још знатнији. Заробљеника је доведено око 50. Овај би се задатак раније и брже свршио, да је

14. пук II. позива правилније и енергичније радио. Детаљнији извештај следује.“

Од команданта III. армије
ОБр. 2812 (у 1.35 часова)

„У смислу усменог наређења добивеног од војводе Путника телефоном, сматрам за дужност да учиним ову представку: „Обзиром на стање трупа ове армије (моји извештаји ОБр. 2734 од 19. и ОБр. 2771 од 20.) готово је извесно, да намеравани напад неће дати повољне резултате. Поред тога има и других веома озбиљних препрека:

1. Љиг је надошао, а није газан, те се сад морају правити мостови пред непријатељем, који је привукао Љигу озбиљне снаге.

2. Због непрестаних киша и лапавице сеоски путови тако су се испровољивали, да је артилериске возове са овако крајње изнуреном стоком немогуће кретати ван друмова.

3. Припреме за прелаз у напад (мостови, прелази, путови) захтевају много више времена од 24 часа.

4. У случају напада сигурно је да би се развила борба, која би трајала дуже времена и захтевала јачи утрошак артилериске муниције, а она се мора још увек штедити.

5. У случају неуспеха брзо одступање преко Љига и кроз ове теснаце било би немогуће за возове и они би се у већем броју погубили. Морал би такође још више опао и било би најтежих последица.

6. Ситуација се вечерас после говора са војводом погоршала. 3. пук II. позива јако је нападнут и повукао се на десну обалу Љига; ово је повукло и одступање мојих предстража; 3. пук II. позива је сад код Цветановачке цркве.

Мишљења сам, да би за овај моменат било боље пустити непријатеља, да он савлађује постојеће препреке и да ломи своје снаге, па да се у повољном моменту пређе у напад. Ипак сам наредио припреме за овај напад и оне ће се вршити, док се не буде добио одговор на ову моју представку.“

ОБр. 2813 (у 4 часа)

„Јуче се водила повремена борба на целом фронту ове армије и то код Дринске дивизије II. позива и Комбиноване дивизије поглавито артилеријом. С наше стране нарочито је вод аустриских топова успешно тукао групу код Боговађе. Код Дудовице био је прешао само један непријатељски вод а не батаљон. Дринска дивиз. I. позива водила је борбу на предстражи — на Пландишту. Прикупљена армиска коњица успешно је организовала извиђање непријатеља. Овако је текла борба: Непријатељ под борбом заузео је Миловац у 15.45 часова, а Пландиште је почело да попушта у 16 часова и једва до мрака из-

весни делови 3. прекоброј. пука задржали су се на задњој ивици Пландишта. Командант предстраже упиње се свима силама и прикупља — задржава — батаљоне између Цветановачке цркве и Љига. О поновном заузећу Пландишта и Миловца са истим трупама није ни мислити. На Пландишту је чак и један брдски топ картечом дејствовао, да непријатеља задржи. Заробљеници и један рањен непријатељ. официр веле, да на овом фронту нападају четири пешад. пука и један батаљон из 5. пешад. пука. Тимочка дивизија II. позива, упућена преко ноћ Моравској I. позива ради напада у десни бок непријатеља у правцу Жупањца, стигла је после 7 часова јутра уморна од ноћнога марша. Напад је одложио командант II. армије за 21. тек. месец у јутру.

Једна непријатељска чета при прелазу потока Кацапе, бачена је од наших пешад. делова с фронта и ватром сјахалих коњаника с бока — уназад. Један непријатељски пук спушта се у с. Врачевић, западно од њега виде се два вода непријатељске коњице; тучемо их. Коњички дивизион у насилном рекогносцирању — одбивен је. Коњичка официрска патрола јавља: Један непријатељски пук спушта се ка с. Грмикожи; други један ка потоку Мадојевцу према 3. пуку II. позива. По исказу заробљеника у Д. Топлици је цела непријатељска дивизија. У 11.45 час. наша артилерија туче положаје на левој обали Љига и омета наступање непријатеља ка Миловцу. Једна непријатељска батерија (6 топова) дејствује са Врачевићске косе".

ОБр. 2821 (у 18.25 часова)

„Главни комуникациски правац ове армије долином Качерске реке преко Гор. Трешњевице до Шаторње чини недовршен друм веома тежак за саобраћај сада. Споредни комуникациски правац преко Гараша и Аранђеловца скоро је исти такав. Мештане за оправку пута користити не могу, а сада не могу на пионире из дивизија, и иначе јако малобројне, за оправку пута узимати. Молим, да ми се не узима резервни инжињерски батаљон, који и иначе радну снагу има од 130 људи, иначе ће ми бити немогуће одржати саобраћај са позадином."

ОБр. 2835 (у 12 часова)

Дринска дивизија II. позива. Ноћ је прошла на миру. Комбинована дивизија: чарке на десном крилу, које је непријатељ тукао слабом артилериском ватром. Дринска дивиз. I. позива: ноћ је мирно минула. Предстражни делови ове армије повукли су се на десну обалу Љига. Предњи непријатељски делови допрли су јутрос у близину Бабајића, а и дуж целог Љига на 3—400 метара од реке."

ОБр. 2857 (у 23.15 часова)

„У смислу данашњег усменог наређења начелника штаба Врховне команде о давању помоћи I. армији, ступио сам одмах у споразум са командантом и решено је, да ја са мојом суседном дивизијом заузмем одсек између Качерске и Драгобиљске реке и ослободим трупе, које тај одсек држе. Наредио сам команданту Дринске дивизије I. позива да он заузме и тај одсек, тако да сад Комбинована дивизија држи одсек од р. Оњега до потока Казанџинице а Дринска I. позива од истог потока до Драгобиљске реке. Овај нови распоред има се извршити у току дана и ноћи тако, да трупе I. армије сутра из јутра буду на расположењу. Са сменом брже није могло ићи, јер су трупе Дринске дивизије I. позива биле на положајима са једним пуком на предстражи на левој обали Љига, а требало је пре свега да и оне буду смењене од трупа Комбиноване дивизије, која је данас водила борбу. Сад се на левој обали Качера већ налазе три пука Дринске дивизије I. позива на означеним положајима. Артилерија није могла изаћи на нов одсек заједно са пешадијом, стога што је потребно да се поправи пут, који је сад за возове теже пролазан. До доласка ове артилерије споразумео сам се са командантом I. армије, да тамо остане артилерија Моравске дивизије II. позива."

ОБр. 2859 (у 24 часа)

„Данас (21. новембра) на фронту III. армије водила се борба код Дринске дивизије II. позива и Комбиноване дивизије. Тимочка II. позива борила се на фронту II. армије. Дринска II. позива имала је за циљ, да неутралише артилеријом непријатељске батерије код Пепељевца, омогућавајући тиме пешадиски напад Тимочке II. позива и Моравске дивиз. I. позива. Цео дан је трајала ова артилериска ватра са разном јачином. Како је непријатељ преко ноћ 20/21. тек. месеца био прешао Љиг код Дудовице деловима 52. пешад. пука и јутрос напао десно крило Комбиноване дивизије на Стражи и лево крило Дринске дивизије II. позива према Бугарском брду, то је се отворила врло жива борба данас, да се непријатељ пребаци преко Љига. Нападом одсечних резерва, а нарочито унакрсном артилериском ватром, овај пук је растројен и пребачен преко Љига у највећем нереду. Пред Комбинованом дивизијом нађено је 150, а пред Дринском дивизијом 60 лешева. Тешких рањеника било је око 20, међу којима један кадет. На левој обали Љига видео се такође велики број рињеника и погинулих. Заробљена су 43 непријатељска војника. Наши губитци су: код Комбиноване дивизије 10 погинуло, 60 рањено; код. Дринске дивиз. II. позива 14 погинуло и 53 рањена. Од заробљеника сазнало се, да су у напад упућени још: 53., 16. и 78. пук на фронту Дудовица—Вино-

градине. Делови су им се спуштали низ Латковићску косу ка Љигу, али су жестоко били тучени нашом артилеријом, да су се при првој појави растурали. Активност у одбрани данас — била је примерна. Трајно и одлично дејство наше артилерије за време борбе, као и успех пешад. напада знатно су издигли дух и поуздање наших трупа. Дринска дивизија I. позива у покрету је са 3. пешад. пуком од подне, да заузме нов одсек код Гукоша према нарочитом наређењу Врховне команде."

ОБр. 2860 (у 24 часа)

„Молим за објашњење, под чију ће команду доћи трупе Дринске дивизије I. позива, које сад заузимају одсек између Качерске и Драгобиљске реке; да ли под команду III. или I. армије?"

Од команданта I. армије

ОБр. 2919 (у 13 часова)

„Дунавска дивизија II. позива 20. нов. у 22 часа јавила је: Од Мионице ка с. Брежђу један непријатељски пук виђен је по подне. Уз Крчмарску реку такође виђено је 1—2 батаљона. Ове колоне задржале су се око с. Брежђа. Маљенски одред у 18.40 часова јавио је, да је непријатељ са две чете заузео Стражару. Један батаљон дошао им је међу Узуновцем и Јелаком, где је један батаљон 12. пеш. пука II. позива. Један непријатељски батаљон иде друмом Мионица—Струганик. По овоме изгледа, да се према мени групишу непријатељски јачи делови за напад на лево крило и бок. Док ми је цео 12. пук II. позива на Маљену, не би ово било опасно, али после случаја са 8. пуком II. позива, где су му два батаљона без борбе напустила положај Бањиновац, морао сам да привучем са Маљена 2 батаљона и 2 митраљеза 12. пука, чиме је овај одред јако ослабљен. На осми пук и једног и другог позива мало рачунам. На батаљоне трећег позива, комбиноване, допунске и прекобројне може се рачунати још мање. Остаје ми 18. и 12. пук. Ја ћу са њима бранити и Маљен и Рудо са Бањиновцем до послетка; али мислећи на важност овога правца у погледу надкриљавања и обухвата држим, да би требало амо послати, ако има какве армиске резерве.

Достављајући предње, јављам да сам наредио команданту дивизије, да одмах из своје резерве упути два батаљона на Маљен са задатком, да нападне непријатеља на правцу: Узуновац—Стражара, ако има изгледа на успех, у противном препоручио сам команданту да Маљен упорно брани, а тиме и правац преко Риора и Дружетића ка Г. Милановцу. Исто тако да брани правац од Брежђа. Дунавској дивиз. I. позива наредио сам да два батаљона 9. пука II. позива са Јовића баре преко Гуњачког виса пошаље Дунавској дивизији II. позива на Бањиновац, до расветљења ситуације према крилу и боку те дивизије. Ако се

сутра у истини осети јаче груписање непријатељских снага према левом крилу и боку ове армије, са поднешених разлога налазим као неопходну потребу, да ми се што скорије из састава III. армије упути и стави на расположење једна обећана дивизија."

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1620 (у 9.45 часова)

„На фронту према Косјерићу ноћ је прошла без важнијих догађаја. Непријатељ се утврђује на положајима према Глоговцу. Јачим снагама држи Равно Маковиште, Таорске стене, Дреновачки кик и Козомор. 18. ов. месеца у вече дошле су и трупе са Дебелог брда на Маковиште. Све трупе рокиране су ка Таору и Козомору, остављајући на правцима ка с. Таору, Радановцу и Дреновцима слабија одељења. На Дреновачком кику има и артилерије и ту се утврђује. Са фронта Бајина Башта—Рогачица непријатељ је јуче наступао у више праваца ка р. Дервенти. Наредио сам, да се са једним делом снаге изврши препад на делове му на десној обали р. Рогачице и Дервенте. Резултат јавићу накнадно."

ОБр. 1625 (у 12.30 часова)

„Поред коњичких извидница на Шаргану и Милошевцу наредио сам да се упути једна чета на Шарган, а од чете из Чајетине два вода на Виогор. 5. кадровски пук избио је на линију Врановина—Варда— Паштано брдо. Граничари са одељењем добровољаца издушили су код Белог брода. Непријатељско одељење одавде протерано је. Ноћним препадом упућене чете заузеле су на левој обали р. Дереник положаје Вис (822)—Вишесаву према Кику и Јелину, и имале су борбу са непријатељем. Чета са Варде преко с. Годечева избила је на линију: Главица—Вртаче на десну обалу реке Рогачице. Чете и даље нападају непријатеља."

ОБр. 1626 (у 17 часова)

„Због наступања дела Косјерићског одреда ка Глоговицу, непријатељска колона, која је заноћила у Ражани, у наглом је кретању ка северу и то једном колоном од око једног батаљона Буковима, а другом колоном до три батаљона у правцу Козомора и Дивчи бара".

ОБр. 1631 (у 23 часа)

„На фронту према Мокрој гори коњичка патрола долазила је до Вардишта. Један непријатељски батаљон одатле повукао се Добруну. Око Сухе Горе било је борбе — резултат је још непознат. Према Збориштy и Миловцу непријатељ се није појављивао. Чете које су извршиле препад заузеле су понова

линију: вис Вишесава—Кик—Мусино брдо—Главица. 4. непријатељ. бригада из правца ка северу морала се вратити положајима на десној обали Рогачице. Сутра се очекују борбе на томе одсеку. Северо од Косјерића наше трупе заузеле су фронт Парамун—Радовци—к. 659—Стојићски рид—к. 731—Глоговац. Непријатељ је одступио преко Козомора на Дивчи баре. Поред груписања непријатеља на фронту Главица—Вртаче, у току дана по подне примећено је пребацивање непријатеља и од Маковишта и Ћебића према Варди".

Од команданта Обреновачког одреда

ОБр. 1599 (у 20 часова)

„Наређењем ОБр. 6247 од 11. новембра одреду је одређена комуникациска линија: Обреновац—Степојевац—Бељина—Аранђеловац. Пошто је при садањој ситуацији саобраћај на друму: Мислођин—Степојевац немогућ, то молим да се одреду означи нов комуникациски правац. За сад су позадње установе овог одреда ешелониране на правцу: Мислођин—Чолаковић—Гаврановац—Мељак. Ако се ово одобри, да се одреди и даљи правац".

ОБр. 1606 (у 21 час)

„Стање је данас по подне редовно. Бадљевицу и Војевац туче непријатељ од Стублина једном пољском батеријом и двема хаубицама—без резултата. Исто тако и једна батерија са леве обеле Саве тукла је око 16 часова Големо брдо без успеха. Око 14 часова један реморкер довукао је до скеле на Забрежју једну дереглију, у којој изгледа да је било непријатељских војника. Наша артилерија тукла је овај брод. Рањено 2, контузовано 2 војника."

Од команданта Браничевског одреда

ОБр. 1624 (у 20 часова)

„Стање је данас редовно. Са четири шрапнела растерали смо око 14 часова 50 непријатељских војника, који су нешто радили код станице Иберфор. Код Белобрешке два непријатељска официра су нешто извиђали и бележили. Дунав јако надолази".

Од делегата ђенерала Јанковића са Цетиња

ОБр. 367 (у 20 часова)

„Санџачка војска јавља: 20. ов. месеца један непријатељски батаљон дошао је до Велике Варде, али је нападнут и протеран ка Вишеграду. Непријатељске коњичке патроле биле су допрле до с. Раванци и Бјело брдо, али су се повратиле ка Вишеграду. По ухваћеном телефонском разговору излази, да се на правцу Вишеград—Рудо налази вероватно једна непријатељска бригада. На осталим фронтовима нема ништа ново".

Од команданта Одбране Београда
ОБр. 1914 (у 21 час)

Од 7.—13.30 часова непријатељска артилерија са Бежаниске косе ређом ватром туче Велику и Малу аду. Од 14 до 17 часова непријатељ хаубицама туче Остружничке положаје. Губитака нема. Село Остружница оштећено је. Фронт Дунавом: од 12—16 часова била је повремена пушчана непријатељска ватра са простора: о. Хуја—Овчанска ада. Ми нисмо одговарали.

У 14.30 часови, француска батерија отворила је ватру на три монитора и неколико лађа у Земунском пристаништу. Одмах су се монитори повукли за нешто уз Дунав, поставили се у борни поредак и почели дејствовати на француску батерију: Подбацивали су и није било од њих штете. Лађе су отпловиле уз Дунав под њиховом заштитом. После дејства од пола часа, два монитора се повлаче од којих је један био свакако оштећен. Трећи монитор, мењајући место, дејствовао је је још пола часа и повукао се такође уз Дунав. Даљина на којој је батерија дејствовала била је око 11 км. Чим је француска батерија отворила ватру, била је против нападнута једном тешком хаубичком батеријом из Земуна и једном пољском од с. Овче (према Панчеву). После неколико метака наше брзометне хаубице ућуткале су обе непријатељске групе".

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6806 (у 9.40 часова)
Команданту Браничевског одреда — Пожаревац

„Наређено је, да се једна Крупова хаубичка батерија одмах транспортује железницом до Осипаонице, а одатле да одмаршује у Смедерево, где да вам се стави на расположење."

Наређење ОБр. 6807
Команданту III. армије

„Усвајам ваше разлоге. Веза ОБр. 2812. Телефоном је саопштено I. и II. армији ово решење."

Наређење ОБр. 6808
Команданту Браничев. одреда — Пожаревац

„Наређено је команданту места — Младеновац, да вам одмах упути Приштински батаљон у Смедерево. Маршрута: 21. Колари; 22. Смедерево. Батаљон је наоружан турском брзометном пушком."

Наређење ОБр. 6815

Поводом извештаја команданта I. армије ОБр. 2919 (види горе), војвода Путник наређује телефоном команданту III. ар-

мије у 9 часова, да пошаље једну своју најближу дивизију I. армији у помоћ, по ранијем наређењу, које је било привремено обустављено. У исто време наређује телефоном команданту III. армије ђенералу Штурму, да ступи у споразум са командантом I. армије, ђенералом Мишићем."

Наређење ОБр. 6836 (у 15.30 часова)

Команданту Браничевског одреда — Пожаревац

„Наређено је команданту места у Младеновцу, да вам одмах упути Приштински батаљон у Пожаревац. Маршрута: 21-ог с. Колари, 22-ог с. Драговац, 23-ег Пожаревац. Батаљон је наоружан турском брзометном пушком. Овим се замењује наређење ОБ. 6808 од данас."

Наређење ОБр. 6859

Команданту I. армије — Бољковци

„С обзиром на садањи положај Дринске дивизије I. позива начелник штаба наредио је, да Дринска дивизија I. позива потпадне под команду команданта I. армије. Дивизија се налази на одсеку Качерска—Драгобиљска река."

Команданту III. армије — Белановица

„Дринска дивизија I. позива потпада под команду команданта I. армије. Веза ваше ОБр. 2860."

22. НОВЕМБАР

Тек овог дана престадоше кише, које су почеле падати 18. новембра. Време поче помало да се разведрава, али се ипак осећала знатна хладноћа.

ОПЕРАЦИЈЕ АУСТРИСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ V. АРМИЈЕ

Дејство Комбинованог корпуса

104. ландштурмска бригада водила је и овог дана борбе код Обреновца, али без успеха. *29. пешадиска дивизија* успела је у току овог дана, да се на понтонима пребаци преко Лукавице, упутивши 57. бригаду у напад према Степојевцу, а 58. бригаду у напад на Конатицу. Наступање ових бригада било је врло тешко, јер су Срби добро утврдили и упорно бранили оба ова места и косу између њих. *7. пешадиска дивизија* водила је целог дана борбу према с. Вел. Црљени и успела је да избије само до западне ивице овог села. Лева колона ове дивизије (три батаљона) покушала је да се пробије између реке Турије

и Бељанице, али је наишла такође на јаке и добро утврђене српске трупе, те није могла да напредује.

Дејство 8. корпуса

Трупе овог корпуса (21. ландверска и 9. пешадиска дивизија) преживљавале су, без сваке сумње, најтеже дане. Напади овог корпуса на јако утврђени и добро брањени фронт између реке Пештана и Љига били су безуспешни; губитци су се ужасно повећавали, а дотурање хране и муниције преко баровите колубарске долине, стављене под јаку ватру српске артилерије, било је веома тешко.

ОПЕРАЦИЈЕ VI. АРМИЈЕ

Дејство 13. корпуса

Трупе овог корпуса (36. пешадиска и 42. хонведска дивизија) водиле су и 22. новембра безуспешне борбе на своме фронту између Жупањца и Дудовице.

Дејство 15. корпуса.

48. дивизија, појачана са 80. бригадом 40. хонвед, дивизије из корпусне резерве, успела је у току 23. новембра да заузме положај: Бањинац—Медник, и тек тада је била у стању да пође у помоћ суседној 42. хонведској дивизији 13. корпуса. Истог дана упућена је 11. брд. бригада ка Гукошу. *1. дивизија* гонила је српске трупе, које су заузеле нов положај Шиљак (856) северно од Сувобора. *40. хонведска дивизија,* из корпусне резерве као што је пре речено, појачала је са 8. бригадом 48. дивизију, а 79. бригаду упутила је, по наређењу команданта VI. армије, на појачање 42. хонведске дивизије 13. корпуса. Ова бригада стигла је истог дана на Љиг према селу Моравци.

Дејство 16. корпуса

Комбинована дивизија, која је упућена у помоћ 1. дивизији 15. корпуса, стигла је у с. Брежђе по паду Руда, те је упућена 22. новембра да заузме Маљен (997), али је наишла на јак српски отпор којим је задржата. *50. дивизија* кретала се овог дана из Равња и стигла око пола ноћи 22/23. новембра у предео близу с. Брежђе. *18. дивизија*, благодарећи форсираном маршу, стигла је 22. новембра на Буковску планину. Срби, који су се на овој планини били укопали, приморани су на повлачење преко Дреновачког кика, чим је 18. дивизија предузела обилазак њиховог левог крила.

4. брдска бригада (самостална) успела је да потисне лево српско крило ка Вишесави, а затим је предузела напад на Варду са југа и југозапада. У овој борби узео је учешће и један батаљон 34. пешад. пука 50. дивизије, који је 21. новембра упућен

из Ваљева преко Чикора ка Варди. И поред овог напада са три стране, Срби су давали јак отпор на Варди.

ОПЕРАЦИЈЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

ОПЕРАЦИЈЕ II. АРМИЈЕ

Ноћ 21/22. новембра на фронту ове армије проведена је на миру, сем омањих пушкарања код предњих делова. У 10 часова примљено је наређење Врховне команде ОБр. 6860, које је изнето ниже у наређењима Врховне команде за овај дан. На основи овог наређења, командант II. армије са ОБр. 3893 наредио је команданту Моравске дивизије I. позива, да саопшти команданту Тимочке дивизије II. позива, да се са дивизијом врати у састав III. армије и о извршењу извести.

По наређењу Врховне команде ОБр. 6887, које је ниже у целини изнето, командант II. армије са ОБр. 3911 издао је ово наређење: команданту Тимочке дивизије I. позива, Шумадиске дивизије I. позива и Коњичке дивизије. „Наређујем, да се детаљно рекогносцира Колубара и друге водене бразде, које теку паралелно са њом, у циљу за подизање мостова и изналажење газова ради прелаза на леву обалу Колубаре и напада на противника и то:

1. Тимочка дивизија I. позива на простору од Дабиног Брода, закључно са оба брода.

2. Шумадиска дивизија I. позива на простору од Дабиног Брода до линије, која везује М. Борак и с. Црљени; и

3, Коњичка дивизија на простору од линије М. Борак—с. Црљени па низ водно.

При овоме имати у виду, да би по прелазу имале да се изврше операције и то: Тимочка дивизија I. поз. на простору Словац—река Кладница; Шумадиска див. I. поз. на простору Кладница—Уб са главним објектом Уб; Коњичка дивизија да штити десни бок Шумад. дивизије I. поз. и да дејствује на противничку позадину на линији: Уб—Обреновац. Нека команданти издаду одмах потребна наређења по овоме. Извештај очекујем што скорије као хитан. У исто време команданти ће проучити и припремити, да се према садашњој ситуацији може извршити прелаз на месту које буду предложили. При овоме Шумадиска дивизија I. позива имаће на расположењу свој мостовни трен, а Тимочка дивизија I. позива имаће део Моравског мостовног трена".

Дејство Тимочке дивизије II. позива

У 7.50 часова командант Тимочке дивизије II. поз. са ОБр. 1172 јавља команданту II. армије ово: „Како се са нападом 21. овог месеца на непријатеља није успело, молим за дозволу, да пукове 14. и 15. повучем позади Жупањца, где би људе

данас (22. новембра) прикупљао, а сутра их кренуо у састав III. армије. Молим хоћу ли узети 13. пук II. позива, који је у саставу Моравске дивизије I. позива?"

У 10.40 часова командант Тимочке дивизије са ОБр. 1179 извештава команданти армије: „Од 14. пука II. позива има прикупљен 1 батаљон. Од 15. пука три слаба батаљона, а остало је све растурено по јаругама и шумама. Прикупљање се врши енергично, али иде сувише споро. Молим да их привучем позади Жупањца, прикупим и сутра вратим у састав III. армије тим пре, што ми командант Моравске дивизије I. поз. саопштава, да ће ноћас предузети поновни напад, а ова два пука су апсолутно немоћни, да узму учешћа због замора, растурености, губитака (у 15. пуку избачени су из строја три команданта батаљона) и немања старешина." Командант II. армије са ОБр. службено одговорио је: „Због стања ваших трупа представљеног ми рапортом Обр. 1179 од данас настаните, да трупе прикупите и уредите позади Жупањца, па их одведите у састав своје армије, пошто не могу да користе помагању одбране Моравске дивизије I. позива."

Дејство Моравске дивизије I. позива

Ноћ 21/22. новембра проведена је на миру, сем пушкарања код предњих делова. У 5.30 часова командант Моравске дивиз. I. позива шаље команданту II. армије са ОБр. 1933 овај извештај: „У споразуму са командантом Тимочке дивизије II. позива наређен је општи напад на непријатељски положај као и јуриш, но у моменту почетка напада добивен је извештај, да је 14. пук II. позива одступио, а да је 15. пук са своја два батаљона у току повлачења. Непријатељ је пред 1. и 4. пуком I. позива „Стев. Немање" местимично био потиснут, ипак је задржао своје положаје и брани их врло упорно. Од заробљеника се сазнало, да непријатељ има четири пешад. пука и да им је наређено, да се држе до доласка појачања. Због свега изложеног напад је задржат, а наређено је, да се досадањи положаји понова поседну и бране."

У 12.40 час. командант дивизије шаље команданту армије са ОБр. 1941 овај извештај: „Непријатељ навађује на фронт ове дивизије од Белог брода, тако исто креће са западног дела Врачег брда уз Враче брдо. На томе одсеку постављени су 1., 4. и 14. пеш. пук за његову упорну одбрану. Непријатељски је напад снажан и потпомогнут јаком артилеријом. Због пространости овог фронта и његовог карактера, стање је доста озбиљно."

У 14.17 час. командант 1. пешад. пука извештава, да се у пуку појавило дезертирање у јачој мери. Командант са официрима чинио је и чини све, да ову појаву угуши, али изгледа

без успаха. По свему изгледа, да се ово врши по извесном плану. Тако ноћас су се предала два вода са предстраже. У исто су се време предали: 2 подофицира и 17 редова из једног стражарећег одељења. Најзад је командант пука био принуђен, да једну чету смени са предстраже и упути је у резерву као несигурну.“ О овој жалосној појави извештен је командант армије.

У 17.30 часовва примљено је из армије наређење ОБр. 3900 ове садржине: „Саопштите команданту Тимочке дивизије II. поз., да по наређењу Врховне команде 13. пешад. пук II. позива остаје и даље привремено код те дивизије, док се снтуација не рашчисти. У оволико се мења наређење ОБр. 3893“. У 23.55 часова примљен је из армије извештај ОБр. 3918 ове садржине: „Командант III. армије, између осталог доставља, да је овог дана у 15 часова непријатељ почео да се појединачно пребацује преко каменог моста на Љигу ка с. Жупањцу. Ово се доставља команданту ради знања.“

Дејство Тимочке дивизије I. позива.

Ноћ 21/22. новембра прошла је у главном на миру. Заробљено је: 1 наредник и 4 непријатељ. војника из 6. ландверског пука. Пошто у току ноћи није дошао 13. пеш. пук I. позива према наређењу команданта армије ОБр. 3862, то нису ни упућена она два батаљона 11. пука I. позива команданту Шумадиске дивизије, о чему је извештен командант армије.

22. новембра, од 7 часова, непријатељ је почео дејствовати двема артилериским групама против трупа ове дивизије; једном од Дабиног Брода а другом од Скобаља. Та је ватра била растурена дуж целог фронта, па због тога и велике магле није нанела велике штете нашим трупама. Било је губитака само код левог одсека, где су делимично погађани ровови. Ватра је трајала с мањим или с већим прекидима, цело пре подне. Против ових непријатељских група, дејствују повремено једна градска цев и вод аустриских хаубица. Према левом крилу десног одсека примећено је кретање омањих пешачких непријатељских делова, који се растерују нашом ватром. Наређено је, да трупе и једног и другог одсека врше извиђање непријатеља испред себе. Непријатељска артилер. ватра продужавала је дејство и по подне, само од 12—14 часова била је врло ретка.

У 14 часова кренули су се са оба одсека одређени делови у извиђање. Чим су пошли напред, непријатељ је на њих отворио јаку ватру, нашта је одговарала наша тешка и пољска артилерија паралишући дејство непријатељске артилерије и потпомагала извиђачке делове. Под заштитом артилериске ватре и заобиласцима, извиђачка одељења су успела, да се око један км. унапред помакну и да заробе 3 официра, 149 подофицира и

редова и 2 митраљеза. По заробљени цима је утврђено, да се према десном крилу и центру десног одсека налазе делови 1. пука ландштурма, а према левом крилу делови 6. ландверског пука. Јачина непријатеља није се могла оценити, али је од прилике 3—4 батаљона према овом одсеку. Испред левог одсека, где се непријатељ утврдио солидније, налазе се делови: 6. и 28. ландверског пука. О овоме је извештен командант армије.

У 21.20 часова примљено је наређење ОБр. 3911 команданта II. армије, које је горе у целини изнето. Поводом овог наређења командант Тимочке дивизије I. позива издаје заповест ОБр. 1476 ове садржине:

Команданту десног одсека. „На основи наређења команданта II. армије ОБр. 3911 од данас, командант ће предузети рекогносцирање Колубаре и других водених бразда које теку паралелно са њом око Дабиног брода а у циљу подизања моста и изналажења газова, ради прелаза на леву обалу Колубаре и напада на непријатеља на простору Горњег и Доњег Јабучја. Рекогносцирање почети сутра, 23. ов. месеца, у 8 часова, а са снагом, коју командант нађе за потребно. Лево одржавати везу са извиђачким деловима левог одсека, а о овоме обавестити команданта левог крила Шумадиске дивизије I. позива. Сем овога, командант ће отпочети прикупљање свију података, који се односе на овај одсек Колубаре и упоредних водених бразда (као испитивање заробљеника у овоме смислу, испитивање мештана, осматрање од стране старешина са подесних тачака итд.) Ово је хитно и извештаје о прикупљеним податцима слати ми што пре."

Команданту левог одсека. „На основи наређења команданта II. армије ОБр. 3911 од данашњег, командант ће предузети детаљно рекогносцирање Колубаре и других водених бразда, које теку паралелно са њом а у захвату свог одсека у циљу подизања мостова и изналажења газова ради прелаза на леву обалу Колубаре и напада на противника на оној обали. У лево (узводно) рекогносцирање продужити у колико је могуће даље и ван захвата свога одсека. Рекогносцирање отпочети сутра, 23. тек. месеца у 8 часова, а са снагом колико командант нађе за потребно. Десно одржавати везу са извиђачким одељењима десног одсека и обавестити о извиђању команданта десног крила Моравске дивизије I. позива. Сем овога, командант ће отпочети прикупљање свију података, који се односе на овај одсек Колубаре и упоредних водених бразда (као испитивање заробљеника у овом смислу, испитивање мештана, осматрање од стране старешина са подесних тачака итд.) Ово је хитно и извештаје о прикупљеним податцима слати ми што пре."

Дејство Шумадиске дивиз. I. позива

У току ноћи 21./22. новембра испред средњег и левог одсека ове дивизије није било ничега новог. Река Лукавица вратила се у своје корито и предстражни делови су се у неколико помакли унапред. Испред десног крила десног одсека синоћ је непријатељ успео да заузме ровове предстража тога крила, али су га наше трупе напале бомбама, из ровова истерале и своје ровове поселе. Непријатељ је испред средњег одсека — односно испред друма Црљени—мост на Турији, задржан синоћ на одстојању 300—500 метара, где је почео да се укопава. Три непријатељска војника, испред десног нашег одсека (1 Мађар и 2 Румуна), који су се ноћас предали, припадају 12. ландштурмском пуку, који напада са још једним батаљоном 68. пука на наш десни одсек. Овај 12. пук прешао је код Шапца 15. ов. месеца и за 6 дана дошао је до наших положаја. Храну не добијају готово никако. По четама су готово већином резерв. официри. Веле да знају за победу Руса. Погинуло 7 војника, рањено 14.

У 17 часова са ОБр. 2404 командаат Шумадиске дивизије I. поз. наредио је команданту десног одсека, да с обзиром на наоружање наше коњице, чији су карабини без ножа за борбу прса у брса и на слабу јачину коњичког пука, а потребу за службу извиђања у наступним операцијама, смени коњанике који су употребљени за поседање положаја са пешад. одељењима, а смењене коњанике упути у састав пука.

У 19.20 часова са ОБр. 2407 послат је извештај команданту армије ове садржине: „После ноћашњег контра напада трупа десног крила десног одсека, непријатељ је бомбама и бајонетом био истеран из предстражних ровова који је био заузео. Данас пак у току целога дана била је између непријатеља и трупа десног крила десног одсека слабија пешадиска ватра. Непријатељ се у току дана прикупљао према крајњем десном крилу десног одсека, где је удаљен од предње линије одбране и моста на р. Турији за 300 метара. За време овог прикупљања стално је био тучен ватром 1. и 2. батерије са положаја. Непријатељ је пак испред центра предње линије одбране десног одсека односно од механе с. Црљенци удаљен за 1000—1500 метара. На овај десни одсек непријатељ је данас јаче дејствовао унакрсном ватром из двеју батерија са даљине 4600 метара. На осталим одсецима није било ничег значајнијег. Тако на средњи одсек непријатељ је од 10—12 часова дејствовао артилеријом без икаквог резултата, а на левом одсеку било је само омање пушкарање. Губитака је било: погинуо један официр из коњичког пука актив. ппоручник Александар Милићевић; рањено три официра: командант 4. батаљона 12. пука мајор Илија Димитријевић — лако рањен — који је остао на превијалишту јер је изјавио жељу, да га не евакуишу; ре-

зервни коњички поручник Спасоје Димитријевић и актив. ппоручник 10. пеш. пука Крста Недељковић; војника погинуло 3, рањено 15 и нестао 1 војник."

У 22 часа са ОБр. 2408 послат је команданту армије, а на основи поднетог извештаја команданта левог одсека, овај извештај: „Командант левог одсека под ОБр. 453 од данас послао ми је овај накнадни извештај писан у 21.5 часова: „Командант 3. батаљона који је на левом пододсеку доставио је ово: Данас у 15.30 час. једна непријатељска чета са 2 митраљеза предузела је напад левом обалом р. Пештана на 3. чету 1. батаљ. 11. пука, која је била на прихватници. Два вода ове чете, који су били на мртвој стражи кад су приметили овај напад, напустили су своја места и повукли се ка прихватници. Командир 1. чете 3. батаљона 10. пука отворио је ватру бочно из позадине са д. обале р. Пештана на непријатеља, а у том је тренутку и чета 20. пука кренула на напад; непријатељ се поводом те ватре збуни и нагне бежати оставив на бојишту 70 мртвих. Том је приликом заробљено: 1 капетан II кл., 2 водна официра, 7 подофицира и 50 војника са 2 митраљеза. Заробљеници су код 20. пука, јер је ово било на левој обали р. Пештана пред 20. пуком, а рад је био потпомогнут са д. обале р. Пештана бочно и из позадине. Св. Обр. 2407 ове команде."

У 22.30 час. примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3911, које је горе у целини изнето. По овом наређењу командант Шумадиске дивизије I. позива издаје заповест ОБр. 2411 ове садржине: „Командант II. армије са ОБр. 3911 од данас наредио је, да Шумадиска дивизија I. позива изврши детаљно рекогносцирање Колубаре и других водених бразди, које теку паралелно са њом у циљу подизања мостова и изналажења газова ради прелаза на л. обалу Колубаре и напада на противника а на простору од Дабиног брода до линије, која везује М. Борак и с. Црљенци. Према овоме наређујем да команданти одсека изврше горње рекогносцирање на простору испред својих одсека, а командант десног одсека наредиће команданту коњичког пука да са јаком официрском патролом у напред наведеној цељи изрекогносцира просторију од Дабиног брода искључно до рачвања Колубаре и реке Лукавице. Официрска коњичка патрола пре одласка ради рекогносцирања Колубаре известиће трупе Тимочке дивизије I. позива о овоме задатку да је не би тукла, пошто се та просторија налази на фронту Тимочке дивизије I. позива. Извештаје о овоме рекогносцирању очекујем што скорије као веома хитне. О пријему овога наређења одговорити."

У 23.10 часова од команданта Коњичке дивизије под ОБр. 1996 примљен је овај извештај: „Командант левог одсека извештава данас око 16 часова, да је непријатељ у јачини два бата-

љона пешадије са митраљезима форсирао прелаз на р. Бељаници код ушћа Врбовнице потока, пробио је предстраже овог одсека и упутио се с. Степојевцу а делом ка Брекињи и у лево на североисток. Јаким дејством батерија са северозападне ивице с. Степојевца сузбио сам непријатеља и десно крило одсека појачао са једном четом из 11. пука I. позива, али ипак не могу десно да ухватим везу са 19. кадровским пуком, који изгледа да се далеко повукао. За успостављање везе са 19. кадровским пуком упутио сам цео ескадрон у правцу Брекиња—Конатице до команданта десног одсека.

Од команданта опште резерве у 18.45 часова добио сам овај извештај: „Овога часа дошао је командир 3. чете 1. батаљона 19. кадров. пука капетан Драгољуб Јовановић са 18 војника и изјавио: да је непријатељ јачине два батаљона и 6 митраљеза напао на мост р. Бељанице северно од ушћа потока Врбовнице, пробио се и изашао на косу северно од коте 147. Од команданта десног одсека до овог тренутка нисам добио никаква извешћа. Крећем се на лице места, где ћу предузети потребне мере да се противник протера. О овоме ћу известити и команданта Шумадиске дивиз. I. позива ради садејства. Сва наређења молим достављајте телефоном преко Шумадиске дивизије I. позива станици у с. Врбовни.“ Поводом овога под ОБр. 2412 у 23.30 часова команданту десног одсека наређено је ово: „По извештају команданта Коњичке дивизије у 20 часова непријатељ је данас око 16 часова у јачини два батаљона пешадије и 6 митраљеза пробио предстраже 19. кадровског пука и изашао на косу северно од к. 147—Брекиње. Са трупама на одсеку Коњичке дивизије предузеће се мере, да се непријатељ одбаци натраг. Потпомогните ову акцију Коњичке дивизије и артилериском ватром, пошто претходно ступите у споразум са командантом 2. коњичке бригаде и добијете од њега потребне податке о ситуацији и намери његовој. Предузмите што јаче мере, да што јаче обезбедите десни бок вашег одсека.“

У 23.45 часова под истим бројем послат је команданту Коњичке дивизије овај извештај: „Хитно. — На основи вашег извештаја ОБр. 1996 од данас наредио сам команданту десног одсека да потпомогне рад ваших трупа на непријатеља са косе северно од к. 147 — Брекиње са артилериском ватром, пошто претходно ступи у споразум са командантом 2. коњичке бригаде и од њега добије потребне податке о ситуацији и намери његовој.“

Дејство Коњичке дивизије

У току ноћи 21./22. новембра није се ништа значајније десило на фронту ове дивизије. Предузете су мере за садејство

са Шумадиском дивизијом I. позива по њеном захтеву против непријатељског пука, који се укопава према 12. пеш. пуку I. позива. У 8.30 час. примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3883 да се из Јадарског четничког одреда упути у Аранђеловац и Младеновац по 15 четника са по једним старешином. Четници ће имати дужност прикупљања бегунаца у рејону II армије, а стајаће под деповском командом у Младеновцу и командантом места у Аранђеловцу.

Овога дана трупе Коњичке дивизије биле су распоређене овако:

Десни одсек — од Благоја конака до утока потока Врбовице држе трупе: У предњој линији 19. пешад. кадров. пук (2 батаљона око 1500 пушака), 1. батаљон 11. пука I. позива, један батаљон 5. пука III. позива, 1. и 2. коњичка батерија, један ескадрон коњице и 10 митраљеза. 1. коњичка батерија је на положају Осредак, а од друге коњичке батерије 2 топа су на к. 220, а један топ на коти 147. У одсечној резерви два батаљона III. позива (2. и 6. пука), 1. и 3. коњички пук (без једног ескадрона) — код села Бањевца. Свега: 6 батаљона, 8 ескадрона, 11 топова и 10 митраљеза.

Леви одсек — од утока потока Врбовице до моста на реци Турији држе трупе: У предњој линији две чете III. позива (5. пука), један ескадрон 2. коњичког пука и једна батерија Шумадиског артилериског пука и митраљеско одељење 2 коњичког пука. У одсечној резерви две чете 5. пука III. позива и 2. коњички пук (3 ескадрона). 7, Шумадиска батерија је на коси села Степојевца западно од истога. Свега: 1 батаљон, 4 ескадрона, 4 топа и 4 митраљеза.

Општа резерва: један батаљон 11. пука I. позива, један батаљон 12. пука III. позива и четнички одред (између села Степојевца и села Врбовне) и 4. коњички пук у селу Лесковцу. Свега: 2 батаљона, 5 ескадрона, и 4 митраљеза.

Укупно: 9 батаљона, 16 ескадрона. 11 топова, 18 митраљеза и четнички одред. У току овога дана добио сам ове извештаје:

Од команданта левог одсека под ОБр. 1072: „Да је око 8 часова отпочела борба на десном одсеку Шумадиске дивизије према 12. пуку. Против његовог одсека непријатељ није ништа предузимао.“

Од команданта десног одсека под ОБр. 678 у 17.15 часова: „Да је непријатељ предузео јаче надирање према његовом левом пододсеку и на захтев командантов упутио је тамо 1. и 3. коњички пук. Према његовом десном пододсеку непријатељ се појачао до 3 батаљона и 4 митраљеза и покушавао да направи мостове на Бељаници, али је свуда одбивен.“

Од команданта левог одсека под ОБр. 1082 у 17.20 часова: „Да је непријатељ око 16 часова у јачини 2 батаљона са митраљезима форсирао прелазе на реци Бељаници код ушћа потока Врбовице, пробио предстраже овога одсека и упутио се селу Степојевцу, а делом ка Брекињи и у лево више североисточно."

Од команданта трупа опште резерве у 18.45 часова: „Да је овога часа дошао командир 3. чете 1. батаљона 19. кадров. пука са 18 војника и изјавио, да га је непријатељ јачине 2 батаљона и 6 митраљеза напао на мосту реке Бељанице, северно од утока потока Врбовице, пробио се и изашао на косу северно од коте 147."

Од команданта десног одсека под ОБр. 680 у 19.15 часова: „Да је левокрилни батаљон са једном четом 19. кадровског пука и одељењем митраљеза одступио са положаја. Са бригадом (1. и 3. коњичким пуком) да је предузео мере, да се затвори правац ка Врбовни и да се тачно утврди на којој се линији непријатељ задржао."

Од команданта левог одсека под ОБр. 1086 у 20.15 часова: „Да је успео да непријатеља одбаци понова на леву обалу реке, али с обзиром што се 19. кадров. пук повукао на главни одбранбени положај, заломио је десно крило преко потока Врбовице на коту 147, где је ухватио везу са једним батаљоном 19. кадров. пука и митраљеским одељењем 3. коњичког пука."

Командант левог одсека под ОБр. 1087 у 21.30 часова јавља, да је упућени ескадрон од његове стране доспео до коте 147, нашао команданта 1. батаљона 19. кадров. пука и дознао ово: „Да је непријатељ пред мрак продро преко реке Бељанице, у јачини једног батаљона и разделио први од другог и трећег батаљона истог пука. Код овога је батаљона и митраљеско одељење 3. коњичког пука. Код Бељевине је непријатељ продро и његова је патрола наишла на њихове делове (непријатељске)."

По извештају команданта десног одсека ОБр. 686 из Бељевца: „Непријатељ је успео да се у непознатој јачини пребаци на десну обалу Бељанице и дочепа косе између јужне ивице села Конатице и к. 147, пружајући се источно до у с. Врбовну. Због тога сам наредио, да се за одсудну одбрану поседне линија од утока реке Марице у Пештан, па на главну одбранбену линију Конатичких положаја, преко Разбигуза (к. 180) и западне падине Мартин брега на к. 225, па косом југоисточно од коте 225 везујући се на друму Степојевац—Чариновац са трупама левог одсека. 1. коњичка батерија остаће на досадањем положају „на Клупе", а 2. коњичка батерија пласираће се на Чариновцу. Леви пододсек сам појачао са два батаљона III. позива, а у одсечну резерву повукао сам 1. и 3.

коњички пук на Каменито брдо. Овај распоред има да се изврши у току ноћи и да се положај утврди."

Овога дана примљено је наређење команданта II. армије ОБр. 3911, које је горе у целини изнето.

ОПЕРАЦИЈЕ III. АРМИЈЕ

Пошто је телефоном сазнато од команданта Дринске дивизије I. позива, да он добија наређења и од команданта I. армије, то је у поноћ 21./22. новембра питана Врховна команда, под чијом ће командом сада бити Дринска дивизија I. позива. На ово је 22. новембра у 9.50 часова добивен одговор, да Дринска дивизија I. позива потпада под команду команданта I. армије.

У 12.30 часова јављено је I. армији, да су трупе Дринске дивизије I. позива отишле на одсек између Качера и Драгобиљске реке и тамо врше смену трупа Моравске дивизије II. позива. На том ће одсеку бити три пешадиска пука. Трупе су смањеног састава. Ова три пука немају више од 4500 пушака.

У 8.30 часова II. армија под ОБр. 3887 шаље овај извештај: „Командант Моравске дивизије I. позива извештава: Предузети јуриши на положај непријатељски нису успели. Од највећих је узрока што се 14. и 15. пук II. позива не ангажују једновремено са фронталним нападом мојих трупа. И ако је непријатељ местимично потиснут, ипак држи своје положаје врло упорно. Од заробљеника дознало се, да има 4 пешад. пука и да им је наређено, да положај држе до доласка појачања. У споразуму са командантом Тимочке дивизије II. позива покушаће се накнадни напад. али је велика бојазан, ако се поновни напад млитаво изведе, да не будемо одбачени. Наредио сам, ако се нема моћи за заузимање непријатељског полојажа, онда не предузимати напад већ предузети све мере за најупорније држање својих положаја".

Командант III. армије на овом месту у релацији својој примећује: Мени изгледају сасвим тачни наводи команданта Тимочке дивизије II. позива, да је у овом нападу тежиште и сувише пренето на 14. и 15. пешад. пука II. позива, што се види и из извештаја II. армије ОБр. 3790 од 19. новембра, где се вели, да ће трупе Моравске дивизије I. позива задржавати непријатеља док се не изјави напад ова два пука. По податцима које ова релација износи изгледа, да су 14. и 15. пук II. позива овде били сувишни, пошто је Моравска дивизија I. позива већ била појачана пуковима из других дивизија I. поз. (и 13. пук II. поз.). Доласком 14. и 15. пуки II. поз. извршено је само пренагомилавање трупа и задатак је поверен трупама лошијег квалитета, док трупе бољег квалитета нису биле употребљене. Напад од стране свију пукова, који су тада били у саставу Моравске дивизије

I. позива, био би без 14. и 15. пука II. позива боље обједињен, боље помаган артилеријом и извесно би се завршио успехом. Непријатељ није Човку директно ни нападао, те су ова два пука, по непознатом терену морали ићи чак на Враче брдо да траже непријатељски бок и да чак и свој бок изложе батеријама са Пепељевца. Из Врховне команде авизирано је, да ће понова следовати директива за прелаз у напад, те је у 9.40 часова саопштено дивизијама III. армије да понова ступа у важност наређење ОБр. 2815 од 21. новембра и да се у том смислу предузму најнергичније и најбрже мере.

У 9.50 часова Врховна команда под ОБр. 6860 јавља, да је наређено команданту II. армије, да врати у састав III. армије Тимочку дивизију II. позива.

У 15 часова од Врховне команде добивено је наређење ОБр. 6887 које је ниже у целини изнето. Припреме за офанзиву по овом наређењу Врховне команде већ су биле наређене од стране команданта III. армије, а наређено је и мостовном трену да приђе ближе. Сада је пак учињено питање II. армији, односно правца кретања њеног крајњег левог крила, које ће имати за циљ Словац.

У 16.30 часова извештена је Врховна команда, да је III. армија имала две брдске батерије по 4 топа. Сад је једна батерија са Дринском дизизијом I. позива придата I. армији с обзиром на тешку ситуацију те армије. Како је и III. армији потребна брдска артилерија, моли се Врховна команда да прида понова бар још једну брдску батерију овој армији. У 17.50 часова Врховна команда понова је наредила, да се резервни инжињ. батаљон упути у Крагујевац.

У 18.30 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2884 ове садржине: „Дринска дивизија I. позива ушла је у састав I. армије и постепено долази на нов правац и положај. Тимочка дивизија II. позива враћа се на фронт ове армије. Наређујем:

1. Дринска дивизија II. позива остаје на свом садашњем положају.

2. Комбинована дивизија заузима одсек од реке Оњега до Брестова потока.

3. Тимочка дивизија II. позива заузима одсек од Брестова потока до реке Качера и одржава везу са Дринском дивизијом I позива. Свој положај заузеће што пре, и на њ упутити одмах артилерију, док се још тамо налази 6. пешад. пук I. позива, те да се артилерија Дринске I. позива може преместити на нов положај своје дивизије. Извршење покрета артилерије Тимочке дивизије II. позива наредиће одмах командант Комбиноване дивизије тако, да она што пре сутра (23. новембра) заузме подесно место на дивизиском положају. Аустриска батерија на

Орници привремено дата Дринској дивизији I. позива остаће ту и поново улази у састав Тимочке дивизије II. позива.

4. Задатак дивизијама остаје досадањи: одсудна одбрана са прелазом у напад у повољном тренутку, ради чега нека се чине хитне припреме и проучавају подесни правци за наступање.

5. Док не стигне Тимочка дивизија II. позива на свој положај, остаће тамо 6. пешад. пук I. позива и делови Комбиноване дивизије (одсек Брестов поток—Казанциница).

6. Ову заповест хитно ће саопштити Тимочкој дивизији II. позива командант Дринске дивизије II. позива".

У 21.15 часова командант III. армије издаје заповест ОБр. 2877 ове садржине: „Пошто непријатељ групише главну масу своје снаге према I. армији и на њено лево крило чини јак притисак са делимичним успехом, Врховна команда наређује II. и III. армији општи прелаз у напад, те да се тиме олакша и поправи ситуација I. армије, као и општа ситуација на војишту и непријатељ потисне у назад. У тој циљи наређујем:

1. Команданти дивизија предузеће на првом месту све припреме за брзо постављање мостова и брвана за пребацивање трупа преко Љига. Изрекогносцираће и обележити све газове.

2. Изрекогносцираће и поправити путове, којима ће артилерија моћи да прати пешадију у њеним покретима.

3. Да се прибаве што подробнији податци о непријатељској снази, њеном распореду, а нарочито артилерије.

4. Да се проштудирају најудобнији правци за напад пред положајем дивизије, као и артилериски положаји са којих се пешадиски напад може пратити.

5. Командант Комбиноване дивизије да учини све ово на целом одсеку од Оњега до Качера, а кад командант Тимочке дивизије II. позива стигне на овај одсек, онда ће он предузети ствар у своје руке. Наређено је, да се привуче део мостовног трена Дринске дивизије I. позива са полупонтонима и ногарачима.

6. Да се изузму и издаду конзерве и пексимит и да се троше само по одобрењу команданта дивизије. Да се издају само борачким деловима.

7. Извршити припрему за везу трупа у току напада.

8. Снабдети се артилериском муницијом, која почиње стизати у већим количинама.

9. Сва припрема мора бити готова 24. ов. месеца до вечери најдаље, како би преко ноћи 24/25. могао почети покрет. За прелаз у напад биће издата нарочита заповест".

Данашњи извештаји о непријатељу потврђивали су јучерање извештаје. По исказу једног наредника заробљеника, на Латковића коси је 37. артилер. пук (вероватно не цео). Према левом одсеку армије једна батерија појавила се на Цветано-

вачкој коси. На целом фронту било је пушкарања и повременог артилериског дејства. Наша артилерија с успехом је гађала поједине подесне мете, што је код трупа подизало морал. Према Дудовици непријатељ је опет покушао да пређе са мањим деловима, али је био одбивен. Од овог дана почињу се добивати поузданији податци о томе, да је код непријатеља морал почео да лабави, настаје премореност, храна рђава, бројни састав јединица јако се смањује. О свему овоме извештена је Врховна команда и суседне армије.

Дејство Тимочке дивизије II. позива

Како се дневним нападом није успело, да се непријатељ пребаци преко Колубаре, командант Тимочке дивизије II. позива и Моравске дивизије I. позива споразумели су се, да предузму ноћни напад. Зато је командант Тимочке дивизије II. позива наредио 21. новембра командантима 14. и 15. пешад. пука, да до 3.30 часова 22. новембра уреде своје јединице и припреме их за напад, зашта ће следовати накнадно наређење. Споразумно са командантом Моравске дивизије I. позива напад је утврђен и отпочео је у 5.30 часова. Обе колоне Тимочке дивизије II. позива у ово време кренуте су напред, а исто тако и 4. пеш. пук I. позива „Стев. Немање."

Због помрчине и слабог нижег старешинског кадра, десна колона, 14. пешад. пук, врло се слабо кретала. У 7 часова ова се колона повраћа назад. Командант колоне употребио је једини батаљон из резерве да заустави одступање, али је и овај повукао назад, те је 14. пешад. пук једва заустављен на Ћелиски кључ.

Лева колона, 15. пешад. пук, наступала је такође споро, јер је била обасута страховитом непријатељском ватром. Али је ипак постепено напредовала до 7 часова, а када је 14. пешад. пук почео одступати, ова је колона била нападнута надмоћном снагом, те је и она била назад потиснута. Лева колона задржала се на једној ивици Врачег брда на 300—400 м. од непријатеља, где се утврдила.

Артилерија, Моравске дивизије I. позива и Дринске дивизије II позива, која је требала да припреми и потпомаже овај напад, била је и сувише слаба за овај задатак; међутим непријатељ је имао добре стрељачке заклоне.

У 7.30 часова командант Моравске дивизије I. позива обуставио је напад и наредио прелаз у одбрану због неуспеха 14. пука. Командант Тимочке дивизије II. позива обратио се телефоном команданту Моравске дивиз. I. позива тражећи, да се напад не прекида, јер неуспех 14. пука не мора бити разлог за обустављање напада. Командант Моравске дивизије одговорио је, да неће предузимати напад, да не би компромитовао целу одбрану, а има налог од команданта II. армије, да се заустави

на подесном положају, те командант Тимочке дивизије II. позива може повући назад своје пукове. На основу овога, издато је наређење команданту 14. и 15. пешад. пука II. позива, да пажљиво повуку своје пукове позади Жупањца, а командант II. армије извештен је о неуспелом нападу. Одмах за овим саопштио је ађутант Моравске дивизије I. позива, да његов командант има намеру да понова изврши напад ноћу 22./23. новембра. Због овога командант Тимочке дивизије II. позива заустављa повлачење пукова позади Жупањца, да би се утврдило, да ли пукови могу потпомоћи овај нови напад. Констатовано је, да су оба пука (14. и 15. пук II. позива) извршила врло тежак ноћни марш 20./21. новембра од Смрдљиковца до Жупањца; да су водили целог дана 21. новембра и ноћи 21./22. новембра борбу; да су заморени, ненахрањени и изнурени; да су имали прошле ноћи неуспео ноћни напад и да се тешко могу одмах следеће ноћи покренути на нов ноћни напад. У овом смислу командант дивизије поднео је извештај команданту II. армије и молио, да пукове повуче позади Жупањца и да не учествују у ноћном нападу.

У 8.50 часова командант Моравске дивизије I. позива известио је команданта Тимочке дивизије II. поз. да је приметио код непријатеља колебање, те је наредио напад на Враче брдо. Због овога наређено је одмах 15. пешад. пуку II. поз. да стане где је (два батаљона на јужној падини Врачег брда, а један и по према Чуку) а батаљони 14. пешад. пука II. позива да се утврде на Ћелиској коси. У 9.25 часова је известио командант Моравске дивизије I. позива, да је понова обуставио напад и да ће га предузети ноћу 22./23. новембра.

Око 12 часова је наредио командант II. армије, да се пукови повуку позади Жупањца и одатле одведу у састав III. армије. Пукови су повучени у долину реке Грабовице, где су преноћили, а 23. новембра стигли су у Смрдљиковац, где су ушли у састав III. армије.

Дејство Дринске дивизије II. позива

У току овога дана предстражни делови пушкарали су се са омањим непријатељским деловима на левој обали Љига. У 15 часова непријатељ је покушао са мањим деловима да изврши прелаз на десну обалу, према левом одсеку, а код воденице на Љигу на 1½ км. од Дудовице, али је био сузбивен ватром наших предстража. Запажено је, да непријатељ поклања већу пажњу одсеку Љига према левом крилу положаја ове дивизије. Командантима одсека издата је заповест, да изрекогносцирају делове Љига према њиховим положајима у циљу извршења прелаза; да прикупе грађу за мостове. Команданту пио-

нирског полубатаљона наређено је, да сваком одсеку прида по једног официра, неколико подофицира и потребан број војника вичних подизању провизорних пешадиских мостова; а команданту артилерије да проштудира питање о што рационалнијој употреби и примени артилерије у духу намераваног задатка. У 13 часова наређено је команданту 6. пешад. пука II. позива, да упути један од својих батаљона у општу резерву позади Бугарског брда с тим, да се ухвати веза са 4. батаљоном 6. пешад. пука који држи Бугарско брдо—Дудовицу. Овај батаљон ће стајати под непосредном командом команданта дивизије. Остала два батаљона 6. пешад. пука биће и даље у општој резерви позади Виноградине.

Дејство Комбиноване дивизије I. позива

Непријатељ је извршио померање у лево и 42. дивизија дошла је на правац Стражара—Дудовице. Нови одсек од Липовице до Казанџинице држао је 5. прекобројни пук I. позива; 5. Тимочка батерија постављена је на овом новом одсеку код Љига, а два брдска топа послата су, да се пласирају за левим крилом 6. прекобројног пука, тако да могу уздуж туђи уз и низ Љиг.

У току целог дана било је обично пушкарање и слаба обострана артилериска ватра. Наше батерије дејствовале су на један непријатељски брдски топ, који је морао променити положај због успешног дејства наше батерије. Гађани су и мањи пешадиски делови, који су се појављивали на левој обали Љига. Непријатељ је гађао својим батеријама и десни и леви одсек.

Дејство Дринске дивизије I. позива

У 13 часова добивено је наређење, да се командант Дринске дивизије I. позива са дивизијом ставља под команду команданта I. армије, и да ће се делови ове дивизије са одсека Казанџиница—Качер сменити што је могуће пре. На основи овог наређења, командант Дринске дивизије I. позива издао је заповест да делови дивизије по свршеној смени дођу и то: 1. батаљон 17. пука у састав свога пука, а 6. пешад. пук у дивизиску резерву на Главици. Командант Дринског артилериског нука да отпочне скидање батерија са одсека на десној обали Качера и пласира их на одсеку по усменом наређењу.

Завојиште да се одмах крене ка селу Ивановци, одакле ће преко села Штавице доћи и поставити се у селу Бањани. Трупне коморе пребацити, истим путом којим и завојиште, у Бољковце и упарковати на северном излазу овога села.

1. степен колонских возова пребациће се тако исто путом преко Штавице и Бољковца и упаркирати јужно од Бољковца. 2. степен колонских возова одмаршоваће одмах преко Рудника

у Г. Милановац, а по доласку у Милановац, упаркираће се на северном излазу из вароши поред друма који води за Бољковац. Мостовни трен остаје до даљег наређења у Блазнави.

Дивизиски штаб биће сутра 23. тек. месеца у Дићу. Свлачење артилерије са положаја десне обале реке Качера отпочело је у 17.45 часова и пребацивање целокупне коморе.

ОПЕРАЦИЈЕ I. АРМИЈЕ

Повлачење на Сувобор

22. новембра рано изјутра отпочело је повлачење центра и левог крила армије на нову линију одбране. На десном крилу армије у току ноћи 21./22. новембра пешадија Моравске дивизије II. позива била је смењена пристиглим деловима Дринске дивизије I. позива, само што је 3. пеш. пук II. позива још био остао на својим положајима на Главици до 9.50 часова. Ноћ 21./22. новембра прошла је на целом фронту без борбе. Повлачење центра и десног крила као и смена трупа на десном крилу извршена је без узнемиравања од стране непријатеља и распоред трупа на новој одбранбеној линији био је овакав:

Дринска дивизија I. позива, која је према наређењу Врховне команде ОБр. 6859 од данашњег ушла дефинитивно у састав трупа ове армије, заузела је делом Гукошке положаје на одсеку од Качерске до Драгобиљске реке и то: 17. пешад. пук (3 батаљона) на Осоје—Доње брдо; 5. пешад. пук (2 батаљона) са 2 брдска топа Спасојевина—Боблије до Драгобиљске реке, а остатак трупа Дринске дивизије I. позива и сва артилерија остали су на положају десне обале Качерске реке и Љига и у долини Качерске реке, очекујући да их смене делови Тимочке дивизије II. позива. Коњица је на ушћу Качерске реке. Колонски возови су у покрету преко Рудника на нови кумуникациски правац Бољковци—Горњи Милановац. На Гукошким положајима од артилерије Моравске дивизије II. позива остале су 2 Дебанжове батерије по 5 оруђа, 3 брзометне батерије и два градска топа.

Моравска дивизија II. позива на одсеку: Боблије—Палеж и то: 8. кадров. пеш. пук на Боблијама (лева обала Драгобиљске реке); 1. и 2. пешад. пук II. позива на Палежу са једним батаљоном на Буква—Лисине; 3. пешад. пук II. поз. на Прострузи (Саставци). Једна пољска и једна Данглисова батерија на Прострузи, остатак артилерије код Гукоши.

Дунавска дивизија I. позива, на одсеку к. 746 (између Проструге и Рајца) — Шиљкова коса, и то: 9. пешад. пук I. позива (3 батаљона) на одсеку Честе букве—к. 746—Рајац. 9. пешад. пук II. позива (2 батаљона) држи одсек к. 881 (без ње) —Шиљкова коса. Предстража је на линији Грађеник—Црни врх (505), а резерва (1 батаљон 9. пеш. пука I. позива и 3 батаљона

4. прекобројн. пешад. пука) позади Рајца. Артилерија: 1 батерија на к. 746, 1 батерија на Саставцима, 2 батерије на раскрсници путова на Плочи; Данглисова батерија стигла је у вече на Рајац. Коњица на Честим Буквама, осматрајући и осигуравајући простор испред десног крила између Палежа—Славковице—Грађеника и Рајца.

Дунавска дивизија II. позива искупила се била на одсеку: Шиљкова коса—Мали Сувобор—Мујов гроб са оваквим распоредом: *Десни одсек:* 2 батаљона 8. пешад. пука II. позива и 2 митраљеза Шиљкова коса. *Леви одсек:* 4 батаљона 8. пешад. пука I. позива кота 856—Мујов гроб. *Резерва,* (2 батаљона 9. пеш. пука II. позива, 1 батаљон рекрута 8. пешад. пука II. позива и све трупе III. позива, комбиновани батаљони и допунски батаљон 7. пешад. пука II. позива) имала је доћи у крај пута код Великог Сувобора. *Артилерија:* 1 брзометна и 1 Дебанжова батерња на Сувобору, остатак иза Сувобора у очекујућем положају.

Па пошто су Шиљкову косу имале да заузму трупе Дунавске дивизије I. позива, а 18. пешад. пук I. позива имао је да дође на Игриште, то је командант Дунавске дивизије II. позива учинио доцније у току дана измену у распореду, групишући своје трупе на самом Сувобору тако, да десни одсек заузме Мали и Велики Сувобор до раскрснице путова на темену, средњи одсек 1 батаљон 8. пеш. пука II. позива са једним митраљезом саму раскрсницу (теме), затварајући пут Мали Сувобор—Мујов гроб—Равна гора, а леви одсек 18. пешад. пук I. позива Игриште, затварајућим правац: Игриште—Риор. Резерва иза Сувобора, а коњица на Великом Сувобору.

Маљенски одред остао је на својим положајима, затварајући правце од Брежђа—Букова—Дивчи бара, са базирањем на Теочин—Горњи Милановац. Задатак Маљенског одреда био је не само да упорно брани додељени одсек, него да распоред и груписање своје подеси тако, да може напасти непријатеља у десни бок, кад се овај буде кретао ка Сувобору. Према групи на десној обали Љига непријатељ овога дана није показивао никакву активност. С времена на време само бацао је по који метак дуж целог фронта Дринске дивиз. I. позива из двеју батерија (по 2 топа) постављених око Бабајића, а пред вече мањи његови делови покушали су да пређу Љиг према Спасојевини, али су одбивени. Артилерија са Гукошких положаја тукла је непријатељске делове, који су се кретали ка Меднику. Према центру непријатељски делови спустили су се у Палежничку реку, али су се трупе Дунавске дивизије I. позива већ биле повукле неузнемираване, ва нове положаје. Већу активност показао је непријатељ на правцу ка Сувобору и Маљену, што се у осталом могло и очекивати.

Око 15 часова непријатељска колона јачине око 3 батаљона стигла је до села Планинице. Ускоро потом заштитница Дунавске дивизије II. позива на Цугуљу, притешњена од непријатеља с фронта и са крила, морала је напустити овај положај и повући се ка Сувобору. У заштитници под командом пуковника Рериха биле су ове трупе: 2 батаљона 9. пешад. пука II. позива; 1 батаљон 5. пешад. пука III. позива и 1 батаљон 15. прекобројног пука III. позива. У исто доба масе непријатељске примећене су, да се пребацују од Рудо на Орловачу у село Планиницу и ка Игришту, групишући се делом и пред фронтом положаја Дунавске дивизије II. позива на Сувобору. Нападајући у правцу Цугуља и групишући се на правцу ка Игришту, непријатељ је једновремено отпочео јако нападати и на Маљенски одред. Око 15.30 часова отпочела је јака пешадиска ватра на фронту Јељака. Непријатељ јачим колонама надирао је на крила онога батаљона, који је био на Јељаку, тежећи да га обухвати. После очајне борбе, батаљон је напустио положај и око 17 часова повукао се ка Маљену. Непријатељ је избио на линију Узуновац—Јељак. Обзиром на овакву ситуацију код Дунавске дивизије II. позива и ситуацију Маљенског одреда, а у циљу појачања трупа на Сувобору, наређено је у 18.10 часова команданту Дунавске дивизије I. позива, да по заузећу додељеног му одсека: Шиљкова коса—Рајац—кота 746, распоред своје дивизије подеси тако, како ће једним пуком затворити правац уз Славковачку реку, а другим уз Башку реку, а 2 батаљона 9. пешад. пука II. позива, који су још преостали, да упути одмах у састав Дунавске дивизије II. позива на Велики Сувобор за његово појачање. О стању код Ужичке војске добивени су податци само у толико, да је један њен одред јачине: 6 батаљона, 4 брзометна топа и 2 митраљеза допро својим предњим деловима испред Дивчи бара, истурив једну чету на Краљев сто, а са главнином одреда остао код села Ражана.

О јачини непријатељских трупа према фронту I. армије имали су се ови податци: поред 40. дивизије према левом и 42. према десном крилу појавиле су се на правцу ка Гукошима и Меднику 3. босанско-херцеговачки пук; према Маљену још око 5—6 батаљона; према Гуњачком вису 12. брдска бригада, а по исказима заробљеника недалеко позади ових налази се још 5—6 брдских бригада. Ово је јасно доказивало, да су већ и делови 15. и 16. корпуса отпочели пристизати и да ће се и остале бригаде убрзо појавити на свом правцу, као што се у осталом могло и очекивати. Груписање 15., 16. и 13. корпуса на фронту и крилима ове армије, што је представљало главну снагу непријатељске војске, I. армија, — чији је фронт био иначе доста развучен и левим крилом јако истакнут и лако изложен удару и маневру непријатељских трупа, — налазила

се у тешком положају. Врховна команда, да би олакшала положај I. армије, наредила је осталим армијама и делу Ужичке војске прелазак у напад; I. армија по истој директиви имала је да се држи упорне одбране, и служећи као ослонац маневру осталих.

Директива Врховне команде ОБр. 6887, која је ниже у целини изнета, стигла је у штаб I. армије 22. новембра у 15 часова. Као што се из ове директиве види, прелазак у напад био је само авизиран и наређена припрема, а почетак рада имао се дефинитивно утврдити на основи извештаја свију армија. Овај намеравани напад није извршен, нити је Шумадиска дивизија II. позива кренута у правцу Дивчи баре, а разлози за ово нису били познати команданту I. армије. Међутим стање код I. армије и пред њеним фронтом било је све теже. Потребно је било пружити помоћи, па ма са које стране и ма каквим средствима.

По енергичном наступању и појави јачих непријатељских снага према левом крилу, могло се веровати, да ће непријатељ већ сутра (23. новембра) озбиљније напасти трупе ове армије, а у његовом дејству од Руда преко Орловаче ка Игришту и од Јељака и Узуновца ка Маљену, могла се већ унапред назрети тежња непријатеља, да раздвоји и изолује Маљенску групу, како би се што пре дочепао Маљена, тако важног и јаког ослонца за даље надирање било у правцу Сувобора, Горњег Милановца или Ужица и Пожеге. Сачекати мирно све те догађаје, остати неактиван на овим положајима значило би помирити се са последицама, које су неминовно морале наступити. Помоћ суседних армија није била у изгледу. Остављен на тај начин само сопственим средствима, командант I. армије, руковођен напред изнетим гледиштима, решио се да оствари своју ранију намеру и сам предузме напад, пре него што би непријатељ својим нападом узео иницијативу у своје руке. План за овај напад био је: са ојачаном Сувоборском групом прећи у напад у правцу села Планинице, пре него што би непријатељ на том правцу и сам кренуо у напад. На линији: Грађеник—Црни врх да остану заштитнички делови Дунавске дивизије I. позива и најупорнијом одбраном обезбеђују десни бок нападној Сувоборској групи. Група на десној обали Љига да се држи одбране. Сувоборска група да се појача Дунавском дивизијом I. позива, а као општа резерва нападне групе, да служи један пук Моравске дивизије II. позива на Рајцу. Нападом са Сувобора да руководи командант Дунавске дивизије II. позива пуковник Милош Васић. Према оваквој одлуци, командант I. армије издаје 22. новембра у 10 часова заповест ОБр. 2988 ове садржине:

„По извештају команданта Дунавске дивизије II. позива у

току данашњег дана непријатељ је наступао од Бањинца ка Планиници и главним друмом за његовим заштитничким деловима. Велика је вероватноћа, да ће непријатељ тим правцем упутити и јачу снагу против левог крила и бока армије. Решио сам се да непријатеља нападнем на том правцу, пре него би он то учинио. Команданту Дунавске дивизије II. позива издао сам већ усмено наређење, да код својих делова, који су избили на Сувобор и Игриште, учини нужне припреме за предстојећи напад. Да би ова операција што повољније испала по нас наређујем:

1. Да командант Дунавске дивизије I. позива са оба своја остала два пука (4. прекоброј. пешад. пук и 9. пеш. пук I. позива), брдском батеријом, а по потреби и могућству и још којим брзометним топом сутра 23. новембра зором предузме покрет преко Рајца на Добро поље и јужне падине Црнога Врха, те да са својом дивизијом заједнички са Дунавском дивизијом II. позива учествује у предстојећем сутрашњем нападу. Батаљони пукова, који су остали на заштитничким положајима испред садањих главних положаја Дунавске дивизије I. позива, остаће и даље на заштитничким положајима . са задатком најупорније одбране против непријатељских делова, који би се појавили из долине Башке и Славковачке реке.

2. Да командант Моравске дивизије II. позива упути један од својих пукова сутра 23.. новембра зором преко Проструге на Рајац. Овај пук служиће као резерва Дунавској дивизији I. и II. позива у сутрашњем нападу, а у исто време и као одбрана од непријатељских делова, евентуално појављених из Кадине луке и Славковице. Према томе овај пук ставља се под команду команданта Дунавске дивизије II. позива као руководаоца сутрашњег напада.

3. Нападом ће руковати командант Дунавске дивизије II. позива. Лично присуство команданта дивизија, на погодним правцима и тачкама, учиниће много добром исходу ове операције. Исто тако што јача прикупљеност трупа, са истуреним патролама на што већу даљину, биће гаранција за целисходну употребу сопствене снаге.

4. Да Дринска дивизија I. позива као и остали делови Моравске дивизије II. позива остану на својии садањим положајима са задатком упорне одбране на случај непријатељског напада.

5. Командант Дунавске дивизије II. позива, као руковалац напада, слаће ми што чешће извештаје, како би стално био верзиран о току напада.

6. Ја ћу бити у Бољковцу. О пријему наређења одговорити".

Операције Ужичке војске

У току 22. новембра стање на појединим одсецима било је овако:

Према Вишеграду. Према ухваћеном телефонском разговору и сазнању о распореду и намерама непријатељске 18. бригаде, наш 5. кадров. пук са граничарима и делом црногорских трупа предузео је наступање у циљу, да овлада Сухом Гором. Борба на Сухој Гори водила се цео дан. Предњи непријатељски делови су сузбивени и наши су овладали Црним врхом (к. 1108), али Суха Гора у току овог дана није се могла заузети. Због покрета наших трупа ка Вишеграду, сазнало се да је командант 18. непријатељске бригаде издао диспозицију, да се у току 22. новембра Суха Гора има пошто пото да одржи, и да се сутра дан 23. новембра предузме наступање ка фронту Гаочић—В. Варда—станица Бијело брдо до пред Прибој, и то: са 2 батаљона на Вихру; са једним батаљоном преко Даниловића на Бијело брдо и са 2 батаљона преко Липља. На Сухој Гори већ се налазио 1 батаљон, а у Дринско упућује се још 1 чета. Према овим извештајима наређено је команданту 5. пука, да се на линији: Бијело брдо—Варда—Врановина, са појачањем од Црногораца, држи одбране до повољнијег момента за прелаз у напад, заштићавајући правац ка Прибоју.

На одсеку према Бајиној Башти и Рогачици. Наши делови на Мусином брду (1½ чета) водили су слабију борбу са непријатељским деловима и сузбили их. 2 чете 12. кадров. пука, које су 21./22. новембра биле на Главици и чета, која се са Виса повукла на Возник у току данашњег дана, имале су понова да овладају положајима: Кик—Вишесава—Главица. Чете су успеле око подне, да сузбију предње непријатељске делове и овладају поменутом линијом, али нападнуте јачом непријатељском снагом, око 13 час., биле су принуђене, да напусте Кик и Вишесаву и да се повуку на Главицу. На фронту предњих делова положаја 12. кадровског пука (Јаорина—Возник), непријатељ је око 13 час. предузео са Вртача извињање јачим деловима, упућујући две чете у правцу Возника а две у правцу Мркопаљине, потпомажући их митраљеском ватром са свог левог крила. Борба је вођена са нашим предњим деловима у долини реке Рогачице и престала је око 16 час. Непријатељски извиђачки делови су сузбивени и пребачени на десну обалу реке Рогачице, У исто време извиђањем се сазнало, да је непријатељ прикупио један батаљон према Бабиној глави, а два код Обадничке механе.

На одсеку према Косјерићу. Према овом одсеку у току 22. новембра није било никакве борбе. Извиђањем и испитивањем заробљеника о непријатељу се сазнало: Од официрске коњичке патроле упућене правцем: Радановци—Таор, да је на Таорским стенама наишла на слабија непријатељска стражарења одељења. Једна непријатељска колона са већим бројем коња у току 21. новембра била је у покрету правцем: Маковиште—Варда, на десни бок Ужичке бригаде. Од заробљеника из 14. бригаде са-

знало се, да ову бригаду састављају по један батаљон из: 42., 72., 91. и 98. пука са двема брдским батеријама. Бригада се кренула пре 5 дана; на Буковима задржала се 2—3 дана. Два батаљона ове бригаде са једном брдском батеријом спустила су се као побочница до Ражане, а потом су отишла на Козомору. По исказу једног обвезника последње одбране, који се јутром кренуо био за Ужице, један непријатељски пук, који је био у логору на Мравињаку, кренут је ноћас 21./22. новембра по хитној наредби за Црвени брег.

У 15. час добивена је директива Врховне команде ОБр. 6887, која је изнета у наређењима Врховне команде за овај дан. Према овој директиви командант Ужичке војске под ОБр. 1641 издаје ова наређења:

1. Да 2. батаљон 10. пука III. позива одмах у току ноћи предузме покрет из с. Тврдића правцем преко с. Пониковице—Пјевчеве механе и Карана на Црнокос (Шарампов). На овом месту батаљон има бити 23. новембра до 5 час. и ставити се под команду команданта Лимског одреда.

2. Да један батаљон 11. пука са 2 брдска брзометна топа са Црнога врха предузме покрет у току ноћи преко Дугог дела долином Сијече реке за Косјерић у састав свога пука. Батаљон са оба брдска топа да стигне у Косјерић 23. новембра у 5 час.

3. Да један батаљон 2. прекобројног пука III. позива са Црнокосе предузме покрет у току ноћи и смени батаљон 10. пука II. позива, који је код с. Радановаца и Парамуна. Батаљон 10. пука II. позива по извршеној смени да се 23. новембра до 5 час. прикупи код с. Глоговца.

4. Да се трупне коморе јединица Шумадиске дивизије II. позива пребаце на комуникацију: Косјерић—Пожега. Колонска комора ове дивизије код Пожеге.

Сообразно поменутој директиви Врховне команде командант Ужичке војске издаје у 23 часа диспозицију ОБр. 1643 ове садржине:

„1. *Шумадиска дивизија II. позива:* 10. пук, 11. пук. (3 батаљона), 1 батаљон 2. прекобројног пука III. позива, $2^1/_2$ брзометне батерије = 8 батаљона и 9 топова (12. пук са брдском батеријом је на Маљену). Поред раније упућеног одреда, остатак своје снаге прикупља у току 23. новембра код с. Глоговца, најдаље до подне и са одредом од 6 батаљона ступа одмах у везу ради сједињења снаге. Задатак је дивизије, да правцем: Ражана—Дивчи баре—Стражара (к. 1000), нападне у десни бок и позадину непријатеља, који напада лево крило I. армије и да са њим (левим крилом I. армије) одржава везу ради заједничког дејства. Коњички дивизион упутити правцем: Ражана—Ваљево ка фронту: Дреновачки кик—Баре (к. 687), ради заштите левог бока и извиђања непријатеља на том правцу.

2. Лимски одред: 2. пешад. пук III. позива (3 батаљона), Ибарски батаљон, 1 батаљон 10. пука III. позива, 1 батаљон 15. прек. пука III, позива, 1 брдска Дебанжова батерија, 1 пољска брзометна батерија, 1 пољска Дебанжова батерија и 1 пољска Крупова батерија = 6 батаљона, 6 брдских и 13 пољских топова — поседа Црнокос и одсек: Субјел — Биљези за одсудну одбрану са задатком, да заштити бок и позадину Шумадиске дивизије II. позива правцем од Ражана и Таора. Положаје код с. Радановаца и Парамуна поседа са 1 батаљоном и непрестано извиђа и протерује непријатељска извиђачка одељења са фронта: Маковиште—Таорска стена. Батаљон са Цикоте преко Сијече реке извиђа преко Громиља ка Маковишту. На Мали Маљен упућује бар један вод ради везе са I. армијом."

Код одреда упућеног преко Козомора ка Дивчи баре, стање је било овакво: Одред, формиран у смислу напред изнетог наређења, предузео је наступање у току 22. новембра правцем: Росићи—М. и В. Козомор—Дивчи баре, где је стигао око 16 час. Претходница одреда ($1^1/_2$ батаљон), под командом мајора Светозара Филиповића по заузећу Дивчи бара, протерала је непријатељске слабије делове, зауставила се и образовала предстражу одреда. Због јаке магле и мрака, даље наступање је било обустављено. Јачи извиђачки делови, изаслати у правцу Краљевог стола у циљу извиђања овог правца и самог положаја „Краљев сто", дошли су у додир са непријатељем и одмах се развила борба, која је код предстража трајала готово целу ноћ. Извиђањем утврдило се, да се непријатељ налази на утврђеним положајима: В. Брдо (к. 1075) — Вуковића ливаде — Питомине и Краљев сто. Лева побочница, јачине две чете, имала је, да заузме Крушик—Баре и обезбеди леви бок одреда. Један вод упућен је преко Црног врха ка Маљену, ради везе са 12. пуком II. позива. Лева побочница око 14.30 час. заузела је к. 763 (Крушик) али нападнута одмах јачом снагом повукла се на Обртаљку. Веза са 12. пуком није ухваћена, нити је ма какав извештај добивен о њему.

Под ОБр. 1644 командант Ужичке војске наређује команданту Шумадиске дивизије II. позива ово:

1. Да командант одреда потпуковник Филиповић ступи у везу са левим крилом I. армије и 23. новембра предузме напад преко Краљевог стола ка Стражари (к. 1000), обезбеђујући се са левог бока правцем од с. Крчмара и Вуковића ливаде;

2. Да се лева побочница овог одреда крене напред и обезбеди леви бок одреду;

3. Да командант дивизије са остала два батаљона и брдском артилеријом похита В. Козомору и даље ради сједињења снаге и напада на непријатеља у духу издате диспозиције.

Према овоме и добивеним извештајима о местима, на којима се непријатељ налази, командант одреда, у циљу напада на Краљев сто и даље, издао је наређење за 23. новембар: Да претходница мајора Светозара Филиповића, као лева колона, од Дивчи бара нападне Краљев сто, осигуравајући се јачом побочницом правцем: Голубац — Пехар — Вуковића ливаде, а десна главна колона (остатак одреда), да наступа левом обалом Јелићске баре на Краљев сто и одатле, по заузећу истог, преко Зебалца и Узуновца ка Стражари. А да би се омогућило левој побочници, да крене са Обртаљке напред, упућене су са Дивчи бара две чете 2. прек. пука III. позива на Баре, те да заједничким радом осигурају ову тачку и обезбеде леви бок и позадину одреда.

Од официрске коњичке патроле са Сувобора добивен је извештај, да је овог дана (22. новембра) непријатељ напао на наше трупе на Игриште, а затим је и од Планинице напао на Цугуљ. Наше трупе са Цугуља због непријатељског напада са знатно надмоћнијом снагом повукле су се на Сувобор. Рогатички одред држи линију: Маљен—Игриште—Сувобор. Дунавска дивизија II. позива је на Сувобору, а Дринска дивизија на линији: Рајац—Проструга. Према оваквом стању код I. армије, која се повукла на линију Сувобора и ситуација за одред упућен ка Дивчи барама и даље ка Стражари, није била повољна.

ОПЕРАЦИЈЕ ОБРЕНОВАЧКОГ ОДРЕДА

На фронту одреда ноћ је прошла на миру сем појединачног пушкарања између патрола. Од 6.30 до 11.30 час. непријатељска артилерија дејствовала је рећом ватром на Баћевицу, али без успеха. У 9.30 час. непријатељ је покушао да једну патролу од 5 људи пребаци на десну обалу Колубаре код Дреновачке воденице, али је у томе спречен. У исто време отворио је и артилериску ватру са ивице Обреновца на Орешковац без резултата. У 10 час. непријатељ је артилеријом са монитора код Забрежја и из растове шуме на левој обали Саве, дејствовао на Орешковац и Голо брдо без резултата. На обали Колубаре према Благојевом конаку, сем омањих пушкарања, није било ништа значајније.

У 16.25 час. примљен је извештај командира 4. ескадрона, да се чета 11. пука, која је била на десној обали Очаге, повукла на десну обалу Пештана, оставивши на десној обали Очаге само стражарска одељења. Команданту левог одсека скренута је пажња, да његови делови на десној обали Очаге буду нарочито опрезни у правцу свог левог бока.

У 16.30 час. послат је рапорт Врховној команди: „Предњи делови левог одсека овог одреда држе десну обалу Колубаре

на простору од ушћа Пештана у Колубару, па до према ушћу Марице у Пештан, где су се везивали са предњим деловима десног одсека Коњичке дивизије. Данас је међутим наређено, те су се предњи делови десног одсека Коњичке дивизије повукли на десну обалу Пештана, због чега је онемогућено, да предњи делови мога левог одсека остану на десној обали Колубаре, а на простору од ушћа Пештана до према ушћу Марице, већ бих морао да их повучем на десну обалу Пештана. Пошто би се овим много ослабила одбрана мог левог одсека (Благојев конак), то молим да се нареди, да десни одсек Коњичке дивизије заузме својим деловима понова десну обалу Колубаре, бар на простору од наспрам ушћа Марице па до наспрам ушћа реке Бељанице у Пештан, а јужније да држе као и до сад десну обалу Бељанице." У овом смислу послат је и акт команданту 1. коњичке бригаде, којим је умољен, да својим предњим деловима дође на досадање место.

У 20 час. примљен је шифровани телеграм Врховне команде, да се у састав одреда упућује Скопљански обвезнички батаљон, који се у Младеновцу преоружава руском пушком.

У 20.10 час. примљен је шифровани телеграм Врховне команде ОБр. 6887 где се вели: „Начелник штаба наредио је, да се за предстојећу офанзивну операцију Обреновачки одред привремено стави на расположење II. армији. Очекујте наређење од команданта II. армије и по истом се управљајте."

У 21 час послат је Врховној команди и суседним командантима извештај: „Непријатељска пешадија према Чардаку утврђује се на самој обали Колубаре. Ометана је у овоме пешадиском ватром, при чему је убивено 5 непријатељских војника а 1 наш рањен. Непријатељска артилерија дејствовала је против наше артилерије и пешадије на Бањевици, којом је приликом затрпан један наш митраљез, но није онеспособљен. Тако исто непријатељска артилерија избацила је око 20 метака на наше положаје код Дражевачког гробља, без резултата. Непријатељски монитор отишао је од ушћа Колубаре ка Бољевцу.

У 21.30 час. наређено је команданту 10. кадров. пука, да сутра 23. тек. мес. упути једну своју чету тако, да на Парлогу буде у 8 час., где ће по упутству обвезника инжињера Игњатовића радити на оправци путова.

ОПЕРАЦИЈЕ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА

Преко целе ноћи 21./22. новембра непријатељ је тукао наше положаје артилериском ретком ватром без резултата. Преко дана било је пушкарање и по који артилериски метак од стране непријатеља без резултата. Других важнијих догађаја није било.

СИТУАЦИЈА

У току 22. новембра стигли су у Врховну команду ови важнији извештаји:

Од команданта II. армије

ОБр. 3887 (у 5.45 часова)

„Моравска дивизија I. позива извештава: Предузети јуриши на противничке положаје нису успели. Од највећих је узрока: 14. и 15. пук II. поз. не ангажују се једновремено са фронталним нападом мојих трупа. И ако је непријатељ местимице потиснут ипак држи своје положаје врло упорно. Од заробљеника дознали смо да има 4 пука и да им је наређено, да положај држе до доласка појачања. У споразуму са командантом Тимочке дивизије II. позива покушаће се накнадни напад; ну велика је бојазан, да ако се и тај поновни напад млитаво изведе, да не будемо одбачени. Наредио сам: ако се нема моћи за заузимање непријатељских положаја, онда не предузимати напад, већ предузети све мере за најупорније држање својих положаја."

ОБр. 3895 (у 10.35 часова)

„Стање код армије ноћас и јутрос овакво је:

1. Шумадиска дивиз. I. позива. Испред средњег и левог одсека нема ништа ново. Пештан се вратио у своје корито, те су предстражни делови помакнути унапред. Синоћ је непријатељ заузео ровове десног крила десног одсека, али је ноћас одатле бомбама истеран, и ровови су повраћени. Непријатељ се задржао испред линије: с. Црљенци—мост на Турији на 3—500 м., где је почео да се укопава. Погинуло 7; рањено 14.

2. Тимочка дивизија I. поз. Ноћ је у главном прошла на миру.

3. Моравска дивизија I. позива: у споразуму са командантом Тимочке дивизије II. позива наређен је јутрос у 5.30 часова општи напад на непријатељски положај, но у почетку напада добивен је извештај, да је 14. пешад. пук одступио и да је 15. пешад. пук II. поз. са своја два батаљона у току повлачења. Са тога разлога напад је обустављен и наређено, да се досадањи положаји понова поседну и упорно бране.

4. Коњичка дивизија. Није било ничега значајнијег на целом фронту. Предузете су мере за заједничко дејство са Шумадиском дивизијом I. позива против противника, који се укопава према десном крилу Шумадиске дивизије I. позива.

5. Командант армње отишао је на положаје."

ОБр. 3904 (у 16.10 часова)

„Моравска дивизија I. поз. данас по подне јавља: Командант 1. пука I. позива доставио је, да се у пуку појавило де-

зертерство у јакој мери. Командант са официрима чини све, да ову појаву угуши, али како изгледа без успеха. По свему изгледа, да се ово врши са извесним планом. Тако ноћас су се предала два вода са предстраже, а у исто време су се предали 2 поднаредника и 17 војника из једног стражарећег одељења. Најзад је командант пука био принуђен, да једну чету смени са предстраже и упути је у резерву као несигурну. Ово се доставља на увиђај с тим, да је раније наређено команданту дивизије, да свима силама и средствима, која му стоје на расположењу, стане овоме злу на пут."

ОБр. 3908 (у 17 часова)

„Тимочка дивизија II. позива извештава, да од 14. пешад. пука II. поз. има прикупљен један батаљон, а од 15. пука II. позива три слаба батаљона. Остало све је растурено по јаругама и шумама. Прикупљање се врши енергично, али споро. Моли да се повуче позади Жупањца, и да се сутра врати у састав III. армије, пошто су ова два пука апсолутно немоћни да узму учешћа у борби због замора, растурености, губитака и немања старешина. Одговорио сам команданту да настане, да трупе прикупи и уреди позади Жупањца, па да их одведе у састав своје армије, пошто не могу да користе помагању одбране Моравске дивизије I. позива. Под ОБр. 6914 раније је наређено да се ова дивизија врати у састав III. армије. Види ОБр. 6860."

ОБр. 3903 (у 17 часова)

„Моравска дивизија I. позива данас око 13 часова јавља: Од јутрос непријатељ навађује на фронт овога положаја од Белог Брода. Тако исто креће се са западног дела Врачег брда уз Враче брдо; на том одсеку постављени су 1., 4. и 14. пук за његову упорну одбрану. Противнички је напад снажан и потпомогнут јаком артилеријом. Због пространства овога фронта и његовог карактера стање је доста озбиљно."

ОБр. 3901 (у 17.50 часова)

„Тимочка дивизија I. позива јавља око 13 часова: Јутрос од 7 часова непријатељ туче трупе ове дивизије двема артилериским групама: од Дабиног Брода и од Скобаља. Ватра је растурена а уз велику маглу не наноси богзна колике штете. Губитака је било само код левог одсека, где су ровови делом покварени. Против овога дејствује повремено једна дугачка цев и вод аустриских хаубица. Према десном одсеку (левом крилу) примећено је кретање омањих непријатељских пешадиских делова, који се растерују нашом ватром. Наређено је извиђање пред оба одсека."

ОБр. 3910 (у 18.30 часова)

„Саобразно наређењу ОБр. 6887 предузећу потребне мере за извршење, али како предстоји насилан прелаз преко реке то треба довољно артилериске муниције и времена да се по садањим путовима привуку мостовни тренови. Што се тиче Обреновачког одреда, ја немам могућности да њиме управљам.“

ОБр. 3917 (у 23.20 часова)

„Стање код армије данас и вечерас овакво је:

1. Шумадиска дивиз. I. позива. Непријатељ се прикупља целог дана према десном крилу десног одсека; тучен непрестано артилериском ватром налази се на 300 метара од моста на Турији а на 1—1½ км. од механе с. Црљенци. На десни одсек непријатељ је дејствовао са 2 батерије унакрсно, са даљине 4600 метара. Средњи одсек непријатељ је гађао артилеријом од 10—12 час. безуспешно, а на левом одсеку било је само омање пушкарање.

2. Тимочка дивизија I. позива. Од 7 часова две непријатељ. артилер. групе (од Дабиног брода и Јабучја) туку положаје ове дивизије; било је штете на десном крилу левог одсека. У 14 часова дално извиђање пред десним одсеком имало је за резултат: заробљен 1 акт. капетан, 2 резервна официра и 136 подофицира и редова и 2 митраљеза. Јачина непријатеља према овом одсеку је 3—4 батаљона. Ово извиђање пратила је јака непријатељ. артилер. ватра. Тешка артилерија повремено је дејствовала против непријатељ. батерија на Остењаку, које су тукле 2. пешад. пук (Моравске I. позива).

3. Моравска дивизија I. позива. Нарочито непријатељска артилериска ватра концентрисана је на Враче брдо, иначе била је дуж целога фронта. За то време непријатељ се прикупио и око 17 часова извршио снажан напад против десног крила, средњег и левог одсека на Врачем брду. Наши делови ојачани из резерве одбили су напад. Предузето је све, да се положај утврди и очува. Заробљено је 59 војника.

4. Коњичка дивизија. Леви одсек: око 16 часова непријатељ је са 2 батаљона и митраљезима форсирао прелаз на реци Бељаници код ушћа потока Врбовца, пробио предстраже и упутно се с. Степојевцу, а делом ка Брекињи и више североисточно. Дејством батерије са северозападне ивице Степојевца и појачањем, ту је непријатељ сузбивен, Командант опште резерве јавља, да је к њему стигао командир 3. чете 1 батаљона 19. кадров. пешад. пука са изјавом, да је непријатељ јачине 2 батаљона и 6 митраљеза напао га на мосту реке Бељанице северно од ушћа потока Врбовице—пробио се и изашао на косу северно од к. 147. Десни одсек вема извештаја. Командант Ко-

њичке дивизије кренуо се на лице места, да предузме потребне мере да се непријатељ протера".

Од команданта III. армије.

ОБр. 2874 (у 12 часова)

„Код Комбиноване дивизије било је у току прошле ноћи затишје. У јучерањој борби 1. прекобројни пук имао је око 100 губитака, од којих 10 погинулих.

Дринска дивизија II. позива. Било је такође затишје. Јуче је око 19 часова непријатељ осветљавао центар положаја светлећим ракетлама. У поновном заузимању с. Дудовице долазило је јуче до огорчених борби око појединих кућа. Јуче је непријатељ избацио око 80 артилеријских метака против десног крила Дринске дивизије II. позива—без штете.

„Код Дринске дивизије I. позива није било значајнијих повести".„

ОБр. 2878 (у 16.30 часова)

„Ова армија има од брдске артилерије свега две батерије од по 4 топа. Једна од њих била је придата Дринској I. позива и с њом је отишла I. армији, пошто сам имао у виду тешкоћу ситуације код те армије. Сад ова армија има свега 4 брдска топа, стога молим да јој се прида поново бар још једна брдска батерија, чим то буде могуће."

ОБр. 2894 (у 22.35 часова)

„Комбинована дивизија. Нема ништа ново.

Дринска дивиз. II. позива. Било је пушкарање предњих делова. Сви покушаји непријатеља да пређе Љиг сузбивени су. Непријатељ се више групише према левом крилу ове дивизије. У 15 часова непријатељ се појединце пребацује преко каменог моста на Љигу према с. Жупањцу; тучемо их артиљеријом."

Од команданта I. армије

ОБр. 2969 (у 14.55 часова)

„Саобразно наређењу Врховне команде ОБр. 6859. од 21. тек. месеца, командант III. армије под ОБр. 2871 од данас ставио ми је Дринску дивизију I. позива под команду, но не целу. Заостале делове те дивизије обећао је послати што је могуће пре."

ОБр. 2988 (у 22.20 часова)

„Дунавска дивиз. II. поз. јавља, да је непријатељ данас наступао од Бањинаца ка Планиници за њеним заштитничким деловима. Врло је вероватно, да непријатељ тим правцем упути и јачу снагу на лево крило и бок армије. Решио сам се, да непријатеља нападнем на том правцу пре него би он то учинио

Дунавској дивиз. II. позива издата су већ упутства у том смислу односно њених делова, који су избили на Сувобор и Игриште. Да би оперицији што повољније по нас испала наређујем:

1. „Да Дунавска дивиз. I. позива са своја два пука (4. прекобројни и 9. пук I. позива). брдском батеријом а по потреби и могућству и још којим брзометним топом сутра (23.) зором крене преко Рајца на Добро поље и јужне падине Црнога врха, те да заједно са Дунавском дивиз. II. позива учествује у нападу. Заштитнички батаљони Дунавске I. позива остају и даље где су, са задатком најупорније одбране против делова из долине Рашке реке и Славковачке реке.

2. Да Моравска II. позива упути један свој пук (23. нов.) зором преко Проструге на Рајац. Он ће служити као резерва Дунавској I. и II. позива, а у исто време браниће правце од Калине луке и Славковице. Пук се ставља под команду команданта Дунавске дивиз. II. позива као руководаоца сутрашњег напада.

3. Да командант Дунавске дивизије I. позива, као и остали делови Моравске дивиз. II. позива, остану на садашњим положајима са задатком упорне одбране на случај непријатељског напада.

4. Руковалац напада да шаље што чешће извештаје.

5. Ја ћу бити у Бољковцима. О пријему наређења одговорити.

Од команданта Ужичке војске

ОБр. 1636 (у 10.50 часова)

„Саобразно усменом наређењу, прошле ноћи кренута су преко Глоговца и Козомора ка Дивчи бари под командом потпуковника Мих. Филиповића 6 батаљона са брдском брзометном батеријом и 4 митраљеза — из Косјеричког одреда. Докле је одред сад доспео не зна се, јер се због магле и снега не може да прати кретање".

ОБр. 1645 (у 24 часа)

„Око Вишеграда има једна непријатељска бригада. Имају да бране пошто пото Суху Гору. Наши су заузели к. 1108; тражено је појачање од црногорских трупа из Рудо. На фронту Бајина Башта—Рогачица непријатељ се данас групише и потискује нам слабе делове. Јачина му је 5—6 батаљова. Наш одред: 5 батаљона и брдска батерија избио је на Дивчи баре".

Од команданта Обреновачког одреда

ОБр. 1634 (у 16 часова)

„Предњи делови левог одсека оног одреда држе десну обалу Колубаре на простору од ушћа Пештана у Колубару па

до према ушћу Марице у Пештан, где су се везивали са предњим деловима десног одсека Коњичке дивизије. Данас је међутим наређено, те су се предњи делови десног одсека Коњичке дивизије повукли на десну обалу Пештана, због чега је прекинута веза са предњим деловима мога левог крила, које морам да повучем на десну обалу Пештана. Пошто би се овим знатно ослабила одбрана мога левог одсека (Благојев конак) то молим да се нареди Коњичкој дивизији, да поново заузме своје положаје. Под ОБр. 6917 саопштено је начелнику штаба II. армије, да међупростор до Обреновачког одреда Коњичка дивизија одмах попуни и образује јаку везу".

ОБр. 1641 (у 24 часа)

„Непријатељ је отпочео прелаз преко Колубаре на простору око Дражевачке воденице око 23 часа вечерас. Команданту одсека упутио сам довољно појачања и наредио, да непријатељске делове, који су прешли, нападне и безусловно пребаци на леву обалу Колубаре или их зароби. До сад је заробљено: 1 наредник водник, два каплара и 33 непријатељ. војника из 3. батаљона 28. пука пучких усташа."

НАРЕЂЕЊА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

Наређење ОБр. 6860 (у 9.15 час.)

Команданту II. армије — Даросава

„Обзиром, што је III. армија ставила на расположење I. армије једну дивизију, њен је распоред танак и она је јако ослабљена; стога вратите III. армији Тимочку дивизију II. позива, која је и раније била у њеном саставу. О извршењу известите."

Команданту III. армије — Белановица

„Наређено је команданту II. армије, да вам врати Тимочку дивизију II. позива."

Наређење ОБр. 6875

Команданту II. армије — Даросава

„Начелник штаба наредио је, да вам се одмах упуте из Крагујевца железницом у Даросаву два дивизиска мостовна трена те армије на ваше расположење, с обзиром на будуће операције те армије."

Наређење ОБр. 6878

Команданту III. армије — Белановица

„Начелник штаба наредио је, да поступите по наређењу ОБр. 6793 од 21. текућег месеца. За радове на оправци путова

употребите пионирске трупе из састава ваше армије.“ Ово је одговор на представку ОБр. 2821 (види горе).

Наређење ОБр. 6879 (у 11.15 час.)

Команданту I. армије — Бољковци

„Молим упутите одмах минерску чету у Крагујевац Врховној команди.“

Команданту Ужичке војске—Ужице

„Изволеће командант наредити, да се одмах упути у Крагујевац Врховној команди вод минерске чете, који је стављен на расположење тој команди наређењем Врховне команде Пов. ИБр. 412.“

Команданту II. армије — Даросава

„Придато одељење минерске чете тој армији, молим, упутите одмах Врховној команди у Крагујевац.“

Наређење ОБр. 6887 (у 13.8 час.)

Команданту I., II., III. армије и Ужичке војске

„Пошто непријатељ групише главну масу своје снаге према I. армији и на њено лево крило чини јак притисак са делимичним успехом на појединим тачкама, потребно је да се општим прелазом у напад олакша и поправи ситуација код I. армије, као и општа ситуација на војишту и непријатељ потисне у назад. Наређујем:

1. — I. армија држи се упорне одбране на садањој браничкој линији и одржава везу са III. армијом.

2. — II. армија прелази Колубару на своме фронту и напада непријатеља на линији: Уб—Словац. Лево одржава везу са III. армијом а десно са Обреновачким одредом. За ову операцију Обреновачки одред се привремено ставља на расположење II. армији, — он има да послужи за безбедност десног бока и позадине II. армије.

3. — III. армија прелази на своме фронту Љиг и напада непријатеља на линији: Колубара—Мионица. Лево одржава везу са I. а десно са II. армијом.

4. Командаит Ужичке војске упутиће Шумадиску дивизију II. позива правцем: Ражана—Дивчи баре—Стражара (к. 1000) за дејство у десни бок и позадину непријатеља, који напада лево крило I. армије. Одржавати везу са I. армијом ради заједничког дејства. На Црнокоси задржати потребан део снаге са артилеријом за заштиту бока и позадине Шумадиске дивизије II. позива и обезбеђивање правца од Ражане и Таора.

5. Колонске возове не пребацивати преко Колубаре односно Љига.

6. Припрему за овај напад извршити што пре, па чим буде готова известити Врховну команду.

7. Почетак нападне акције треба да је једновремен, стога ће Врховна команда наредити почетак, чим се добију извешћа, да је спрема готова. О пријему наређења известите одмах."

А под истим бројем послато је:

Команданту Обреновачког одреда — Мислођин

„Начелник штаба наредио је, да се за предстојећу офанзивну операцију Обреновачки одред привремено стави на расположење II. армији. Очекујте наређење од команданта II. армије и по истоме управљајте се."

Наређење ОБр. 6906

Команданту Обреновачког одреда — Мислођин

„Наређено је, да се Скопљански обвезнички батаљон, чим буде преоружан руском брзометном пушком, крене железницом до Ресника, а одатле да домаршује у Мељак, где да се стави на ваше расположење."

Наређење ОБр. 6897

Команданту Обреновачког одреда — Мислођин

Комуникациске линије вашег одреда да буду: Мељак—Парцане—Сопот—Ђуринци—Младеновац и Мељак — Барајево —Сибница—Венчане—Медведњак—Орашац—Копљарска механа —Младеновац. Веза ваше Обр. 1599."

Наређење ОБр. 6911

Команданту III. армије — Белановица

„Начелник штаба наредио је, да прва брдска батерија домаршује из Крагујевца у Белановицу, где да вам се стави на расположење. Маршрута: 24. Блазнава. 25. Белановица."